POLIROM

Keith Hitchins

SCURTĂ ISTORIE A ROMÂNIEI

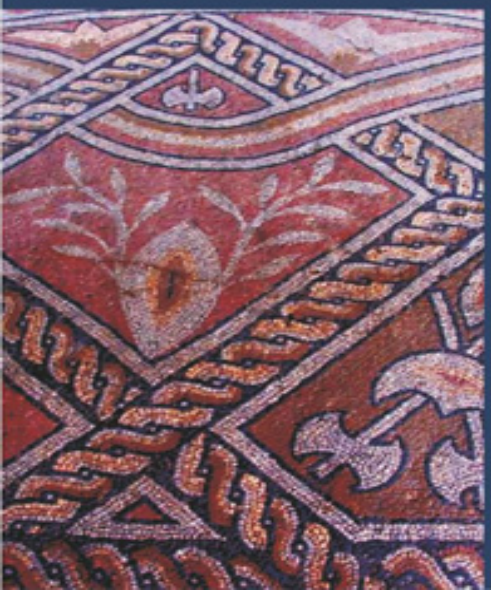

POLIROM

Keith Hitchins

SCURTĂ ISTORIE A ROMÂNIEI

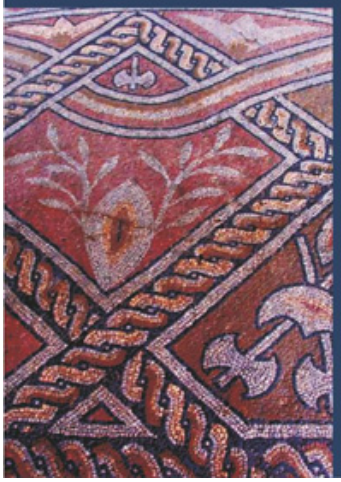

Keith Hitchins

SCURTĂ ISTORIE A ROMÂNIEI

Traducere de Lucia Popovici

POLIROM
2015

The Syndicate of the Press of the University of Cambridge, England
Keith Hitchins, *A Concise History of Romania*
© Keith Hitchins 2014
© 2015 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-5398-0
ISBN PDF: 978-973-46-5399-7
ISBN print: 978-973-46-5179-5

Coperta: Radu Răileanu

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

KEITH HITCHINS este profesor de istorie la University of Illinois, fiind specializat în istoria României şi Ungariei, monarhia Habsburgilor şi istoria Asiei Centrale. Din 1991 este membru de onoare al Academiei Române. Dintre cărţile sale despre istoria României menţionăm: *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania. 1700-1868* (1987), *România. 1866-1947* (1994), *Românii. 1774-1866* (1996), *Ion Brătianu: Romania. The Peace Conferences of 1919-23 and Their Aftermath* (2011). Volume în pregătire: *Southeastern Europe, 1354-1821* şi *The Balkans in the 20th Century.*

Pentru Val Martin, Ullica Segerstrale, Pompilia Burcică

Lista ilustraţiilor

1. Asediul Sarmizegetusei. *Sursa* : C. Daicoviciu şi H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1966
2. Mircea cel Bătrân, domnitor al Ţării Româneşti (1386-1418). Frescă de la mănăstirea Curtea de Argeş
3. Mihai Viteazul
4. Dimitrie Cantemir, domnitor al Moldovei (1710-1711)
5. Domnitorul Alexandru Moruzi îl primeşte pe sir Robert Ainslie, ambasadorul englez la Constantinopol, la reşedinţa sa din Bucureşti (19 iulie 1794)
6. Tudor Vladimirescu în 1821, pictură de Theodor Aman
7. Mihail Kogălniceanu
8. Generaţia paşoptistă din Valahia
9. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza
10. Prinţul Ferdinand, regele Carol I, prinţul Carol (cca 1900). *Sursa* : Biblioteca Academiei Române
11. Ion I.C. Brătianu. *Sursa* : colecţia fotografică a Bibliotecii Naţionale a României
12. Liderii Partidului Naţional-Ţărănesc (de la stânga la dreapta) : Virgil Madgearu, Iuliu Maniu, Ion Mihalache
13. Regele Carol al II-lea. *Sursa* : Biblioteca Academiei Române
14. Ion Antonescu
15. Regele Mihai
16. Gheorghe Gheorghiu-Dej. *Sursa* : Biblioteca Academiei Române
17. Nicolae Ceauşescu, soţia sa Elena şi fiul său Nicu la inaugurarea Canalului Dunăre – Marea Neagră, 1986

Lista hărţilor

1. Dacia romană
2. Principatele române şi Transilvania, secolele XIV-XV
3. Principatele române şi Transilvania, sfârşitul secolului al XVI-lea
4. Principatele române şi Transilvania, secolul al XVIII-lea
5. România şi Transilvania după 1856
6. România după 1878
7. România Mare în perioada interbelică
8. România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial

Mulţumiri

Mă bucur că am şansa de a le mulţumi colegilor şi prietenilor care au contribuit în mare măsură la această iniţiativă. Profesorul Lucian Boia de la Universitatea din Bucureşti şi profesorul Vasile Puşcaş de la Universitatea din Cluj-Napoca mi-au împărtăşit cunoştinţele lor cu privire la fenomenul românesc prin intermediul lucrărilor lor şi al conversaţiilor de-a lungul mai multor ani. Ca mulţi alţii, am beneficiat de pasiunea pentru istorie şi de aprecierile critice ale domnului Marcel Popa, directorul Editurii Enciclopedice din Bucureşti. Cercetările şi lucrările profesoarelor Katherine Verdery şi Gail Kligman pe marginea unor chestiuni sociale şi istorice româneşti fundamentale mi-au îmbogăţit în permanenţă abordarea. Două doctorande în istorie de la University of Illinois, doamna Pompilia Burcică şi doamna Zsuzsánna Magdó, mi-au uşurat considerabil munca de cercetare.

Introducere

Istoria de 2.000 de ani a unui popor îi tentează pe scriitor şi pe cititor să caute tendinţe pe termen lung care să elucideze evoluţiile complexe şi contradictorii. Este şi cazul istoriei românilor. Din epoca medievală şi până la începutul secolului XX, au trecut prin etape asemănătoare cu cele ale altor naţiuni din Europa de Est şi chiar din Europa în ansamblul său : feudalism, într-un fel, economie preponderent agricolă şi societate rurală până în secolul al XIX-lea, şi apoi, până în pragul Primului Război Mondial, tranziţie, lentă la început, către o economie industrială şi o societate urbană, în care agricultura şi satul erau totuşi predominante. Cu toate acestea, din secolul al XVIII-lea, cel puţin din punct de vedere intelectual, naţiunea română modernă începe să capete formă. A urmat perioada interbelică, un răstimp de doar douăzeci de ani, în care modernizarea a luat avânt, apoi comuniştii, care vreme de patruzeci de ani au continuat modernizarea cu metode şi obiective proprii. Anii postcomunişti sugerează că e posibil ca românii să se îndrepte din nou pe calea urmată cu două secole înainte.

Ceea ce îi defineşte cu precădere pe români pe termen lung este locul lor între Est şi Vest. Acesta îi oferă scriitorului o perspectivă amplă din care să rânduiască evenimentele istoriei lor. Românii s-au confruntat cu dificultatea de a alege

între aceşti doi poli de la începutul cristalizării statului, în secolul al XIV-lea, când au fost întemeiate principatele Valahiei şi Moldovei. Sau, dacă suntem dispuşi să forţăm puţin raţionamentul, am putea spune că pentru ei confruntarea Est-Vest a început chiar mai devreme, odată cu contactele tracilor şi dacilor mai întâi cu cetăţile Greciei antice de-a lungul coastei Mării Negre şi apoi cu romanii, cuceritorii Daciei de la începutul secolului al II-lea. Aceste legături cu Vestul erau etnice, lingvistice şi istoriografice. Au urmat contacte cruciale cu Estul, cu Imperiul Bizantin, lumea ortodoxă şi moştenitorii lor bulgari şi sârbi. Legăturile erau în acest caz preponderent spirituale şi culturale, dar şi politice.

Deşi România care s-a format în secolul XX a fost cu adevărat o sinteză între Est şi Vest, ciocnirea politică dintre cei doi poli a început spre sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, când mai întâi principii, nobilii şi ţăranii din Valahia şi apoi cei din Moldova s-au confruntat cu marşul otomanilor spre nord, prin Balcani. Principii valahi şi moldavi au vrut să împiedice înaintarea musulmană şi au considerat că fac parte dintr-o Europă creştină, alăturându-se astfel armatelor cruciate occidentale la Nicopole (1396) şi Varna (1444). Dar, în aceleaşi secole, au fost siliţi să-şi apere propriile teritorii de agresiunea Vestului, din partea Ungariei romano-catolice şi a Poloniei.

Stăpânirea otomană asupra principatelor, începând cu secolele XV-XVI şi până în primele decenii ale secolului al XIX-lea, nu a făcut decât să-i atragă pe români către Est. Cu toate acestea, suzeranitatea sultanilor, oricât de mari ar fi fost

povara economică şi limitările suveranităţii pe care le impuneau, era extrem de diferită faţă de cuceririle făcute de otomani la sud de Dunăre, statele medievale bulgar şi sârb fiind încorporate în structurile imperiului. Românii şi-au păstrat instituţiile şi structura socială şi au exercitat de-a lungul timpului o autonomie administrativă mai puternică sau mai slabă. Deşi statutul de vasal interzicea relaţiile formale cu puterile străine, niciunul dintre principate nu era izolat de Vest. Din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, acestea şi-au continuat comerţul şi şi-au menţinut contactele diplomatice, chiar dacă indirect, cu Europa Centrală. Erau deschise la diverse curente culturale şi intelectuale din Vest, chiar dacă marile mişcări de idei, precum Renaşterea, Reforma şi Reforma Catolică, aveau în ţările ortodoxe o influenţă modestă. Iluminismul a fost cu totul altceva. Din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, clasele româneşti educate, în special nobilimea tânără şi pătura de mijloc aflată în ascensiune, şi-au însuşit ideea de progres şi mijloacele de a-l facilita – raţiunea, cunoaşterea şi instituţiile sănătoase. Adaptarea principiilor Iluminismului este o oarecare dovadă a apropierii lor de Europa. Însă competiţia dintre Est şi Vest pentru sufletul şi mintea românilor a început cu adevărat în anii 1830 şi odată cu Revoluţia din 1848 şi romantismul.

Între anii 1860 şi perioada interbelică, care constituie „perioada naţională”, România modernă s-a conturat din punct de vedere politic, economic, social şi cultural, în

concordanţă cu modelul european. „Europa”, centrul şi vestul continentului, s-a împământenit ca o categorie distinctă în mentalul românesc. Conceptul avea o semnficaţie deosebită pentru români ; era echivalentul lumii moderne, urbane şi industriale, dinamice, civilizate şi progresiste. Europenizarea României, dacă putem spune aşa, poate fi privită din mai multe perspective : politico-administrativă, economică, socială, culturală şi intelectuală. Examinarea fiecăreia dintre acestea duce la concluzia că România a fost profund atrasă în pânza relaţiilor europene. Însă acest parcurs nu a fost nici pe departe lin. Şi nici mai presus de orice îndoială. Mulţi români s-au temut că identitatea lor unică avea să fie înăbuşită în îmbrăţişarea Vestului ; au susţinut că ar trebui să progreseze urmând modelele neaoşe şi inspirându-se din sursele indigene care trecuseră testele istoriei.

O preocupare constantă a politicienilor şi intelectualilor români a fost crearea unui sistem administrativ care să asigure stabilitatea tânărului stat şi să-şi ajute poporul să progreseze în orice domeniu de activitate. Se inspirau din diverse tipare : centralizarea franceză a puterii, participarea cetăţenilor belgieni la sistemul politic sau ordinea şi consecvenţa sistemului constituţional englez, printre altele. Totuşi acei români care întocmeau constituţii şi promulgau legi nu imitau. Ei adaptau, ţinând seama de propria istorie şi de condiţiile economice şi sociale predominante şi cântărindu-şi cu grijă propriile ambiţii.

Economia românească a fost atrasă treptat în sistemul comercial şi financiar internaţional începând cu a doua

jumătate a secolului al XIX-lea, pe măsură ce europenii descopereau valoarea bunurilor agricole şi a materiilor prime româneşti pentru oraşele şi industriile lor, disponibilitatea pieţelor româneşti pentru produsele lor şi profiturile care puteau fi obţinute investind în industriile şi instituţiile financiare româneşti. Aceste curente occidentale au devenit atât de puternice, încât în pragul Primului Război Mondial multe ramuri ale economiei româneşti erau dependente de interesele comerciale şi bancare europene. Până şi cel mai modest cultivator de cereale era afectat de fluctuaţiile pieţei internaţionale. Situaţia a persistat şi în perioada interbelică, însă guvernele române erau mai hotărâte decât predecesorii lor să menţină controlul asupra economiei naţionale. Cu toate acestea, pe termen lung, pentru români, probabil că principalul beneficiu al integrării lor în orânduirea economică internaţională a fost impulsul de a-şi moderniza propria economie.

În secolele al XIX-lea şi XX, structurile societăţii româneşti începeau să semene cu cele din Europa Occidentală. O asemenea evoluţie era în bună parte consecinţa dezvoltării economice, a urbanizării şi complexităţii crescânde a vieţii urbane, însă a reprezentat totodată o reacţie la schimbările din climatul mental. Cea mai frapantă a fost probabil ascensiunea clasei de mijloc, care în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea a preluat controlul atât în viaţa politică, cât şi în viaţa economică, mândrindu-se cu faptul că era modernă şi europeană şi pretinzând că reprezintă interesele întregii naţiuni. Şi clasa muncitoare urbană era în creştere,

însă rolul ei în societate a rămas neclar definit şi modest. Ţărănimea, majoritatea populaţiei până la sfârşitul secolului XX, a rămas un bastion al tradiţiei. Era reticentă la schimbare, chiar şi sub presiune, mai ales în epoca comunistă. Dar s-a schimbat.

Pesemne că românii şi-au dovedit adevărata măsură a caracterului lor european prin modul în care s-au reprezentat pe ei înşişi din secolul al XVIII-lea până în secolul XX. La începutul epocii moderne, erau observatori ai Centrului şi ai Vestului. Apoi şi-au contopit treptat creativitatea minţii şi a spiritului cu mişcările şi şcolile de gândire de pe continent. La începutul secolului XX, adaptarea a dat naştere inovaţiei, iar scriitorii, istoricii şi gânditorii sociali români au contribuit la conturarea valorilor continentale şi, astfel, la extinderea conceptului de Europa.

În ceea ce priveşte a doua jumătate a secolului XX, ne întrebăm în mod firesc ce rol are comunismul românesc în europenizarea de lungă durată a românilor. Sau ne întrebăm pur şi simplu : comuniştii erau europenizatori ? Cu siguranţă au dispreţuit iniţiativa privată şi forţele pieţei predominante în Vest şi nu s-au arătat dornici să îmbrăţişeze politica pluripartinică şi sistemul parlamentar occidental. De asemenea, erau predispuşi să suprime cât mai mult din tradiţia naţională, cel puţin la începutul mandatului lor. Au imitat un alt model – Uniunea Sovietică şi experienţa ei în construirea comunismului –, iar vreme de un deceniu după ce au ajuns la putere, la sfârşitul anilor 1940, nu au îndrăznit să se abată de la calea dictată de sovietici. Însă după moartea lui

Iosif Stalin, relaţiile sovieticilor cu blocul est-european şi cu Vestul s-au schimbat, iar liderii comunişti români au căpătat curaj şi au demarat un proiect care s-ar putea numi „comunism naţional” sau, după alţii, „stalinism naţional”. În orice caz, aceasta a generat o reevaluare a istoriei ţării şi a unor tradiţii, sugerând valoarea unei apropieri cel puţin parţiale de Europa. Comuniştii români au rămas comunişti şi au impus aşadar limite pe care viziunea lor asupra Europei nu le putea depăşi.

Prăbuşirea comunismului în 1989 a facilitat o reconciliere nouă, autentică cu Europa. „Revenirea la Europa”, cum sunt uneori numite evenimentele de la acea vreme, nu a fost lină la început, deoarece acumulările celor patru decenii de comunism dispar treptat, însă se pare că procesul este în plină desfăşurare. Poate că trebuie să ne întrebăm dacă marele experiment al sintezei dintre Est şi Vest şi-a urmat cursul.

1

Începuturile

Originile îndepărtate şi dezbaterea pe marginea lor se află la baza identităţii româneşti. Cel puţin din secolul al XVII-lea şi până astăzi, propria identitate a solicitat energia erudiţilor şi, nu rareori, a clericilor şi a politicienilor, care s-au străduit, fiecare din propriile motive, să explice cum a luat naştere poporul român. În eforturile lor, istorici, arheologi şi mai ales lingvişti au adus la lumină mărturii dintre cele mai diverse pentru a susţine felurite teorii privind originile, însă uneori raţionamentele lor au fost mai curând de domeniul mitologiei decât al ştiinţei. Cu toate acestea, noţiunile de origini şi interpretările pe care le-au generat aveau să se dovedească esenţiale pentru imaginea pe care românii şi-au format-o despre ei înşişi şi aveau să contureze decisiv relaţia lor cu „Europa” – dacă să caute modelele şi inspiraţia în Est sau în Vest.

Dacii

În centrul dezbaterii îndelungate a românilor cu privire la începuturile şi la identitatea lor s-a aflat natura cuceririi şi colonizării romane a Daciei, teritoriul care avea să se afle la baza României moderne, atât din punct de vedere geografic, cât şi psihologic. Nu mai puţin importantă în schiţarea unei imagini de sine acceptabile a fost soarta dacilor, locuitorii indigeni, care au avut parte de stăpânirea şi aculturaţia romană vreme de un secol şi jumătate.

În veacurile de dinaintea cuceririi romane de la începutul secolului al II-lea e.n., teritoriul mărginit aproximativ de Dunăre, Tisa şi Nistru găzduia diverse popoare trace, dintre care cele mai importante din punct de vedere istoric erau geţii şi dacii. Acestea erau două popoare distincte, dar înrudite, iar unii istorici, din Antichitate până în prezent, le-au tratat laolaltă, sub denumirea de geto-daci. În orice caz, geţii locuiau în bazinul dunărean inferior şi făceau comerţ cu cetăţile greceşti de pe coasta Mării Negre întemeiate în secolul al VII-lea î.e.n. în Dobrogea de astăzi. *Istoriile* lui Herodot, scrise în secolul al V-lea î.e.n., constituie una dintre primele surse narative de informaţii în ceea ce îi priveşte şi îi descriu în permanenţă drept un popor trac. Teritoriile dacilor se află în centrul bazinului carpato-dunărean, de ambele părţi ale Carpaţilor Meridionali. În secolul I î.e.n., Strabon ne spune că dacii vorbeau aceeaşi limbă ca geţii, iar Dio Cassius subliniază două secole mai târziu numeroase asemănări culturale.

Geto-dacii sau, simplu, dacii, cum îi voi numi eu, erau uniţi într-o confederaţie puternică, condusă de un nobil, Burebista, care a devenit „regele” lor în jurul anului 82 î.e.n. Ambiţios şi

cutezător, acesta a organizat o armată puternică ce i-a permis să-şi extindă pentru o vreme teritoriul spre Dunărea Mijlocie. Cele mai importante cuceriri ale sale, datând din anul 55 î.e.n., au fost cetăţile greceşti de pe coasta Mării Negre, achiziţii care au intensificat răspândirea comerţului şi tehnologiei greceşti în interiorul teritoriilor dacice. Meşteşugarii şi constructorii greci erau locuitori familiari ai capitalei Sarmizegetusa, care se afla în munţii din sud-vestul Transilvaniei de astăzi.

În mod inevitabil, Burebista a intrat în conflict cu Roma, ale cărei legiuni ajunseseră în zona Dunării Inferioare în timpul domniei lui Augustus (27 î.e.n. – 14 e.n.). A fost îndeajuns de nesăbuit încât să se opună ambiţiilor romane şi să se implice în luptele romane pentru putere. A efectuat expediţii dincolo de Dunăre, în Tracia, unde se stabiliseră romanii, şi i-a luat partea lui Pompei în războiul civil care izbucnise în anul 48 î.e.n. între acesta şi Iulius Cezar, în primul rând fiindcă Pompei pare să-i fi recunoscut cuceririle de pe coasta Mării Negre. Astfel şi l-a făcut duşman pe Cezar, care l-a înfrânt pe Pompei şi cu siguranţă ar fi pornit într-o expediţie de represiune dacă nu ar fi fost asasinat în anul 44 î.e.n.

Cam în aceeaşi perioadă, Burebista a avut parte de o soartă asemănătoare din cauza nobilimii nemulţumite, iar, fără mâna sa de fier, „regatul” lui s-a dezintegrat rapid, căpeteniile tribale proclamându-şi independenţa. Mai mulţi conducători care au urmat şi-au afirmat autoritatea din centru, în sud-vestul Transilvaniei, însă abia odată cu Decebal, care a unit triburile dace, s-a format din nou un regat dac, oarecum mai

mic decât cel al lui Burebista. Domnia lui Decebal, care a început în jurul anului 85 e.n., s-a caracterizat printr-un război aproape continuu între daci şi administraţia romană de la sud de Dunăre, organizată acum sub forma provinciei Moesia, care se întindea de la Marea Neagră până la Singidunum (Belgradul de astăzi). În anul 89 e.n., Decebal şi împăratul Domiţian (81-96) au ajuns la un acord prin care Dacia devenea un regat clientelar al Romei, primind în schimb subvenţii financiare şi sprijin tehnologic. Vreme de un deceniu, acest acord a adus pacea în regiune.

Între domnia lui Burebista şi cea a lui Decebal, Dacia apare în izvoarele scrise şi în vestigiile arheologice drept o societate complexă, împărţită în două pături principale – aristocraţia şi plebea. Regii, funcţionarii şi clerul proveneau din prima categorie, în vreme ce masa populaţiei furniza forţa de muncă şi taxele. Această majoritate era preponderent rurală şi locuia în comunităţi săteşti, care se pare că aveau o responsabilitate colectivă în privinţa taxelor şi îndatoririlor faţă de rege, precum întreţinerea fortificaţiilor. Cu toate acestea, viaţa urbană era bine dezvoltată. Sarmizegetusa poseda atributele unei cetăţi adevărate şi era un important centru comercial şi meşteşugăresc, în afara faptului că era sediul administraţiei regale.

Economia se baza pe agricultură, care le asigura celor mai mulţi locuitori principala sursă de venit. Se cultivau în special cerealele – grâu, orz şi mei. Însă erau bine dezvoltate şi mineritul (îndeosebi exploatările de fier, aur, argint şi sare), şi meşteşugurile (inclusiv prelucrarea metalelor, ceramicii,

sticlei şi zidăria). Meşteşugarii daci produceau o gamă largă de arme, unelte şi bunuri de toate felurile pentru viaţa de zi cu zi. Influenţele lumii romane şi elene erau evidente în formele şi ornamentele pe care le alegeau, influenţe consolidate de comerţul în floare. În schimbul bunurilor prelucrate şi al obiectelor de lux, precum parfumurile şi loţiunile, care erau menite claselor superioare, dacii trimiteau în cetăţile de pe Dunăre şi coasta Mării Negre cereale şi produse animale, sare, lemn, miere şi ceară. Acest comerţ pare să fi fost controlat de negustorii străini, nu daci.

Până la urcarea pe tron a lui Decebal, dacii atinseseră un nivel de civilizaţie corespunzător nevoilor lor. În arhitectură, mai ales în cele circa optzeci de fortăreţe şi în numeroasele sanctuare religioase descoperite de arheologi, au dat dovadă de cunoştinţe solide de matematică şi inginerie. Aveau un limbaj scris, iar în puţinele vestigii care s-au păstrat, în principal inscripţii şi câte un cuvânt sau două din autori greci ori latini, au folosit alfabetele grec şi latin. În religie, potrivit lui Herodot, geţii practicau cultul lui Zalmoxis, un preot care, conform tradiţiei, fusese discipolul lui Pitagora şi se întorsese pe pământul său natal spre a-i sluji zeului dac suprem Gebeleizis şi a propovădui nemurirea sufletului. Alte surse mai târzii îl descriu pe însuşi Zalmoxis drept un zeu şi sugerează că geţii ştiau cum „să devină nemuritori” prin intermediul unor ritualuri secrete. Cu toate acestea, informaţiile legate de religia geţilor şi a dacilor sunt atât de fragmentare, încât este dificil să dăm dovadă de mai multă precizie cu privire la credinţe şi practici.

Dacia romană

Cucerirea romană a Daciei, de la începutul secolului al II-lea e.n., a pus capăt evoluţiei autonome a societăţii şi civilizaţiei dacice. Asimilate de lumea romană cosmopolită, ele s-au schimbat radical.

Împăratul Traian (98-117) a iniţiat împotriva dacilor o politică mai agresivă decât predecesorii săi. La scurt timp după ce a urcat pe tron, a inspectat graniţa imperială de-a lungul Dunării, din Panonia până în Moesia, şi a luat numaidecât măsuri de întărire a fortificaţiilor. Obsesia lui de a proteja provinciile romane Moesia Superioară şi Moesia Inferioară fusese stârnită de atacurile frecvente ale dacilor de-a lungul fluviului în timpul domniei lui Domiţian, îndeosebi incursiunile în Dobrogea din anii 85-86. Deşi în anul 89 se încheiase cu Decebal o pace care a restabilit un calm relativ de-a lungul graniţei dunărene şi a încurajat un comerţ înfloritor, Traian hotărâse în mod cert că dacii reprezentau o ameninţare permanentă pentru siguranţa provinciilor romane din Balcani, mai ales dacă se aliau cu alţi duşmani ai Romei, precum parţii. De asemenea, bogăţia în minereuri şi productivitatea agricolă a Daciei l-au convins fără îndoială să extindă dominaţia Romei dincolo de Dunăre.

Pentru campania din anii 101-102, Traian a adunat o armată considerabilă pe care să o trimită împotriva lui Decebal, probabil de două-trei ori mai mare decât forţa dacică, de aproximativ 50.000 de oameni, care i-a ţinut piept.

Două coloane de legionari romani au traversat Dunărea în diferite puncte : cea de la Viminacium, în fruntea căreia se afla însuşi Traian, pe un pod de vase, şi cea mai dinspre est, de la Dierna. Cele două coloane s-au întâlnit la Tibiscum şi au pornit împreună spre Sarmizegetusa, capitala lui Decebal. La Tapae au înfruntat principala armată dacică şi au învins-o, forţându-l pe Decebal să ceară pacea. Traian a impus măsuri drastice, cu scopul de a înlătura pentru totdeauna ameninţarea dacică la adresa dominaţiei romane de-a lungul Dunării. L-a silit pe Decebal să se retragă din Banatul şi Oltenia de astăzi, să dărâme zidurile ce înconjurau cele mai importante cetăţi dacice, să accepte statutul de aliat al Romei, care însemna sfârşitul unei politici externe independente, şi să accepte prezenţa unei garnizoane romane la Sarmizegetusa. Probabil că s-a abţinut să distrugă regatul dac cu gândul că acesta ar fi putut ţine la distanţă alte popoare „barbare”. Cu toate acestea, este posibil să fi considerat pacea încheiată drept un simplu armistiţiu, ambiţia sa pe termen lung fiind aceea de a transforma Dacia într-o provincie romană. Mărturie a hotărârii sale stă faptul că Traian i-a cerut arhitectului Apolodor din Damasc să construiască un pod peste Dunăre la Drobeta, proiect început în anul 102, imediat după ce i-a înfrânt pe daci. Podul era menit să facă legătura între provincia Moesia Superioară şi teritoriile nou-cucerite la nord de Dunăre.

Încălcarea termenilor păcii de către Decebal – care nu a dărâmat zidurile cetăţilor, aşa cum i se ceruse ; a căutat aliaţi împotriva Romei în rândul tuturor popoarelor din jur,

apelând totodată şi la parţi ; şi a recrutat noi soldaţi – a grăbit decizia lui Traian de a întreprinde o a doua campanie împotriva lui în anii 105-106. De această dată, după victoria militară a mers până la capăt : a dizolvat regatul dac şi l-a făcut pe Decebal să aleagă suicidul în locul recunoaşterii victoriei romane. Traian a comemorat cucerirea Daciei şi a zugrăvit campaniile în numeroasele plăci ale columnei pe care a construit-o în anul 113 în Forul care-i poartă numele de la Roma.

Traian a început să organizeze noua provincie Dacia încă înainte să-l înfrângă definitiv pe Decebal. Provincia a luat fiinţă oficial în august 106, printr-un decret al lui Traian care îi delimita graniţele, îi stabilea principiile care trebuiau să-i ghideze administraţia civilă şi apărarea militară şi specifica taxele ce urmau să fie colectate pentru vistieria imperială. Traian însuşi a rămas în Dacia pentru a superviza executarea planului său, întorcându-se la Roma abia în anul următor. Noua provincie includea Oltenia de astăzi, până la est de râul Olt, Dunărea fiind graniţa de sud, Banatul până la Tisa şi cea mai mare parte din Transilvania. Teritoriul de la nord de Dunăre, de la Olt până în Deltă, care includea şi o parte din sudul Moldovei de astăzi, aparţinea provinciei Moesia Inferioară. Aceste graniţe au rămas în general stabile până la retragerea administraţiei şi armatei provinciale la sud de Dunăre, în anul 271. Anumite reorganizări administrative interne de seamă au avut loc în decurs de un secol şi jumătate. Demnă de atenţie a fost împărţirea în trei, de către Hadrian (117-138), a provinciei lui Traian : Dacia Porolissensis la nord,

Dacia Inferior în sud şi Dacia Superior, cea mai mare, în centru, pentru a îmbunătăţi mijloacele de apărare împotriva atacurilor sarmaţilor iazygi, ale roxolanilor şi ale altor triburi ostile. Apoi, în 168, tot din grijă pentru apărare, împăratul Marc Aureliu (161-180) a centralizat administraţia civilă şi militară a celor trei provincii sub un singur guvernator, cu sediul la Apulum. Dacia romană a rămas aşa până la sfârşit.

1. Asediul Sarmizegetusei

Provincia Dacia s-a romanizat treptat între cucerirea lui Traian şi retragerea din timpul împăratului Aurelian (270-275). În aceşti aproape 165 de ani, Dacia a fost integrată în structurile complexe ale Imperiului Roman. Instituţiile sale de guvernământ, legile şi sistemul judiciar, toate ramurile civilizaţiei şi limba latină au stat la bazele sale sociale şi economice şi au configurat climatul mental al provinciei.

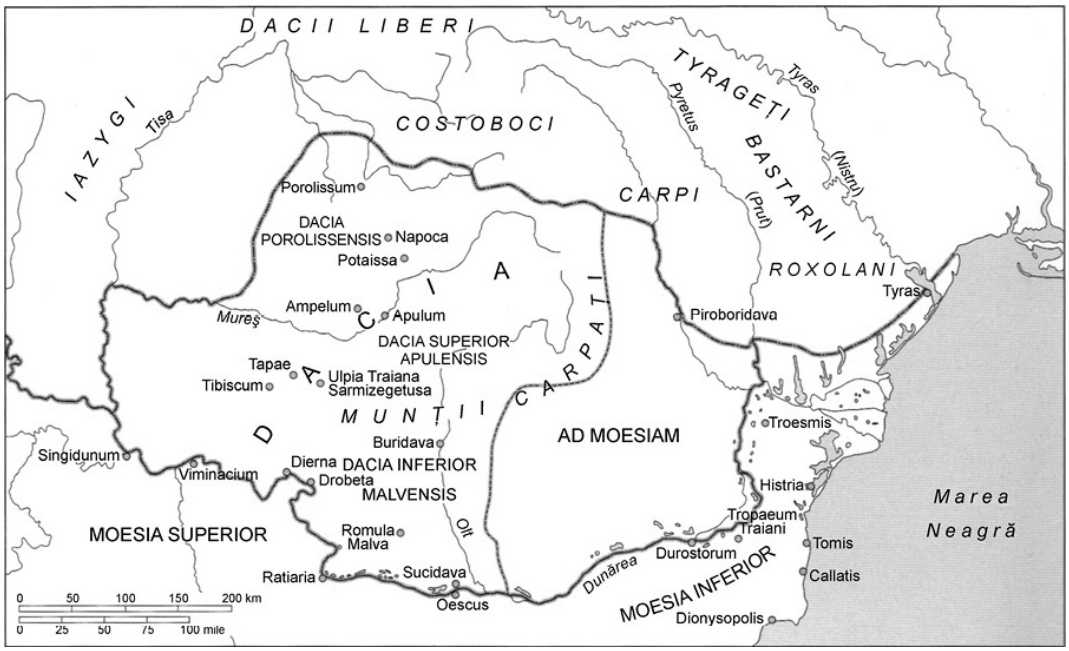

Harta 1. Dacia romană

Principalii agenţi ai acestei noi ordini a lucrurilor erau coloniştii. Etnic şi din punctul de vedere al categoriei sociale, erau de o foarte mare diversitate. Primii ca putere şi statut social erau guvernatorii şi comandanţii legiunilor şi subordonaţii lor imediaţi, precum şi negustorii şi afaceriştii bogaţi. Urmau meşteşugarii şi vânzătorii, legionarii şi veteranii, apoi fermierii şi, în cele din urmă, muncitorii şi sclavii. La începutul secolului al III-lea, o minoritate considerabilă a populaţiei Daciei romane era alcătuită din nou-veniţi. Sosiseră din toate colţurile lumii romane, din Anglia romană până în Orientul Apropiat. Totuşi, indiferent de origini, erau uniţi de simţul apartenenţei la imperiu şi de limba latină comună.

Dacii alcătuiau majoritatea populaţiei. Supravieţuiseră războaielor de cucerire şi locuiau preponderent la sat, cultivându-şi ogoarele. Unele sate erau departe de centrele

civilizaţiei romane, cu precădere cele din estul Daciei, unde legionarii şi administratorii civili erau în număr redus. Însă cele mai multe aşezări menţineau un contact regulat cu centrele urbane şi cu taberele militare sau erau străbătute de reţeaua de drumuri care legau diferitele colţuri ale provinciei. Aceşti daci rurali au fost atraşi într-o anumită măsură în sistemul economic şi în civilizaţia reprezentată de Roma provincială urbană. Astfel, au adoptat anumite schimbări în stilul lor de viaţă, au folosit limba oficială, latina, drept *lingua franca* şi chiar au asimilat zeii romanilor. Însă creştinătatea avea, se pare, puţini adepţi, în parte fiindcă autorităţile romane îi persecutau pe creştini. În orice caz, mărturiile arheologice privind creştinismul din Dacia la acest moment sunt fragmentare.

Primul veac al stăpânirii romane în Dacia a fost marcat de momente ocazionale de criză, dar şi de prosperitate şi pace generală, în special în perioada dintre domnia lui Hadrian (117-138) şi Marc Aureliu (161-180). Însă mai târziu, după domnia lui Septimius Severus (193-211), nesiguranţa a sporit, iar productivitatea şi comerţul au slăbit în urma presiunii constante a atacurilor triburilor barbare. În centru, la Roma, provocările repetate la adresa autorităţii împăraţilor şi subminarea încrederii în integritatea imperiului de la jumătatea secolului al III-lea au contribuit la criza din îndepărtata Dacie.

Atacurile implacabile ale carpilor şi goţilor şi dificultăţile Daciei de a apăra graniţele extinse şi expuse au dus la o retragere parţială din nordul şi estul Daciei în timpul lui

Gallienus (împărat unic, 260-268). Aceasta nu a adus nicio îmbunătăţire securităţii, iar Aurelian, la începutul domniei sale, probabil în 271, a mutat armata şi administraţia civilă la sud de Dunăre, care urma să servească drept zid de apărare a imperiului şi să protejeze provinciile balcanice.

După retragerea oficială din Dacia, trăsăturile romane ale provinciei s-au atenuat pe măsură ce contactele cu imperiul de la sud de Dunăre au devenit tot mai sporadice, iar nou-veniţii, de astă dată popoare barbare sau nomade, au rămas pentru perioade mai îndelungate sau mai scurte. Poate cel mai izbitor efect din perioada cuprinsă între secolele al IV-lea şi al VI-lea a fost degradarea inexorabilă a vieţii urbane. Deşi cetăţi precum Sarmizegetusa şi Apulum au dăinuit o vreme, în realitate ele s-au ruralizat, viaţa de aici preluând atributele zonei rurale din jur şi pierzându-şi stilul urban. Activitatea economică s-a schimbat în acelaşi fel, producţia de bunuri şi comerţul căpătând dimensiuni mai modeste. Oamenii migrau acum din oraşe la sate, care au devenit centre ale vieţii economice şi sociale. Cetăţile de pe malul stâng al Dunării, precum Dierna, Drobeta şi Sucidava, care au fost reintegrate în imperiu de Constantin cel Mare (306-337) şi Iustinian (527-565), au perpetuat un stil de viaţă urban nepretenţios până la începutul secolului al VII-lea. La nord, în ceea ce avea să devină Transilvania, nu numai cetăţile, ci şi teritoriul în ansamblul său a pierdut contactul cu imperiul între secolele al IV-lea şi al VI-lea. Acum tradiţiile romane, rurale şi urbane deopotrivă, se pierduseră.

Soarta celei mai mari părţi din populaţia dacică – i-am putea numi „daco-romani” – de după retragerea administraţiei civile şi a legionarilor în 271 a fost un subiect de controversă, deoarece evenimentul ridică întrebări cu privire la momentul şi locul unde au apărut românii moderni. Un lucru e clar : vreme de şase veacuri după retragerea lui Aurelian, Dacia a fost ocupată de intruşi din est, nord şi sud. Cu excepţia slavilor, aceştia au lăsat puţine urme ale prezenţei lor în limba română, absenţă ce sugerează doar contacte intermitente şi superficiale cu populaţia daco-romană, presupunând deocamdată că aceasta a rămas pe loc după 271. Contribuţia acestor intruşi la constituirea etnică a românilor de mai târziu a fost, pesemne, la fel de modestă. Au sosit în valuri succesive. Goţii au migrat spre sud din regiunile baltice şi s-au aşezat în jurul anului 332 în zona dintre sudul Carpaţilor şi Dunăre, ca mercenari ai romanilor. Au cedat în faţa hunilor, care i-au atacat în 376, împingându-i la sud de Dunăre, de unde au ajuns în cele din urmă în Italia, prădând Roma în 410. Până în anul 420 hunii se stabiliseră pe teritoriul de la nord de gurile Dunării şi şi-au extins necontenit controlul asupra regiunilor care aveau să devină în secolul al XIV-lea Moldova şi Valahia şi, mai la vest, Oltenia. În 454, având acum centrul în Panonia, hunii au fost înfrânţi de o coaliţie de triburi germanice, din care gepizii, o ramură a goţilor, s-au aşezat în Transilvania. Apoi avarii au luat locul gepizilor în Transilvania în jurul anului 567, creând numeroase aşezări de-a lungul cursului mijlociu al Mureşului. Hanatul Avar multietnic, alcătuit din gepizi, slavi şi populaţii

romanizate, acoperea un teritoriu vast, care se întindea din stepa de la nordul Mării Negre până în Alpi.

Dintre toate aceste migraţii, cea a slavilor şi-a lăsat cel mai mult amprenta asupra daco-romanilor. Venind din nord, ei au ajuns pe teritoriul din estul Carpaţilor în prima jumătate a secolului al VI-lea, începând apoi să colonizeze estul Valahiei şi să se extindă treptat spre vest, în Transilvania. Triburile slave au continuat să se deplaseze spre sud, traversând Dunărea în nordul Balcanilor în anul 602. Se stabiliseră între Dunăre şi munţii Balcani când bulgarii, un popor turcic, au ajuns în regiune din stepa din nordul Mării Negre. În 680 aceştia au traversat cursul inferior al Dunării şi şi-au stabilit capitala la Pliska, în nord-estul Bulgariei de astăzi. În secolul următor, elitele conducătoare bulgare au suferit o asimilare treptată de către slavii mai numeroşi, proces încheiat în secolul al X-lea, de când putem începe să vorbim despre „bulgari”. De o importanţă crucială a fost convertirea ţarului Boris I (852-888) la creştinism, în 864. Statul bulgar se extinsese la nord de Dunăre, până la Tisa, absorbind cea mai bună parte din România de astăzi, mişcare facilitată de prăbuşirea Hanatului Avar după victoriile succesive ale armatelor lui Carol cel Mare între 791 şi 796. Primul Ţarat Bulgar a consolidat influenţele slave în rândul daco-romanilor. Însă la nord de Dunăre, spre deosebire de sud, slavii au fost asimilaţi de daco-romani.

În aceste veacuri „obscure”, creştinismul s-a răspândit în rândul locuitorilor din vechea Dacie. Cu toate acestea, mărturiile sunt precare. Creştinii se numărau cu certitudine

printre coloniştii şi legionarii care au venit în Dacia după cucerirea lui Traian, dar probabil că persecuţiile la care au fost supuşi de către autorităţile romane au împiedicat răspândirea noii credinţe şi au descurajat organizarea unor comunităţi. Cele mai vechi mărturii arheologice importante care atestă prezenţa creştinilor în Dacia datează din secolul al IV-lea. Dovezi ale creştinismului în Dacia se regăsesc şi în limba română : numeroase cuvinte asociate cu creştinismul sunt de origine latină, în special cele referitoare la ideile fundamentale ale credinţei. Extinderea Primului Ţarat Bulgar la nord de Dunăre şi dincolo de Carpaţi în secolul al IX-lea a adus instituţii bisericeşti formale, ritul bizantin slav şi slavona ca limbă oficială a Bisericii, fapte atestate de numărul mare de cuvinte slave din limba română care au legătură cu serviciul divin şi cu organizarea ecleziastică. Legătura slavă astfel stabilită a fost esenţială în orientarea daco-romanilor spre Est.

Continuitate

Dezbaterea erudită şi adesea polemică cu privire la prezenţa unei populaţii romanizate sau daco-romane la nord de Dunăre, îndeosebi pe teritoriul fostei provincii romane (o bună parte din Transilvania, Banatul şi Oltenia), după retragerea lui Aurelian a fost umbrită de numărul redus de surse directe şi, în epoca modernă, de entuziasmul naţional. Controversa a fost variată şi s-a perpetuat până în perioada

postcomunistă, deşi s-a mai atenuat odată ce aderarea la Uniunea Europeană a domolit rivalităţile teritoriale dintre România şi Ungaria. Polemişti individuali din trecut au abordat extrem de diferit această chestiune, dar ar putea fi totuşi încadraţi în două mari categorii. Într-o parte se află partizanii continuităţii, preponderent români, care susţin că majoritatea populaţiei civile, mai ales din clasele inferioare, a rămas pe loc şi a încercat să-şi continue viaţa de zi cu zi la fel ca înainte, în ciuda împrejurărilor nefavorabile. Aceştia sunt de părere că, fără nicio îndoială, comunitatea etnică română s-a format în Dacia, pe care o consideră leagănul naţiunii. De cealaltă parte, oponenţii acestei doctrine a continuităţii, preponderent maghiari, insistă că evacuarea Daciei în secolul al III-lea a fost completă şi că, prin urmare, formarea poporului român a avut loc la sud de Dunăre, în Balcani. Oponenţii continuităţii nu neagă prezenţa românilor la nord de Dunăre sau chiar în Transilvania, dar susţin că aceştia au migrat aici din sudul Dunării, probabil în secolul al XIII-lea.

Cei care neagă continuitatea citează „tăcerea surselor”, adică lipsa mărturiilor credibile, scrise sau arheologice, care să ateste prezenţa unei populaţii romanizate în Dacia între secolul al III-lea sau al IV-lea şi formarea principatelor române în secolul al XIV-lea. Aceştia subliniază că istoricii şi alţi scriitori de la acea vreme au consemnat succesiunea popoarelor migratoare care au venit în Dacia după secolul al III-lea, dar nu au făcut nicio menţiune referitoare la locuitorii romanizaţi. Cei care neagă continuitatea folosesc de asemenea limba pentru a-şi susţine punctul de vedere : invocă

asemănările dintre albaneză şi limbile slave din sud, pe de o parte, şi limba română, pe de altă parte, ca dovadă că leagănul românilor nu ar fi putut fi decât la sud de Dunăre.

Apărătorii români ai continuităţii au la rândul lor argumente. Aceştia au recurs la izvoarele arheologice pentru a arăta că o populaţie daco-romană locuia cel puţin în anumite părţi din fosta Dacie până în secolul al VI-lea. E posibil să fie acceptate argumentele criticilor potrivit cărora izvoarele scrise de la acea vreme nu îi menţionează pe daco-romanii din Dacia, dar apărătorii continuităţii subliniază că practica era să se menţioneze doar clasele militare şi politice conducătoare, aşadar cuceritorii – goţii, hunii, avarii sau bulgarii –, nu şi cei cuceriţi, daco-romanii. Ei insistă în continuare că izvoarele scrise ar fi consemnat un eveniment atât de important precum strămutarea întregii populaţii a Daciei la sud de Dunăre, dar izvoarele nu precizează nimic nici în această privinţă. Concluzia lor „evidentă” este că nu s-a produs nicio migraţie de asemenea proporţii. Cât despre afinităţile dintre albaneză şi română, erudiţii români sugerează că termenii pe care îi împărtăşesc aceste limbi ar putea fi o moştenire comună dintr-un substrat dacic sau tracic, deşi o asemenea teorie nu poate fi confirmată, date fiind puţinele informaţii pe care le avem despre limba dacă sau tracă. Ei subliniază, de asemenea, că împrumuturile slave din română ar fi putut avea loc la fel de bine în Transilvania, prin asimilarea slavilor din sudul Dunării, unde erau predominanţi.

În ciuda datelor incomplete, limba română oferă totuşi indicii uimitoare cu privire la procesul de formare a poporului român. În primul rând este o limbă latină, după cum o demonstrează morfologia, sintaxa şi vocabularul cel mai des folosit. Prin urmare, caracterul său latin sugerează profunzimea şi generalizarea romanizării la care au fost supuse populaţiile de la nord şi sud de Dunăre. În schimb elementul dacic este modest şi dificil de apreciat, deoarece au supravieţuit foarte puţine cuvinte din această limbă. Al doilea element important din limba română, după latină, este slavona. Deşi a avut un oarecare efect asupra structurii şi foneticii limbii române, şi-a exercitat cea mai puternică influenţă asupra vocabularului. Numărul cuvintelor de origine slavă frecvent folosite în română sugerează că daco-romanii şi slavii au locuit împreună o perioadă îndelungată, înainte ca limba română să se fi format pe deplin, iar slavii de la nord de Dunăre să fi fost asimilaţi de daco-romanii mai numeroşi. Elementul slav din română a fost consolidat mai târziu, odată cu extinderea Primului Ţarat Bulgar la nord de Dunăre şi dincolo de Carpaţi, înainte şi după convertirea ţarului Boris la creştinism, în 864. Forma adusă de bulgari, medio-bulgara, care se baza pe limba vorbită în jurul Salonicului în secolul al IX-lea, a constituit sursa numeroaselor cuvinte slave din română asociate cu viaţa, ritualurile şi ierarhia bisericească. Medio-bulgara, care utiliza alfabetul chirilic, a devenit limba oficială a Bisericii Ortodoxe şi a cancelariilor domneşti în principatele Moldovei şi Valahiei, constituite în secolul al XIV-lea.

În general, erudiţii români acceptă că anul 1000 marchează apariţia comunităţii etnice române, o combinaţie de populaţii romane sau romanizate, slave şi dace, susţinând că începând cu acest an putem vorbi despre „români”.

Transilvania

Teritoriile care aveau să constituie România modernă au continuat să primească nou-sosiţi mult după venirea slavilor, care până în secolul al XI-lea fuseseră asimilaţi de populaţia daco-romană. De o importanţă capitală pentru istoria românilor a fost venirea ungurilor în Europa Centrală la sfârşitul secolului al IX-lea. Din câmpiile Ungariei de astăzi, aceştia s-au extins în Transilvania în prima jumătate a secolului al X-lea, profitând de prăbuşirea Ţaratului Bulgar după moartea ţarului Simeon în 927. Pe măsură ce au înaintat spre sud şi est, dacă acceptăm doctrina continuităţii daco-romane, ungurii s-au confruntat cu mai multe formaţiuni politice româno-slave, pe care le-au supus. Este vorba despre „ducatele” descrise de cronicarul anonim al regelui Béla al II-lea al Ungariei (1131-1141) : cel al lui Menumorut, al cărui teritoriu era situat între Tisa, Mureş şi Someş, cu centrul în Bihorul de astăzi ; cel al lui Glad, care cuprindea regiunea dintre Tisa, Mureş, Dunăre şi Carpaţi ; şi cel al lui Gelu, „un român” ale cărui teritorii se întindeau la est de Bihor, dincolo de pădurea Igfon, în „terra Ultrasilvano”. Astfel, Anonymus,

cum este cunoscut cronicarul maghiar, le-a oferit apărătorilor români ai continuităţii daco-romane dovezi valoroase care să le susţină cauza. În schimb erudiţii maghiari au negat în general validitatea informaţiilor sale, insistând că Anonymus descria în realitate condiţiile care au dăinuit câteva veacuri după colonizarea ungurilor şi concluzionând că relatările lui nu atestă o prezenţă românească timpurie în Transilvania. În orice caz, este limpede că liderii triburilor maghiare care au venit în Transilvania au organizat treptat entităţi politice proprii şi, în cele din urmă, un principat, care a rămas separat de Ungaria până la începutul secolului al XI-lea. Chiar şi după ce regele Ştefan I al Ungariei (997-1038) a inclus Transilvania în regatul său, în anul 1002, aceasta şi-a păstrat o autonomie destul de mare.

Fosta Dacie găzduia alte două popoare care aveau să marcheze istoria Transilvaniei şi a românilor. Originile secuilor sunt în continuare discutabile, însă este unanim acceptat faptul că sunt înrudiţi cu maghiarii. Poate că secuii i-au însoţit pe aceştia în migraţia lor spre vest din munţii Ural şi stepa din nordul Mării Negre sau poate că au venit mai târziu şi li s-au alăturat maghiarilor în câmpiile centrale din Ungaria de astăzi, la începutul secolului al X-lea. Colonizarea Transilvaniei s-a făcut etapizat, iar până la jumătatea secolului al XII-lea foarte mulţi secui se stabiliseră în estul Transilvaniei, de-a lungul Carpaţilor, urmaţi de alţii în secolul al XIII-lea.

Colonişti de altă etnie – preponderent germani, dar nu exclusiv – au sosit de pe teritoriul mărginit aproximativ de

Elba la est şi Rin şi Mosela la vest. Colonizarea Transilvaniei, mai ales în sud, în special în zona Sibiului de astăzi (Nagyszeben ; Hermannstadt), a început în a doua jumătate a secolului al XII-lea şi a continuat până la sfârşitul secolului al XIII-lea. În această perioadă, izvoarele scrise foloseau diverse nume pentru aceşti colonişti, inclusiv *Flandrensi*, *Theutoni* şi *Saxoni*, dar cu timpul toţi au ajuns să fie cunoscuţi drept saşi. În 1224 au primit de la regele Andrei al II-lea al Ungariei Diploma andreană, *Andreanum*, care le-a conferit o serie de privilegii în schimbul unei sume anuale pentru vistieria regală şi serviciul militar.

Transilvania a făcut parte din regatul Ungariei la jumătatea secolului al XIV-lea, dar cele trei „naţiuni” ale sale (*natio*), nobilii maghiari şi clasele superioare sase şi secuie, în proces de formare, dispuneau de foarte multă autonomie, pe care erau hotărâte să o păstreze. Soarta Transilvaniei avea să fie profund diferită de cea a principatelor valah şi moldav de la sud şi est de Carpaţi, care se aflau în calea armatelor cotropitoare otomane.

2

Între Est şi Vest, din secolul al XIV-lea până în 1774

În cele patru secole de la întemeierea principatelor Valahiei şi Moldovei şi până la prima limitare substanţială a suzeranităţii otomane asupra lor de către o putere europeană, elitele române s-au străduit să găsească un loc sigur pentru teritoriile lor în vecinătatea marilor puteri rivale şi niciodată amicale. Principi şi nobili, clerici şi intelectuali au învăţat să aprecieze de timpuriu avantajele echilibrului şi ale adaptării în relaţiile internaţionale. În vremurile adesea periculoase, aceştia au continuat să construiască instituţii şi să modeleze o cultură care să le asigure identitatea şi supravieţuirea. În acelaşi timp, au dezbătut între ei cine erau şi care le era locul în Europa. S-au întrebat de la bun început dacă ar trebui să caute un model în Est sau în Vest. Cu timpul, religia şi cultura moştenite din Bizanţ şi legăturile politice şi economice impuse de Imperiul Otoman i-au orientat către Est. Ortodoxia, în sensul cultural larg al termenului, era crucială în definirea identităţii lor şi ar putea explica de ce romano-catolicismul şi, mai târziu, protestantismul nu au izbutit să câştige prea mult teren în faţa sa. Cu toate acestea, românii din principate şi din Transilvania nu au fost niciodată izolaţi de Vest. Persoanele

educate au fost dintotdeauna conştiente de originile lor romane. O orientare a conştiinţei şi a aspiraţiilor lor spre Vest a devenit clară în secolul al XVII-lea şi şi-a luat avânt în secolul al XVIII-lea, punând bazele apariţiei simţului identităţii române moderne. Lucrările lor – cărţi bisericeşti, cronici şi istorii – şi experimentele lor din poezie şi proză scot la iveală traseul urmat de la Est la Vest.

Temelii

La sud şi est de Carpaţi, un proces de formare statală asemănător cu cel din Transilvania se desfăşura cel târziu în secolul al XIII-lea. În aceste teritorii, asupra cărora regii Ungariei îşi afirmau suzeranitatea, *cnezatele*, mici aglomerări teritoriale regionale conduse de un *cneaz* (principe al unei provincii), se contopeau, dând naştere principatelor. Până la sfârşitul secolului, în sud s-a format o nouă entitate politică, Valahia (Ţara Românească). Sub conducerea unui mare voievod puternic, Basarab (cca 1310 – 1352), Valahia şi-a proclamat independenţa faţă de Ungaria învingând armata regelui Carol Robert de Anjou (1308-1342) în bătălia de la Posada din 1330. Însă conflictele dintre succesorii acestora au continuat, îndeosebi pentru controlul teritoriului ce lega Ungaria de gurile Dunării şi de Marea Neagră. Pentru a-şi consolida poziţia, Nicolae Alexandru (1352-1364), urmaşul lui Basarab, şi-a asumat puteri fără precedent, proclamându-se

domn autocrat şi înfiinţând Mitropolia Ungrovlahiei, sub tutela Patriahiei Ortodoxe din Constantinopol. Aceste acte din 1359 au înzestrat Valahia cu instituţiile esenţiale ale unui stat independent în lumea medievală – o putere laică autoritară şi o biserică unică, dominantă. Opunându-se astfel ambiţiilor regelui Ludovic I al Ungariei (1342-1382) de a se impune pe el însuşi şi romano-catolicismul în Valahia, Nicolae Alexandru a deschis calea ţării sale către independenţă politică şi devotament spiritual pentru creştinismul răsăritean, care i-au marcat evoluţia până în secolul al XIX-lea. Cu toate acestea, Vladislav (Vlaicu Vodă) (1364 – cca 1376), la fel ca mulţi alţi urmaşi ai săi, a apreciat virtuţile compromisului. A acceptat suzeranitatea maghiară şi le-a oferit negustorilor din Braşov (Brassó ; Kronstadt) privilegii comerciale la Marea Neagră, primind în schimb de la Ludovic comitatele Severin, pe Dunăre, şi Făgăraş, în Transilvania, ca feude. Dar s-a opus eforturilor lui Ludovic de a-i face pe supuşi să îmbrăţişeze credinţa Romei, convertire pe care o considera un alt mijloc de cucerire teritorială. Pentru a-şi consolida legăturile cu Estul ortodox, Vladislav a creat al doilea scaun mitropolitan în Oltenia în 1370, care a rezistat până în jurul anului 1403, şi a devenit un protector activ al muntelui Athos, ctitorind acolo mănăstirea Cutlumuş în 1369.

La nord-est, principatul Moldovei s-a format la fel ca Valahia. Şi aici, domnitorii de vază au ţinut piept eforturilor regelui Ungariei de a-şi impune stăpânirea asupra micului principat. Revolta iniţială, din 1359, le-a adus autonomia sub conducerea lui Dragoş, lider militar român din Maramureş, o

regiune autonomă din nordul Transilvaniei, iar a doua răscoală, din 1364, în frunte cu Bogdan (cca 1359 – 1365), tot din Maramureş, le-a adus independenţa. Asemenea domnilor valahi, urmaşii lui Bogdan au încercat să-şi consolideze independenţa faţă de Ungaria cu ajutor din exterior, dar, spre deosebire de ei, s-au îndreptat mai întâi spre puterile catolice, şi nu spre Bizanţ sau spre Biserica de Răsărit. Laţcu (1369-1377) a cerut direct sprijinul Romei, iar papa Urban al V-lea i-a oferit acestuia titlul de „Duce” al Moldovei şi permisiunea de a crea în capitala sa un episcopat care să fie supus Romei. Petru I (cca 1377 – cca 1392) şi-a orientat politica externă spre Polonia, tendinţă care avea să dăinuie un secol, dar în chestiunile ecleziastice s-a îndreptat spre Constantinopol, în primul rând pentru a contrabalansa ambiţiile politice maghiare, şi a întemeiat o mitropolie în noua sa capitală, la Suceava, în jurul anului 1386. Până la sfârşitul secolului, când Roman (cca 1392 – 1394) a extins hotarele principatului până la Marea Neagră, Moldova îşi asigurase independenţa.

Acum, în ambele principate se cristalizaseră structuri politice şi sociale asemănătoare. Domnitorul îşi afirmase superioritatea asupra principalelor familii de nobili, adoptând cu isteţime tradiţia bizantină a cooperării strânse dintre Biserică şi stat. Fusese uns de mitropolie, act care îl distingea de alţi stăpâni teritoriali, permiţându-i să-şi asume stilul *autocratorului* bizantin şi să domnească prin graţia divină. De asemenea, domnitorul îşi datora autoritatea de care se bucura controlului asupra pământului, sursa principală de bogăţie şi putere la acea vreme. Pe lângă faptul că deţinea domenii

proprii extinse, putea dispune de suprafeţe enorme de pământ care nu se aflau încă în mâinile *boierilor*. Pe acestea le oferea adesea nobililor şi clericilor, care, în schimb, îi jurau credinţă. Putea constrânge supunerea maselor în calitate de comandant al armatei principatului, atât cu *oastea cea mică*, alcătuită din clasele privilegiate care îndeplineau serviciul militar obligatoriu, cât şi cu *oastea cea mare*, care îi reunea pe toţi bărbaţii apţi, chemaţi la arme când ţara se afla în pericol. De asemenea, avea dreptul de a percepe taxe, putând colecta ca şef al armatei *birul*, o cotizaţie impusă pentru a acoperi costurile unei campanii militare sau pentru a obţine pacea prin plata tributului.

Boierii erau clasa politică şi socială dominantă. Iniţial au fost *cneji* sau alţi lideri locali sau de clan, ale căror poziţii de autoritate fuseseră confirmate de domnitor. Alţii, care nu se bucuraseră de un asemenea privilegiu, au intrat în categoria ţăranilor liberi. După formarea principatelor, şi alte pături ale populaţiei au obţinut statutul de boier prin împroprietăriri de către domnitor sau prin numiri în funcţii înalte, iar cu timpul s-a creat o distincţie între marii şi micii boieri în funcţie de dimensiunea moşiilor lor şi de importanţa serviciilor pe care le ofereau domnitorului.

Masa populaţiei era alcătuită din ţărani. Unii dintre ei, care şi-au păstrat libertatea şi pământul, în ciuda extinderii domeniilor boiereşti, erau liberi (*moşneni* în Valahia ; *răzeşi* în Moldova). Însă majoritatea locuitorilor erau dependenţi (*vecini* sau *rumâni*), deoarece erau obligaţi să plătească dări sau să muncească pentru boieri, obligaţii care nu par să fi fost

totuşi excesiv de împovărătoare la momentul respectiv. Comunităţile rurale, libere sau independente, şi-au păstrat forma tradiţională de autoguvernare prin alegerea unor sfaturi săteşti de „oameni buni şi bătrâni”.

Domnitorul şi boierii erau implicaţi într-o competiţie continuă pentru putere politică şi avantaj economic. Boierii se bucurau de imunităţi administrative şi juridice limitate pe moşiile lor şi căutau să înfrâneze extinderea puterii centrale. Însă domnitorul dispunea de proprietăţi vaste, pe care le putea folosi pentru a-şi înfăptui ambiţiile. Dintre cele circa 3.000 de sate, doar 313 figurau ca fiind scutite de taxe. Restul, cel puţin teoretic, erau expuse colectorilor de taxe ai domnitorului şi altor autorităţi. Cu toate acestea, în ciuda ciocnirii inevitabile a intereselor, un grad remarcabil de cooperare caracteriza relaţia dintre domnitor şi boieri, aceştia fiind pe deplin conştienţi de avantajele exploatării comune a ţăranilor.

Legătura otomană

Abia se conturaseră cele două principate, când s-au confruntat cu avansarea armatelor otomane spre nord, către Dunăre, în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea. Înaintarea lor a fost marcată de o victorie asupra trupelor sârbeşti la Kosovo în 1389 şi de ocuparea capitalei Ţaratului Bulgar, Târnovo, în 1393. Domnitorul Ţării Româneşti, Mircea cel

Bătrân (1386-1418), a folosit forţa militară, diplomaţia şi alianţele pentru a ţine la distanţă redutabilul duşman. Manevrele sale reflectă sarcina enormă cu care s-au confruntat urmaşii săi în lupta cu un inamic care, aparent, dispunea de resurse umane şi materiale nelimitate. În orice caz, Mircea a considerat că teritoriul său făcea parte din Europa creştină şi a căutat sprijin în Vest. Prima sa confruntare cu armatele otomane a avut loc în 1394, când a cucerit Dobrogea, iar sultanul Baiazid I (1389-1402) a invadat, în replică, Valahia. Mircea a ţinut piept cu succes duşmanului în bătălia de la Rovine, dar se pare că a plătit tributul (*haraci*) pentru prima oară pentru a asigura pacea şi nu a compromis independenţa ţării sale. Apoi, în 1396, s-a alăturat maghiarilor, francezilor şi altor armate creştine pe cursul inferior al Dunării, la Nicopole, dar s-a retras la timp, evitând catastrofa care s-a abătut asupra cruciaţilor, distruşi de Baiazid. În timpul crizei dinastice otomane care a început odată cu înfrângerea lui Baiazid de către Timur Lenk în bătălia de la Ankara din 1402, Mircea i-a sprijinit pe pretendenţii la tron în vederea unei coabitări în termeni favorabili. Însă după ce a urcat la tron, Mehmed I (1413-1421) a atacat Valahia în 1417 şi l-a silit pe Mircea să plătească tribut. Calmul ce a urmat nu a fost decât un armistiţiu.

Aşa a început lupta Valahiei cu otomanii. A fost marcată de presiunea neînduplecată a otomanilor şi de rezistenţa încăpăţânată a domnitorilor valahi. Două momente de răscruce au punctat progresul acestei lupte inegale. În 1431, sultanul Murad al II-lea (1421-1444, 1446-1451) a întreprins o

campanie la nord de Dunăre care a dus la impunerea vasalităţii în Valahia. Din acel moment, domnitorul era obligat să plătească tribut anual, să-i asigure sultanului servicii militare atunci când avea nevoie şi să-i trimită pe fiii marilor boieri la Constantinopol ca ostatici. Domnitorii au continuat să se opună statutului de vasal, dar când Vlad Ţepeş (1456-1462) a încetat să mai plătească tributul şi a atacat garnizoanele otomane de la sud de Dunăre, Mehmed al II-lea (1444-1446, 1451-1481), cuceritorul Constantinopolului, l-a alungat de pe tron şi l-a instalat în locul său pe fratele lui, Radu cel Frumos (1462-1475). Radu i-a adus omagii sultanului şi a beneficiat în schimb de un *ahd-name* (tratat) care includea condiţiile autonomiei principatului şi îndatoririle domnitorului. Actul lui Mehmed a creat un precedent periculos, deoarece includea dreptul de a interveni unilateral în chestiunile Valahiei şi de a-i alege domnitorul, deşi cu consimţământul boierilor.

Harta 2. Principatele române şi Transilvania, secolele XIV-XV

2. Mircea cel Bătrân, domnitor al Ţării Româneşti (1382-1418)

Moldova, mai îndepărtată de principalul teatru de operaţiuni militare al Imperiului Otoman decât Valahia şi condusă vreme de aproape o jumătate de veac de cel mai capabil domnitor, Ştefan cel Mare (1457-1504), a făcut faţă aservirii otomane până în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Prima ciocnire majoră a armatei moldave cu otomanii a

avut loc în 1420, când otomanii au asediat fără succes portul de la Marea Neagră numit Cetatea Albă. Ulterior relaţiile au fost în general paşnice, moldovenii oferind „cadouri”, pe care otomanii le considerau *peşcheş*, nu *haraci*. Dar în 1456 Mehmed al II-lea i-a cerut lui Petru Aron (1451-1452, 1454-1457) *haraci* pentru o campanie împotriva Ungariei. Acesta l-a plătit, iar Moldova şi-a păstrat independenţa.

În 1457, când a urcat pe tron, Ştefan cel Mare s-a văzut înconjurat de vecini agresivi şi expansionişti. Pe lângă otomanii din sud, în vest era Ungaria, Polonia la nord, iar ambele ţări voiau să domine Moldova şi să obţină controlul asupra rutelor comerciale profitabile dintre Marea Neagră şi Europa Centrală. Strategia lui Ştefan, pe care a aplicat-o cu un succes răsunător, a fost aceea de a-şi întărâta duşmanii unul împotriva celuilalt. A plătit tribut otomanilor, dar numai atunci când a fost avantajos (a încetat să o facă între 1473 şi 1488) ; l-a recunoscut pe regele Cazimir al Poloniei ca suzeran atunci când a părut înţelept, de pildă în 1459 şi în 1485 ; şi a recurs la arme când celelalte mijloace dăduseră greş. A avut câteva succese militare de seamă : în 1467, în bătălia de la Baia, când a învins armata cotropitoare a regelui Matei Corvin al Ungariei, victorie care a marcat ultima încercare de proporţii a unui rege maghiar de a-şi impune voinţa în Moldova ; şi în 1475 la Vaslui, când a înfrânt o mare armată otomană condusă de guvernatorul (*beylerbeyi*) Rumeliei. De asemenea, le-a solicitat în repetate rânduri puterilor creştine din Europa Centrală şi de Vest să i se alăture într-o coaliţie care să stăvilească înaintarea otomanilor, iar pentru

eforturile sale papa Sixt al IV-lea (1471-1484) i-a conferit titlul de „Atlet al lui Hristos”, însă totul a fost zadarnic. În ultimii ani ai domniei sale presiunea otomană a fost neînduplecată şi, deşi armatele sale au mai şi învins, cum s-a întâmplat în 1497 împotriva regelui Cazimir, nu şi-a făcut iluzii că i-ar fi putut înfrânge pe otomani pe calea armelor. Drept urmare, înainte să moară, i-a cerut fiului său, Bogdan, să încerce să aibă o relaţie bună cu ei, aceasta fiind singura modalitate de a menţine independenţa Moldovei.

Bogdan al III-lea (1504-1517) şi urmaşii lui au perpetuat o independenţă precară până în 1538, când sultanul Suleiman I (1520-1566) a început să exercite un control mai ferm asupra Moldovei. În acel an sultanul a alungat de la tron un domnitor ce nu prezenta încredere, pe Petru Rareş (1527-1538, 1541-1546), şi l-a înlocuit cu maleabilul Ştefan Lăcustă. Noul domnitor l-a recunoscut pe Suleiman drept suzeran, confirmând astfel statutul de vasal al Moldovei.

Relaţia juridică ce a evoluat între principate şi statul otoman în secolele al XV-lea şi al XVI-lea s-a datorat în aceeaşi măsură pragmatismului şi teoriei legale otomane, cât şi condiţiilor politice şi sociale din Moldova şi Valahia şi circumstanţelor internaţionale de la acea vreme. Din perspectiva legii islamice a naţiunilor, pe care o urmau otomanii, principatele se aflau într-o zonă intermediară, între *dar al-harb* („domeniul războiului”), teritorii contestate de statul musulman şi de duşmanii săi, şi *dar al-Islam* („domeniul Islamului”), teritorii în care locuitorii erau supuşi unui conducător musulman şi legii islamice. În secolul al XVI-lea,

principatele în mod cert nu mai făceau parte din prima categorie, dar nici nu intraseră în cea de-a doua. Unii istorici le-au plasat în *dar al-sulh* („domeniul păcii”) sau în *dar al-‘ahd*, teritoriu dobândit de conducătorul musulman prin tratat ; alţii, în conformitate cu şcoala juridică hanefită, care predomina în Imperiul Otoman, i-au inclus în *dar al-muvâda’a* („domeniul armistiţiului”) sau *dar al-dhimma* („domeniul protecţiei şi al tributului”). E posibil ca ultimii doi termeni să reflecte cu mai multă acurateţe cele două faze principale prin care au trecut relaţiile româno-otomane, anii 1538-1541 reprezentând linia de demarcaţie. La începutul confruntării lor, principatele erau state vasale silite să plătească tribut şi să asigure servicii militare, iar apoi, pe măsură ce relaţiile s-au strâns, sultanul şi-a asumat anumite responsabilităţi faţă de principate, în primul rând aceea de a le proteja.

Aranjamentul creat a permis Moldovei şi Valahiei să evite asimilarea în sistemul politic otoman, aşa cum se întâmplase cu statele creştine de la sud de Dunăre. Diverse *‘ahd-names* şi *berāts* (dispoziţii de numire) din partea sultanilor au acordat principatelor autonomie internă aproape deplină. Astfel, sultanul recunoştea dreptul domnitorului şi al boierilor de a guverna „conform obiceiului” şi interzicea autorităţilor civile şi militare turce sau clerului musulman să se amestece în problemele interne ale principatelor. Sultanul le-a acordat boierilor permisiunea de a-şi alege domnitorul, dar şi-a rezervat dreptul de a le aproba opţiunea şi de a-i oferi noului domnitor însemnele puterii sale. Ca o consecinţă a autonomiei, legile şi sistemul juridic, structura socială,

deţinerea de moşii şi relaţiile agrare, viaţa culturală şi intelectuală şi statutul Bisericii Ortodoxe au rămas neschimbate. Însă sultanul a preluat controlul afacerilor externe, interzicându-le domnitorilor să menţină contacte diplomatice cu statele străine sau să încheie tratate cu acestea, şi s-a angajat să apere principatele de atacurile externe.

În ciuda extinderii puterilor lor asupra Moldovei şi Valahiei, sultanii nu le-au ocupat armat şi nu le-au transformat în provincii otomane, aşa cum procedaseră cu teritoriile de la sud de Dunăre, precum cel sârb şi cel bulgar, şi cu centrul Ungariei după 1541. Explicaţia acestei reţineri ţine în primul rând de contactele tot mai bune ale otomanilor cu principatele. În fazele incipiente ale relaţiei lor, la sfârşitul secolului al XIV-lea şi în secolul al XV-lea, sultanii au tins să acorde principatelor o importanţă secundară, orientându-şi atacul major spre vest şi nord-vest. Au părut mulţumiţi să-i împiedice pe domnitori să se alăture coaliţiilor antiotomane. Însă nici unitatea afişată de domnitori şi boieri în momentele cruciale nu a trecut neobservată la curtea otomană, unitate care a descurajat acţiunea militară. Suleiman I, care ar fi vrut să numească *sanjakbeys* (guvernatori) care să administreze principatele, a fost fără îndoială descurajat să ia o asemenea măsură de natura relaţiilor economice bune cu principatele, care aduceau sume frumoase în vistieriile personale ale sultanului şi apropiaţilor săi, cantităţi indispensabile de alimente la Constantinopol şi provizii de tot felul pentru armată şi flotă. Este posibil ca şi schimbările din administraţia imperială să fi influenţat decizia legată de statutul

principatelor. O administraţie de funcţionari civili profesionişti lua locul deţinătorilor de feude (*timar*) şi al altora, care căutaseră să obţină averi şi putere prin intermediul războiului şi al cuceririi teritoriale, dobândind influenţa dominantă în sfaturile politice înalte. Această nouă elită a promovat exploatarea fiscală şi comercială a principatelor, considerând-o în noul context economic internaţional mai avantajoasă decât ocupaţia şi guvernarea directă.

3. Mihai Viteazul

Nici domnitorii, nici sultanii nu au respectat angajamentele asumate unii faţă de ceilalţi. De-a lungul secolului al XVI-lea, sultanii l-au redus cu succes pe domnitor

la rangul de funcţionar otoman pe care îl puteau trata după bunul lor plac. Suleiman nu se îndoia nicidecum de anvergura prerogativelor sale. Într-o scrisoare adresată în 1531 regelui Sigismund I al Poloniei, îi numea pe domnitori „sclavii şi tributarii" săi şi susţinea că Moldova şi Valahia erau simple proprietăţi, „la fel ca Bosnia şi Serbia". Până la sfârşitul secolului, urmaşii lui tratau principatele ca şi când ar fi fost teritorii cucerite şi le numeau „provincii" (*vilayet*). Domnitorii erau conştienţi de statutul lor diminuat. Aron Tiranul al Moldovei nota în 1594, într-o scrisoare către Rudolf al II-lea de Habsburg, împăratul Sfântului Imperiu Roman, că era doar „custodele" ţării sale şi că nu îndrăznea să-şi exprime sentimentele, „atât de mare era oprimarea turcilor". Devenise un obicei ca sultanii să numească domnitorul, deşi boierilor le era îngăduită uneori formalitatea de a-şi vota candidaţii. Domnitorii nu puteau decât să-şi recunoască dependenţa. În trecut se intitulaseră „conducători cu voia lui Dumnezeu", dar acum îşi acceptau numirea la tron nu ca pe un act divin, ci ca exercitare a dreptului sultanului.

În ciuda înăspririi controlului otoman, esenţa autonomiei principatelor a rămas intactă. Viaţa politică şi economică şi-a urmat tiparele obişnuite. Legea islamică nu a fost extinsă la nord de Dunăre, boierii şi-au păstrat moşiile şi privilegiile, iar administraţia domnească şi instituţiile locale au continuat să-şi exercite autoritatea la fel ca înainte. Mărturie a statutului special al principatelor stă prezenţa la Constantinopol a reprezentanţilor (*kapukehaya* ; în limba română : *capuchehaie*) domnitorilor, a căror principală îndatorire era

să câştige bunăvoinţa autorităţilor otomane. Erau un fel de agenţi diplomatici, deoarece aveau de-a face şi cu ambasadori şi consuli europeni şi îi ajutau astfel pe domnitori să ocolească interdicţia de a întreţine relaţii cu puteri străine.

Aşadar domnitorii aveau un spaţiu considerabil de manevră, poziţie care sugerează din nou că relaţiile dintre vasal şi suzeran erau fluide. Natura acestor legături este dovedită şi de evenimentele de la sfârşitul secolului al XVI-lea, când domnitorul Valahiei, Mihai Viteazul (1593-1601), a contestat supremaţia otomană la fel de serios ca în timpul domniei lui Ştefan cel Mare.

Mihai, care a urcat pe tron graţie influenţei pe care o avea la Constantinopol, era un comandant militar înzestrat şi un întemeietor de stat cu multă imaginaţie. Obiectivul său imediat era acela de a elibera Valahia de sub controlul otoman, ceea ce însoţea planurile unei cruciade antiotomane promovate de papa Clement al VIII-lea, Rudolf al II-lea de Habsburg, împăratul Sfântului Imperiu Roman, şi Filip al II-lea al Spaniei. Mihai, căruia i s-au alăturat domnitorul Moldovei şi cel al Transilvaniei, a aderat bucuros la „Liga Sfântă”, cum a ajuns să fie cunoscută. A stârnit o revoltă împotriva otomanilor în 1594, iar în anul următor, cu sprijinul armatelor Transilvaniei şi Moldovei, a împins forţele cotropitoare otomane înapoi la Dunăre. Însă în scurt timp loialităţile au devenit neclare, iar aliaţii temporari şi-au urmărit propriile scopuri. Cu toate acestea, în 1600, Mihai a unit pentru scurt timp Valahia, Moldova şi Transilvania sub propria conducere, succes care a reprezentat apogeul domniei

sale. Însă, prin înfătuirea planului său măreţ, şi-a făcut duşmani puternici pretutindeni. Nici măcar susţinerea lui Rudolf al II-lea nu l-a putut salva. A fost asasinat în Transilvania, în 1601, de comandantul trupelor habsburgice, care era hotărât să devină el însuşi domnitorul Transilvaniei. Deşi unirea de către Mihai a celor trei principate a fost de scurtă durată, lovitura lui îndrăzneaţă a devenit un simbol al destinului naţional românesc pentru generaţii de patrioţi din secolele al XIX-lea şi XX.

Faptul că Mihai Viteazul a reuşit să mobilizeze pentru iniţiativele sale o susţinere atât de puternică în Moldova şi în Valahia a avut mult de-a face cu forma deosebită pe care a avut-o dominaţia otomană de-a lungul secolului al XVI-lea. Ea a expus principatele unui sistem de exploatare fiscală şi economică fără precedent în istorie. În primul rând, existau obligaţiile specifice relaţiei dintre vasal şi suzeran. Pe lângă plata acelui *haraci*, care a crescut în mod constant, domnitorii erau obligaţi să suporte operaţiunile militare otomane efectuând plăţi extraordinare către vistieria imperială şi mobilizând şi conducând contingentele armate în campanie. De asemenea, trebuiau să supervizeze strângerea unor mari cantităţi de alimente şi diverse alte provizii, inclusiv lemn pentru construcţii navale, şi să se asigure că erau livrate în punctele specificate de pe Dunăre. Una dintre răspunderile lor era aceea de a-i ajuta pe negustorii otomani şi levantini să cumpere cantităţile necesare de bunuri la cele mai bune preţuri. Preţurile pentru aceste bunuri şi, aşadar, răsplata ţăranilor, care erau producătorii acestor bogăţii, erau mai

mici decât ceea ce ar fi obţinut pe piaţa internaţională. Această legătură economică devenise atât de importantă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, încât sultanii au decis să reglementeze strict comerţul principatelor. Suleiman I şi urmaşii lui au interzis astfel exportul anumitor bunuri, îndeosebi vite, oi, grâu, miere şi lemn, în alte ţări până când nevoile imperiale nu erau pe deplin satisfăcute. Un asemenea aranjament este o dovadă frapantă a gradului de dependenţă a curţii sultanului şi a populaţiei Constantinopolului faţă de carnea şi cerealele din principate. În 1578, când incursiunile cazacilor în Moldova au întrerupt fluxul de aprovizionare, ambasadorul veneţian a relatat mari dificultăţi în capitală şi în zona înconjurătoare. Consecinţele pe termen lung ale acestui „monopol” comercial otoman sunt discutabile. Este posibil să fi încetinit dezvoltarea unei clase de mijloc moldave şi valahe native, deoarece negustorii indigeni nu puteau concura cu negustorii otomani favorizaţi şi cu alţi negustori din Orientul Apropiat, dar, în acelaşi timp, se poate să fi stimulat producţia agricolă.

Harta 3. Principatele române şi Transilvania, sfârşitul secolului al XVI-lea

Mai apăsătoare şi mai dăunătoare pe termen lung pentru binele public decât obligaţiile oficiale ale statutului de vasal erau numeroasele dări, numite de regulă „cadouri” (*peşcheş*), pentru sultan şi membrii familiei sale, dar şi pentru nenumăraţi oficiali, de la marele vizir în jos. Alte daruri, constând în bani şi bunuri, erau oferite cu ocazii fixe – urcarea pe tron a unui sultan sau a unui domnitor ori anumite sărbători islamice sau dinastice. Alte cadouri nu aveau o dată sau o sumă prestabilită. Ele erau plăţi, de fapt mite, pe care pretendenţii la tronul Moldovei sau al Valahiei le ofereau sultanului şi altor persoane influente de la cele mai înalte niveluri ale societăţii otomane pentru a-şi asigura sprijinul acestora. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, statutul de domnitor devenise obiectul unei licitaţii aprinse, în urma căreia premiul ajungea de regulă la cel care oferea cei mai mulţi bani, adică la candidatul care îşi atrăsese cei mai

influenţi protectori. Cei care erau responsabili de datoriile noului domnitor erau în primul rând ţăranii, dar şi boierii, deoarece acestea erau considerate obligaţii statale, nu personale. Sistemul cadourilor a devenit o parte constantă a fiecărei tranzacţii dintre domnitori şi reprezentanţii săi şi autorităţile otomane de toate felurile şi nu puteau decât să diminueze nivelul moral al afacerilor publice.

O cultură medievală

Viaţa intelectuală şi literatura reprezintă instrumente valoroase de evaluare a evoluţiei principatelor între secolul al XIV-lea şi sfârşitul secolului al XVI-lea. În acest interval îndelungat, ele au aparţinut unei lumi culturale destul de diferite de cea reprezentată de Europa Occidentală, o lume dominată de idealurile spirituale şi estetice ale ortodoxiei bizantine şi împărtăşită în general de popoarele din sud-estul Europei. Principala sursă a lucrărilor fundamentale de doctrină şi practică creştină, a *belles-lettres* de la acea vreme, precum vieţile sfinţilor şi „romanele medievale”, ca *Legenda lui Alexandru cel Mare* (*Alexandria*) şi *Varlaam şi Ioasaf*, a lucrărilor juridice şi a cronicilor era Bizanţul, deşi românii le-au adaptat de la intermediari bulgari şi, într-o mai mică măsură, sârbi, mai curând decât direct din Bizanţ.

Apropierea românilor de Orient este probabil cea mai vizibilă în persistenţa slavonei sau, mai precis, a medio-

bulgarei ca limbă utilizată în scrierile serioase, dar şi în alte scopuri, până în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Adoptarea slavonei de către români ca limbă liturgică şi a cancelariilor domneşti în secolul al XIV-lea a reprezentat un eveniment de importanţă majoră în dezvoltarea lor. Slavona le-a consolidat legăturile cu lumea religioasă şi culturală bizantină şi a constituit principalul instrument de perpetuare a moştenirii sale sacre şi străvechi. Românii au putut accepta slavona ca limbă a Bisericii, deoarece era pe picior de egalitate cu greaca, ebraica şi latina, şi o foloseau în problemele statului tocmai datorită prestigiului ei de limbă sacră. Însă slavona nu putea deveni limba lor religioasă în adevăratul sens al cuvântului. Deşi era vorbită de o parte din cler, de marii boieri şi de erudiţi, nu a fost niciodată limba maselor, care îşi rosteau rugăciunile şi creau un folclor extrem de bogat în limba română.

Mănăstirile erau centrele principale ale activităţii culturale din principate. Pe lângă îndatoriri spirituale şi educaţionale, între secolul al XV-lea şi prima jumătate a secolului al XVII-lea călugării erau preocupaţi cu transcrierea manuscriselor slave, dintre care au supravieţuit circa 1.000. Aceşti copişti au păstrat aşadar versiunile medio-bulgare şi, într-o anumită măsură, slavo-sârbe ale majorităţii patrimoniului literar religios bizantin slav. Domnitorii se numărau printre cei mai înfocaţi susţinători ai transcrierii şi ornamentării manuscriselor. Ştefan cel Mare a fost întotdeauna pe deplin conştient de răspunderea sa religioasă, ca suveran ortodox, faţă de propriul popor şi faţă de popoarele din Balcani aflate

sub control otoman, precum şi de rolul său de trimis al lui Dumnezeu pe pământ, şi a construit nenumărate biserici şi mănăstiri pe care le-a înzestrat în Moldova şi în Răsăritul ortodox cu manuscrise frumoase pentru slujbele bisericeşti. Deşi valoarea acestor manuscrise este astăzi mai curând ştiinţifică decât de lucrări literare originale, ele reflectă nevoile intelectuale şi spirituale ale păturilor superioare ale societăţii româneşti. Manuscrisele erau preponderent religioase, însă nu erau citite doar de călugări şi de preoţi. Din însemnările de pe manuscrise reiese că şi boierii, funcţionarii domneşti şi clasa de mijloc căutau în ele îndrumare spirituală. Viziunea ascetică, mistică asupra vieţii nu era aşadar limitată la spaţiul mănăstiresc, ci reunea membri de seamă ai societăţii laice cultivate.

Printre compoziţiile originale relativ puţine în slavonă sau slavo-română, cum este numită adesea având în vedere influenţele limbii române, s-au numărat primele lucrări de istoriografie românească. Cele mai cunoscute dintre acestea au fost cronicile a trei clerici moldavi erudiţi din secolul al XVI-lea : Macarie († 1558), episcopul Romanului, a cărui cronică trata istoria Moldovei de la începutul domniei lui Ştefan cel Mare până în 1542, în timpul lui Petru Rareş ; Eftimie (jumătatea secolului al XVI-lea), egumen al mănăstirii Căpriana, care a descris Moldova între 1541 şi 1554 ; şi Azarie (jumătatea secolului al XVI-lea), egumen al mănăstirii Golia din Iaşi, care a continuat cronica Moldovei din 1551 până în 1574. Cu toţii au continuat tradiţia analelor şi cronicilor mai modeste din secolul al XV-lea. Au scris în slavonă, deoarece

era limba Bisericii şi erau preocupaţi de aceeaşi temă religioasă esenţială ca Biserica – împlinirea voinţei Domnului în societatea umană. Macarie a exprimat sentimentele tuturor celor trei atunci când a deplâns caracterul efemer al lucrurilor din această lume, condiţie pe care a pus-o pe seama încercărilor necontenite la care Dumnezeu îşi supune copiii. S-au inspirat mult din cronicile bizantine, îndeosebi din cronica în versuri a lui Constantin Manasses (cca 1130 – cca 1187), şi au făcut acest lucru fără remuşcări, deoarece considerau că lucrările lor contribuiau la istoria generală a comunităţii ortodoxe, nefiind istorii naţionale. Cu toate acestea, cronicile lor au marcat sfârşitul istoriografiei în slavonă în Moldova, acestea fiind înlocuite în scurt timp cu texte în limba română. Cronicile au avut o evoluţie asemănătoare în Valahia, dar textele slavone nu au supravieţuit. Fragmente din acestea se găsesc în compilaţiile de cronici în limba română din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Capodopera literaturii române în slavonă este fără îndoială *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, scrisă între 1517 şi 1521 de către Neagoe Basarab (1512-1521), domnul Ţării Româneşti. Lucrarea era menită să-i servească tânărului său fiu şi presupus succesor la tron ca un ghid teoretic şi practic pentru o domnie virtuoasă şi de succes. Prin urmare, ea constituie deopotrivă o lucrare de instruire morală şi religioasă, un breviar de ascetism şi misticism ortodox, o expunere a teoriei dreptului divin al domnitorilor, un manual de tehnici de guvernare şi o introducere în arta

diplomaţiei. De la început şi până la sfârşit, lucrarea este străbătută de viziunea creştină asupra lumii care a dominat societatea românească medievală. Neagoe Basarab voia ca fiul său să înţeleagă că un domnitor conducea prin voia lui Dumnezeu potrivit unui contract, care îl obliga să fie un domn corect, milos şi supus Domnului, care îl alesese vicar al poporului său.

Chiar în perioada în care erau scrise cele mai importante lucrări originale în slavonă, întâietatea sa ca limbă literară şi de stat era contestată de limba română. Această trecere, treptată, dar constantă, a reprezentat o reacţie la schimbările din societatea românească şi la influenţele puternice din exterior. În principate, noi clase sociale care aveau nevoie de un mijloc de comunicare practic şi la îndemână deveneau tot mai proeminente. Micii boieri, negustorii, funcţionarii şi clerul inferior nu aveau nicio şansă să înveţe slavona, iar până şi cei care cunoşteau cât de cât limba o considerau nepotrivită pentru administraţie şi comerţ. Ei aveau cel mai mult de câştigat de pe urma răspândirii limbii române şi au găsit sprijin în noile curente de idei ce veneau din Europa Centrală în secolul al XVI-lea. Reforma protestantă, deşi puţini s-au convertit religios, a afectat profund viaţa culturală şi simţul identităţii în principate şi în rândul românilor din Transilvania, dovedind încă o dată că viziunea medievală românească asupra lumii nu era nici pe departe imună la influenţele din Vest.

Absenţa textelor în limba română înainte de secolul al XVI-lea poate fi pusă pe seama credinţei claselor cultivate că limba

vorbită nu era la fel de adecvată pentru textele sfinte, documentele juridice şi istorie ca slavona. Este important de menţionat că cel mai vechi text în limba română care a supravieţuit este o scrisoare privată despre diverse chestiuni practice scrisă de un negustor din Câmpulung, în Valahia, şi adresată unui funcţionar public din Braşov, în Transilvania, în care cel dintâi îl avertiza pe al doilea de mişcarea trupelor otomane. Această scrisoare datează din 1521, anul în care Neagoe Basarab şi-a încheiat *Învăţăturile* în slavonă. Diferenţele dintre limba scrisorii şi româna modernă sunt infime, iar stilul este şlefuit, dovadă că limba fusese folosită în scris de ceva vreme în corespondenţă şi chiar în schiţele brute ale documentelor oficiale înainte de a fi traduse în slavonă.

Româna a fost introdusă ca limbă scrisă în chestiunile laice în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când cancelariile domneşti au încetat să mai folosească exclusiv slavona, în Moldova în 1574 şi în Valahia în 1593. Prima cronică în limba română, o lucrare originală, nu o traducere, acoperea domnia lui Mihai Viteazul şi a fost scrisă în Ţara Românească în jurul anului 1597. Aceasta, împreună cu aşa-numita *Cronică Moldovenească,* acum pierdută, scrisă câteva decenii mai târziu, a pus bazele istoriografiei înfloritoare în limba română care a început la jumătatea secolului al XVII-lea.

Schimbarea s-a produs mai lent în Biserica Ortodoxă, care s-a opus cel mai mult folosirii limbii autohtone şi a înlocuit oficial slavona cu limba română abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Înainte Biserica le oferise într-adevăr preoţilor cărţi în limba română, însă numai textele de care

aceştia aveau nevoie pentru îndatoririle lor practice, precum *cazania*, carte de predici, sau *trebnicul*, carte de rugăciuni. Slavona a continuat să fie utilizată exclusiv în cărţile ritualice până în 1679, când un *liturghier*, carte ce cuprinde rânduiala liturghiei, a fost tradus în română, marcând introducerea oficială a limbii române în Biserică. Prima traducere completă a Bibliei a fost publicată în 1688 la Bucureşti.

Tipărirea cărţilor în limba română, care a început la jumătatea secolului al XVI-lea, a contribuit enorm la triumful limbii vorbite asupra slavonei şi la stabilirea normelor unei limbi literare comune. Tiparul începuse în principate în slavonă, în 1508, cu un *liturghier*, la doar douăzeci şi cinci de ani după tipărirea primei cărţi în slavonă la Veneţia. În acelaşi timp, în Transilvania, tipărirea cărţilor în limba română a început sub influenţa Reformei. Saşii, mai toţi luterani, au deschis o tiparniţă la Sibiu, iar produsele acesteia erau menite să-i convertească pe români la credinţa lor. Prima carte în limba română a ieşit de sub tipar în 1544 – un catehism luteran. Acesta a fost urmat de un *Evangheliar*, între 1551 şi 1553, cu texte în slavonă şi în română faţă în faţă. Traducerea în limba română circulase în Moldova în manuscris încă din 1532 şi dovedeşte din nou că primele traduceri s-au datorat Reformei.

Saşii au deschis o a doua tiparniţă la Braşov, pentru a promova folosirea limbii autohtone în Biserică. În colaborare cu comunitatea românească din Şchei, o suburbie a Braşovului, saşii au angajat un cleric şi tipograf român, Coresi († cca 1583), care, începând cu un *Tetraevanghel* în 1561, a

publicat până în anul morţii sale nouă cărţi în limba română. În spatele eforturilor lui s-au aflat calvinii, care erau hotărâţi să-i convertească pe români la calvinism. Cărţile lui Coresi au avut o influenţă considerabilă asupra vieţii culturale a românilor de ambele părţi ale Carpaţilor. Aceste cărţi au dat un avânt puternic utilizării limbii vorbite în Biserică şi au contribuit la stabilirea dialectului în care erau tipărite, cel din sudul Transilvaniei şi din nordul Ţării Româneşti, ca formă standard a limbii scrise.

Secolul al XVII-lea

Tratatul de la Zsitvatorok din 1606 a pus capăt aşa-zisului Război Lung dintre Imperiul Habsburgic şi Imperiul Otoman, care începuse în 1593 şi care includea provocarea lui Mihai Viteazul pentru marile puteri. Pacea şi ordinea relativă le-au permis sultanilor să-şi restabilească puterile suzerane în Moldova şi Valahia. Cu toate acestea, întreruperea temporară a dominaţiei lor de către Mihai Viteazul i-a convins că o revenire la vechea orânduire la sfârşitul secolului al XVI-lea nu avea să fie în avantajul lor. Astfel, în loc să recurgă la intervenţia directă, brutală în problemele interne ale principatelor, marcată de practici precum schimbările arbitrare de domnitori, sultanii au ales metode – preponderent indirecte – adecvate împrejurărilor epocii. Una dintre ele s-a dovedit extrem de eficientă pe termen lung –

migraţia grecilor şi levantinilor din clasele superioare în principate în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Principalul scop era acela de a submina autonomia moldavă şi valahă, slăbind solidaritatea boierilor şi stânjenindu-le astfel capacitatea de a rezista presiunilor otomane. Tratamentul nou, mai precaut, al principatelor s-a exprimat şi printr-o diminuare a pretenţiilor fiscale şi economice. Aşadar, în general, relaţiile dintre principate şi statul otoman erau în secolul al XVII-lea mai relaxate decât în veacul anterior. Incursiunile militare otomane erau mai puţin numeroase, iar interdicţiile de imixtiune a autorităţilor civile şi militare otomane în afacerile principatelor, în special de-a lungul Dunării, erau, în mare, respectate. Domnitorii erau mai puţin constrânşi decât predecesorii lor în ceea ce priveşte conceperea şi punerea în practică a propriilor politici.

Structurile sociale ale celor două principate au rămas în esenţă aceleaşi. Însă boierii, îndeosebi straturile superioare, şi-au menţinut şi chiar şi-au extins influenţa în viaţa economică şi s-au străduit să o dobândească şi în viaţa politică, instalând un regim nobiliar bazat în mare măsură pe modelul polonez. Dar boierii nu erau nici pe departe o categorie unită. Fisurile profunde au separat straturile superioare de micii boieri, mult mai numeroşi, sciziune pe care domnitorii s-au bucurat să o exploateze pentru a-şi ţine adversarii în frâu. La baza piramidei sociale se afla marea masă a ţăranilor. Unii dintre ei erau liberi şi relativ prosperi, însă tendinţa generală în secolul al XVII-lea a fost deteriorarea statutului lor juridic şi a bunăstării materiale. Dările mari,

aprovizionarea impusă de otomani şi cererile tot mai sporite ale boierilor de cotizaţii şi muncă au grăbit înrobirea ţărănimii şi le-au permis boierilor să-şi extindă moşiile pe seama proprietăţii ţăranilor. Lupta nu se purta de pe poziţii egale, întrucât nici statul şi nici Biserica nu se simţeau obligate să intervină în sprijinul ţăranilor. Clasa autohtonă de mijloc era încă prea mică pentru a exercita o influenţă semnificativă asupra măsurilor politice şi economice ale statului.

Conflictul dintre domnitori şi boieri a dominat dezvoltarea politică internă a principatelor o bună parte din secolul al XVII-lea. Domnitorii erau interesaţi să creeze o monarhie puternică, chiar absolutistă, în vreme ce boierii, cu precădere straturile superioare, îşi doreau o monarhie limitată, în care ei să fie forţa majoră. O provocare atât pentru domnitori, cât şi pentru boieri era extinderea aşezărilor grecilor şi levantinilor în ambele principate. Nou-veniţii, care îşi foloseau reţelele de protectori financiari şi politici de la Constantinopol, au cumpărat moşii, dobândind astfel statut de boieri, şi au pătruns în scurt timp în instituţiile politice. Boierii autohtoni au dat dovadă de o solidaritate remarcabilă şi au combătut această competiţie pentru pământ şi funcţii. Mulţi au considerat că afluxul de greci se datora curţii otomane, care voia să stabilească o bază solidă de putere în principate. Ocazional, boierii au câştigat sprijinul domnitorilor, cum s-a întâmplat în 1631 în Valahia, când au obţinut de la domnitorul Leon Tomşa un *hrisov* potrivit căruia toţi grecii care nu fuseseră naturalizaţi trebuiau să plece.

Aceste măsuri nu au limitat însă influenţa greacă. Dar actul a reprezentat pentru boieri o victorie din alte puncte de vedere. Îi scutea de impozite şi le consolida controlul asupra propriilor moşii. Boierii din Moldova au obţinut concesii economice şi fiscale asemănătoare prin *aşezământul* emis de domnitorul Miron Barnovschi (1626-1629).

La jumătatea secolului, doi domnitori extrem de înzestraţi – Matei Basarab în Valahia (1632-1654) şi Vasile Lupu în Moldova (1634-1653) – au consolidat puterile domneşti. Ei şi-au atins scopul prin metode diferite. Matei Basarab a consolidat puterea centrală cooperând cu boierii. Le-a împărtăşit acestora poziţia faţă de greci şi le-a câştigat sprijinul pentru propriile proiecte, îngăduindu-le să participe mai mult la conducerea ţării prin convocări frecvente ale Adunărilor de Stări. De asemenea, le-a extins controlul asupra pământurilor şi a celor care le munceau, consfinţind de fapt înrobirea ţăranilor. În schimb, Vasile Lupu a stabilit un regim autoritar ca instrument necesar realizării ambiţiilor sale de a domni asupra ambelor principate şi de a fi principalul protector al Răsăritului ortodox. S-a aliat cu clasele superioare greceşti şi şi-a asigurat avantajul economic al acestora încurajându-le să cumpere sate şi încredinţându-le colectarea şi păstrarea taxelor statului.

Domniile îndelungate ale lui Matei Basarab şi Vasile Lupu au simbolizat schimbările profunde care au avut loc în relaţia dintre vasal şi suzeran. Cele două părţi se acomodaseră una cu cealaltă, deoarece domnitorii se dovedeau a fi loiali şi dispuşi să lucreze cu administraţia otomană în vederea

atingerii unor obiective de politică externă avantajoase pentru ambele părţi. Dificultăţile politice şi fiscale interne din ce în ce mai mari şi situaţia internaţională tot mai precară a Imperiului Otoman, mai ales începând cu jumătatea secolului al XVII-lea, e posibil să fi slăbit controlul otoman asupra domnitorilor. Aceste schimbări s-au reflectat în disponibilitatea sultanilor de a le permite domnitorilor aleşi de boieri să urce pe tron şi de a le acorda o anumită libertate în ceea ce priveşte stabilirea contactelor cu alte state. Intenţia otomanilor de a folosi principatele drept zonă-tampon pentru stoparea înaintării habsburgilor spre sud ar putea explica temperarea lor. Cât despre domnitori, într-o anumită măsură, aceştia au primit cu braţele deschise protecţia oferită de suzeranul lor împotriva vecinilor agresivi.

Războiul care a izbucnit odată cu asediul Vienei de către otomani în 1683 şi care s-a încheiat cu Pacea de la Karlowitz în 1699 a afectat profund principatele. Succesele austriecilor şi ruşilor, care s-au alăturat conflictului în 1687, au arătat măsura în care statul şi armata otomană nu au reuşit să ţină pasul cu rivalii lor europeni. În urma războiului, vaste teritorii otomane au fost cesionate în Europa, mai ales în Transilvania, iar Imperiul Habsburgic a devenit un pion major în Europa de Sud-Est. Şi Rusia, în timpul ţarului Petru cel Mare (1682-1725), şi-a sporit implicarea în regiune şi a început să elaboreze o strategie de expansiune care avea să se bazeze pe sprijinul credincioşilor ortodocşi.

Implicaţiile tuturor acestor evenimente nu i-au ocolit pe domnitorii şi pe boierii din Moldova şi Valahia. Înfrângerile

otomanilor au încurajat mişcări pentru independenţă, acum în consens cu ambiţiile austriece şi ruseşti din regiune. Domnitorul Şerban Cantacuzino din Ţara Românească (1678-1688) a încercat să-şi impună autoritatea în afacerile interne şi să se separe de Imperiul Otoman printr-un pact de alianţă cu Austria. Cu toate acestea, era precaut în faţa planurilor Austriei de expansiune la sud de Carpaţi şi de promovare a credinţei romano-catolice în Europa de Est, cultivând astfel relaţii mai apropiate cu Rusia ca o contrapondere faţă de Austria. A murit înainte să fie semnat tratatul cu Austria, însă urmaşul său, Constantin Brâncoveanu (1688-1714), i-a continuat iniţiativa. La început, în mediul periculos al concurenţei marilor puteri care era Europa de Sud-Est, a fost convins că doar Imperiul Otoman oferea Ţării Româneşti cea mai bună garanţie a existenţei sale ca stat de sine stătător. Drept urmare, s-a folosit de grupurile de interese ale sultanului din principat pentru a-şi menţine integritatea teritorială şi, nu mai puţin important, pentru a-şi asigura propriul mandat, chiar în timp ce negocia cu austriecii şi cu ruşii schimbarea statutului juridic al principatului. Dar în cele din urmă, mai ales după Pacea de la Karlowitz, domnitorul s-a orientat spre Rusia drept cel mai de încredere garant al independenţei şi integrităţii teritoriale a Valahiei, atât în faţa agresivităţii romano-catolice austriece, cât şi a redresării Imperiului Otoman. Totuşi prudenţa l-a făcut să amâne încheierea unei alianţe formale.

Aceeaşi atmosferă de expectativă predomina şi în Moldova, iar domnitorii de aici au urmărit aceleaşi obiective ca

omologii lor valahi. Strădaniile lor pentru câştigarea independenţei au culminat cu semnarea, în 1711, de către domnul Dimitrie Cantemir (1710-1711) a unui pact de alianţă cu Petru cel Mare, care a recunoscut independenţa Moldovei şi a instituit o monarhie ereditară în familia Cantemir. Fără îndoială, când a respins regimul nobiliar promovat de boieri, Cantemir urma modelul reformelor absolutiste ale lui Petru, însă a consfinţit totuşi poziţia privilegiată a boierilor pentru a-şi atrage sprijinul acestora. Înfrângerea armatei lui Petru la Stănileşti, pe Prut, la 18-22 iulie 1711, a pus capăt subit tratativelor lui Cantemir şi Brâncoveanu cu Rusia şi Austria. Cantemir a fugit imediat în Rusia, Brâncoveanu a pierdut în cele din urmă tronul şi a fost executat în 1714 de către otomani, printre consecinţele pe termen lung numărându-se reluarea intervenţiilor directe ale otomanilor în problemele interne ale principatelor şi exploatarea economică necontenită a acestora.

Drumul spre modernitate

Pe parcursul secolului al XVII-lea, scriitorii şi intelectualii din principate s-au îndepărtat treptat de bazele medievale ale culturii lor, pe măsură ce au asimilat influenţe noi, unele provenind din surse tradiţionale, în vreme ce multe altele aveau origini occidentale. Curentele disparate care se formaseră mai devreme s-au contopit în a doua jumătate a

secolului, dezvăluind faptul că populaţia educată îmbrăţişa ideile moderne despre lume, despre locul său în ea şi despre ţelurile supreme ale creativităţii omului. Aşadar secolul al XVII-lea a marcat o criză a conştiinţei în rândul elitelor clerice şi laice, fără legătură cu haosul politic şi economic care îi chinuia pe domnitori şi pe boieri. Erau cu toţii asaltaţi de noile curente intelectuale şi culturale ce emanau din Vest, de laicizarea culturii, de ideile noi despre scopul istoriei şi al literaturii şi de înlocuirea slavonei cu româna ca limbă a amândurora şi, din ce în ce mai mult, a Bisericii.

Deşi relaţiile dintre moldovenii şi valahii de frunte şi comunitatea ortodoxă mai vastă erau tensionate, tradiţia avea apărători convingători, mai ales în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Un fel de conştiinţă panortodoxă, opusă sentimentelor strict etnice, domnea pretutindeni. Ea se reflecta în simţul profund al responsabilităţii pe care Matei Basarab şi Vasile Lupu îl aveau faţă de comunităţile ortodoxe aflate sub stăpânire otomană. Aceştia au conştientizat faptul că erau singurii conducători ortodocşi din Europa de Sud-Est care păstraseră majoritatea atributelor independenţei sub suzeranitate otomană ; ba chiar se considerau urmaşii împăraţilor bizantini. Din aceste motive, au oferit un sprijin financiar generos bisericilor şi mănăstirilor ortodoxe de la muntele Athos până la Constantinopol şi Ierusalim. Au primit cu braţele deschise preoţi şi cărturari din toată lumea ortodoxă şi le-au oferit poziţii de răspundere în educaţie şi în cadrul Bisericii. De asemenea, intelectualii şi preoţii români se

deplasau liber în cadrul acestei comunităţi ortodoxe mai largi, fără a fi constrânşi de graniţele etnice sau de limbile diferite.

Respectul pentru tradiţie şi-a găsit o expresie elocventă în încercările de reînsufleţire a slavonei şi de consolidare a legăturilor cu sursele culturii şi evlaviei ortodoxe. Doi dintre cei mai cultivaţi locuitori ai principatelor şi-au dedicat talentul apărării ortodoxiei, însă amândoi erau deschişi totodată la idei noi, încercând să producă o renaştere spirituală. Udrişte Năsturel (cca 1596 – cca 1658), născut într-o familie străveche de boieri moldoveni şi deţinător a numeroase funcţii oficiale importante, s-a dedicat îndeletnicirilor intelectuale, inclusiv traducerii în slavonă a lucrării *De imitatione Christi* de Thomas a Kempis. A trăit în sânul comunităţii culturale a ortodoxiei răsăritene şi a propovăduit folosirea slavonei ca limbă liturgică şi literară, însă a fost în acelaşi timp atras de curentele umanismului occidental. Mitropolitul Varlaam al Moldovei (1580-1657), născut într-o familie de ţărani liberi, a fost un apărător al ortodoxiei şi al moştenirii sale culturale la fel de aprig ca Năsturel, însă a conştientizat valoarea utilizării limbii române pentru a ajunge la un public mai larg, nu numai la elită. Pentru cler şi credincioşi, acesta a scris în 1645 prima lucrare religioasă polemică originală în limba română, *Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, menită să combată învăţăturile calvinilor din Transilvania, care erau dornici să-i convertească pe români. A tradus în limba română şi a supervizat tipărirea unui număr mare de exemplare ale *Cazaniei* în 1643, o carte de predici, care a influenţat puternic

dezvoltarea limbii literare române, eliminând sintaxa slavă şi creând un stil curgător şi expresiv.

Viaţa culturală din principate era deschisă, la fel ca înainte, influenţelor variate din exterior. Însă, spre deosebire de secolele trecute, contribuţiile Occidentului au căpătat treptat tot mai multă importanţă. Slavii erau în continuare intermediari, dar acum predominau polonezii şi ucrainenii, mai curând decât bulgarii şi sârbii, al căror rol de furnizori ai unei culturi viguroase se diminuase mult, ca urmare a ocupaţiei otomane îndelungate. Udrişte Năsturel s-a orientat spre Kievul mitropolitului Petru Movilă (cca 1596 – 1647), care a încercat să revigoreze ortodoxia prin asimilarea culturii latine din Vest, aşa cum fusese ea transformată de Renaştere. Istoricul moldav Miron Costin (1633-1691) şi mitropolitul şi poetul Dosoftei al Moldovei (1624-1693) au fost profund influenţaţi de literatura barocă şi umanistă polonă, conştientizând puterea Antichităţii clasice în şcolile polone pe care le urmaseră în tinereţe. Nu erau singurii atraşi de efervescenţa culturală a Poloniei în secolul al XVII-lea, având în vedere că unii boieri adoptau curentele moderne de acolo pentru a contrabalansa influenţa greacă din ce în ce mai mare de acasă. Domnitorii din Moldova au încurajat aceste înclinaţii intelectuale, ca mijloc de consolidare a legăturilor politice cu Polonia, pentru a slăbi presiunile otomanilor.

Ceilalţi importanţi agenţi purtători ai valorilor culturale şi literare erau grecii, un număr mare de clerici şi cărturari stabilindu-se în principate pentru a se pune la adăpost de incertitudinile vieţii controlate în mod direct de otomani.

Aceştia au găsit acolo un mediu atrăgător în care să-şi desfăşoare activităţile, în ciuda rivalităţilor politice şi economice cu boierii şi preoţii autohtoni. Până la sfârşitul secolului, greaca devenise una dintre limbile conversaţiei cultivate în rândul claselor superioare şi ale educaţiei de vârf, iar elitele româneşti s-au familiarizat cu ideile şi literatura europeană prin intermediul acestei limbi. În acelaşi timp, contribuţiile spirituale greceşti au întărit ideea unui front comun în principate împotriva creştinismului occidental şi a islamului, tendinţă care a estompat diferenţele etnice şi culturale dintre români şi greci în favoarea aderării la o comunitate ortodoxă.

Cu toate acestea, a doua jumătate a secolului al XVII-lea a marcat triumful românei ca limbă a Bisericii şi, alături de greacă, a discursului intelectual. Greaca a slujit claselor superioare şi altora, precum negustorilor pe distanţe mari, ca *lingua franca* în lumea ortodoxă a Europei de Est, însă nu a înlocuit româna ca vehicul principal al literaturii şi istoriei. În mare parte datorită eforturilor unor feţe bisericeşti luminate precum mitropolitul Dosoftei şi mitropolitul Antim Ivireanul al Ţării Româneşti (1708-1716), lucrările liturgice fundamentale în limba română au fost introduse în Biserică. Dosoftei a comandat traduceri din greacă şi a publicat un *Liturghier* (1679), un *Molitvelnic* (carte de rugăciuni ; 1681) şi un *Octoih* (carte de cântări ; 1683). A convins clerul că efectuarea slujbei bisericeşti în limba autohtonă nu era un act de erezie, ci era în deplin consens cu tradiţiile Bisericii Ortodoxe. Astfel, în urma insistenţelor sale, Biserica Română a

făcut un pas important spre statutul de Biserică cu adevărat naţională. Antim Ivireanul a contribuit enorm la acest efort, ridicând arta propovăduirii în limba română la rang de retorică în predicile sale, care au fost scrise în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu şi a lui Ştefan Cantacuzino (1714-1716) şi publicate postum cu titlul *Didahii*.

Apăruse între timp un nou tip de intelectual – mireanul care încuraja spiritul laic în cultură. Acesta era conştient de Europa şi compara situaţia politică, economică şi culturală a ţării sale cu realizările Occidentului, fiind forţat să recunoască superioritatea celor din urmă, cel puţin în planul progresului material şi al ştiinţei. Însă el şi colegii săi nu reuşeau deloc să se pună de acord în privinţa modului în care putea fi depăşit acest decalaj. Nici nu susţineau abandonarea totală a învăţăturilor şi valorilor spirituale tradiţionale ; acceptau în continuare explicaţia creştină a creaţiei şi credeau în superioritatea doctrinară a ortodoxiei în faţa romano-catolicismului şi a protestantismului. Cu toate acestea, afişau nenumărate interese şi un spirit inovator profund modern, care îi distingeau de strămoşii lor. Gândirea şi opera lui Nicolae Milescu şi Miron Costin, şi chiar a înaltelor feţe bisericeşti Dosoftei şi Antim Ivireanul, reflectă interese şi aspiraţii diferite de ale predecesorilor lor. Erau însetaţi de cunoaştere, iar în strădaniile lor au descoperit cultura europeană clasică şi contemporană. Admiraţia lor profundă pentru lucrările Antichităţii clasice s-a tradus în stilul şi în spiritul operelor lor istorice şi poetice. De asemenea, au privit cu alţi ochi lumea naturală. Deşi, la fel ca generaţiile

anterioare, au acceptat că trecerea din această lume în cea de dincolo era inevitabilă, nu au dispreţuit această viaţă şi nu au considerat-o un impediment în calea desăvârşirii spirituale. Mai curând şi-au exprimat regretul de a fi nevoiţi să o părăsească.

Reprezentativi pentru lumea intelectuală din a doua jumătate a secolului al XVII-lea au fost Nicolae Milescu şi Miron Costin. Milescu (1636-1708) şi-a arătat apartenenţa la noua epocă traducând din greacă Vechiul Testament, aceasta fiind prima traducere completă în limba română. A ocolit textele consfinţite oficial, alegând în schimb versiunea protestantă a Septuagintei publicată la Frankfurt în 1597 şi a menţinut intactă împărţirea textului de către Martin Luther. Prin atitudinea sa critică în raport cu textele sfinte, prin desconsiderarea autorităţii ecleziastice alegând texte şi folosind cele mai bune ediţii disponibile, indiferent de confesiune, şi prin pasiunea sa pentru lucrările clasice şi filologie, Milescu a dovedit trăsături caracteristice umanismului din Europa de Sud-Est. Şi Miron Costin a fost un om al vremurilor sale, exprimând melancolia resimţită de numeroşi contemporani ai săi atunci când meditau asupra sensului vieţii. În poemul său filosofic *Viaţa lumii* (1673) şi-a dezvăluit scepticismul cu privire la natura iluzorie a acestei lumi şi reţinerea faţă de lumea de dincolo. Soluţia sa pentru dilema existenţială a omului nu era nici credinţa oarbă, nici lepădarea de divinitate. El îi recomanda mai curând omului să se adapteze la această lume şi să se folosească de raţiune ca de

cel mai de încredere ghid pentru o viaţă morală şi, astfel, mulţumitoare.

4. Dimitrie Cantemir, domnitor al Moldovei (1710-1711)

În acord cu spiritul epocii era noua concepţie asupra literaturii promovată de intelectuali ca o formă de creativitate diferită de discursul teologic şi de tratatul didactic. Dosoftei a pus bazele poeziei române culte ; nimeni înaintea lui nu

sondase atât de profund posibilităţile poetice ale limbii şi nu o armonizase cu atâta măiestrie cu cerinţele ritmice ale versului. În *Psaltirea în versuri* (1671), o traducere în versuri a Cărţii Psalmilor din slavonă, Dosoftei a procedat ca un artist, şlefuindu-şi textele şi căutând perfecţiunea în versificaţie şi în exprimarea ideilor. Într-un fel, a naturalizat textul biblic ; în loc să se rezume la o redare literală a versiunii slave, el a introdus aluzii la realităţi româneşti. Miron Costin, considerat înainte de toate istoric, a fost şi primul scriitor român care a modelat în mod conştient limba într-un mijloc nou, flexibil, de exprimare literară. Rezultatul experimentelor sale a fost *Viaţa lumii,* prima lucrare importantă de poezie laică cultă în limba română. Lucrarea includea şi o prefaţă, prima expunere a prozodiei din literatura română. Ideile sale erau puternic influenţate de modelele clasice şi reprezentau căutarea ordinii într-o formă de artă care, pentru români, era încă spontană şi incipientă.

Şi specialiştii în istorie au adoptat abordări noi. Însă tradiţia era puternică, după cum reiese clar din lucrările moldoveanului Grigore Ureche (cca 1590 – 1647). Marea lui contribuţie la cultura română a fost *Letopiseţul Ţării Moldovei.* Scris spre sfârşitul vieţii şi rămas neterminat, a reprezentat un progres major de imaginaţie şi tehnică faţă de lucrările cronicarilor anteriori. Ureche a dat dovadă de o viziune mai largă decât aceştia, extinzându-şi orizontul dincolo de evenimentele din principatul său şi incluzând gânduri despre originile românilor, şi s-a îngrijit să prezinte informaţiile într-o formă artistică. Dar, în ansamblu, a acceptat rolul didactic al

istoriei şi a pus cursul general al chestiunilor omeneşti pe seama intervenţiei Divinităţii. În schimb Miron Costin, deşi recunoştea valoarea istoriei ca ghid pentru generaţiile viitoare, considera că lumea era manifestarea continuă a condiţiei umane, de care oamenii înşişi, nu numai Providenţa, erau responsabili. *Letopiseţul Ţării Moldovei* (1675), care trata istoria principatului din intervalul 1595-1661, le-a oferit succesorilor săi informaţii de preţ, precum şi o metodologie, şi este o operă literară ce depăşeşte ca tehnică narativă şi bogăţie descriptivă toate lucrările istorice româneşti anterioare. Capodopera sa, *De neamul moldovenilor* (1686), care aborda o singură temă – originile românilor şi ale limbii lor – şi adopta un ton polemic, a fost prima lucrare istorică românească modernă. Atât Ureche, cât şi Costin au reprezentat o tendinţă care avea să domine istoriografia românească până în prezent : opera lor devenea naţională, mai ales întrucât meditau la originile romane comune ale românilor, şi astfel semnalau o ruptură clară faţă de poziţia panortodoxă a cronicarilor din secolul al XVI-lea.

Dimitrie Cantemir (1673-1723), domn al Moldovei, reprezintă o punte luminată între sfârşitul secolului al XVII-lea şi noile orizonturi intelectuale ale secolului al XVIII-lea. Lucrările sale sunt, pe de o parte, încununarea literaturii române vechi, iar pe de altă parte, vestitoarele celei moderne în ceea ce priveşte scrierile româneşti culte şi *belles-lettres*. *Istoria ieroglifică* (1705), prima lucrare originală în limba română care nu este nici operă religioasă şi nici cronică, dezvăluie diversitatea intereselor sale ; este în acelaşi timp

roman, autobiografie, istorie, tratat politic şi meditaţie filosofică asupra firii omului şi a locului său în lume. Lucrarea scoate la iveală noua mentalitate împărtăşită de un cerc restrâns de intelectuali la sfârşitul secolului al XVII-lea. Aceştia priveau spre viitor cu încredere. Dispăruseră neliniştea legată de „vremurile cumplite” şi melancolia sublimă a lui Miron Costin. Locul lor fusese luat de un dinamism nou şi de un simţ al eliberării de formele simetrice şi statice ale vieţii care dominau cronicile şi scrierile religioase ale generaţiilor anterioare.

Într-o altă lucrare de filosofie, anterioară, *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea* (1698), Cantemir a făcut prima încercare a unui român de a filosofa ca metodă de analizare a problemelor fundamentale legate de natura lumii. Aceasta îl plasează între două epoci şi două lumi diferite, deoarece împleteşte spiritualitatea tradiţională şi raţionalismul, gândirea răsăriteană şi cea apuseană. Înţeleptul susţine că, pentru a avea relevanţă, raţiunea are nevoie de „lumina credinţei”, căci doar astfel, dat fiind că este în mod inerent imperfectă, poate fi bună şi corectă. Cu toate acestea, Cantemir, deşi nu se leapădă de credinţă, este în mod clar de partea raţiunii şi se apropie astfel de gândirea publicului vizat, deoarece Înţeleptul, în cele din urmă, vede omul ca pe o fiinţă raţională şi recunoaşte puterea raţiunii în dobândirea cunoaşterii. Prin urmare, Cantemir, deşi apără prerogativele credinţei, se îndepărtează de gândirea ortodoxă tradiţională, care sublinia intuirea imediată a esenţelor ca fiind superioară proceselor raţionale.

Pe lângă filosof şi om de litere, Cantemir a fost primul orientalist român şi istoric de factură modernă. Şi-a petrecut o bună parte din tinereţe la Constantinopol, ca ostatic oficial, dovedindu-şi astfel loialitatea faţă de tatăl său, Constantin Cantemir, domnitor al Moldovei (1685-1693). În capitala imperială s-a familiarizat cu pasiune cu toate aspectele vieţii sale politice, sociale şi religioase. Una dintre cele mai cunoscute lucrări ale sale a fost o istorie a Imperiului Otoman, *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae* (*Creşterea şi descreşterea curţii otomane*), pe care a încheiat-o în 1716 şi pe care a scris-o, pe de o parte, pentru a atrage atenţia puterilor europene asupra slăbiciunilor imperiului şi a le încuraja să elibereze popoarele creştine supuse din Europa de Sud-Est. Publicată în limba engleză în 1734-1735 cu titlul *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*, a fost multă vreme cartea de căpătâi a specialiştilor în domeniu. Cantemir a scris de asemenea *Curanus*, o analiză a Coranului şi a tradiţiei religioase musulmane, care a fost publicată în rusă, la Sankt-Petersburg, în 1722. Devotamentul său faţă de creştinism este evident, deoarece respinge misiunea divină a lui Mahomed şi neagă caracterul revelat al Coranului. Cu toate acestea, Cantemir a abordat civilizaţia islamică cu o apreciere deplină a realizărilor sale. A respins categoric ideea inferiorităţii inerente a Răsăritului şi a superiorităţii naturale a civilizaţiei occidentale. A mai scris un studiu sofisticat de muzică turcească, încheiat probabil la Constantinopol în 1704, pentru care a conceput un sistem original de notare.

Cantemir a abordat studiul istoriei ca filosof, în sensul umanist larg al termenului. A pornit de la ideea că orice lucrare istorică, la fel ca orice operă culturală, este înainte de toate un fel de meditaţie asupra naturii esenţiale a lumii şi a condiţiei umane. Drept urmare, abordarea lui semăna mult cu cea a filosofilor moderni ai culturii, care căutau generalul şi universalul în fenomenele pe care le studiau. Deşi credea că ordinea existentă în lume fusese impusă de raţiunea divină, responsabilul suprem de schimbare în toate chestiunile omeneşti, Cantemir era totodată încredinţat că lumea era supusă unui proces de evoluţie. În special cursul statelor, evidenţiat de istorie, oferea mărturii izbitoare ale unei schimbări continue, urmând un ciclu de dezvoltare, maturizare şi degradare. Din poziţia sa de la Constantinopol, devenise convins că nicio putere umană nu putea înfrâna descompunerea inexorabilă a statului otoman. Încununarea sa ca filosof al istoriei a fost *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, poate cea mai impresionantă lucrare erudită din literatura română veche. Cantemir avea de gând să scrie o istorie comprehensivă a românilor de la origini până în zilele sale, dar a încheiat doar prima parte, în 1717, care ajungea până la formarea principatelor Ţării Româneşti şi Moldovei. Sursele sale le întreceau ca varietate şi volum pe cele folosite de predecesorii săi şi includeau scriitori greci şi romani, istorici care scriseseră în germană, franceză, italiană şi poloneză, numeroase lucrări orientale şi cronici ruseşti şi sârbe. Într-o lungă introducere în care a dezbătut obiectivul istoriei şi problemele generale ale cercetării istorice, Cantemir

îi îndemna la obiectivitate pe toţi cei ce practicau această meserie. Însă lui i-a venit greu să-şi urmeze propriul sfat. În această primă istorie critică a tuturor românilor era hotărât să dovedească o teză : aceea că românii aveau origini pur romane şi că locuiseră în Dacia antică fără întrerupere după cucerirea ei de către Traian.

Harta 4. Principatele române şi Transilvania, secolul al XVIII-lea

Regimul fanariot, până în 1774

Curtea otomană s-a împotrivit ambiţiilor ruse şi austriece în principate şi a abordat lipsa de loialitate a domnitorilor recurgând la o comunitate care asigurase imperiului servicii diplomatice şi financiare de preţ vreme de mai bine de un

secol – familiile greceşti bogate din cartierul Fanar al Constantinopolului. Sultanii i-au ales pe noii domnitori din sânul acestora tocmai pentru a contracara răspândirea influenţei ruse şi austriece în Moldova şi în Ţara Românească şi pentru a grăbi integrarea politică şi economică a principatelor în imperiu. Parteneriatul astfel creat a reprezentat baza aşa-numitului regim fanariot, care a început în Moldova în 1711 şi în Valahia în 1716 şi a luat sfârşit în 1821.

Cererile economice şi fiscale otomane au crescut în permanenţă, iar exploatarea principatelor a depăşit nivelul de la sfârşitul secolului al XVI-lea. Volumul proviziilor de orice fel expediate la Constantinopol şi la fortăreţele de-a lungul Dunării nu cunoştea margini şi lua forma unui monopol comercial înăsprit care, la fel ca înainte, impunea satisfacerea nevoilor otomane înainte ca principatele să poată exporta oi, cereale şi alte bunuri peste hotare. Ori de câte ori proviziile scădeau, cum s-a întâmplat în 1761 şi 1764, sultanul suspenda neîntârziat exporturile. În orice caz, preţurile oferite ţăranilor şi altor producători de către negustorii otomani, care aveau răspunderea de a cumpăra cele de trebuinţă, erau, la fel ca înainte, invariabil mai mici decât preţurile de pe piaţă. Obligaţiile faţă de stat, valoarea tributului şi a „cadourilor” care însoţeau orice negociere oficială au crescut enorm. La aceste plăţi se mai adăugau sumele pe care candidaţii la cele două tronuri le ofereau sultanului şi oficialilor de la toate nivelurile pentru a le intra în graţii şi pentru a câştiga mult râvnita domnie. Concurenţa pentru tron era o afacere atât de

bună pentru elita otomană, încât sultanul schimba frecvent domnitorii. Eficienţa administraţiei a avut de suferit, Ţara Românească având optsprezece domnitori între 1730 şi 1768, iar Moldova – şaptesprezece între 1733 şi 1769. Cu toate acestea, a fost asigurată o anumită continuitate la cârma principatelor, unii domnitori fiind mutaţi de la Bucureşti la Iaşi : Constantin Mavrocordat a fost în această perioadă domnitor al Valahiei de şase ori şi al Moldovei de patru ori.

Manipulările şi abuzurile legate de numirile pe tron nu ar trebui să eclipseze calităţile şi realizările majore ale unor domnitori fanarioţi. Constantin Mavrocordat (Valahia şi Moldova, 1730-1769) s-a folosit de vasta sa experienţă pentru a implementa un program de reforme în ambele principate, în acord cu tendinţele iluministe ale vremii din Europa Centrală. Într-un *hrisov* de proporţii din 1741, el a prezentat un plan de raţionalizare a administraţiei de stat şi a sistemului fiscal şi judiciar, care era menit să creeze o monarhie puternică, întărită de organisme reprezentative ale claselor privilegiate. Demnă de luat în seamă era intenţia sa de a extinde puterea statului, acesta urmând să reglementeze deţinerea de proprietăţi şi relaţiile dintre cele două clase principale responsabile de producţie – boierii moşieri şi ţăranii. Mavrocordat era preocupat în special de mobilitatea excesivă a ţăranilor, cauzată de eforturile lor de a scăpa de obligaţiile şi caznele la care îi supuneau moşierii. Astfel, pentru a conferi un anumit grad de stabilitate agriculturii şi pentru a se asigura de plata dărilor către stat, a abolit şerbia în Valahia în 1746 şi în Moldova în 1749. Toate aceste iniţiative au fost

aprobate de curtea otomană, care îşi dorea pace şi ordine în mediul rural şi intensificarea producţiei şi livrării de bunuri. Relaţiile dintre vasal şi suzeran au atins astfel un anumit echilibru în ultimele decenii ale acestui secol.

Biserica Unită în Transilvania

Secolul al XVIII-lea a fost martorul unor schimbări profunde pentru românii din Transilvania. Asimilarea principatului de către habsburgi, ca pradă a războiului în care i-au învins pe otomani, confirmată prin Pacea de la Karlowitz, în 1699, i-a atras pe români mai direct ca oricând în curentele culturale şi rivalităţile politice din Europa Centrală. Conducătorii şi politicienii habsburgi erau implicaţi într-un proiect îndrăzneţ de a centraliza autoritatea politică la Viena, de a insufla raţiune şi eficienţă administraţiei de stat şi un spirit de iniţiativă şi inovaţie vieţii economice şi intelectuale. Drept urmare, principalele segmente ale societăţii româneşti, de la elita bisericească la masa ţăranilor, s-au trezit în faţa unei provocări majore la adresa vieţii ideilor şi a stilului lor de viaţă profund răsăritean. Însă perturbarea vechii orânduieli din Transilvania a apropiat atât elitele, cât şi masele de lumea modernă.

Habsburgii din Transilvania s-au confruntat cu instituţii şi mentalităţi care au încetinit asimilarea principatelor în structurile generale ale imperiului. Aşadar, pentru a reuşi,

erau nevoiţi să submineze autonomiile care se creaseră din vremea colonizării de către unguri, saşi şi secui şi care se întrupaseră în aşa-numita Uniune a celor Trei Naţiuni în 1437. Uniunea a devenit un monopol al puterii şi privilegiului impus de nobilimea maghiară, de nobilii urbani saşi şi de clasele superioare ale secuilor. Acestea erau cele trei naţiuni. Clasa socială, nu etnia, conferea statutul de membru, motiv pentru care masele de ţărani unguri, saşi şi secui, dar şi altele, erau excluse. Cele trei naţiuni din secolul al XV-lea erau, fireşte, romano-catolice, dar în secolul al XVI-lea Reforma protestantă a convertit numeroşi maghiari (calvini şi unitarieni), saşi (luterani) şi secui (calvini). Noii protestanţi şi romano-catolicii rămaşi au ajuns în cele din urmă la o înţelegere, iar aderarea la una dintre Bisericile lor a devenit o condiţie a privilegiului politic, adică a calităţii de membru al uneia dintre naţiuni. Cele trei naţiuni şi patru Biserici au constituit baza autonomiei Transilvaniei la sosirea habsburgilor. Românii, care reprezentau cam jumătate din populaţia Transilvaniei la începutul secolului al XVIII-lea, nu făceau parte din acest sistem. Ei erau excluşi, deoarece erau ortodocşi şi preponderent ţărani.

În aceste secole, Biserica Ortodoxă Română avusese o existenţă precară, pur şi simplu tolerată de cele trei naţiuni, dar fusese, cu toate acestea, capabilă să menţină o organizare administrativă şi o ierarhie condusă de un mitropolit în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. În secolul al XVII-lea, Biserica a fost supusă unor presiuni enorme din partea domnitorilor calvini care erau hotărâţi să convertească clerul şi pe

credincioşii ortodocşi la calvinism. György Rákóczi I (1630-1648) era extrem de perseverent. În 1642 tipărise la Alba Iulia (Gyulafehérvár ; Karlsburg) un catehism calvin în limba română şi ceruse ca mitropolia să disemineze învăţăturile calvine în rândul credincioşilor săi. Mihály Apafi (1661-1690) a intervenit în mod direct în chestiunile Bisericii Ortodoxe şi l-a întemniţat pe mitropolitul Sava Brancovici (1656-1659, 1662-1680) din cauza opoziţiei sale dârze la adresa prozelitismului calvin. Doi dintre urmaşii săi, Teofil (1692-1697) şi Atanasie (1697-1701), au fost atraşi către o unire cu Biserica Romei, care a fost sprijinită de nou-veniţii habsburgi, care voiau să-şi protejeze Biserica de constrângerile calvine şi să obţină un statut juridic deplin pentru aceasta.

Împrejurările au creat o comunitate neverosimilă de interese între habsburgi şi elementul principal al societăţii româneşti – nivelurile superioare ale clerului. Căutând aliaţi pentru campania lor de a pune capăt dominaţiei celor trei naţiuni, habsburgii s-au orientat către români, care cu greu ar fi putut fi apărătorii unei ordini politice şi sociale care îi dispreţuia şi îi considera intruşi. Habsburgii au conştientizat caracterul incomod al ortodoxiei românilor, dar dispuneau de o stratagemă care se dovedise eficientă în rândul rutenilor în secolul al XVII-lea – Biserica Unită cu Roma, bazată pe principiile enunţate la Sinodul de la Ferrara-Florenţa din 1439, care pusese temporar capăt schismei dintre Biserica bizantină şi cea apuseană. Unirea cu românii avea să slujească perfect interesele habsburgilor, care erau hotărâţi să folosească Biserica Romano-Catolică pentru a ţine laolaltă

diversele teritorii ale imperiului. Astfel, sub supravegherea primatului romano-catolic al Ungariei, cardinalul Leopold Kollonitsch, negocierile cu episcopul român ortodox şi cu subalternii săi, conduse de iezuiţi, care s-au întors în Transilvania cu armatele habsburgice, au dus la Manifestul de Unire din 1701. Potrivit acestuia, clerul şi credincioşii ortodocşi îl recunoşteau pe papa de la Roma drept capul vizibil al Bisericii Creştine şi acceptau folosirea pâinii nedospite în taina împărtăşaniei, existenţa purgatoriului şi emanarea Duhului Sfânt de la Tatăl şi de la Fiul. Însă toate celelalte chestiuni, inclusiv codul canonic, ritualul şi practicile, precum căsătoria după hirotonisire, au rămas neatinse. În schimb, clerul român avea să se bucure de aceleaşi drepturi şi privilegii ca membrii celor trei naţiuni în sânul cărora trăiau. Astfel, habsburgii au câştigat bunăvoinţa unei elite influente, care putea, dacă voia, să cultive ţelurile imperiale în sânul numeroasei populaţii rurale. Cu timpul, erau de părere habsburgii şi Kollonitsch, clerul român avea să considere Biserica Unită drept un pas înainte spre convertirea la romano-catolicism. Clerul greco-catolic – ori uniat – a dobândit, sau cel puţin i se promiseseră, beneficii sociale şi politice pe măsura poziţiei sale. Curtea de la Viena a ales să creadă că acţiunile clerului însemnau şi acceptarea unirii de către ţăranii români şi a considerat că Biserica Ortodoxă încetase să mai existe.

Unirea Bisericii cu Roma a reprezentat un moment de răscruce în istoria românilor din Transilvania. I-a expus pe aceştia unor influenţe culturale şi intelectuale occidentale

dintre cele mai diverse, oferindu-i noului cler greco-catolic oportunităţi fără precedent de educaţie superioară în liceele romano-catolice din Transilvania şi în universităţile din Roma, Viena şi Trnava (Nagyszombat). Obiectivul habsburgilor şi al lui Kollonitsch era acela de a forma un cler greco-catolic bine educat şi devotat care să fie inspirat să atragă adepţi pentru Unire din rândul populaţiei rurale. Însă evenimentele aveau să ia un curs diferit. Cu timpul, oportunităţile educaţionale rare (pentru români) şi experienţa Europei Centrale au îngăduit clerului greco-catolic să-i îndrume politic şi spiritual pe români atunci când aceştia au organizat lupta de eliminare a discriminării împotriva lor şi de recunoaştere a celei de-a patra naţiuni.

Nu mai puţin importantă, o consecinţă a Unirii a fost simţul identităţii pe care l-a cultivat şi pe care, până la jumătatea secolului, elita bisericească îl transformase într-o nouă idee de naţiune. Inspiraţi de episcopul lor, Ioan Inocenţiu Micu-Klein (episcop, 1729-1744), care era conştient de originile romane şi îşi considera Biserica o punte între Est şi Vest, membrii acestei elite au conceput naţiunea într-un mod fundamental diferit faţă de comunităţile privilegiate reprezentate de cele trei naţiuni. Naţiunea servită de cler era etnică şi îi cuprindea pe toţi românii, chiar dacă distincţiile sociale rămâneau puternice. Şi-au acceptat fără discuţie descendenţa din cuceritorii romani ai Daciei şi originile latine ale limbii lor, însă nu erau naţionalişti moderni, deoarece nu au mers până într-acolo încât să se folosească de istorie sau de limbă, adică de etnicitate, pentru a justifica egalitatea cu cele

trei naţiuni. Mai curând, în acest scop, depindeau în continuare de actele împăraţilor şi regilor şi de orice alte documente juridice cu autoritate. Cu toate acestea, membrii clerului au considerat că importanţa Bisericii Unite depăşea graniţele religiei. Pentru ei era o revenire la Roma, la originile etnice care îi defineau în cea mai mare măsură. În acelaşi timp, şi-au exprimat abnegaţia faţă de moştenirea lor culturală şi religioasă răsăriteană şi s-au opus vehement latinizării profunde a Bisericii lor Greco-Catolice.

Masa ţăranilor a reacţionat la Unirea Bisericii foarte diferit faţă de elita clerului. I s-a opus cu toată fiinţa, încăpăţânare ce reflectă un climat mental dedicat tradiţiei şi un simţ al comunităţii definit de religie. Clerul greco-catolic, pregătit să devină misionar al unirii în mediul rural, nu a reuşit mare lucru. Era pe deplin conştient de devotamentul ţăranilor faţă de ritualurile şi practicile ortodoxe şi, deşi unirea nu le schimbase deloc, voia să evite mişcările sociale pe care ştia că până şi menţionarea Romei sau a papei avea să le provoace. Marea majoritate a ţăranilor nu ştiau aşadar că clerul acceptase unirea şi că şi ei erau consideraţi uniaţi.

Calmul relativ din zona rurală din sudul Transilvaniei a fost spulberat în 1744 de un călugăr ortodox sârb, Visarion Sarai, care pretindea că fusese trimis de Dumnezeu să propovăduiască adevărurile ortodoxiei. Ca urmare a avertismentelor sale de osândă veşnică pentru toţi cei care fuseseră împărtăşiţi de preoţi greco-catolici, sate şi ţinuturi întregi s-au răsculat, cerând preoţi aleşi de ei şi libertatea cultului. Au evitat feţele bisericeşti şi familiile care deveniseră

uniate şi au declarat că se înrudesc doar cu grecii şi cu ruşii, deoarece împărtăşeau aceeaşi credinţă cu aceştia. Tumultul s-a domolit după arestarea lui Visarion, dar violenţele au izbucnit din nou în forţă în 1759, când un călugăr român, Sofronie de la Cioara, a înfierbântat iarăşi spiritele în privinţa unirii şi ameninţării pe care aceasta o reprezenta pentru mântuire. Ordinea a fost restabilită abia după ce împărăteasa Maria Tereza a încuviinţat în acelaşi an să repună în drepturi Biserica Ortodoxă în Transilvania, numind un nou episcop.

Aşadar, la jumătatea secolului al XVIII-lea, atât Moldova şi Ţara Românească, cât şi românii din Transilvania se aflau în pragul lumii moderne. Elitele politice, economice şi intelectuale din principate şi elita clericilor greco-catolici din Transilvania erau atrase către curentele de idei şi modelele comportamentale europene. Cu toate acestea, tradiţia s-a dovedit tenace şi avea să supună generaţii succesive de elite unor provocări majore, pe măsură ce acestea s-au străduit să-şi reconcilieze moştenirea răsăriteană cu inovaţia apuseană.

3

De la Est la Vest, 1774-1866

Chiar dacă anul 1774 nu marchează în sine un punct major de cotitură în istoria românilor, în perioada imediat următoare au avut loc evenimente semnificative care au semnalat începutul epocii moderne în dezvoltarea lor ca naţiune. Între ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi mijlocul secolului al XIX-lea, structurile sociale şi politice ale celor două principate au suferit schimbări fundamentale, încurajate de domnitori luminaţi, de câteva generaţii de boieri „patrioţi” sau „reformatori” şi, mai târziu, în deceniul de dinainte şi după Revoluţia din 1848, de intelectuali devotaţi gândirii şi modelului occidental. În relaţiile internaţionale, Rusia a devenit principalul rival al otomanilor la supremaţia în principate şi a obţinut concesii repetate din partea sultanilor pentru a le extinde autonomia. Într-un fel, şi mai importante au fost schimbările modului în care românii educaţi îşi reprezentau propria identitate şi relaţia de dorit cu Europa. *Cartea de rogacioni* publicată în 1779 de un preot român din Transilvania dezvăluia progresul acestei schimbări de mentalitate : era tipărită în latină, nu în alfabet chirilic, ca o afirmare a deosebirii etnice şi o confirmare a legăturilor cu Europa.

Poate cea mai frapantă trăsătură a acestor aproape nouă decenii a fost apropierea treptată a Moldovei şi a Valahiei de Europa. A fost mai presus de orice un efort de adaptare, nu de imitare, întrucât cei care se plasaseră în fruntea acestui proces nu aveau de gând să renunţe la esenţa identităţii lor etnice. Cu toate acestea, reformatorii, cum i-am putea denumi, nu puteau decât să fie îngrijoraţi de disparitatea enormă pe care o percepeau între progresul material şi dinamismul intelectual al Vestului şi împovărătoarea tradiţie de acasă. Aceste impresii erau cu atât mai puternice cu cât acum nu mai proveneau doar din cărţi, ci şi din experienţa personală, pe măsură ce călătoriile între principate şi Europa Centrală şi de Vest s-au intensificat, mai ales începând cu anii 1830. Pe măsură ce şi-au pus în practică planul de modernizare, reformatorii au împins treptat moştenirea lor răsăriteană spre marginile vieţii publice. Astfel, modul lor de abordare a problemelor societăţii, esenţialmente pragmatic şi urban, i-a separat treptat de credinţele şi aspiraţiile tradiţionale ale lumii rurale. Aceste diferenţe au dat naştere unei rupturi spirituale şi materiale între oraş şi sat, deci şi între micile elite sociale şi economice şi masa populaţiei – ţăranii.

Principala trăsătură a vieţii politice din această perioadă a fost raţionalizarea continuă a administraţiei publice. Reformatorii, atât domnitori, cât şi boieri, cărora li s-a alăturat modesta clasă de mijloc aflată în plină dezvoltare, s-au străduit să unifice sistemul juridic, înlocuind numeroasele varietăţi de lege cutumiară cu un cod unic, să separe funcţiile executivă, legislativă şi juridică, să creeze o bază solidă pentru

finanţele publice cu bugete anuale şi să încredinţeze toate aceste chestiuni unui serviciu civil profesionist, bine pregătit. Deşi aceste măsuri au adus în timp mai multă ordine şi eficienţă în gestionarea problemelor publice, ele au sporit de asemenea puterile domnitorului şi ale administraţiei centrale în detrimentul conducerii şi a iniţiativei locale. Totuşi, această concentrare a puterii în capitale – Bucureşti în Ţara Românească şi Iaşi în Moldova – a avut şi beneficii, deoarece indivizi cu aceleaşi idei, uniţi prin clasă şi principii, au format grupuri şi partide incipiente, care aveau să devină motoarele vieţii politice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Şi structura societăţii trecea printr-o schimbare fundamentală. Marii boieri, care dominaseră politic şi economic vechiul regim prin controlul asupra pământurilor, au făcut loc treptat clasei de mijloc, pe măsură ce viaţa economică a devenit mai diversificată, iar mijloacele de a dobândi avere şi o poziţie socială înaltă s-au înmulţit. Negustorii, afaceriştii importanţi şi clasa profesională în dezvoltare au devenit principalii inovatori şi întreprinzători în viaţa economică şi politică, fiind astfel în consens cu noul spirit al vremii. Diferenţierea socială se manifesta şi în rândul ţărănimii, cauzată în primul rând de efectele unei dezvoltări economice esenţialmente urbane, capitaliste. Unii ţărani au profitat de noile oportunităţi pentru a-şi îmbunătăţi statutul, însă marea majoritate ducea în continuare lipsă până şi de strictul necesar. Oarecum în afara sistemului tradiţional de clasă se aflau intelectualii, mulţi dintre ei fii de boieri, iar alţii provenind din clasa de mijloc. Împreună cu clasele

antreprenoriale, aceştia au format nucleul unei noi elite care a căutat modele intelectuale şi economice în Vest şi care, cu timpul, a devenit forţa decisivă în viaţa publică. Ca pătură socială, femeile nu aveau un statut juridic deplin şi drepturi civice, fiind de fapt excluse din viaţa politică. La marginea societăţii se aflau ţiganii, care aveau statut de sclavi.

Elita intelectuală a îmbrăţişat o nouă idee de comunitate, care avea să afecteze profund cursul istoriei române moderne. Până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, românii s-au definit în general prin statutul de membri ai comunităţii ortodoxe răsăritene mai largi şi erau încă influenţaţi în numeroase privinţe de moştenirea bizantină. Însă acum, intelectualii români şi alţii au început să folosească termeni precum „naţiune" şi „patrie", ambii cu conotaţii etnice, pe măsură ce examinau noi forme de organizare socială şi politică. Simţul identităţii etnice a devenit tot mai puternic pe măsură ce contactele cu Europa Centrală şi de Vest s-au adâncit şi, până în deceniul de dinaintea Revoluţiei de la 1848, ideea de naţiune etnică a conferit certitudine morală ambiţiilor lor publice, iar lupta pentru independenţă şi unirea Moldovei cu Valahia le-a absorbit energiile. Noua Românie unită proiectată de majoritate urma să fie laică şi o întrupare a ideilor liberale ce predominau la acea vreme în Europa Occidentală.

Schimbarea economică nu a ţinut pasul cu inovaţiile din domeniul organizării politice şi al gândirii sociale. Cultivarea pământului şi relaţiile dintre ţărani şi stăpânii moşiilor au rămas în bună parte la fel ca în urmă cu un secol : ţăranii

lucrau pământul, confecţionau unelte şi hotărau ce să planteze ; boierii le puneau la dispoziţie pământul şi se bucurau de arendă şi de serviciile ţăranilor, dar le lipsea în general spiritul antreprenorial. Cu toate acestea, schimbările se făceau simţite, pe măsură ce vechea ordine a comunei făcea loc proprietăţii private, iar agricultura românească devenea din ce în ce mai conectată la piaţa internaţională, îndeosebi în privinţa cerealelor. În oraşele mici şi mari, meşteşugurile tradiţionale şi breslele simţeau presiunea tot mai mare a importurilor din Europa Centrală şi cedau treptat în faţa unor noi forme de producţie, care au devenit în cele din urmă fabrica modernă. Înflorirea acestor noi forme modifica atitudinile faţă de profit şi de investiţii, ceea ce sugerează apariţia capitalismului.

Un efect de durată asupra dezvoltării interne a principatelor l-au avut schimbările statutului internaţional. Pe măsură ce fiecare dintre marile puteri a încercat să-şi impună dominaţia în regiune, înlocuind astfel Imperiul Otoman slăbit, elita intelectuală şi politică românească a căutat diverse metode prin care să se folosească de rivalităţile lor pentru a promova autonomia şi a-şi obţine în cele din urmă independenţa. Cu timpul, în mare parte datorită eforturilor lor, soarta Moldovei şi a Valahiei a devenit un aspect aparte al Problemei Orientale. La rândul său, interesul economic şi politic tot mai mare al puterilor pentru principate a slăbit legăturile românilor cu statul otoman şi nu mai puţin cu lumea culturală ortodoxă tradiţională, stimulând totodată apropierea lor de Vest. Aceste evenimente au influenţat

puternic gândirea românilor educaţi cu privire la ei înşişi şi la căile de progres pe care trebuia să le urmeze naţiunea lor. Conştientizarea diferenţelor dintre Est şi Vest şi nevoia resimţită de a alege între aceşti doi poli s-au aflat în centrul istoriei române din anii 1770 până în anii 1860.

Ordinea politică până în 1821

Puterea politică din Moldova şi Ţara Românească, cel puţin până la Războiul de Independenţă al Greciei, s-a aflat în mâinile unei oligarhii care îi reunea pe domnitor şi pe marii boieri. Domnitorul era personajul central al sistemului, deoarece era agentul statului otoman şi fusese ales de sultan să promoveze ambiţiile imperiale. Drept urmare, dispunea de puteri extinse, fiind principalul responsabil de formularea şi aplicarea politicilor interne. Atâta vreme cât îşi îndeplinea datoria faţă de sultan, menţinând pacea şi ordinea internă, asigurând plata tributului şi livrarea proviziilor şi, la fel de important, oferind unui număr mare de oficiali sumele necesare obţinerii şi păstrării tronului, domnitorul avea libertatea de a decide în chestiunile interne. Totuşi, nu putea spera să atingă toate aceste obiective fără sprijinul principalilor boieri şi nici aceştia nu şi le puteau îndeplini pe ale lor fără o oarecare cooperare cu domnitorul. Astfel, deşi tensiunea dintre ei era constantă, erau uniţi de hotărârea comună de a menţine ordinea economică şi socială existentă

şi de a lăsa pe umerii ţăranilor răspunderea majoră a poverilor publice.

Unii domnitori erau extrem de înzestraţi şi, în ciuda procesului de selecţie, au contribuit semnificativ la bunăstarea principatului lor. Demn de menţionat este Alexandru Ipsilanti, un grec din una dintre cele mai importante familii fanariote, care a domnit atât în Valahia (1774-1782 şi 1796-1797), cât şi în Moldova (1786-1788). Locul său e în rândul despoţilor luminaţi ai vremii, datorită reformei extinse a sistemului juridic şi administrativ al Valahiei, menită să-i confere baze raţionale. Efortul său de a codifica legea valahă a fost un succes remarcabil, iar Ipsilanti a recunoscut importanţa majoră a educaţiei superioare pentru progresul general al societăţii. Era de asemenea hotărât să-şi sporească propriile puteri şi a concentrat necontenit autoritatea în mâinile sale, în detrimentul boierilor provinciali. Pentru a-şi atinge obiectivele, s-a bazat din ce în ce mai mult pe o administraţie şi pe funcţionari boieri care îi erau credincioşi înainte de toate lui.

Un aspect important al vieţii politice era fragilitatea instituţiilor reprezentative. Una dintre cauze ar fi putut fi declinul statutului boierilor. Până la jumătatea secolului al XVIII-lea, aceştia îşi pierduseră dreptul de a alege domnitorul, în vreme ce corpul care le reprezentase interesele, Adunarea de Stări, cedase locul Sfatului de Obşte, alcătuit dintr-un număr redus de mari boieri numiţi de domnitor. Corpurile administrative sufereau şi de pe urma absenţei unei clase de mijloc robuste, interesată de regulă să încurajeze o guvernare

limitată, eficientă. Poate că principala cauză a slăbiciunii lor era reprezentată de sultan şi de administraţia otomană. Îl susţineau pe domnitor tocmai fiindcă era omul lor în principate şi nu aveau niciun interes să îi instituţionalizeze o opoziţie, deşi uneori se foloseau de plângerile boierilor pentru a-l presa.

Biserica Ortodoxă ar putea fi inclusă într-o expunere a sistemului politic, date fiind relaţiile întrepătrunse, îndelungate dintre stat şi Biserică. Averile Bisericii fuseseră strâns legate de soarta politică a celor două principate încă de la întemeierea lor. Relaţia lor era în acord cu tradiţia bizantină. Clerul înalt nu concepea ca statul să fie separat de Biserică şi nu s-a implicat într-o competiţie cu domnitorul şi cu boierii pentru supremaţie. Nici nu a promovat măsuri sociale şi politice diferite de cele ale domnitorului. Clerul a perceput mai curând Biserica şi statul ca având misiuni complementare, una spirituală şi cealaltă laică : Biserica oferea statului sprijin moral, în vreme ce statul asigura respect pentru Biserică şi cler, toate acestea pentru bunăstarea comunităţii creştine pe care o serveau. Domnitorii şi boierii împărtăşeau această viziune, cel puţin teoretic.

Relaţia tradiţională dintre Biserică şi stat s-a manifestat în toate aspectele vieţii politice, economice şi sociale. Clerul înalt se afla alături de marii boieri în cele mai importante sfaturi, în vreme ce domnitorii şi boierii aveau un rol decisiv în alegerea mitropoliţilor şi episcopilor. Biserica a contribuit substanţial la prosperitatea economică a statului, deoarece mănăstirile deţineau cele mai multe pământuri, iar producţia

lor îi ajuta pe domnitori să-şi îndeplinească obligaţiile economice faţă de sultan. De asemenea, Biserica oferea populaţiei generale servicii importante – educaţie, asistenţă pentru cei bolnavi şi săraci şi păstrarea registrului civil – într-o vreme când aceste sarcini nu erau considerate răspunderea statului.

Bisericile din Moldova şi Valahia au continuat să fie o legătură esenţială cu lumea ortodoxă răsăriteană. Desigur, erau Biserici naţionale, în sensul că erau autocefale, dar menţineau cu patriarhia Constantinopolului legăturile canonice stabilite în secolul al XIV-lea. Aceste legături fuseseră consolidate la sfârşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea de sosirea domnitorilor fanarioţi şi de ocuparea funcţiilor ecleziastice înalte de către greci. Bisericile din Moldova şi Valahia îşi dovediseră ataşamentul faţă de Răsărit şi prin sprijinirea materială a bisericilor ortodoxe din întregul Imperiu Otoman. „Mănăstirile devotate" din ambele principate, numite aşa deoarece o parte din veniturile lor erau puse deoparte pentru opere de binefacere în Răsărit, au contribuit cu resurse cruciale la apărarea ortodoxiei sub guvernare musulmană.

Problema românească

Pe măsură ce Imperiul Otoman a continuat să dea dovadă de slăbiciune, marile puteri au analizat diferite posibilităţi de a-i

împărţi teritoriul încă vast. În mod inevitabil, având în vedere geografia lor, principatele române au devenit obiectul atenţiei pentru cel puţin două dintre puteri – Rusia, care era hotărâtă să ia locul Imperiului Otoman ca forţă dominantă în regiune, şi Austria, care înaintase în Europa de Sud-Est de la sfârşitul secolului al XVII-lea.

Rusia era puterea mai agresivă. I-a înfrânt pe otomani în trei războaie – 1768-1774, 1787-1792 şi 1806-1812 – şi şi-a extins astfel influenţa în principate până la exercitarea unui protectorat informal asupra acestora. Stabilirea unor legături statornice cu Rusia a devenit principalul obiectiv al conducătorilor şi politicienilor ruşi, obiectiv enunţat de Ecaterina cea Mare în „Proiectul grecesc" din anii 1770 şi 1780. Prefigurând alungarea turcilor din Europa şi chiar renaşterea Imperiului Bizantin, ea a propus, ca parte a reorganizării teritoriilor lor, unirea Moldovei şi a Ţării Româneşti în „Regatul Daciei". Conform unei variante a acestui plan, regatul avea să fie condus de un domnitor acceptat de Rusia şi urma să fie o zonă neutră între Rusia, Austria şi Imperiul Otoman.

Tratatele de pace şi diplomaţia, precum şi războaiele au consolidat poziţia Rusiei în principate. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774 a pus baza juridică a intervenţiei Rusiei în problemele principatelor pe timp de pace, acordând ambasadorului ei la Constantinopol dreptul de a aduce în atenţia sultanului orice încălcare a autonomiei acestora de către oficialii otomani. De o importanţă deosebită pentru extinderea autorităţii şi prestigiului Rusiei în principate a fost

numirea unui consul rus la Bucureşti în 1782 şi a unui viceconsul la Iaşi în 1784, care au devenit principalii agenţi ai politicii ruseşti în principate. Apoi, Tratatul de la Iaşi din 1792 a adus Rusia pentru prima dată la hotarele Moldovei prin consfinţirea asimilării teritoriului dintre Bug şi Nistru. Două decenii mai târziu, în 1812, prin Tratatul de la Bucureşti, Rusia a înaintat până la Dunăre, anexând partea Moldovei dintre Prut şi Nistru, cunoscută mai târziu drept Basarabia. În urma acestor succese şi a contribuţiei la înfrângerea lui Napoleon, prestigiul Rusiei a ajuns la apogeu în principate după Congresul de la Viena din 1815, iar moldovenii şi valahii au căutat, fireşte, eliberarea la Răsărit.

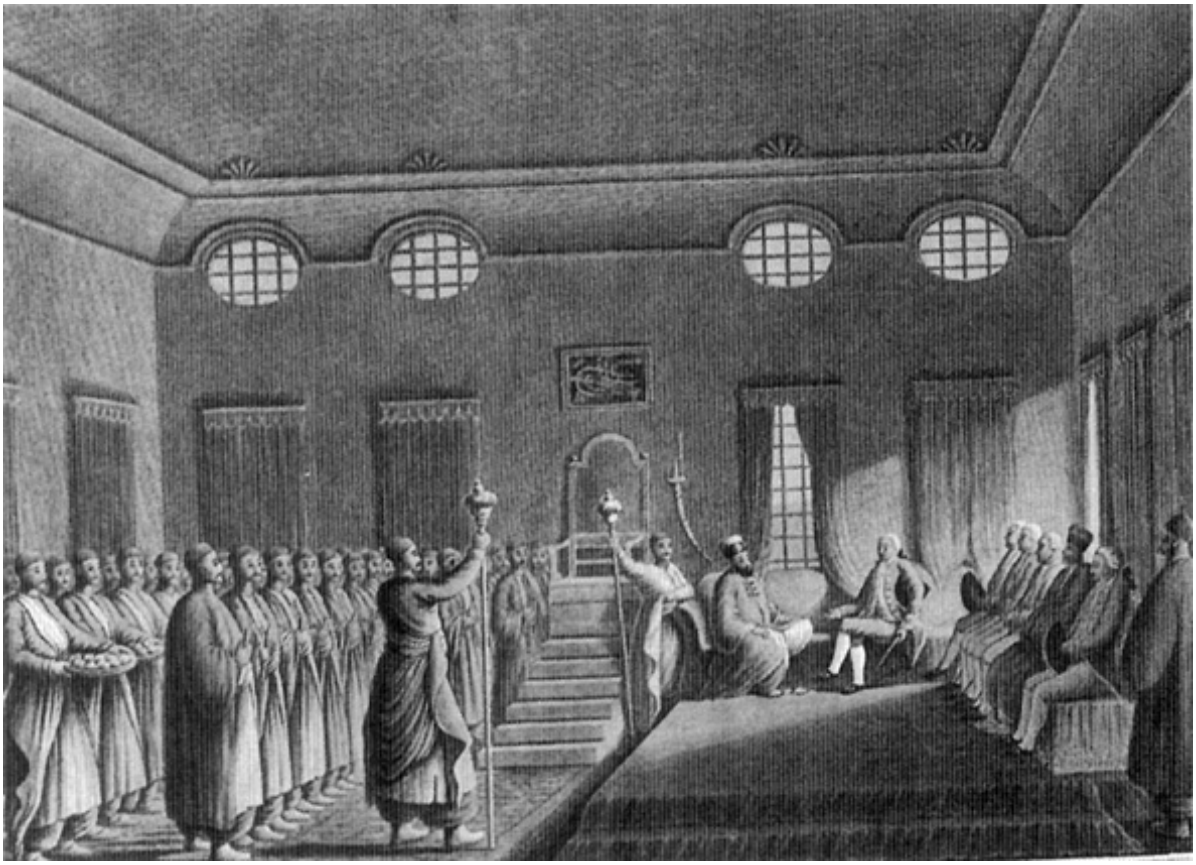

5. Domnitorul Alexandru Moruzi îl primeşte pe sir Robert Ainslie, ambasadorul englez la Constantinopol, la reşedinţa sa din Bucureşti (19 iulie 1794)

În comparaţie cu Rusia, celelalte mari puteri au jucat un rol modest în principate. Austria avea proiecte de expansiune teritorială şi economică dincolo de Carpaţi, îndeosebi deschiderea cursului inferior al Dunării şi a Mării Negre pentru comerţul său, însă conducătorii şi politicienii austrieci erau preocupaţi mai mult de problemele din Europa Centrală şi mai ales de prefacerile provocate de Revoluţia Franceză şi de Napoleon. Interesul francez faţă de principate s-a intensificat odată cu venirea lui Napoleon, însă acesta le-a considerat mai curând monedă de negociere în planul său european mai amplu. Şi Marea Britanie a analizat principatele din perspectiva alianţelor europene nestatornice, văzându-le ca pe un mijloc de a-şi îndeplini ambiţiile din Orientul Apropiat. Interesele politice în principate erau mai importante decât cele economice, oamenii de stat britanici considerându-le bariere în calea infiltrării ruse în Imperiul Otoman şi, astfel, bastioane ale intereselor britanice în regiune.

Ideea de naţiune

Un nou simţ al comunităţii se manifesta în rândul românilor educaţi, care era mai curând etnic decât social sau religios şi îşi avea rădăcinile în istorie şi în limbă. Aceeaşi idee era

prezentă de ambele părţi ale Carpaţilor – atât în Transilvania, cât şi în Moldova şi Valahia –, dar forma precisă pe care a luat-o reflecta diferenţele de dezvoltare istorică.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, intelectualii din Moldova şi Valahia erau preocupaţi de identitatea şi de originile lor istorice. Simţul specificităţii lor etnice se baza parţial pe o moştenire politică şi culturală bizantino-ortodoxă ce data de la întemeierea principatelor. Însă mult mai atrăgătoare în mediul cultural şi politic din secolul al XVIII-lea erau teoria originilor romane şi, implicit, caracterul european înnăscut al românilor.

Intelectualii nu au limitat ideea originilor romane ale românilor la tratatele erudite, ci au folosit-o ca pe o armă politică şi diplomatică. În timpul războiului dintre Rusia şi Imperiul Otoman din 1768-1774, boierii s-au autointitulat, în note diplomatice succesive către oficialii ruşi, colonişti romani, apelând la descendenţa nobilă pentru a câştiga un loc la conferinţa de pace care avea să le hotărască soarta. Mult mai târziu, într-o notă diplomatică din 1807, un autor necunoscut a încercat să-l convingă pe Napoleon să sprijine independenţa Moldovei invocând originile romane ale locuitorilor : a descris cucerirea romană şi romanizarea Daciei şi a insistat asupra continuităţii colonizării romane după retragerea legiunilor de către împăratul Aurelian. Alţi scriitori au invocat descendenţa romană ca motiv de reeuropenizare a românilor şi au subliniat natura urgentă a problemei, contrapunând starea lor jalnică sub dominaţie otomană cu epoca glorioasă a strămoşilor lor romani. Aceşti

scriitori nu au inventat ideea originilor romane ; cronicarii moldoveni şi valahi din secolul al XVII-lea, îndeosebi Grigore Ureche şi Miron Costin, după cum am văzut, o descriseseră ca pe un fapt de netăgăduit. Dar intelectualii din secolul al XVIII-lea şi de la începutul secolului al XIX-lea erau totuşi inovatori, deoarece au folosit această idee pentru a-şi atinge scopurile politice şi pentru a inspira o renaştere naţională.

Câţiva intelectuali au explorat sursele identităţii româneşti dincolo de Roma. Le-au acordat şi dacilor un rol, apropiindu-se astfel de gândirea modernă în ceea ce priveşte naţiunea etnică română. Ei au subliniat importanţa teritoriului în stabilirea unei identităţi şi s-au folosit de moştenirea dacică pentru a afirma că românii erau cei mai vechi locuitori ai Daciei antice şi că locuiseră acolo fără întrerupere vreme de 2.000 de ani. Acest sentiment dacic este creaţia secolului al XVIII-lea şi a fost probabil alimentat de curentele romantismului. În orice caz, diferă enorm de atitudinea cronicarilor din secolul al XVII-lea şi a numeroşi intelectuali din secolul al XVIII-lea, care i-au ignorat pe daci ca fiind necivilizaţi.

În centrul acestei conştiinţe etnice înfloritoare se afla recunoaşterea faptului că românii aparţineau Europei. Intelectualii au acceptat teza îndelung susţinută potrivit căreia principatele fuseseră secole la rând apărătoarele Europei în faţa cotropitorilor otomani. Astfel, ei îşi vedeau propria supunere faţă de Imperiul Otoman drept o ruptură dezastruoasă de Europa, pe care o considerau în mare măsură responsabilă de declinul lor. Obiectivul lor era restabilirea

legăturilor cu Europa, care constituia pentru ei un model de civilizaţie şi de bunăstare materială. În 1733, Mitropolia Ortodoxă a Moldovei descrisese Europa pentru prima oară în scris drept sursă a culturii şi a luminii, însă după 1800 asemenea aprecieri au dobândit o largă răspândire. Unii scriitori au văzut chiar Europa şi Răsăritul drept două lumi fundamental diferite : prima, un model de dinamism şi progres, iar a doua, apăsată de letargie şi rutină. Într-o asemenea dihotomie, aceşti scriitori au găsit un argument decisiv în favoarea înlăturării dominaţiei otomane în principate. Întrebarea lor era : cum ar putea structurile unei civilizaţii orientale să asigure bunăstarea şi progresul unui popor european ?

Dincolo de Carpaţi, în Transilvania, alţi intelectuali români erau implicaţi în explorări identitare asemănătoare. Mai toţi erau preoţi greco-catolici şi studiaseră în licee romano-catolice sau greco-catolice din Transilvania şi la universităţi din Roma, Viena şi Trnava. Şi-au păstrat devotamentul faţă de doctrinele şi practicile ortodoxiei răsăritene, mai puţin în câteva privinţe, dar ambiţiile şi orientarea lor culturală erau în bună parte europene. S-au plasat în curentele Iluminismului european, în întruparea sa central-europeană, prin respectul pentru raţiune şi studiu şi încurajarea educaţiei. Erau europeni de asemenea prin îmbrăţişarea civilizaţiei romane şi a Romei, alăturându-se reînsufleţirii tradiţiei clasice din Europa secolului al XVIII-lea. Aveau interese enciclopedice – istorie, filosofie, teologie, limbă, pedagogie – şi îşi aplicau fără constrângeri cunoştinţele ca

preoţi, profesori, scriitori, traducători şi activişti politici. Feluritele lor iniţiative au fost ghidate de ideea de naţiune. Aceasta era o idee etnică, ce se baza pe mărturiile oferite de istorie şi de limbă şi care şi-a găsit o expresie elocventă în teoria continuităţii daco-romane.

Primul care a prezentat în amănunt teoria a fost Samuil Micu (1745-1806), într-o serie de lucrări istorice, îndeosebi în opera sa în patru volume *Istoria şi lucrurile şi întâmplările românilor*, în care a susţinut că românii epocii sale erau urmaşii romanilor care se stabiliseră în Dacia după cucerirea lui Traian şi care veniseră cu toţii din Italia. Era încredinţat că la sosirea lor în Dacia nu mai existau alţi locuitori, deoarece legiunile romane recurseseră la un război de uzură împotriva dacilor. Când Aurelian şi-a retras armata şi administraţia din Dacia, Micu insista că majoritatea populaţiei a rămas şi că, în secolele invaziilor barbare, locuitorii au supravieţuit adăpostindu-se în munţi. Aceşti urmaşi romani s-au organizat în ducatele independente găsite de maghiari în secolul al X-lea, când au pătruns în Transilvania, cu care au încheiat o alianţă de guvernare egală a teritoriului. Cu toate acestea, istoria românilor de atunci şi până în secolul al XVIII-lea, se plângea el, a urmat un declin inexorabil, românii fiind incapabili să facă faţă forţelor unite ale celorlalte trei naţiuni : nobilimea maghiară, saşii şi secuii.

O asemenea expunere a evenimentelor nu rezistă în faţa unei analize critice, după cum spuneam mai devreme. Micu a fost puternic influenţat de împrejurările politice şi sociale majore şi de hotărârea sa de a le reda românilor locul cuvenit,

acela de egali ai celorlalte trei naţiuni. Într-o epocă în care viţa nobilă, sau calitatea, şi nu cantitatea era criteriul principal al statutului politic şi social, el s-a simţit nevoit să dovedească mai presus de orice îndoială faptul că românii se trăgeau direct din stăpânii lumii antice. Toţi contemporanii săi români de ambele părţi ale Carpaţilor îi împărtăşeau viziunea.

Micu şi colegii săi au folosit şi limba pentru a demonstra originile romane ale românilor. Împreună cu Gheorghe Şincai (1754-1816), preot şi istoric, acesta a publicat o gramatică erudită a limbii române, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, la Viena, în 1780. Cei doi susţineau că limba română era pur şi simplu o formă distorsionată a latinei clasice, căreia i se putea reda puritatea originală dacă erau înlăturate adaosurile străine. Ei au favorizat caracterele latine în detrimentul alfabetului chirilic, pentru a scoate la iveală adevărata natură a limbii lor, şi au folosit sistemul de transliterare conceput de Micu pentru *Cartea de rogacioni*, publicată cu un an mai devreme. Un alt coleg, Petru Maior (1760-1821), autorul lucrării polemice de apărare a continuităţii *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, a reafirmat argumentul latinist alcătuind primul dicţionar etimologic al limbii române, *Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum*, care a fost publicat la Buda în 1825. În prefaţă, el a operat o corecţie semnificativă la teza lui Micu şi a lui Şincai, subliniind faptul că limba română derivă din latina orală, şi nu din latina clasică.

Aceşti preoţi eruditi erau activişti care şi-au prezentat punctul de vedere celei mai înalte autorităţi de la Viena în 1792, când i-au înaintat împăratului Leopold al II-lea (1790-1792) un memoriu impunător cu privire la aspiraţiile şi identitatea naţională, *Supplex Libellus Valachorum*. Aici au avansat teoria continuităţii daco-romane, cu referinţe amănunţite din numeroase surse, ca temei just al egalităţii depline a naţiunii române cu vecinii lor privilegiaţi din Transilvania. Însăşi utilizarea termenului *naţiune* este frapantă. Îi aveau în vedere pe toţi românii din Transilvania – ţărani şi clasa superioară, ortodocşi şi greco-catolici – şi astfel au renunţat la sensul restrâns al termenului, potrivit căruia clasa şi religia erau criteriile pentru privilegii şi drepturi. Dar erudiţia şi logica lor nu au convins curtea imperială de la Viena şi autorităţile din Transilvania să dea curs cererilor lor, aceste autorităţi continuând să apere vechea ordine şi descurajând orice activitate politică românească organizată în următoarea jumătate de secol.

Autonomie

Dacă Moldova şi Valahia au supravieţuit în vecinătatea periculoasă a rivalităţilor marilor puteri, aceasta s-a datorat parţial faptului că păturile superioare împărtăşeau un simţ al solidarităţii alimentat de conştiinţa istorică solidă a identităţii lor distincte, etnică şi creştină. După cum am văzut,

intelectualii au avut contribuţii cruciale la cristalizarea acestui simţ al comunităţii. Desigur, neputinţa puterilor de a se pune de acord pe termen lung cu privire la diviziunea teritorială sau la delimitarea sferelor de influenţă a fost un avantaj pentru principate, dar activismul moldovenilor şi valahilor înşişi a reprezentat cheia supravieţuirii lor.

Marii apărători ai autonomiei principatelor proveneau din rândul boierilor mari şi mijlocii, cărora li se alăturau uneori câte un domnitor preocupat de binele obştesc şi membri ai clasei de mijloc, din ce în ce mai numeroasă. Boierii patrioţi, cum sunt numiţi uneori, s-au străduit să convingă curţile imperiale rusă, austriacă şi otomană că principatele nu renunţaseră nicicând la autonomia lor şi că pacea şi ordinea din regiune depindeau doar de respectarea acesteia. Apărarea autonomiei nu a căpătat niciodată forme violente ; se limita la informarea reprezentanţilor marilor puteri cu privire la adevărata stare a lucrurilor şi la încercarea de a-i îndupleca, mai ales pe diplomaţii ruşi, despre care credeau că le înţeleg cel mai bine cauza. Boierii patrioţi au insistat în permanenţă că primele acorduri dintre domnitorii din Moldova, Ţara Românească şi sultani nu compromiseseră niciodată independenţa principatelor şi stabiliseră limite clare cu privire la obligaţiile lor faţă de suzeran. Astfel, ei solicitau ca încălcările acelor *ahd-names* care se acumulaseră în timp să fie anulate şi ca „drepturile lor străvechi” să fie restabilite. O declaraţie caracteristică de principiu a venit din partea lui Iordache Rosetti-Roznovanu, mare boier şi vistiernic al Moldovei, într-un memoriu adresat ambasadorului rus la

Constantinopol, în 1818. Rosetti-Roznovanu a insistat ca nenumăratele obligaţii ale Moldovei faţă de statul otoman să fie limitate la un „cadou” anual şi principatul să nu mai sufere de pe urma imixtiunii otomane în viaţa sa politică şi economică, ci să i se îngăduie să se guverneze singur, ca stat independent.

Niciunul dintre aceste argumente nu a convins curtea otomană. Pe măsură ce importanţa strategică şi contribuţiile economice ale principatelor au sporit la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, autorităţile otomane au devenit mai puţin dispuse ca oricând, în ciuda înfrângerilor şi presiunii diplomatice a Rusiei, să audă de alegerea domnitorilor de către boieri, de libertatea comerţului, de relaţii diplomatice cu Europa de Vest sau de relansarea armatelor naţionale. Sultanii ezitau să facă asemenea concesii, deoarece principatele deveniseră prima linie de apărare împotriva Rusiei şi Austriei şi erau grânarele indispensabile ale Constantinopolului. Se temeau ca nu cumva slăbirea legăturilor cu Moldova şi Valahia să marcheze începutul sfârşitului imperiului în Europa.

Boierii patrioţi nu s-au lăsat descurajaţi de eşec. În 1821, când regimul fanariot a luat sfârşit, erau irevocabil devotaţi cauzei independenţei. Însă, în acelaşi timp, erau realişti. Convinşi că nu aveau să reuşească singuri, au cerut „protecţia” Rusiei. În realitate, patronajul ţarilor a pus capăt dominaţiei otomane mult mai curând decât s-ar fi aşteptat.

1821

Războiul de Independenţă al Greciei, care a izbucnit în 1821, a stârnit în următoarea jumătate de secol o serie de evenimente care au schimbat radical statu-quoul. În perioada dintre acest război şi Revoluţia de la 1848, România modernă s-a conturat treptat. Moldova şi Valahia s-au apropiat tot mai mult de unire şi de independenţă graţie perseverenţei unei elite formate din boieri şi clasa de mijloc şi intervenţiei marilor puteri. Schimbările instituţionale produse în aceste trei decenii au instituit ordinea în administraţia de stat, au generat experimente cu adunări reprezentative şi au stimulat formarea unor grupări politice, separate acum atât de ideologie, cât şi de statutul social. Societatea însăşi a devenit mai cosmopolită şi mai complexă pe măsură ce numărul şi dimensiunea oraşelor au crescut, iar diferenţierea socială şi mobilitatea s-au intensificat sub impulsul tiparelor culturale şi economice fluctuante. Din punct de vedere economic, producţia a crescut atât în industrie, cât şi în agricultură, dar structurile lor au continuat să se împotrivească inovaţiei. În spatele acestor schimbări economice şi sociale se aflau contactele înfloritoare cu Vestul. Niciun aspect însemnat al vieţii publice şi private a elitei şi a celor care aspirau să i se alăture nu a rămas neatins de „Europa”.

De la izbucnirea Revoluţiei din 1848 şi până la promulgarea Constituţiei din 1866, configurarea României moderne s-a accelerat. Profitând de ambiţiile contradictorii

ale marilor puteri, liderii politici români au înfăptuit unirea principatelor şi le-au asigurat independenţa. Au atins aceste obiective urmând calea prefigurată de o generaţie anterioară – printr-o garantare internaţională colectivă, în locul protecţiei de către o putere unică. În acest interval, pe plan intern, instituţiile politice au dobândit treptat forme europene, iar gândirea politică a atins niveluri noi de complexitate în confruntările dintre liberali şi conservatori. Ideologiile divergente urmau tot mai mult modelul Europei. Pentru liberali, Occidentul era o sursă de inspiraţie, pentru conservatori – un motiv de nelinişte, deoarece ambele tabere erau animate de discuţia privind identitatea naţională şi căile de progres. În acelaşi timp, rolul statului în viaţa publică şi privată s-a extins neîncetat, ministerele şi administraţiile asumându-şi responsabilitatea principală pentru educaţie, preluând funcţii civile şi servicii sociale exercitate multă vreme de Biserica Ortodoxă şi devenind susţinătoare active ale creşterii economice.

Revenind la primăvara anului 1821, Valahia a fost scena unei mişcări sociale şi naţionale complexe. O răscoală de proporţii, în special a ţăranilor, care a pornit din Oltenia s-a extins în majoritatea principatului. Printre cauzele sale se numărau condiţiile de muncă insuportabile alături de abuzurile fiscale şi administrative ale autorităţilor locale. La un alt nivel, unii boieri încercau să pună capăt suzeranităţii otomane, în vreme ce alţii doreau să-i alunge pe fanarioţi. Acţiunile lor aveau la bază puternicul patriotism şi conştiinţa naţională care îşi găsiseră deja expresia teoretică în proiectele

boierilor reformatori. Solicitările economice şi sociale ale ţăranilor şi aspiraţiile politice ale boierilor s-au intersectat în mişcarea condusă de Tudor Vladimirescu, una dintre figurile importante ale istoriei române moderne.

Vladimirescu, ţăranii şi boierii au fost incitaţi de revoltele generale împotriva otomanilor din Europa de Sud-Est, iniţiate de grecii uniţi într-o organizaţie secretă, Eteria (Philike Hetairia – „Societatea prietenilor"). Liderii săi intenţionau să-i elibereze pe greci de sub dominaţia otomană organizând o răscoală generală a creştinilor în Europa de Sud-Est. Alexandru Ipsilanti, conducătorul Eteriei, era bine poziţionat pentru a-şi îndeplini scopurile. Fiind fiul domnitorului Constantin Ipsilanti din Muntenia (1802-1807), se putea folosi de legăturile cu boierii români, iar ca general-maior în armata rusă părea un garant de încredere al sprijinului rusesc. El şi colegii săi nu se îndoiau că marii boieri din Moldova şi Ţara Românească aveau să-l susţină, deoarece, din punct de vedere cultural, şi ei aparţineau lumii greceşti. Astfel, principatele aveau să reprezinte o sursă de oşteni şi de provizii care să se îndrepte spre sud, către Grecia.

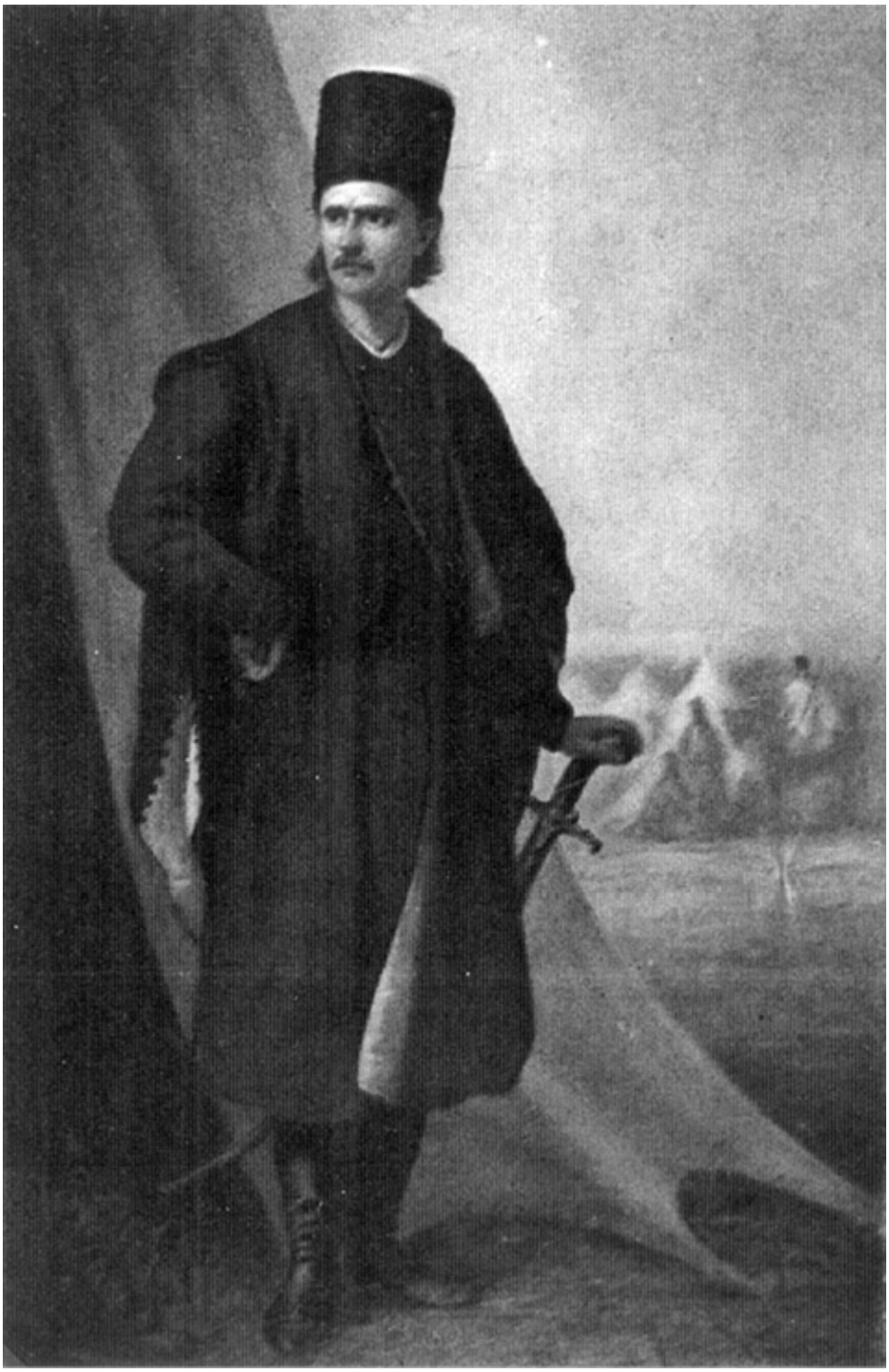

6. Tudor Vladimirescu în 1821

Evenimentele aveau să arate că Eteria judecase complet greşit dispoziţia principatelor. Deşi unii boieri de seamă şi

înalţi prelaţi au salutat insurecţia grecilor, considerând-o un mijloc de înlăturare a dominaţiei otomane, principatele erau la fel de hotărâte să pună capăt regimului fanariot şi să elimine concurenţa greacă la funcţiile politice şi avantajele economice.

Iniţiativa unei răscoale armate a românilor nu a aparţinut marilor boieri, ci unui lider provincial de origini sociale modeste, Tudor Vladimirescu (cca 1780 – 1821). Născut într-o familie de ţărani liberi din Oltenia, acesta devenise vestit în regiunea sa ca vătaf, liderul unui corp de voluntari aflaţi de partea Rusiei în războiul ruso-turc din 1806-1812, negustor şi moşier, statut care l-a inclus în rândul micilor boieri. Vladimirescu fost atras în plănuirea revoltei grecilor în principate de către Iordache Olimpiotul, căpetenia gărzii domnitorului Valahiei, pe care îl cunoscuse în timpul războiului ruso-turc, şi de marele boier Constantin Samurcaş, vornicul domnitorului în Oltenia. Aceştia îl considerau pe Vladimirescu cel mai capabil comandant militar valah. Însă el nu avea de gând să se lase folosit de alţii, avându-şi propriul plan – acela de a elibera Valahia de sub dominaţia otomană şi de a produce schimbări politice şi economice în favoarea micilor boieri şi a ţăranilor. Din pricina acestor ţeluri a intrat într-un conflict fatidic cu grecii şi cu marii boieri.

În ianuarie 1821, Vladimirescu organiza o armată şi strângea provizii în Oltenia natală. Pentru a atrage sprijinul ţăranilor, a emis o proclamaţie generală prin care le promitea tuturor celor care se alăturau oştirii sale calitatea de membru în Adunarea Norodului, pe care o concepuse ca un organism

reprezentativ împuternicit să ia măsuri pentru binele comun. De asemenea, le promitea ţăranilor că „abuzurile” autorităţilor şi „tirania” boierilor aveau să ia sfârşit, dar nu menţiona nimic cu privire la desfiinţarea iobăgiei sau acordarea unor drepturi de proprietate asupra pământurilor pe care le munceau. Cu toate acestea, până şi promisiunea de reformă a fost de ajuns pentru a-i atrage pe ţăranii din toată Oltenia de partea lui.

Moldova a fost scena unor evenimente hotărâtoare la începutul lunii martie. La 6 martie, Alexandru Ipsilanti şi o mână de eterişti au traversat Prutul din Basarabia şi au intrat în Iaşi. Ipsilanti a emis numaidecât o proclamaţie, anunţând începutul unui război general de eliberare a tuturor creştinilor din Europa de Sud-Est de sub dominaţia otomană şi promiţându-le moldovenilor pace şi securitate. Domnitorul Mihail Suţu (1819-1821) şi câţiva boieri şi înalţi prelaţi l-au primit cu braţele deschise, deoarece credeau că intervenţia militară rusă era iminentă. Ipsilanti a pornit cu o mică armată de circa 2.000 de oşteni spre Bucureşti, unde avea de gând să-şi unească forţele cu Tudor Vladimirescu. Însă sprijinul pentru cauza sa începuse deja să se risipească, pe măsură ce s-a răspândit vestea că ţarul condamnase acţiunile lui Ipsilanti şi era puţin probabil să apere Moldova de răzbunarea otomană.

Aflând de sosirea lui Ipsilanti în Moldova, Tudor Vladimirescu a pornit din Oltenia spre Bucureşti cu o armată de circa 8.000 de oşteni. Era hotărât să pună capăt nu numai suzeranităţii otomane, ci şi dominaţiei de un secol a

fanarioţilor, obiectiv pe care l-a afirmat cât se poate de clar în promisiunea de a-l ajuta pe Ipsilanti să treacă cu armata sa la sud de Dunăre cât mai iute cu putinţă. În mod evident, se baza pe intervenţia armatei ruse. Cu toate acestea, nu intenţiona să transforme principatul într-un teritoriu dependent de Rusia, deoarece voia ca, odată ce Valahia era eliberată, ruşii să se retragă dincolo de Prut şi să-i lase pe valahi să fie stăpâni la ei acasă.

Înainte ca Vladimirescu să ajungă la ieşirea din Bucureşti, la 28 martie, balanţa forţelor s-a schimbat dramatic. Toate speranţele într-o intervenţie a ţarului se spulberaseră. Pentru a avea un front unit atât în faţa grecilor, cât şi a turcilor, Vladimirescu a căzut la înţelegere cu boierii. Dar avea şi alt motiv : voia să ajungă domnitor şi era hotărât să urce pe tron conform tradiţiei, ales de boieri şi binecuvântat de Biserică, nu ca revoluţionar.

În cele din urmă, Vladimirescu nu şi-a atins niciunul dintre obiective. Armatele otomane au pătruns în Valahia şi în Moldova la 25 mai, iar ţarul a aprobat „restaurarea ordinii” în ambele principate. Ostilitatea dintre Ipsilanti şi Vladimirescu atinsese cote maxime. Ipsilanti, bănuindu-l pe nedrept pe Vladimirescu că ar fi format o alianţă cu turcii împotriva grecilor, a dat ordin ca acesta să fie arestat, judecat şi executat la 8 iunie. Aproape imediat armata lui Vladimirescu s-a dezintegrat, iar la scurt timp şi mişcarea lui Ipsilanti a luat sfârşit. La 19 iunie, mica sa forţă a fost înfrântă de turci, iar câteva zile mai târziu Ipsilanti a trecut graniţa în Transilvania.

Deşi mişcarea lui Vladimirescu a fost de scurtă durată, obiectivele pe care a încercat să le atingă aveau rădăcini puternice în experienţa istorică recentă a românilor. Proclamaţia dreptului la autodeterminare dădea glas voinţei generale de eliberare de sub dominaţia turcilor şi a fanarioţilor ; promisiunile lui de a pune capăt obligaţiilor împovărătoare ale ţăranilor faţă de moşieri şi de colectorii de taxe, precum şi reacţia entuziastă pe care a stârnit-o reflectau profunzimile problemei agrare ; iar propunerile sale de a uşura restricţiile asupra comerţului şi de a anula privilegiile negustorilor străini erau pe placul clasei de mijloc în plină ascensiune. Înfrângerea sa nu a descurajat mişcarea pentru independenţă şi nu a înăbuşit aspiraţiile la o reformă politică şi economică.

Politica, 1821-1848

Ocupaţia militară otomană a principatelor a fost de scurtă durată. Cedând presiunilor Marii Britanii şi Franţei, conducerea otomană şi boierii români au ajuns în 1822 la un acord care perpetua suzeranitatea otomană, dar punea capăt ocupaţiei şi reda tronul ambelor principate domnitorilor autohtoni. Totuşi, aceste schimbări nu au soluţionat chestiunile constituţionale fundamentale. Noii domnitori, Grigore Ghica în Muntenia (1822-1828) şi Ioan Sandu Sturdza în Moldova (1822-1828), amândoi oameni capabili, erau

hotărâţi să-şi extindă prerogativele, obiectiv ce le-a creat probleme cu boierii, care erau de părere că meritau mai multă putere. Conflictul de durată dintre domnitori şi boieri s-a prelungit astfel în perioada postfanariotă.

O altă problemă nerezolvată era rolul Rusiei. Noul ţar, Nicolae I (1825-1855), era hotărât să urmărească energic interesele Rusiei în principate, iar în 1826 l-a silit pe sultan să accepte Convenţia de la Akkerman. Aceasta reafirma prerogativele Rusiei ca „putere protectoare” şi le solicita domnitorilor, boierilor şi conducerii otomane să ţină seama de „observaţiile” ambasadorului rus la Constantinopol în ceea ce priveşte principatele.

Cu toate acestea, dezacordurile majore cu otomanii în privinţa principatelor, Greciei şi Caucazului au persistat, iar în aprilie 1828 Rusia a declarat război. Armatele ruseşti au ocupat Valahia şi Moldova pentru a asigura trecerea trupelor şi a proviziilor spre front, la sud de Dunăre. Până în august 1829 trupele ruseşti străpunseseră apărarea otomană din estul Traciei şi se pregăteau să înainteze spre Constantinopol. Liderii otomani au conştientizat faptul că se aflau într-o situaţie fără ieşire şi au acceptat termenii păcii impuşi de ruşi.

Tratatul de la Adrianopol, semnat la 14 septembrie 1829, s-a dovedit o piatră de hotar în dezvoltarea politică şi economică a principatelor. Sultanul a fost de acord cu autonomia administrativă a Moldovei şi Ţării Româneşti şi a înapoiat Valahiei cetăţile turceşti de la Turnu, Giurgiu şi Brăila, pe Dunăre. Termenii economici ai tratatului s-au dovedit în cele din urmă un stimul puternic pentru

agricultură şi comerţ, deoarece uşurau principatele de obligaţiile de aprovizionare a Constantinopolului, deschizându-le pentru pieţele internaţionale. Conducerea otomană a fost de acord şi cu elaborarea unui nou statut administrativ pentru principate sub supraveghere rusească şi a acceptat ocupaţia rusă a principatelor până când acoperea în totalitate uriaşele despăgubiri de război. S-au păstrat două rămăşiţe ale suzeranităţii otomane : tributul anual şi dreptul sultanului de a confirma alegerea domnitorilor.

Ocupaţia rusească a modernizat substanţial viaţa publică în principate. O importanţă majoră a avut-o introducerea unei noi legi fundamentale pentru fiecare principat, Regulamentele Organice, care stabileau un cadru pentru o guvernare sistematică şi eficientă. Însă motivele autorităţilor ruseşti nu erau câtuşi de puţin altruiste. Acestea au promovat menţinerea ordinii şi a eficienţei de către clasele superioare pentru a-şi atinge propriul obiectiv pe termen lung în principate, acela al dominaţiei.

Ţarul Nicolae l-a însărcinat cu aplicarea prevederilor Tratatului de la Adrianopol pe un ofiţer şi administrator energic, Pavel Kiseleff, care şi-a asumat rolul, deşi nu şi titulatura, de domnitor al ambelor principate în noiembrie 1829. Până în aprilie 1834, când a plecat, acesta s-a bucurat de puteri aproape nelimitate în ceea ce priveşte reorganizarea vieţii politice şi economice. Deşi numeroşi contemporani îi consideră măsurile revoluţionare, Kiseleff nu intenţiona să răstoarne ordinea socială prestabilită. Dorea mai curând să o perpetueze, definind cu precizie drepturile şi obligaţiile

tuturor claselor şi oferind structurile administrative şi juridice necesare aplicării lor. Fără îndoială, cea mai importantă realizare a sa a fost elaborarea unei legi fundamentale pentru fiecare principat. Regulamentele Organice au fost produsul cooperării strânse a autorităţilor ruseşti cu boierii români.

Regulamentele au asigurat perpetuarea dominaţiei boierilor în viaţa politică, recunoscându-le acestora dreptul exclusiv de a fi reprezentaţi în noua legislatură, oferindu-le poziţiile de frunte în cadrul administraţiei centrale, scutindu-i de taxe şi confirmându-le drepturile de proprietate asupra moşiilor lor. Însă autorii Regulamentelor s-au simţit de asemenea nevoiţi să accepte o participare cel puţin limitată a clasei de mijloc la conducerea fiecărui principat şi au considerat că e înţelept să creeze un mediu mai favorabil pentru dezvoltarea economică. Acest privilegiu nu s-a aplicat însă şi ţărănimii, a cărei situaţie economică şi socială a rămas la fel de precară ca înainte. Regulamentele au introdus şi schimbări drastice în fiecare ramură de guvernământ a principatelor. Vechile practici şi instituţii au fost modificate sau desfiinţate, iar funcţiile politice, juridice şi fiscale ale conducerii au devenit mai metodice şi mai sistematice. Acest lucru era cu atât mai adevărat în cazul chestiunilor fiscale, deoarece pe baza veniturilor şi cheltuielilor proiectate a fost adoptat un buget anual, întocmit de domnitor şi aprobat de legislativ.

Regulamentele Organice au impus o serie de inovaţii esenţiale în administraţia publică. Un principiu călăuzitor era

separarea puterilor – executivă, legislativă şi judecătorească – în stat. În acelaşi timp, Regulamentele păstrau tradiţia unui executiv puternic. Astfel, în ciuda noilor puteri acordate legislativului, domnitorul a rămas personajul central în sistemul politic. Un alt principiu general al Regulamentelor era centralizarea, care se reflecta în monitorizarea problemelor rurale şi a administraţiei urbane de oficiali numiţi de guvernarea centrală, în faţa căreia răspundeau. De asemenea, ele au extins autoritatea de supraveghere a statului asupra Bisericii Ortodoxe şi au redus drastic rolul clerului în chestiunile civile, îndeosebi păstrarea registrului civil, semne ale secularizării tot mai mari a societăţii.

În ansamblu, Regulamentele Organice au grăbit modernizarea principatelor. Au consolidat caracterul predictibil al guvernării, în special în chestiunile fiscale, oferind astfel garanţii mai solide pentru investiţii şi contracte, condiţii indispensabile progresului economic. De asemenea, au încurajat unirea Moldovei cu Ţara Românească, înzestrându-le cu instituţii politice aproape identice şi oferindu-le locuitorilor lor cetăţenie comună. Totuşi, în ciuda acestor inovaţii, Regulamentele nu au constituit o ruptură netă cu trecutul. Mai curând, în numeroase aspecte ale vieţii publice, au dezvoltat idei şi proiecte anterioare, precum gestionarea raţională a finanţelor, pe care boierii reformatori o susţinuseră în deceniile precedente. Concentrarea puterii în mâinile domnitorului şi lărgirea birocraţiei centrale în detrimentul administraţiei regionale şi locale corespundeau de asemenea tendinţelor în curs.

Armatele ruseşti au continuat să ocupe principatele şi după ce sultanul aprobase Regulamentele Organice, deoarece ţarul dorea ca Pavel Kiseleff să rămână şi să supervizeze implementarea lor. Principalul motiv pentru care guvernul rus sprijinise Regulamentele era acela de a-şi atrage susţinerea boierilor şi, astfel, de a consolida supremaţia Rusiei în principate. În 1834, ţarul a pus capăt ocupaţiei, datorită relaţiilor îmbunătăţite cu Imperiul Otoman şi certitudinii Sankt-Petersburgului că poziţia Rusiei în principate fusese asigurată.

Între sfârşitul ocupaţiei ruseşti şi izbucnirea Revoluţiei de la 1848, societatea românească a trecut printr-o serie de schimbări. A fost o perioadă de juxtapuneri ciudate. Rămăşiţele suzeranităţii otomane au supravieţuit alături de mişcarea pentru independenţă ; guvernul reprezentativ a câştigat teren nou, deşi interferenţa rusă s-a intensificat ; iar tradiţia răsăriteană a continuat să se ciocnească cu inovaţia occidentală. Contrastele izbitoare erau prezente la tot pasul – în vestimentaţie, limbă şi obiceiuri.

Viaţa politică din acea perioadă a fost martora neliniştii şi expectativei generalizate. Domnitorii erau mereu în conflict cu boierii şi cu consulii ruşi de la Bucureşti şi Iaşi, al căror rol principal era să-i convingă atât pe boieri, cât şi pe domnitori să acţioneze în acord cu cele mai bune interese ale Rusiei. Într-adevăr, activităţile consulilor au devenit atât de supărătoare, încât au alimentat sentimentele antiruseşti din rândul claselor influente şi au pus bazele suspiciunii şi ostilităţii care aveau să caracterizeze relaţiile româno-ruse

până la sfârşitul secolului XX, în vreme ce nemulţumirile boierilor erau una dintre chestiunile de care domnitorii care au condus potrivit Regulamentelor Organice trebuiau să ţină seama în permanenţă. În Valahia, Alexandru Ghica (1834-1842) era dornic să fie monarh naţional şi să se situeze deasupra partidelor, însă ideea sa de conducător puternic a făcut imposibilă cooperarea cu boierii liberali şi patriotici din legislativ. Nici succesorul său, Gheorghe Bibescu (1842-1848), nu a reuşit să-i domolească pe boieri, care l-au acuzat de ambiţii autoritariste.

În Moldova, domnitorul Mihail Sturdza s-a confruntat cu o opoziţie similară celei de care au avut parte colegii săi din Ţara Românească, dar a depăşit-o cu mai mult succes. În timpul domniei sale îndelungate (1834-1849), Sturdza a urmărit cu fermitate două obiective : sporirea propriei autorităţi şi menţinerea unor relaţii bune cu Rusia. În ciuda bunelor sale intenţii şi a puterilor considerabile, care includeau manipularea alegerilor şi o cenzură strictă, Sturdza nu a putut stăvili neastâmpărul boierilor şi al elitei din clasa de mijloc. Neînţelegerile lui cu fiii boierilor, majoritatea educaţi în Vest, s-au transformat într-un conflict deschis, aceştia din urmă considerându-l pe Sturdza apărătorul vechii ordini şi al deferenţei umilitoare faţă de o putere străină.

Societatea şi economia, 1821-1848

Între mişcarea lui Tudor Vladimirescu şi Revoluţia de la 1848, societatea moldavă şi valahă s-a îndepărtat tot mai mult de normele sociale şi economice ale secolului al XVIII-lea, îmbrăţişându-le pe cele ce aveau să caracterizeze statul naţional unitar din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. S-au produs două evenimente care urmau să aibă consecinţe profunde asupra dezvoltării României moderne : schimbarea demografică accelerată şi extinderea legăturilor economice cu Europa Occidentală. Poate cel mai izbitor progres social din această perioadă a fost creşterea populaţiei, fenomen european care a început mai târziu în principate decât în Vest. Acesta s-a caracterizat în special printr-o creştere de mai bine de două ori a populaţiei urbane în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Migraţia continuă a oamenilor de la sat la oraş şi imigraţia sporită din alte ţări către centrele urbane nu cunoştea limite.

Aceste schimbări au erodat în timp echilibrul social care predominase în secolul al XVIII-lea. De asemenea, au permis restructurarea economiei prin stimularea exploatării materiilor prime ale ţării şi prin mărirea capacităţii sale de producţie. Presiunea creşterii populaţiei s-a făcut simţită cel mai puternic în agricultură. La începutul secolului, suprafeţele disponibile pentru agricultură erau capabile să hrănească populaţia existentă chiar şi cu metode tradiţionale de cultivare, deoarece terenul arabil părea inepuizabil. Dar până la jumătatea secolului, pe măsură ce pădurile şi alte rezerve s-au diminuat, a devenit evident că, fără schimbări majore ale organizării şi metodelor sale, agricultura nu mai

putea satisface nevoile unei populaţii în creştere sau cererile tot mai mari ale pieţei internaţionale, de care economiile ambelor principate ajunseseră să depindă tot mai mult.

Schimbarea demografică era evidentă pretutindeni. Populaţia Moldovei a crescut de la 1.115.325 în 1826 la 1.463.927 în 1859, iar cea din Ţara Românească, de la 1.920.590 în 1831 la 2.400.000 în 1860. Cauzele exacte ale creşterii populaţiei rămân necunoscute, având în vedere datele insuficiente. Fără îndoială, principala cauză a fost scăderea ratei mortalităţii, care se datora parţial încetării războaielor pe pământ românesc şi îmbunătăţirilor modeste ale sănătăţii şi salubrizării. E posibil ca şi activitatea economică accelerată şi stabilitatea fiscală mai mare să fi avut un rol : acestea au oferit multor oameni o nouă speranţă în viitor şi se poate să-i fi încurajat să întemeieze familii mai mari. Şi imigraţia, îndeosebi a evreilor în Moldova, a contribuit la creşterea populaţiei. Sporirea numărului de locuitori era cu atât mai evidentă la oraş. Cauzele acestei creşteri urbane fără precedent erau diverse, însă creşterea naturală nu se numără printre ele, deoarece în multe oraşe, precum Iaşi sau Galaţi, mortalitatea depăşea rata natalităţii. Populaţia urbană a crescut mai curând datorită fluxului constant de persoane care veneau de la ţară. Această migraţie era la rândul ei rezultatul creşterii populaţiei în zonele rurale, al scăderii terenului arabil şi locurilor de păşunat, precum şi al obligaţiilor fiscale şi de muncă ale ţăranilor generate de comercializarea treptată a agriculturii.

Şi structura socială a celor două principate trecea prin schimbări majore ca urmare a creşterii populaţiei şi a progresului economic. În anii 1840, clasa de mijloc era cea mai dinamică forţă din spatele dezvoltării oraşelor. Negustorii, meşteşugarii şi membrii profesiilor liberale reprezentau componentele sale esenţiale, însă ei nu formau o clasă unită. Pentru mulţi, statutul de boier era idealul la care aspirau, iar astfel consolidarea unei burghezii adevărate, marcată de un simţ ascuţit al conştiinţei de clasă, avea să se producă abia în a doua jumătate a secolului.

Modificări importante aveau loc în structura socială a clasei boierilor. În timp ce Regulamentele Organice consolidaseră puterea politică a marilor boieri, anumite forţe sociale şi economice le subminau influenţa. În primul rând, clasa boierilor în ansamblu îşi pierdea caracterul exclusiv, pe măsură ce numărul boierilor creştea, în urma cumpărării locurilor de către negustori şi funcţionari ai statului. Diferenţele de perspectivă dintre boierii noi şi vechi erau adesea izbitoare. Cei dintâi priveau spre viitor şi menţineau o legătură cel mult subtilă cu valorile vechiului regim, în vreme ce majoritatea marilor boieri continuau să preamărească virtuţile stilului aristocratic. În cercul restrâns al marilor boieri apăruse un decalaj insurmontabil între generaţii. Mulţi dintre fiii boierilor care se întorseseră acasă după ce studiaseră şi călătoriseră în Europa Occidentală nu mai puteau accepta stilul tihnit de viaţă al taţilor lor.

Procesul de convertire la burghezie, evident dinainte de 1821, s-a accelerat în anii 1830 şi 1840. Boierii din straturile

inferioare care îşi gestionau singuri proprietăţile doreau o dezvoltare a comerţului şi o îmbunătăţire a agriculturii. Mulţi au investit în mici afaceri. Desigur, aceste interese nu le erau străine nici marilor boieri. Dar micii boieri erau cei mai apropiaţi de valorile şi aspiraţiile clasei de mijloc şi cei care au contribuit la întemeierea burgheziei liberale ce a contestat cu succes supremaţia marilor boieri în a doua jumătate a secolului.

Dimensiunile industriei erau modeste în anii 1830 şi 1840. Deşi volumul producţiei a crescut şi au fost introduse îmbunătăţiri tehnologice, organizarea producţiei a rămas în bună parte la fel ca în deceniile anterioare. Acumularea de capital era neînsemnată, fiind folosită îndeosebi pentru finanţarea comerţului şi pentru a le oferi oamenilor împrumuturi pentru nevoi personale şi mai ales pentru a cumpăra pământ. Investiţiile în „fabrici" erau considerate încă riscante, iar menţinerea sistemului de bresle descuraja inovaţia. Deşi Regulamentele Organice proclamaseră principiul libertăţii economice, sistemul de bresle, cu numeroasele lui norme, a rămas puternic.

Schimburile de bunuri s-au intensificat, însă au avut loc puţine modificări în ceea ce priveşte organizarea comerţului. Târgurile şi-au păstrat importanţa la nivel local şi internaţional, iar în oraşe negustorii şi-au continuat activitatea la fel ca înainte, însă profesionalizarea clasei lor era în curs, reglementarea activităţilor lor de către stat devenind mai sistematică. Cu toate acestea, comerţul intern a continuat să se confrunte cu multe dintre vechile

impedimente. Puterea slabă de cumpărare a masei populaţiei, transportul şi comunicaţiile inadecvate şi facilităţile bancare şi de creditare elementare au stânjenit dezvoltarea pieţei interne.

Cel mai important progres economic din principate a fost fără îndoială lărgirea comerţului extern. Marea Britanie şi Franţa au intrat în competiţia pentru materiile prime româneşti alături de Imperiul Otoman şi Austria, care dominaseră până atunci comerţul principatelor. Exporturile româneşti în Vest erau constituite, desigur, din produse agricole, în primul rând cereale şi animale. Importurile erau preponderent bunuri de consum pentru cei bogaţi, precum textile, sticlărie şi blănuri ; ele au contribuit în mică măsură la dezvoltarea industriei interne sau la consolidarea bazelor economice generale ale principatelor.

Paşoptiştii

Două generaţii de intelectuali – cei care au aderat la tradiţiile Iluminismului şi la stilul clasic al secolului anterior şi romanticii, revoluţionarii, care priveau spre viitor – şi-au lăsat amprenta asupra vieţii culturale şi gândirii politice între Tratatul de la Adrianopol din 1829 şi izbucnirea Revoluţiei de la 1848. Graniţele dintre aceste generaţii nu erau deloc rigide, amândouă fiind energice şi gata să înfrunte orice provocare. Entuziasmul lor adesea naiv şi simţul patriotic puternic,

proiectele lor măreţe şi ambiţiile enciclopedice se datorau spiritului vremii, un soi de liberalism care după revoluţie a ajuns să fie cunoscut drept *paşoptism*. Erau inspiraţi de un ţel unic, atotcuprinzător : acela de a scoate naţiunea română din bezna înapoierii sale şi de a o pune în legătură cu lumea modernă, care, pentru ei, însemna Europa Occidentală.

Literatura a tradus cu precizie spiritul vremii. Poezia şi proza erau subordonate idealurilor de unitate naţională şi independenţă, compasiunii faţă de clasele inferioare, în special faţă de ţărani, şi eforturilor de a modifica sursele de inspiraţie, îndreptându-le spre istorie, folclor şi peisajul local. Multe dintre operele din această perioadă au fost inspirate şi de ideea iluministă că literatura are un scop didactic inerent, scriitorii privilegiind utilul în locul esteticului şi gândindu-se mai întâi la binele general şi abia apoi la satisfacţia personală. Acestea erau tezele liberale caracteristice epocii, pe care intelectualii români le-au împărtăşit cu omologii lor din toată Europa Centrală şi de Est.

Un element nou a pătruns pe scena literară după 1830 : publicul cititor. Era încă redus, dar avea o structură din ce în ce mai democratică, pe măsură ce negustorii, meşteşugarii, funcţionarii şi intelectualii de la sat (preoţi, profesori, notari) s-au alăturat boierilor mari şi de mijloc. Majoritatea celor care citeau ziarele proveneau din clasa de mijloc. În 1834 existau 200 de abonaţi la *Curierul Românesc*, care fusese înfiinţat la Bucureşti în 1829 de Ion Heliade-Rădulescu (1802-1872), figura literară marcantă a acestei perioade. Deşi numărul abonaţilor este modest conform standardelor de mai târziu, erau o

prezenţă demnă de luat în seamă. Până şi cei ca Heliade-Rădulescu, a cărui principală motivaţie nu era de ordin comercial, erau nevoiţi să ţină cont de preferinţele cititorilor, adesea nesofisticate, ca să-şi păstreze ziarele şi tiparniţele pentru adevăratul lor efort de educare şi luminare, în primul rând publicarea cărţilor.

Dintre toate curentele care au afectat viaţa culturală şi intelectuală, romantismul a exercitat cea mai puternică influenţă. Trăsătura lui predominantă, atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească, era preocuparea pentru naţiune. Însăşi ideea de naţiune era diferită faţă de cea din secolul al XVIII-lea. O generaţie anterioară de cărturari vorbise cu mândrie despre originile romane – uneori despre cele dacice – ale românilor şi folosise această asociere ca măsură a propriului caracter şi a distincţiei acestora. Dar în lucrările scriitorilor de după 1800, ideea de naţiune a început să capete contururi moderne. Pentru Naum Râmniceanu (1764-1838), cleric şi istoric erudit, apartenenţa la naţiunea română era dată de etnicitate şi religie (ortodoxie), depăşind astfel graniţele politice şi incluzându-i pe românii de pretutindeni. În memoriile pe care le-au întocmit după 1821 pentru a-i convinge pe marii boieri să împartă cu ei puterea politică, micii boieri au subliniat faptul că făceau cu toţii parte din aceeaşi naţiune. Mai simplu spus, ei pretindeau că drepturile politice egale decurgeau în mod firesc din istoria comună şi din apartenenţa la aceeaşi comunitate etnică. În anii 1840, aceste idei îşi pierduseră noutatea. Vechea concepţie juridică a naţiunii, bazată pe privilegii care plasau o clasă socială

deasupra tuturor celorlalte şi asigurau supremaţia politică şi socială a boierilor, cedase locul unei concepţii etnice care favoriza toate clasele sociale, inclusiv ţărănimea. În special generaţia tânără de intelectuali nu mai folosea rangul sau averea drept criterii pentru apartenenţa la naţiune. Pentru ei, comunităţile etnice atotcuprinzătoare deveniseră celulele principale ale societăţii umane.

Şi modul în care a fost scrisă istoria în anii 1830 şi 1840 a fost influenţat de romantism şi de noua idee de naţiune. Istoricii au continuat să studieze originile naţionale pentru a contribui la teza descendenţei romane, deşi acum teoria era acceptată în general în rândul persoanelor educate. Însă o atracţie la fel de fascinantă a istoriei era reprezentată de misterul începuturilor şi de fiorul descifrării trecutului cu ajutorul ruinelor şi inscripţiilor care supravieţuiseră aproape ca prin minune. Istoricii erau atraşi şi de epocile de aur. Concentrarea atenţiei asupra voievodului Mihai Viteazul, care unise pentru scurtă vreme Moldova, Valahia şi Transilvania sub conducerea sa în 1600, nu era nici pe departe întâmplătoare, ci oglindea perfect preocuparea sporită pentru unitate naţională şi independenţă. În mâinile celor mai buni specialişti ai săi, istoria a devenit nu doar povestea domnitorilor şi a eroilor, ci a întregului popor. Exemplul cel mai elocvent al noii istorii era *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, publicată la Berlin în 1837 de Mihail Kogălniceanu (1817-1891), care studiase istoria la Universitatea din Berlin şi avea să ocupe un loc central în viaţa publică românească în următoarele patru

decenii. Ideea de naţiune îl impresionase profund. Astfel, el a conceput istoria drept creaţia unui popor întreg, nu numai a liderilor săi, şi a susţinut că era esenţial să se realizeze o explorare multilaterală a trecutului pentru a scoate la iveală toate realizările popoarelor, dar mai ales pentru a înţelege spiritul care le-a călăuzit.

Sarcina modelării formelor disparate de gândire despre istorie şi creativitatea literară într-o doctrină culturală coerentă a fost asumată de scriitorii care s-au reunit în jurul *Daciei Literare*, revistă înfiinţată de Mihail Kogălniceanu la Iaşi în 1840. Denumirea revistei simboliza ţelul său şi al colegilor săi : promovarea unui simţ al unităţii în rândul tuturor românilor care locuiau între graniţele istorice ale Daciei antice prin cultivarea unei literaturi naţionale autentice. Pentru a fi naţională, insista Kogălniceanu, literatura trebuia să reflecte trăsăturile aparte ale poporului român aşa cum se desprindeau ele din istorie şi din folclor şi trebuia să aibă ca surse principale de inspiraţie experienţele istorice şi aspiraţiile contemporane ale românilor.

7. Mihail Kogălniceanu

Instituţionalizarea culturii a fost o altă caracteristică a epocii. Au apărut felurite societăţi şi asociaţii ce reuneau

indivizi cu mentalităţi similare care promovau nenumărate cauze. Aceştia au făcut ca teatrul să devină o parte constantă a vieţii sociale şi literare ; au pus bazele unui sistem educaţional modern, de la şcoala elementară rurală până la universitate ; şi au însărcinat ziarele cu misiunea de a modela opinia publică şi de a trezi simţul responsabilităţii civice.

„Generaţia paşoptistă” a întruchipat aşadar o viziune nouă, cuprinzătoare a naţiunii şi era hotărâtă să-şi prezinte teoria unui public mult mai larg decât cercurile sale limitate. Astfel, s-a apropiat de „popor” mai mult decât oricare altă generaţie de până atunci şi a conferit o notă modernă ideii de naţiune. Primul test important al acestei noi naţiuni a venit odată cu „primăvara popoarelor” din 1848.

Anul 1848 în principatele române

Pentru intelectualii români, primăvara din 1848 a reprezentat triumful ideii de naţiune. Atât în principate, cât şi în Imperiul Habsburgic, ei şi-au justificat cererile de independenţă sau autonomie politică invocând dreptul inerent al comunităţii etnice la autodeterminare. În Moldova şi în Ţara Românească, au vrut să pună capăt protectoratului rusesc şi să restabilească echilibrul istoric cu Imperiul Otoman, iar în Transilvania, regiunea învecinată cu Banatul, şi în Bucovina îşi propuneau unirea tuturor românilor într-un singur ducat autonom. Intelectualii luau în considerare şi unirea tuturor

românilor de ambele părţi ale Carpaţilor, deoarece simţeau că sunt puternic legaţi prin etnicitate, limbă şi cultură. Însă aceste gânduri erau trecătoare, realităţile politice, în special absolutismul Rusiei şi al Austriei, stânjenindu-le în mod constant ipotezele şi visurile. Cu toate acestea, idealismul paşoptiştilor a persistat, cu atât mai mult datorită legăturilor de solidaritate pe care le simţeau faţă de celelalte naţiuni mici din Europa care se zbăteau să se elibereze de sub dominaţie străină. Acest simţ deosebit al comunităţii se datora în mare măsură gândirii şi exemplului occidental, astfel încât anul 1848 este şi un indicator al integrării românilor în Europa.

Revoluţia de la 1848 din principatele române a fost în primul rând opera intelectualilor liberali. Ei sunt cei care au iniţiat-o, i-au definit ţelurile şi i-au stabilit direcţia. Generaţia paşoptistă se distingea de predecesorii săi îndeosebi prin familiarizarea sa directă cu Europa Occidentală. Majoritatea îşi desăvârşiseră studiile în Franţa, iar câţiva, printre care şi Mihail Kogălniceanu, absolviseră o universitate germană. În orice caz, Parisul era a doua lor casă spirituală şi considerau că făceau parte din Europa. Luau Vestul drept model politic şi cultural pentru propriul lor rol în Europa şi nu se îndoiau că tiparul vestic de dezvoltare putea fi aplicat şi în principate.

Ideile acestor intelectuali legate de formele politice şi de progresul economic se datorau astfel în bună parte liberalismului de la acea vreme. Erau atraşi de ideile liberale, în parte deoarece le considerau cele mai inovatoare şi mai creative din acea perioadă şi din acea parte a Europei – Occidentul – pe care o adoptaseră drept model. Erau dornici

să se plaseze în fruntea unei mişcări pentru o schimbare în bine, progresistă, la fel ca figurile din Franţa şi din alte ţări occidentale pe care le admirau şi pe care doreau să le imite. La un nivel mai practic şi mai direct, triumful ideilor liberale le promitea eliberarea de sub dominaţia străină prin faptul că oferea elitelor şi, cu timpul, tuturor românilor dreptul de a-şi croi propria soartă. Ideile liberale erau atrăgătoare ca garante ale libertăţii individuale şi ale guvernării constituţionale tocmai fiindcă aceste principii puneau sub semnul întrebării legitimitatea imperiilor conservatoare din jur, pe care le percepeau ca fiind obstacolele majore în calea autodeterminării naţionale.

În ciuda admiraţiei pentru Occident, paşoptiştii nu erau ingineri sociali hotărâţi să impună instituţii care nu aveau prea mult de-a face cu experienţa istorică a poporului lor. Dimpotrivă, erau pe deplin conştienţi de condiţiile interne şi erau extrem de selectivi în modul cum aplicau teoria şi practica occidentale. Însă, date fiind contrastele izbitoare dintre patria lor şi Vest, au devenit nerăbdători să înceapă munca de reformă şi să recupereze timpul pierdut. O declaraţie tipică a principiilor înalte care îi ghidau şi o surprindere revelatoare a ideii lor potrivit căreia societatea (şi naţiunile) se putea schimba în bine a fost proiectul unei constituţii pentru Valahia întocmit în 1838 de Ion Câmpineanu (1798-1863), liderul Partidei Naţionale între 1835 şi 1840 şi ministru în guvernul valah provizoriu din 1848. În primul articol, Câmpineanu a specificat principiul general că Valahia era un ţinut liber pentru toţi cei care locuiau acolo, iar în al

doilea articol i-a declarat pe toţi valahii egali în faţa legii, eligibili să deţină funcţii militare şi civile şi obligaţi să plătească taxe. În continuare, a oferit garanţii de libertate individuală, specificând că nimeni nu putea fi învinuit sau arestat decât în condiţiile prevăzute de lege. Alte prevederi limitau puterile legislative ale suveranului, rezervând această funcţie politică fundamentală unei adunări generale, singura care putea să impună noi taxe şi să aprobe bugetul anual. Câmpineanu punea astfel bazele unei forme ideale de guvernământ, trădându-şi totodată credinţa că ideile şi instituţiile bune puteau transforma societatea şi duce la apariţia unei comunităţi la fel de prospere. Idealismul fervent căruia i-a dat glas a surprins de minune spiritul vremii.

Aspiraţiile generaţiei paşoptiste au reflectat nemulţumirea profundă a tuturor claselor în legătură cu condiţiile politice şi economice existente. Mulţi boieri au contestat stilul autoritarist al domnitorilor şi au încercat să obţină mai multă putere pentru ei înşişi, în vreme ce alţii au militat pentru reforme moderate în agricultură şi în administraţia publică ; clasa de mijloc aflată în continuă creştere era nemulţumită de taxele mari pe care le plătea statului şi de excluderea sa sistematică de la putere ; iar ţăranii erau disperaţi să scape de munca împovărătoare şi de datoriile faţă de moşieri.

Evenimentele din Europa de Vest – răsturnarea de la putere a regelui Ludovic-Filip al Franţei în februarie 1848 şi răspândirea rapidă a revoluţiei la Viena, Buda-Pesta şi în oraşele germane – i-au îndemnat pe intelectualii români la acţiune. Studenţii de la Paris au reacţionat numaidecât şi s-au

întors în grabă acasă, la Iaşi sau la Bucureşti, pentru a sprijini şi, în unele cazuri, a conduce mişcările pentru o schimbare socială şi politică liberală. La Iaşi, la începutul lunii aprilie, boierii şi membrii claselor urbane au întocmit o listă a revendicărilor lor, care includea instalarea unui sistem politic liberal moderat şi măsuri de stimulare a dezvoltării economice. Însă nu intenţionau să răstoarne structurile politice şi sociale existente, adică să devină revoluţionari. În orice caz, experimentul lor a fost de scurtă durată. Domnitorul Mihail Sturdza a răspuns în forţă solicitărilor lor şi, după câteva ciocniri scurte, mulţi reformatori de seamă au fost forţaţi să ia calea exilului.

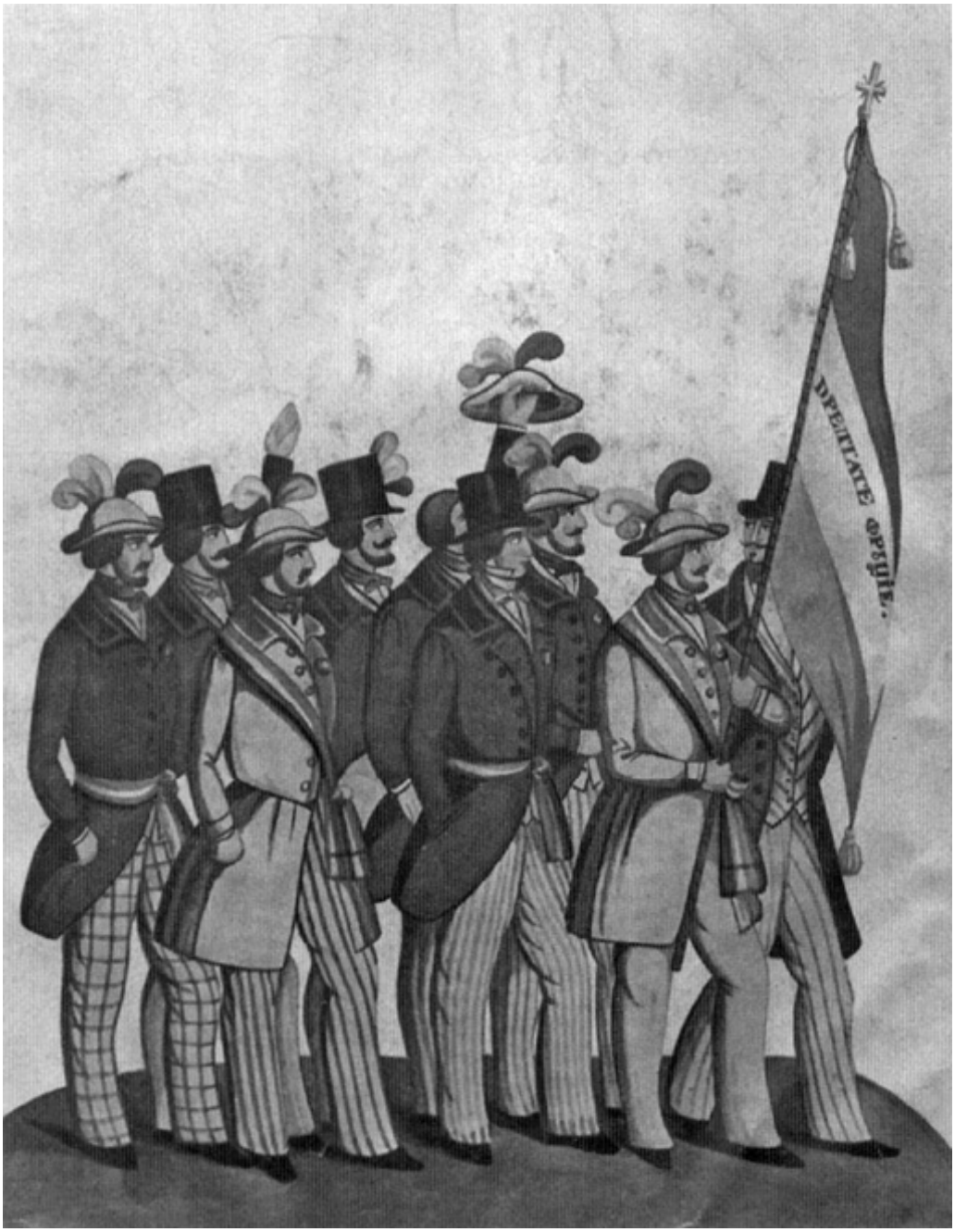

8. Generaţia paşoptistă din Valahia

În Ţara Românească reformatorii erau mai revoluţionari. Boierii liberali, educaţi în Vest, au condus atacul împotriva vechiului regim, iar în martie C.A. Rosetti, un liberal radical, şi Ion Ghica, liberal moderat, au contribuit la formarea unui comitet revoluţionar care să organizeze o revoltă armată.

Nicolae Bălcescu (1819-1852), spiritul revoluţionar din rândul studenţilor români la Paris, s-a alăturat comitetului în aprilie. La 21 iunie, la Islaz, pe Dunăre, aceştia şi-au pus planul în practică, printr-o proclamaţie care le expunea obiectivele. Aceasta a reprezentat apogeul a două idei îmbrăţişate tot mai mult de persoanele educate începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea : aceea că apartenenţa la naţiunea română depindea de etnie, nu de statutul social, şi că Ţara Românească era îndreptăţită prin tratat internaţional să-şi exercite suveranitatea internă şi să fie independentă de dominaţia străină. Comitetul şi-a exprimat intenţia de a respecta toate tratatele existente cu Imperiul Otoman, dar nu îşi putea ascunde ostilitatea faţă de Rusia şi a cerut încetarea regimului instituit prin Regulamentele Organice. Apoi a enumerat principiile pe care intenţiona să le urmeze pentru a imprima ţării un nou curs, amintind de proiectul de constituţie al lui Ion Câmpineanu : drepturi egale pentru toţi cetăţenii, împărţirea echitabilă a îndatoririlor publice prin intermediul unui impozit progresiv pe venit, participare largă în viaţa publică prin extinderea dreptului electoral, libertatea presei, libertatea de expresie şi de adunare, desfiinţarea serviciilor de muncă forţată a ţăranilor cu despăgubirea moşierilor, un sistem educaţional extins şi egal şi învăţământ gratuit pentru toţi în funcţie de capacităţile intelectuale, precum şi anularea rangurilor şi titlurilor nobiliare şi alegerea domnitorului din orice categorie a populaţiei pentru o perioadă de cinci ani.

Proclamaţia de la Islaz era un program tipic pentru intelectualii liberali europeni de la 1848, punând accent pe libertăţile individuale, pe încrederea în instituţiile bune şi pe asigurarea unui rol sporit al cetăţenilor în problemele publice. Însă acestea nu erau simple împrumuturi ale românilor din experienţa europeană occidentală. Se poate observa că principiile pe care comitetul revoluţionar le-a exprimat cu atâta tărie au evoluat pornind de la memoriile boierilor reformatori, de la proclamaţiile lui Tudor Vladimirescu, de la planurile cercului din jurul *Daciei Literare* şi aspiraţiile boierilor liberali din anii 1840.

Scena principală a fost Bucureştiul, unde, la 26 iunie, paşoptiştii l-au înlocuit pe domnitorul Gheorghe Bibescu cu un guvern provizoriu, alcătuit în bună parte din tineri intelectuali liberali. Noul guvern şi-a propus numaidecât să introducă reforme şi să creeze instituţii noi. Una dintre primele măsuri a fost constituirea unei armate, pentru propria apărare. Guvernul şi-a asumat de asemenea sarcina delicată a reformei agrare, dar, întrucât liberalii şi conservatorii nu reuşeau să se pună de acord asupra măsurilor ce trebuiau luate şi toate taberele se temeau că schimbările rapide ale condiţiilor existente aveau să fie o catastrofă economică pentru ţară, nu s-a realizat nimic substanţial. Nici celelalte încercări de respectare a promisiunilor făcute la Islaz nu au avut mai mult succes. S-a considerat că elaborarea unei legi fundamentale era un prim pas esenţial şi s-a plănuit alegerea unei adunări constituante care să schiţeze o constituţie în locul Regulamentelor

Organice. Însă intervenţia externă a pus capăt prematur guvernului provizoriu.

Neînţelegerile sale cu Rusia erau fundamentale şi, în cele din urmă, s-au dovedit ireconciliabile. Ţarul îşi dezvăluise deja intenţia de a menţine protectoratul în principate trimiţându-şi armata peste Prut la 7 iulie pentru a ocupa Moldova. De asemenea, avea de gând să înăbuşe revoluţia din Ţara Românească, dar a preferat să o facă în alianţă cu autorităţile otomane, pentru a evita complicaţiile internaţionale. Guvernul provizoriu a încercat să se ferească de pericolul din Est apelând la ajutorul Franţei şi al Marii Britanii, dar a fost în zadar.

Cooperarea guvernelor rus şi otoman a spulberat speranţa guvernului provizoriu de a supravieţui instigându-şi duşmanii unul împotriva celuilalt. Cu încuviinţarea ţarului, o armată otomană a pătruns în Ţara Românească în septembrie. S-a confruntat cu o rezistenţă aprigă la intrarea în Bucureşti, la 25 septembrie, dar superioritatea numerică şi-a spus cuvântul, iar membrii guvernului provizoriu şi numeroşi susţinători au luat calea exilului. Când autorităţile otomane au părut să renunţe să-i mai urmărească pe revoluţionari, la 27 septembrie, ţarul a dat ordin armatei sale să ocupe Ţara Românească.

Şi în Imperiul Habsburgic, intelectualii români au reacţionat neîntârziat şi entuziast la evenimentele din Europa Centrală şi de Vest din primăvara anului 1848. Dat fiind că vechea ordine se prăbuşea, au fost îndemnaţi la luptă de dorinţa de a atinge ţelurile naţionale îndelung râvnite. Erau

liberali, dar vedeau în libertăţile civile şi în instituţiile reprezentative principalele garante ale autonomiei politice naţionale. Aspiraţiile şi succesele lor variau de la provincie la provincie : în Transilvania, aceste aspiraţii se împotriveau eforturilor liderilor maghiari de a uni Transilvania cu Ungaria ; în Banat şi în regiunea învecinată, Crişana, sau Bihor, antagonismul dintre români şi maghiari s-a dovedit mai puţin acut, dar românii s-au opus energic dominaţiei sârbe asupra Bisericii Ortodoxe şi a şcolilor sale ; iar în Bucovina liderii români au încercat să păstreze caracterul etnic istoric al provinciei, dar nu au reuşit să atragă sprijinul Bisericii Ortodoxe sau al masei populaţiei pentru cauza lor.

Revoluţia română de la 1848 din Transilvania a fost, la fel ca în principate, o revoluţie a intelectualilor. Ei au fost cei care i-au formulat ţelurile şi au conceput o strategie pentru atingerea lor. Obiectivele lor îşi aveau rădăcinile în ideile specifice evoluţiei societăţii româneşti în Transilvania, aşa încât au acordat întâietate emancipării naţionale. Însă erau şi idealişti. Credeau cu tărie în progresul omului, în capacitatea lui nemărginită de a-şi îmbunătăţi condiţia prin reformarea instituţiilor. Aidoma omologilor lor din Europa, intelectualii şi-au exprimat încrederea în transformarea rapidă şi glorioasă a societăţii. Însă, după cum avea să o arate cursul evenimentelor, au judecat greşit ritmul schimbării din istorie şi astfel au preconizat moartea vechiului regim înainte ca acestuia să-i sune cu adevărat ceasul.

Liderii români se aflau într-un impas. Pe de o parte, acceptaseră reformele politice şi drepturile civile pe care

liberalii maghiari din Ungaria le susţinuseră şi pe care promiseseră să le extindă în Transilvania ; pe de altă parte însă, voiau să asigure existenţa şi progresul propriei naţiuni. Preocupările lor s-au îndreptat imediat către unirea Transilvaniei cu Ungaria, dorită de liberalii maghiari din Transilvania şi din Ungaria. Unii români, în special George Bariţiu (1812-1893), editorul *Gazetei de Transilvania*, principala voce a intelectualilor români începând cu 1838, erau dispuşi să accepte unirea în schimbul drepturilor politice şi civile şi al garantării limbii şi culturii române. Simion Bărnuţiu (1808-1864), avocat şi apărător dârz al drepturilor naţionale româneşti, a abordat evenimentele complet diferit. A făcut din păstrarea naţionalităţii române chestiunea supremă şi şi-a avertizat compatrioţii să nu accepte unirea înainte să se asigure de drepturile lor depline ca naţiune. A respins promisiunile maghiare de vot universal şi alte libertăţi, deoarece preţul era abandonarea naţionalităţii. A subliniat că aceste beneficii le erau oferite românilor doar în calitate de cetăţeni individuali ai Ungariei Mari, nu de entitate colectivă, de naţiune, cu propriul destin. Astfel, a conchis, libertatea nu avea nicio însemnătate dacă nu era naţională, iar românii puteau spera să-şi păstreze bunul cel mai de preţ – naţionalitatea – doar într-o Transilvanie autonomă, unde reprezentau majoritatea populaţiei.

Toate taberele româneşti au reuşit să se pună de acord asupra principiilor generale şi a unui program de acţiune, pe care le-au prezentat în cadrul unei adunări naţionale organizate la Blaj la 15 mai, la care au participat circa 40.000

de persoane. În fruntea programului lor se aflau o declaraţie a independenţei naţiunii române şi a egalităţii ei cu celelalte naţiuni din Transilvania, alături de promisiunea de a-i apăra drepturile nou-dobândite prin implementarea unui sistem politic bazat pe principiile liberale ale vremii.

Opoziţia română în ceea ce priveşte unirea Transilvaniei cu Ungaria nu a avut succes. La 30 mai, Dieta de la Cluj, dominată de maghiari, a votat copleşitor în favoarea unirii. Începând cu acest moment, relaţiile liderilor români cu autorităţile maghiare s-au degradat treptat. Până în toamnă, Bărnuţiu, Bariţiu şi susţinătorii lor se alăturaseră Curţii de la Viena în vederea contracarării revendicărilor naţionale maghiare. Astfel, românii s-au aflat în poziţia absurdă de a susţine reacţia conservatoare condusă de habsburgi împotriva semenilor liberali, ungurii, din cauza ciocnirii aspiraţiilor naţionale.

De asemenea, românii din întregul Imperiu Habsburgic se mobilizaseră pentru a-şi apăra interesele, iar până la sfârşitul anului 1848 li se alăturaseră românilor din Transilvania ca să ceară Curţii de la Viena să le sprijine programul. Delegaţiile din toate cele trei provincii – Transilvania, Banat şi Bucovina – s-au adunat la Olomouc, în Boemia, unde se stabilise Curtea după o mişcare revoluţionară la Viena. Sub conducerea episcopului Andrei Şaguna, capul Bisericii Ortodoxe din Transilvania, delegaţiile i-au prezentat un nou program naţional împăratului Franz Joseph la 25 februarie 1849, în care solicitau autonomia tuturor românilor din imperiu şi unirea politică într-un „ducat” propriu. Românii nu îşi mai

exprimaseră niciodată idealul de solidaritate etnică în cadrul imperiului cu atâta claritate. De asemenea, şi-au semnalat convingerea că federalismul era soluţia problemelor de naţionalitate ale imperiului.

Românii nu au reuşit să-şi îndeplinească obiectivele nici la Olomouc, nici acasă. Curtea de la Viena le-a respins implicit propunerea de unire şi de autonomie în noua constituţie imperială pe care a promulgat-o la 4 martie ; a restabilit teritoriile istorice ale Coroanei şi nu a făcut nicio menţiune la federalism, cu atât mai puţin la drepturi pentru diferitele naţionalităţi. Apoi, în aprilie, i-a prevenit în mod direct pe români să-i rămână fideli împăratului, căci doar aşa aveau să-şi asigure bunăstarea.

Între aprilie şi iulie 1849, într-o încercare disperată de a salva revoluţia liberală şi naţională în Europa Centrală, Nicolae Bălcescu a încercat să obţină o reconciliere a guvernului maghiar, acum independent, de la Buda-Pesta cu românii din Transilvania. S-a întâlnit cu Lajos Kossuth, liderul Ungariei independente, şi cu Avram Iancu, care conducea o forţă militară românească în Transilvania, şi a fost încurajat de disponibilitatea ambelor tabere de a ajunge la o înţelegere. Însă evenimentele de pe câmpul de luptă l-au ajuns din urmă. La jumătatea lunii august, armatele austriacă şi rusească au silit principala armată maghiară să capituleze, iar până la sfârşitul lunii rezistenţa organizată împotriva restauraţiei habsburgice încetase.

Suprimarea Ungariei independente a spulberat speranţele româneşti la un ducat unit, autonom. Alianţa fragilă, făcută de

nevoie, dintre români şi Curtea de la Viena, deja tensionată din cauza aspiraţiilor românilor la autodeterminare, pe de o parte, şi a renaşterii imperiale, pe de altă parte, s-a dezintegrat. În Transilvania, numeroşi oficiali austrieci s-au năpustit asupra principatului, înarmaţi cu instrucţiuni prin care să-i redea acestuia cât mai repede statutul de provincie imperială supusă Vienei. Banatul şi Bucovina au trecut printr-un proces asemănător. Pretutindeni, noua birocraţie se aştepta ca românii să redevină supuşii loiali şi anonimi ai împăratului.

Unirea principatelor, 1850-1859

O aşa-numită restauraţie a avut loc de asemenea la est şi sud de Carpaţi. Convenţia de la Balta-Liman (1 mai 1849) dintre Rusia şi Imperiul Otoman a stabilit un protectorat comun asupra principatelor române, Rusia fiind asociatul principal. Cele două puteri au ales noi domnitori – pe Barbu Ştirbei în Ţara Românească şi pe Grigore Ghica în Moldova – cărora le-au monitorizat îndeaproape activităţile, ca să evite renaşterea liberalismului şi a naţionalismului. Ştirbei era cel mai conservator dintre cei doi şi visa să devină monarh absolut, luminat. Ghica era mai apropiat de agenda liberală moderată din 1848 şi le-a îngăduit unor paşoptişti să se întoarcă din exil şi să deţină anumite funcţii în stat. Ambii domnitori au

încurajat dezvoltarea economică şi educaţia şi nu au fost nici pe departe instrumente docile ale politicii ruseşti şi otomane.

O nouă criză internaţională, care a dus la războiul dintre Rusia şi Imperiul Otoman din 1853 şi la implicarea Franţei şi a Marii Britanii un an mai târziu, a adus unirea şi independenţa principatelor mai aproape de înfăptuire decât şi-ar fi imaginat vreodată paşoptiştii. Deşi puterile intenţionau să soluţioneze problemele create de Războiul Crimeei în interesul lor, acum, pentru prima dată în cursul unei negocieri internaţionale moderne, românii jucau un rol însemnat în trasarea viitorului lor.

Tratatul de la Paris din 30 martie 1856, pe care cei trei aliaţi victorioşi l-au impus Rusiei la sfârşitul războiului, a afectat în mod decisiv soarta politică a principatelor. Deşi au rămas sub suzeranitate otomană, acestea au beneficiat de supravegherea colectivă a puterilor, care au interzis oricărei puteri să intervină în chestiunile lor interne. Toţi semnatarii, inclusiv Imperiul Otoman, au recunoscut independenţa administrativă a principatelor, dreptul fiecăruia de a menţine o armată naţională, de a legifera şi de a se implica liber în comerţ cu alte ţări. Puterile au creat o comisie specială de anchetă care să meargă la Bucureşti să strângă informaţii şi să facă recomandări cu privire la viitoarea formă de guvernământ din principate. Abătându-se izbitor de la tratamentul obişnuit al principatelor, puterile au îngăduit alegerea unei adunări consultative speciale, o aşa-numită *adunare ad-hoc*, în fiecare principat, care avea să informeze comisia cu privire la opinia publică despre toate aspectele

importante. Toate informaţiile astfel obţinute aveau să fie prezentate în cadrul unei conferinţe a puterilor la Paris, unde deciziile finale urmau să fie luate şi comunicate principatelor sub forma unui decret promulgat de sultan.

Decisiv pentru viitorul curs al relaţiilor româno-ruse a fost articolul Tratatului de la Paris prin care Rusia ceda Moldovei trei judeţe din sudul Basarabiei. Teritoriul respectiv se întindea pe doar 5.000 de kilometri pătraţi şi avea o importanţă economică modestă. Dar Rusia nu mai era mărginită de Dunăre şi, cel mai important, ţarul a luat pierderea acestui ţinut ca pe un afront personal, fiind hotărât să-l recupereze.

Cedarea de către Rusia a sudului Basarabiei către Moldova a tensionat şi mai mult relaţiile româno-ruse. Deşi protectoratul din anii 1830 şi 1840 şi rolul în suprimarea mişcărilor liberale din 1848 erau cauzele imediate ale animozităţii faţă de Rusia, nici moldovenii şi nici valahii nu se împăcaseră cu anexarea Basarabiei din 1812. Boierii şi intelectualii erau dureros de conştienţi de rusificarea continuă la care regimul autoritar, centralizator supusese Biserica Ortodoxă, educaţia şi viaţa culturală, dar nu puteau revoca integrarea provinciei în Imperiul Rus.

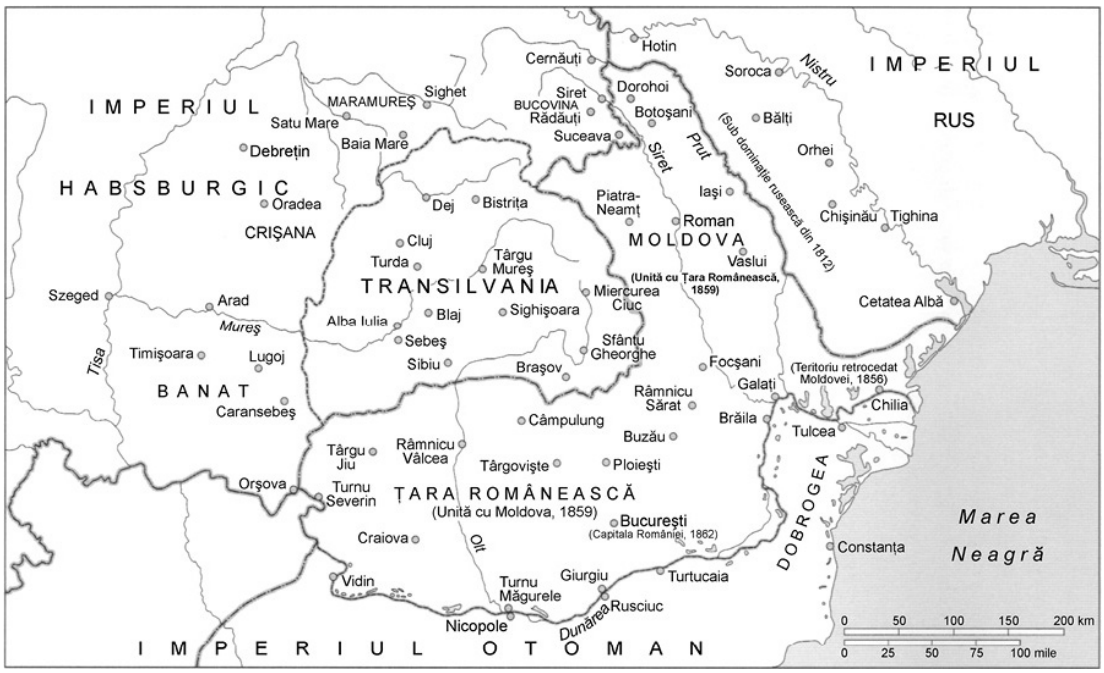

Harta 5. România şi Transilvania după 1856

Deciziile luate la Paris au stimulat activităţile celor care cereau unirea principatelor. La Iaşi şi Bucureşti, aceştia şi-au mobilizat febril susţinătorii, în aşteptarea alegerilor pentru *adunările ad-hoc*. Erau însufleţiţi de revenirea mai multor paşoptişti din exil, îndeosebi a radicalilor liberali C.A. Rosetti şi Ion C. Brătianu. În ciuda ostilităţii Austriei şi Imperiului Otoman şi a tacticilor obstrucţioniste ale *caimacamilor*, regenţii temporari care îi înlocuiseră pe Ştirbei şi pe Ghica, unioniştii au câştigat alegerile pentru *adunările ad-hoc* în ambele principate. Cele două adunări s-au reunit în octombrie 1857 şi au emis hotărâri ce revendicau unirea şi autonomia, precum şi o garanţie colectivă a noii ordini din partea puterilor. În ambele adunări, majoritatea a adoptat o poziţie liberală în chestiuni precum drepturile civile fundamentale şi reforma guvernamentală, dar nu s-a arătat dispusă să se

implice în experimente sociale precum reforma agrară. Adunarea valahă şi-a încheiat lucrările la 22 decembrie 1857, iar cea din Moldova la 2 ianuarie 1858.

Centrul atenţiei s-a mutat la Paris. La 7 aprilie 1858, potrivit instrucţiunilor, comisia de anchetă a înaintat puterilor raportul privind dorinţele exprimate de români în adunările ad-hoc. După îndelungi dezbateri, puterile au semnat Convenţia de la Paris din 19 august, al cărei principal scop era înzestrarea principatelor cu o organizare politică definitivă. Deşi nu au unit principatele, menţinând suzeranitatea otomană, puterile au fost de acord ca Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti, cum erau numite acum, să se administreze liber şi fără intervenţia guvernului otoman. Trebuiau să plătească în continuare tributul, iar domnitorii erau învestiţi de sultan, dar toate părţile semnatare ştiau că aceste obligaţii deveniseră simple formalităţi. Cu toate acestea, convenţia a fost mult mai mult decât un tratat care reglementa statutul internaţional al principatelor. Expunând drepturile fundamentale ale cetăţenilor alături de atributele şi îndatoririle liderilor politici, convenţia dobândea valoare de constituţie, iar cei care o schiţaseră împărtăşeau cu siguranţă ideile liberale pe care le întâlniseră la Bucureşti. Aşadar ea asigura : o adunare legislativă pentru fiecare principat, aleasă pe şapte ani, şi o Comisie Centrală, care se reunea periodic la Focşani, la graniţa dintre Moldova şi Ţara Românească, pentru a analiza legile de interes comun ; un domnitor pentru fiecare principat, care avea să fie ales de adunare pe viaţă ; un consiliu de miniştri

care să răspundă în faţa adunării ; armate naţionale separate, dar cu un singur comandant suprem, numit alternativ de către cei doi domnitori ; inamovibilitatea judecătorilor şi independenţa lor faţă de puterea executivă ; şi o Curte de Casaţie comună la Focşani. De asemenea, convenţia anula rangurile şi privilegiile boierilor şi proclama egalitatea în faţa legii şi principiul ocupării funcţiilor publice de către orice cetăţean, în funcţie de merite. Însă impunea standarde de proprietate atât de înalte pentru vot, încât numărul alegătorilor era limitat la câteva mii de persoane, îndeosebi moşieri şi marea burghezie. Dreptul electoral restrictiv era contradictoriu, deoarece era limpede că împiedica adoptarea reformelor economice şi politice liberale, în special o nouă lege de reglementare a relaţiilor dintre moşieri şi ţărani, pe care convenţia însăşi o recomandase ca urgentă. În sfârşit, până la alegerea domnitorilor, puterile au lăsat cârma fiecărui principat în mâinile unei comisii provizorii cu trei caimacami.

Principala funcţie a comisiilor provizorii era monitorizarea alegerii noilor adunări legislative, care urmau să aleagă domnitorii. În urma campaniei electorale energice din Moldova a fost aleasă o adunare favorabilă unirii. Existau numeroşi candidaţi la funcţia de domnitor, însă în cele din urmă liberalii au avut câştig de cauză, asigurând alegerea unui paşoptist, Alexandru Ioan Cuza, susţinător al unirii, la 17 ianuarie 1859. În Ţara Românească adunarea era dominată de conservatori, însă aceştia erau profund dezbinaţi. Când a devenit evident că nicio facţiune nu îşi putea alege propriul candidat, reprezentanţii au decis să-şi dovedească sprijinul în

favoarea unirii alegându-l ca domnitor pe Alexandru Ioan Cuza. Votul din 5 februarie i-a fost acordat în unanimitate. Drept urmare, românii înfăptuiseră *de facto* singuri unirea, respectând cerinţele Convenţiei de la Paris.

Domnia lui Alexandru Ioan Cuza, 1859-1866

Noul domnitor al Principatelor Unite provenea dintr-o familie de nobili ce deţinuseră funcţii importante în administraţia centrală şi regională a Moldovei începând cu secolul al XVII-lea, dar care nu fuseseră mari boieri. Alexandru Ioan Cuza s-a născut la 20 martie 1820 şi, la fel ca mulţi alţi băieţi din clasa sa, urmase cursurile unei şcoli franceze cu internat din Iaşi, iar apoi fusese trimis la Paris ca să-şi desăvârşească studiile. Acasă, a participat la mişcarea reformatoare de la Iaşi din 1848 şi a fost exilat pentru o vreme. În anii 1850 a ocupat diverse funcţii administrative şi a avansat treptat în grad în cadrul armatei. La momentul în care a fost ales domnitor era comandantul armatei moldoveneşti. A fost ales, fără îndoială, datorită serviciului său patriotic îndelungat, poziţiei sale unioniste consecvente şi ideilor politice şi sociale liberale, deşi nu radicale.

Puterile s-au reunit cum se cuvine la Paris pentru a analiza întorsătura evenimentelor. Deşi Austria şi Imperiul Otoman au avut obiecţii, puterile în ansamblu nu erau dornice să redeschidă „problema românească” şi, la 7 septembrie 1859,

au acceptat dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza. În realitate, şi-au dat seama că mişcarea spre unirea Moldovei cu Ţara Românească era ireversibilă.

Recunoaşterea finală a unirii principatelor necesita mai multe negocieri ale puterilor cu Imperiul Otoman. Însă cursul evenimentelor din principate a asigurat rezultatul, întrucât instituţiile şi serviciile publice din cele două ţări au fuzionat. Armatele lor fuseseră deja unificate sub un comandant unic. Acum moneda, liniile de telegraf şi serviciile vamale s-au contopit la rândul lor. Autorităţile din cele două capitale au menţinut legătura unele cu altele fără să mai treacă prin miniştrii străini, iar Comisia Centrală de la Focşani a lucrat cu înfrigurare să unifice legile şi procedurile administrative.

Recunoaşterea formală a unirii de către marile puteri nu a întârziat. La Conferinţa de la Constantinopol l-au convins pe sultan să emită un *firman* în acest sens la 4 decembrie 1861. Alexandru Ioan Cuza s-a mişcat rapid pentru a profita de momentul prielnic, proclamând în data de 23 desăvârşirea unirii. Ultimul act al creării noului stat unificat a fost Legea din 21 februarie 1862 care dizolva Comisia Centrală de la Focşani. Numele de „România”, folosit frecvent, deşi nu oficial, în anii 1850 pentru a face referire la un stat unit între Marea Neagră şi Carpaţi, a devenit acum numele comun pentru Principatele Unite şi, începând cu 1862, a fost utilizat în actele oficiale ale ţării.

9. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza

În perioada critică dinainte şi după unirea administrativă a principatelor s-a conturat treptat un sistem politic modern.

Au fost create instituţiile unui stat naţional, care înlocuiau suprastructura bazată pe monopolul de putere al unei singure clase, boierii. Partidele politice, pe atunci în curs de formare, au devenit mecanismul indispensabil al funcţionării acestor instituţii, iar fluxul liber de idei a servit drept un puternic catalizator al schimbării. Gândirea politică, anterior reprimată sau cenzurată, a ieşit la suprafaţa vieţii publice în toată vitalitatea sa, indivizii şi grupurile exprimându-şi cu tărie preferinţele. La rândul său, ciocnirea ideilor i-a încurajat pe cei cu opinii similare să se unească, să apere principii înalte şi să atingă obiective economice şi sociale mai practice. Convingerea lor că reuşita avea să depindă de consecvenţa gândirii şi de unitatea ţelului a dus în cele din urmă la formarea partidelor politice şi la apariţia sistemului de partide.

În general, principalele două tendinţe politice din timpul domniei lui Cuza au fost liberalismul şi conservatorismul. Primul reprezenta o sinteză a ideilor boierilor reformatori din perioada Regulamentelor Organice, a ideologiei de la 1848 şi a aspiraţiilor mai radicale de la sfârşitul anilor 1850. Majoritatea liderilor liberali luptaseră pentru reformă în 1848 şi au acceptat schimbarea economică şi socială ca făcând parte din ordinea firească a lucrurilor. Pe de altă parte, conservatorismul moştenea tradiţiile şi privilegiile epocii de dinainte de 1848. Reprezentanţii săi erau dornici să menţină structurile sociale şi economice, să restrângă dreptul la vot şi să rezerve funcţiile publice moşierilor. Liberalii moderaţi şi radicali se orientau în general spre Europa Occidentală pentru

un model de progres economic şi politic, în vreme ce conservatorii aveau tendinţa să se ferească de acest model şi insistau că dezvoltarea trebuie să fie compatibilă în primul rând cu caracterul istoric şi cu nevoile imediate ale societăţii româneşti.

După unirea administrativă a principatelor, în 1862 a avut loc o ruptură a forţelor din sânul liberalismului. Aceasta era mai profundă în Ţara Românească decât în Moldova. În Ţara Românească, un grup radical, numit de rivali „roşii”, s-a detaşat de moderaţi. Fuseseră cei mai revoluţionari dintre paşoptişti şi cei mai devotaţi dintre unionişti şi erau conduşi de C.A. Rosetti şi Ion C. Brătianu, fiind extrem de bine organizaţi. Aveau un club central sau un comitet la Bucureşti, care servea drept sediu pentru o reţea de cluburi asemănătoare în numeroase oraşe din Ţara Românească, şi îşi foloseau ziarul, *Românul*, pentru a-şi disemina ideile şi a menţine disciplina în partid. Au introdus numeroase inovaţii în politica românească, mobilizând masele de la oraş pentru a copleşi avantajele politice ale conservatorilor bogaţi. Printre armele lor favorite se numărau vastele adunări publice şi demonstraţiile stradale, care, în plus, au devenit o trăsătură constantă a campaniilor electorale. Liberalii moderaţi, care erau extrem de puternici în Moldova, militau şi pentru o reformă economică şi politică, dar nu erau de acord cu ritmul rapid al schimbării promovat de radicali. Principalul lor reprezentant era Mihail Kogălniceanu, ale cărui idei şi personalitate au asigurat coeziunea liberalismului moldovenesc în perioada sa de formare.

Relaţiile lui Cuza cu adunarea legislativă au fost tensionate aproape de la începutul noii administraţii naţionale. Cauzele erau complexe, parţial ideologice, deoarece implicau diverse planuri de reformă, şi parţial politice, Cuza fiind hotărât să conducă şi să nu tolereze nicio piedică în calea proiectelor sale.

Cuza avea multe în comun cu liberalii. La fel ca ei, era hotărât să facă schimbări fundamentale în organizarea socială, economică şi politică a ţării. Era mai apropiat de moderaţi în ceea ce priveşte reforma politică şi oarecum mai radical decât aceştia când venea vorba de inovaţie socială. Cu toate acestea, a preferat să lucreze mai curând cu moderaţii decât cu radicalii, iar în primii ani de domnie a sperat să creeze un partid puternic de centru, care să-i faciliteze trecerea rapidă a programului său prin legislativ. Era suspicios în privinţa radicalilor, din cauza activităţii lor revoluţionare secrete din trecut şi a intenţiei lor mărturisite de a democratiza sistemul politic prin diminuarea puterilor domnitorului – printre altele. Se opunea cu vehemenţă eforturilor lor de a stârni masele, ferment pe care îl considera dăunător pentru un stat nou, care trecea printr-o transformare minuţioasă şi era în permanenţă ameninţat de intervenţia străinilor.

Cu timpul, Cuza a devenit frustrat de opoziţia încăpăţânată a adunării faţă de programul său, mai ales în privinţa reformei electorale şi a unei noi legi agrare, pe care le considera vitale pentru ca ţara să intre în rândul statelor moderne. Lucrurile au degenerat în primăvara anului 1864.

Dezamăgit de cursul guvernării parlamentare, Cuza a dizolvat adunarea la 14 mai 1864.

Pentru a-şi consolida autoritatea, Cuza a promulgat o nouă lege electorală şi o nouă constituţie (*Statut*). În ciuda prevederilor liberale ale amândurora, nu erau documente preponderent liberale. Deşi legea electorală sporea numărul alegătorilor, sistemul colegiilor electorale şi alegerea indirectă a deputaţilor pe care o susţinea au continuat să slăbească puterea de vot a majorităţii, mai ales a ţăranilor. Noua lege nu era profesiunea de credinţă a lui Cuza în procesul democratic, ci mai curând o încercare de reconciliere a spiritului democratic, care reprezenta idealul său, cu o putere executivă autoritară, o concesie din partea sa în favoarea cerinţelor politicii practice. *Statutul* reflecta şi nemulţumirea lui Cuza în ceea ce priveşte adunările reprezentative şi, astfel, a schimbat radical relaţia executivului cu ramurile legislative de guvernământ. Noua constituţie a subordonat legislativul domnitorului, oferindu-i acestuia puteri mai mari, precum dreptul unic de a iniţia legi şi dreptul absolut de veto asupra legilor adoptate de adunare.

Lovitura lui Cuza din 14 mai l-a ajutat să-şi pună rapid în practică programul economic şi social. Elementul central a fost aşa-numita Lege agrară din 26 august 1864, care a instituit o redistribuire masivă a pământurilor. Aceasta recunoştea drepturile depline de proprietate ale ţăranilor dependenţi asupra pământurilor pe care le deţineau conform legilor anterioare, care le alocaseră pe baza capacităţii de producţie a gospodăriei ţărăneşti individuale. Legea limita pământurile

disponibile pentru ţărani la două treimi din moşia stăpânului. Însă pădurile, care erau esenţiale pentru bunăstarea economică a multor gospodării, nu erau luate în calcul. Legea a abolit pentru totdeauna munca obligatorie, zeciuiala şi celelalte dări pe care ţăranii le datoraseră moşierilor secole la rând. Însă ţăranii trebuiau să-şi asume cea mai bună parte din despăgubirile datorate moşierilor.

Dintre consecinţele imediate ale Legii agrare, cea mai evidentă a fost acordarea a 1.801.311 hectare de pământ către 463.554 de familii de ţărani – în medie, cam patru hectare de familie. Totuşi, aproximativ 60.000 dintre aceste familii au primit doar cât pentru o casă şi o grădină. Deşi foarte mult teren şi-a schimbat astfel proprietarul, marii moşieri nu dispăruseră nici pe departe. După reformă, moşierii şi statul deţineau circa 70% din terenul arabil şi păşuni, iar ţăranii, restul de 30%.

Cuza era dornic să dezvolte şi alte ramuri ale economiei pe lângă agricultură, dar îi lipseau resursele financiare necesare, deoarece majoritatea veniturilor statului continuau să provină din taxele care afectau cel mai mult clasele mai puţin capabile să le şi plătească. Silit astfel să recurgă la împrumuturi externe, s-a debarasat curând de ideea că puterile occidentale, care plasaseră România sub protecţia lor colectivă, s-ar simţi nevoite să ofere sprijin financiar. Când a permis unui consorţiu anglo-francez să creeze Banca României, în 1865, era sigur că avea să atragă cantităţi mari de capital în ţară. Dar avea să fie profund dezamăgit.

Cuza a făcut planuri ambiţioase de a înzestra noul stat cu instituţii moderne. A acordat o atenţie deosebită sistemului judiciar, pe care era dornic să-l reorganizeze în conformitate cu nevoile unui stat european modern. Demnă de luat în seamă a fost promulgarea unui nou Cod civil, în 1864, care a asigurat individului libertăţi personale, a garantat egalitatea tuturor cetăţenilor în faţa legii şi a protejat proprietatea privată. Pentru a avea un popor informat şi productiv, a propus să îngăduie accesul tuturor claselor la educaţie şi să se asigure că satisface adevăratele nevoi ale societăţii româneşti. În acest scop, a promulgat Legea educaţiei în 1864, care reglementa învăţământul la toate nivelurile, şi a acordat o atenţie deosebită învăţământului primar, stabilind ca acesta să fie gratuit şi obligatoriu.

Evidentă în toată legislaţia lui Cuza a fost tendinţa guvernului central de a-şi spori controlul asupra tuturor instituţiilor, vechi şi noi. Legile referitoare la Biserica Ortodoxă reprezintă un exemplu grăitor. De la începutul domniei sale, Cuza s-a dovedit a fi un partizan înfocat al statului laic. Era hotărât să aducă Biserica Ortodoxă sub supravegherea statului în toate privinţele, mai puţin în cele strict religioase, obiectiv pe care l-a şi îndeplinit în mare măsură. În special o serie de legi au redus rolul Bisericii în chestiunile civile şi au consolidat supravegherea sistemului său administrativ de către stat. Din punct de vedere economic, cea mai importantă dintre legile bisericeşti ale lui Cuza era secularizarea pământurilor mănăstireşti, care reprezentau circa un sfert din teritoriul ţării. Legea, care a fost aplicată în

1863, a adus vaste terenuri agricole sub controlul statului şi, astfel, a pus capăt rolului substanţial pe care mănăstirile îl jucaseră în viaţa economică a ţării începând din Evul Mediu.

În ciuda punerii în practică cu succes a reformelor sale ambiţioase, a creării instituţiilor şi a înăspririi controlului asupra birocraţiei guvernamentale, poziţia sa a fost subminată în mod constant. Duşmanii săi de stânga şi de dreapta s-au unit într-o „monstruoasă coaliţie”, alcătuită din elemente altminteri incompatibile, precum conservatori şi liberali radicali. Conservatorii îl considerau prea liberal şi nu îl puteau ierta pentru reformele lui agrară şi electorală ; radicalii l-au abandonat fiindcă nu era îndeajuns de liberal. Ambele grupări au fost puse în gardă de modul nesăbuit în care tratase legislativul, adică pe ele însele. Astfel, îşi puteau lăsa la o parte neînţelegerile de moment ca să-l alunge pe Cuza de pe tron şi să-l înlocuiască cu un domnitor străin. Izolat politic şi bolnav, Cuza însuşi se gândea să abdice, după cum a dat de înţeles în mesajul său către adunare din decembrie 1865. Toate aceste semne de slăbiciune i-au încurajat pe complotişti să meargă înainte.

Conduşi de liberalii radicali în frunte cu Ion C. Brătianu şi C.A. Rosetti, oponenţii lui Cuza au hotărât să evite dezordinea publică şi intervenţia externă care însoţiseră înainte tulburările interne. Au câştigat de partea lor elemente-cheie ale armatei, care l-au arestat pe Cuza în noaptea de 23 februarie 1866. Domnitorul nu a opus rezistenţă şi a semnat pe loc actele de abdicare. La scurt timp după aceea i s-a permis să plece în Austria, unde a locuit până la sfârşitul

vieţii, în 1873. Plecarea sa în exil a însemnat sfârşitul unei epoci care îşi avea rădăcinile în secolul al XVIII-lea, cu domnitori luminaţi şi boieri reformatori. La fel de dramatic, a marcat începutul unei noi ere, care avea să se încheie odată cu izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial.

4

Statul naţional, 1866-1919

Anul 1866 marchează un moment însemnat în evoluţia politică a României moderne. Structurile sale instituţionale erau în bună parte implementate, iar climatul său mental, clarificat. Unirea Moldovei cu Ţara Românească era înfăptuită, iar independenţa Principatelor Unite era aproape asigurată. Bazele politice ale „României”, cum îşi numeau acum românii ţara, fuseseră puse : o constituţie adoptată în 1866 avea să servească drept lege fundamentală, cu modificări ocazionale până în 1923 ; o nouă dinastie, o ramură a familiei de Hohenzollern, a urcat pe tron în acelaşi an şi a întărit perspectiva stabilităţii politice ; principiile administrative – un executiv puternic şi o birocraţie centralizată – fuseseră codificate ; iar filosofiile dominante ale epocii – liberalismul şi conservatorismul – şi-au găsit expresia în noile partide politice în curs de formare. Până acum, elitele intelectuale şi politice ale ţării îmbrăţişaseră ideea de naţiune ca busolă morală şi au salutat datoria care le revenea astfel, aceea de a retrasa graniţele politice ale ţării în acord cu tiparele etnice. Până la jumătatea anilor 1860, contactele cu Europa Occidentală deveniseră uzuale şi erau considerate cruciale pentru progresul naţional. Vestul, sau „Europa”, cum

continuau să-l numească mulţi români, le înfăţişa elitelor un model permanent de dezvoltare, care să fie urmat sau respins, dar niciodată ignorat.

Independenţa, 1866-1881

Liberalii şi conservatorii care l-au alungat de la putere pe Alexandru Ioan Cuza nu au pierdut vremea şi au instalat un guvern provizoriu şi un nou domnitor la cârma ţării. Majoritatea au considerat că un domn străin era cea mai eficientă cale de a diminua rivalităţile interne pentru putere şi de a asigura stabilitatea politică şi socială. În cele din urmă i-au oferit tronul lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen (1839-1914), care l-a acceptat şi a ajuns la Bucureşti la 7 mai 1866.

Noul domnitor, care aparţinea ramurii catolice a familiei ce conducea Prusia, nu era foarte familiarizat cu ţara pe care fusese invitat să o conducă şi avea să descopere dedesubturile politicii româneşti prin încercări succesive. Doi indicatori ai succesului său au fost longevitatea domniei sale şi rolul-cheie în chestiunile publice. De la bun început, Carol a acordat o importanţă deosebită afacerilor externe şi militare, iar cu timpul, pe măsură ce a ajuns să cunoască mai în profunzime problemele, a devenit o forţă decisivă şi în viaţa politică internă. Marile puteri au acceptat faptul românesc împlinit, la fel ca în cazul răsturnării lui Cuza. De asemenea, sultanul l-a recunoscut pe Carol drept principe ereditar în octombrie

1866, dar s-a agăţat de ideea fantezistă că Principatele Unite aveau să rămână parte integrantă a Imperiului Otoman.

În acelaşi timp, o Adunare Constituantă a adoptat proiectul unei noi constituţii la 11 iulie, iar Carol a promulgat-o în ziua următoare. Era opera celor care îl detronaseră pe Cuza. Deşi conservatorii, reprezentaţi îndeosebi de marii moşieri, câştigaseră majoritatea luptelor din cadrul Adunării Constituante, Constituţia din 1866 era în esenţă un document liberal. Limita puterile domnitorului la cele ale unui monarh constituţional, prevedea un guvern reprezentativ, îi făcea pe miniştri responsabili de actele lor şi reîntărea principiul separării puterilor în stat. De asemenea, consemna pe larg drepturile şi libertăţile cetăţenilor, cărora li se garantau egalitatea în faţa legii, libertatea deplină a conştiinţei, a presei şi a adunărilor publice, dreptul de asociere şi protejarea domiciliului şi a persoanei de percheziţia şi arestarea arbitrară. Exercitarea acestor drepturi, în ciuda unor încălcări ocazionale din partea unor autorităţi guvernamentale, a atras cu timpul mai mulţi oameni în procesul politic şi, prin faptul că asigura schimbul liber de idei, în special prin intermediul presei, a contribuit major la formarea unei opinii publice democratice. De asemenea, constituţia garanta dreptul la proprietate privată, pe care o declara sacră şi inviolabilă, oferind asigurări că singura cauză de expropriere ar fi bunăstarea generală. Principalul obiectiv al acestor clauze era protejarea marilor proprietăţi de viitoarele reforme agrare, însă articolul 20 prevedea clar că pământurile acordate ţăranilor potrivit Legii agrare din 1864 nu trebuiau atinse.

În sistemul parlamentar instituit în 1866 s-a evidenţiat imediat poziţia sporită a legislativului. Alcătuit din două camere, Camera Deputaţilor şi Senat, acesta a devenit aproape egalul domnitorului în ceea ce priveşte elaborarea legilor şi a dobândit dreptul de a pune la îndoială politicile miniştrilor, de a le semnala abuzurile de putere şi chiar de a-i supune unor anchete parlamentare. De asemenea, constituţia a limitat autoritatea domnitorului : acesta îşi putea exercita numai drepturile cu care fusese învestit, nemaiputând domni prin decret, ca pe vremea lui Cuza. Totuşi puterile sale erau vaste, iar dacă era abil şi hotărât, putea manipula maşinăria politică în avantajul său. Deţinea un rol decisiv în procesul legislativ, putea propune propriile legi parlamentului şi putea respinge legi, acţiune ce nu mai putea fi anulată de legislativ.

Aşadar Constituţia din 1866 semăna în numeroase privinţe cu legile fundamentale liberale din Europa de Vest. Această asemănare a fost una dintre principalele consecinţe ale deschiderii Occidentului pentru români, care începuse în anii 1830 şi 1840. Sursa la care au recurs autorii constituţiei era Constituţia belgiană din 1831, atât ca formă, cât şi ca substanţă. Totuşi nu era nici pe departe o simplă imitaţie a altor constituţii, întrucât cei care au redactat-o au luat în considerare condiţiile specific româneşti în ceea ce priveşte proprietatea, educaţia şi guvernarea locală.

Se ridică o întrebare fundamentală : era Constituţia din 1866 adecvată realităţilor sociale din principate ? La o primă vedere, s-ar părea că nu, deoarece era în esenţă un document burghez întocmit pentru o ţară a cărei burghezie reprezenta

doar un strat subţire din populaţie. În vârful ierarhiei sociale rămâneau boierii, care erau hotărâţi să-şi menţină supremaţia politică şi economică. La baza ierarhiei se afla o ţărănime care alcătuia 80% din populaţie şi care avusese puţine ocazii să câştige experienţă politică. Lipseau în mare măsură o opinie publică largă, luminată şi un popor experimentat, capabil să facă sofisticatul sistem politic să funcţioneze aşa cum trebuia. Drept urmare, lumea adevărată nu era întotdeauna în acord cu textul scris, iar principiul era adesea compromis pentru a menţine structurile (şi ficţiunile) constituţionalismului.

Formarea celor două mari partide politice care au dominat deceniul de după adoptarea Constituţiei din 1866 a desăvârşit suprastructura politică a epocii dinaintea Primului Război Mondial. Odată cu înfiinţarea Partidului Naţional-Liberal şi a Partidului Conservator, sistemul parlamentar s-a înfăptuit pe deplin.

Autorii constituţiei şi fondatorii partidelor politice nu au acordat o atenţie deosebită femeilor. Faptul că femeile trebuiau să joace un rol activ în noul sistem politic, ca grup social distinct, sau că aveau propriile probleme ce necesitau dezbateri politice ori chiar acţiune legislativă era văzut de majoritatea liderilor politici ca o idee cu totul inedită. Astfel, Constituţia din 1866 şi actele parlamentare următoare au menţinut statutul juridic al femeilor instituit prin codurile de legi ale lui Matei Basarab şi Vasile Lupu la jumătatea secolului al XVII-lea. Aceste coduri stipulau dependenţa juridică a soţiei de soţ în toate privinţele, poziţia ei fiind, în esenţă, aceea a unui minor. Astfel, până în pragul Primului Război Mondial,

conform Codului civil din 1866, femeile nu puteau intra într-un aranjament legal fără consimţământul soţului sau al unui judecător şi nu puteau dispune după bunul-plac de moştenirea lor sau de averea dobândită în timpul căsniciei. Femeile erau deseori discriminate la angajarea într-o funcţie publică. Anumite profesii erau inaccesibile chiar şi pentru femeile cu studii superioare, iar cele cu pregătire juridică nu aveau voie să pledeze în faţa unei curţi, deoarece nu se bucurau de drepturi politice. Într-adevăr, femeile erau private de drepturi politice, iar spiritul general al epocii făcea ca orice schimbare semnificativă să fie improbabilă. În 1884, când mai mulţi membri ai Camerei Deputaţilor, inclusiv C.A. Rosetti, au propus în timpul dezbaterii privind revizuirea constituţiei ca femeile căsătorite care întruneau cerinţele financiare pentru vot să aibă dreptul să-şi aleagă în mod direct candidaţii, mulţi colegi au izbucnit în râs.

Dar şi o altă categorie a societăţii avea de înfruntat obstacole enorme pentru a dobândi drepturi civile. Ţiganii fuseseră sclavi de la sosirea lor în principatele române de la sud de Dunăre, în secolul al XIV-lea. Au fost supuşi la muncă şi la plăţi, în funcţie de statutul stăpânilor – domnitori, boieri sau clerici –, dar şi al lor înşişi – stabili sau nomazi. Deşi au contribuit enorm la economiile principatelor prin munca în agricultură sau în meşteşugărit, ţiganii s-au situat la periferia societăţii româneşti, deoarece aveau un stil de viaţă complet diferit. Emanciparea lor a fost susţinută de mai multe tabere, în special de către liberali. Mihail Kogălniceanu a scris *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains* (1837)

pentru a familiariza elitele culturale şi politice cu condiţia lor şi pentru a încuraja reforma, iar Ion Câmpineanu şi-a eliberat propriii sclavi. Graţie eforturilor reformatorilor, ţiganii s-au emancipat pe deplin în 1855 în Moldova şi în 1856 în Ţara Românească. În cei cincizeci de ani până la izbucnirea Primului Război Mondial, unii dintre cei 200.000-250.000 de ţigani au ocupat pământurile pe care statul li le-a pus la dispoziţie ori s-au mutat la oraş, unde mulţi dintre ei şi-au continuat stilul de viaţă nomad. În orice caz, majoritatea au rămas nişte intruşi.

În politica externă, atât liberalii, cât şi conservatorii şi-au dat seama că România nu putea să-şi câştige independenţa sau să devină o putere regională fără aliaţi. La început, liberalii au preferat mai curând să coopereze cu popoarele învecinate din Europa de Sud-Est decât să depindă de marile puteri, care, după cum bănuiau pe bună dreptate, urmăreau doar să-şi atingă propriile obiective din regiune. Însă conservatorii, care au deţinut puterea între 1871 şi 1875, au considerat că e mai înţelept să-şi asigure un protector de încredere din rândul marilor puteri.

Complicaţiile internaţionale precipitate de revoltele din Bosnia şi Herţegovina împotriva conducerii otomane din vara anului 1875 au dovedit înţelepciunea unei asemenea abordări. Deşi criza le oferea liderilor români ocazia să pună capăt cu succes luptei lor pentru independenţă, eforturile lor din primăvara şi vara anului 1876 de a grăbi lucrurile, ameninţând cu urmări severe dacă suzeranii otomani nu recunoşteau numaidecât independenţa României, au dat greş,

deoarece le lipsea sprijinul marilor puteri. Un nou guvern condus de liderul liberal Ion C. Brătianu a restabilit poziţia de neutralitate, însă şi-a aliniat politicile cu cele ale Austro-Ungariei şi ale Rusiei.

Pe măsură ce relaţiile dintre Rusia şi Imperiul Otoman s-au deteriorat, spre sfârşitul anului 1876, guvernul român a decis că o înţelegere cu Rusia era imperios necesară. În cadrul negocierilor ce au urmat, prinţul Carol şi Brătianu au insistat asupra unui tratat general care să acopere nu doar problemele militare, ci şi recunoaşterea independenţei României şi garantarea integrităţii sale teritoriale. Însă ţarul şi miniştrii săi erau interesaţi doar de o înţelegere limitată, care să permită armatelor ruseşti să traverseze teritoriul românesc pentru a ajunge la Dunăre şi care să evite angajamentele politice. Pe măsură ce războiul dintre Rusia şi Imperiul Otoman a devenit iminent, cele două tabere şi-au mai aplanat din diferende. La 16 aprilie 1877, România a acordat armatei ruse dreptul de a-i tranzita teritoriul, însă îşi obliga noul partener să respecte „drepturile politice” şi „integritatea existentă” a ţării. Parlamentul român a ratificat acordul şi a declarat război Imperiului Otoman. Majoritatea liberală şi opinia publică au solicitat o declaraţie imediată de independenţă. Drept răspuns, Mihail Kogălniceanu, ministrul de Externe, a declarat că ratificarea convenţiei cu Rusia dizolvase toate legăturile existente cu Imperiul Otoman, iar la 21 mai parlamentul a efectuat ruptura formală, proclamând „independenţa absolută” a ţării.

Relaţiile dintre România şi Rusia din timpul operaţiunilor militare împotriva armatelor otomane de la sud de Dunăre au fost în permanenţă tensionate. Carol voia ca armata română să participe pe deplin în campanie, asigurând ţării statutul de cobeligerant şi recunoaşterea independenţei sale. Însă ţarul şi comandanţii săi militari au pretins că nu au nevoie de sprijin militar din partea românilor şi nu şi-au schimbat poziţia până în august 1877, când armatele otomane au oprit înaintarea ruşilor la Plevna, în nordul Bulgariei. Ţarul şi comandanţii ruşi au apelat la ajutorul trupelor române şi au acceptat condiţiile lui Carol – ca armata lui să-şi aibă propria bază de operaţiuni şi comandă separată. În lupta ce a urmat şi asediul Plevnei, care a durat din septembrie până în decembrie, armata română a contribuit în mod decisiv la înfrângerea forţelor otomane, ceea ce a facilitat înaintarea rapidă a trupelor ruseşti către Constantinopol şi încheierea ostilităţilor.

Maniera Rusiei de a încheia pacea a făcut ca relaţiile cu România să atingă punctul critic. Guvernul otoman a acceptat termenii ruseşti de armistiţiu la 31 ianuarie 1878, dar reprezentanţii români nu au fost invitaţi să participe la negocieri. Tabăra rusească a urmat aceeaşi procedură atunci când a întocmit Tratatul de la San Stefano din 3 martie, care a adâncit groaza şi amărăciunea de la Bucureşti. Desigur, tratatul recunoştea independenţa României, dar prevedea şi reanexarea sudului Basarabiei de către Rusia. Deşi Rusia a oferit Dobrogea şi Delta Dunării drept compensaţie, prinţul Carol şi Brătianu i-au acuzat pe oficialii ruşi că şi-au încălcat angajamentul de a respecta integritatea teritorială a ţării lor.

Ruşii au răspuns că garanţia fusese îndreptată împotriva Imperiului Otoman şi au susţinut cu viclenie că, în orice caz, judeţele din sudul Basarabiei fuseseră cedate Moldovei, nu României, în 1856. Deloc surprinzător, România s-a alăturat marilor puteri europene în încercarea de a revizui tratatul.

La Congresul de la Berlin, care s-a deschis la 13 iunie 1878, puterile occidentale au impus o revizuire a Tratatului de la San Stefano pentru a diminua influenţa Rusiei în Europa de Sud-Est, dar nu s-au atins de prevederile referitoare la România. Astfel, tratatul final, semnat la 13 iulie, recunoştea independenţa României, dar impunea două condiţii : eliminarea restricţiilor religioase în ceea ce priveşte exercitarea drepturilor civile şi politice din articolul 7 al Constituţiei din 1866, care îi afecta în primul rând pe evrei, şi acceptarea „înapoierii" sudului Basarabiei către Rusia. Drept compensaţie, România primea înapoi Delta Dunării şi Dobrogea, de la est de Silistra, pe Dunăre, până la sud de Mangalia, la Marea Neagră.

Negocierile privind independenţa României din cadrul Congresului de la Berlin au adus în prim-plan situaţia evreilor. Populaţia evreiască din Moldova şi Ţara Românească a crescut în mod constant, în principal datorită imigraţiei din Galiţia austriacă şi din Imperiul Rus începând cu anii 1830, ajungând la 133.000 sau circa 3,6% din populaţia ţării de 3.725.000 de locuitori. De la bun început, românii i-au tratat în general pe evrei ca pe nişte străini, dar în 1848 şi în timpul domniei lui Cuza liberalii au încercat să le asigure egalitate civilă. Nu au reuşit, mai ales deoarece clasele conducătoare

erau hotărâte să creeze un stat-naţiune independent, care nu putea fi decât român şi creştin. Acest principiu a fost afirmat cu tărie în articolul 7 al Constituţiei din 1866, potrivit căruia doar străinii care erau creştini puteau dobândi statutul de român şi se puteau bucura astfel de drepturi civile şi politice depline. Aceasta era problema asupra căreia marile puteri şi guvernul liberal român nu se puteau pune de acord la Congresul de la Berlin.

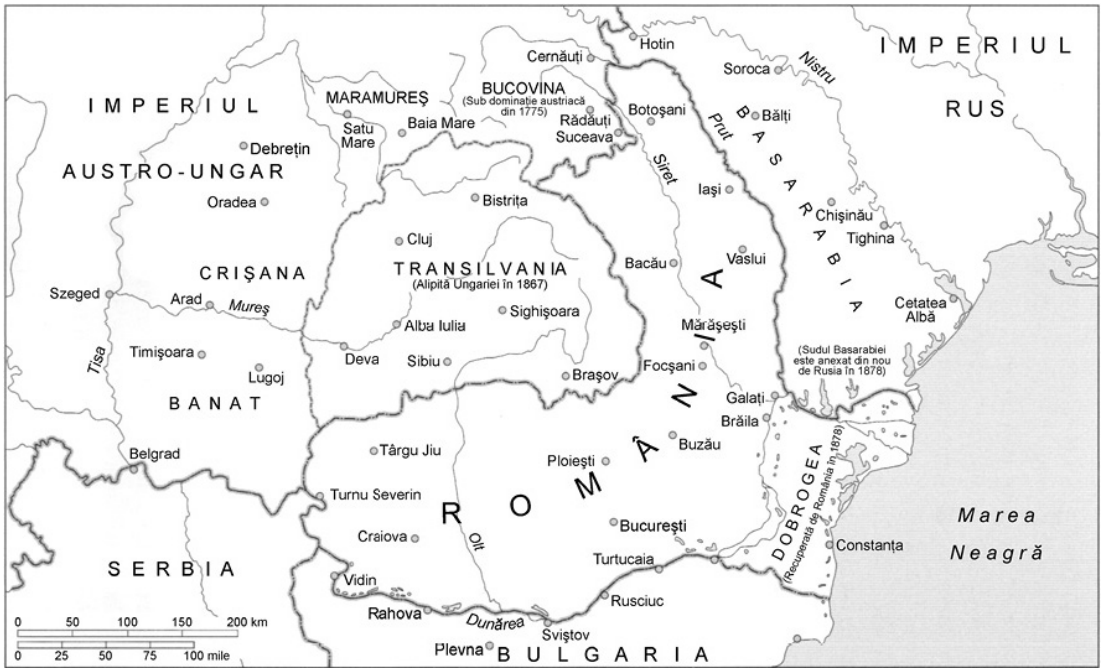

Harta 6. România după 1878

Guvernul român a cedat în cele din urmă în faţa presiunii exercitate de puterile occidentale. În octombrie 1879, parlamentul a modificat articolul 7, îngăduindu-le tuturor străinilor, indiferent de religie, să devină cetăţeni, dar a făcut acest lucru în silă. Cu excepţia celor 888 de veterani evrei ai Războiului de Independenţă, cărora li s-a acordat cetăţenia în grup, naturalizarea a fost declarată o chestiune individuală.

Persoana care îşi dorea cetăţenia trebuia să locuiască mai întâi în România vreme de zece ani şi să se dovedească „utilă” pentru ţară, să facă o cerere formală şi să aştepte promulgarea unei legi speciale în parlament care să-i aprobe cererea. Din pricina acestei proceduri greoaie, doar câteva sute de evrei au devenit cetăţeni până în 1919. Statutul civil al celorlalţi a rămas practic acelaşi, însă ei au pătruns în toate domeniile vieţii economice şi au practicat felurite profesii, devenind astfel o parte a societăţii.

Cel mai important rezultat al Congresului de la Berlin pentru România a fost cu certitudine recunoaşterea independenţei. Aceasta a retezat în cele din urmă legătura juridică cu Imperiul Otoman de aproape patru secole. Deşi suzeranitatea otomană devenise în mare măsură formală începând cu 1829, încetarea ei oficială a întărit mândria naţională. În mod practic, independenţa le-a permis politicienilor şi intelectualilor români să se concentreze asupra construirii naţiunii. Cu toate acestea, în ciuda entuziasmului de moment, aceştia au rămas realişti. Au înţeles că o ţară mică, cu obiective modeste de politică externă şi dornică să creeze o economie naţională modernă nu îşi putea permite să ignore interesele marilor puteri. În orice caz, au consolidat independenţa şi prestigiul ţării, proclamând România monarhie şi numindu-l pe Carol rege la 26 martie 1881. Evenimentul pare să fi luat prin surprindere populaţia ţării. Festivităţile publice de la Bucureşti ce au urmat au reflectat mai curând spiritul organizator al autorităţilor locale decât entuziasmul publicului, pentru care Carol rămânea o

figură rece şi distantă. Marile puteri nu au emis obiecţii serioase.

Modele de dezvoltare

Evenimentele din anteriorii cincisprezece ani îi confruntaseră pe politicienii, economiştii şi gânditorii sociali români cu toate problemele dezvoltării naţionale. Problemele erau numeroase, însă aceştia aveau de ales între două căi extrem de diferite. Prima, cea „europenistă", bazată pe experienţa occidentală, avea să conducă la industrializare şi urbanizare şi urma să schimbe în mod radical fiecare aspect al societăţii româneşti ; a doua, „tradiţionalistă", bazată pe trecutul agricol al României, impunea perpetuarea structurilor sociale şi a valorilor culturale păstrate în lumea rurală de sute de ani. Dezbaterea naţională cu privire la identitate şi la dezvoltare avea să dureze până în pragul celui de-al Doilea Război Mondial.

Prima obiecţie coerentă în ceea ce priveşte direcţia pe care o luase România modernă a venit din partea unui grup de tineri ieşeni care studiaseră la universităţi din Europa de Vest şi erau dornici să ridice viaţa culturală şi intelectuală românească la un nivel european. Aceştia au susţinut că, după Tratatul de la Adrianopol din 1829, care pusese capăt controlului otoman asupra comerţului lor extern, principatele române îmbrăţişaseră lumea culturală şi economică

europeană cu prea mult entuziasm şi „îşi deschiseseră uşile prea larg” pentru inovaţii de tot felul. Tinerii prooccidentali din generaţia paşoptistă, se plângeau ei, au împrumutat şi au imitat cu nesăbuinţă, ignorând obiceiurile împământenite şi experienţa. Rezultatul inevitabil, potrivit acuzaţiilor lor, a fost acela că legătura lor cu Europa atinsese doar suprafaţa societăţii româneşti, în vreme ce masa populaţiei a rămas blocată în trecut. Asemenea idei au stat la baza curentelor tradiţionaliste de gândire în ceea ce priveşte dezvoltarea vreme de aproape trei sferturi de veac. Însă aceşti critici timpurii nu erau de fapt tradiţionalişti. Mai curând, ei nutreau aceleaşi idei care aveau să-i pună pe români într-o legătură mai strânsă cu Europa. Extrem de optimişti în privinţa viitorului ţării lor după unirea principatelor şi încrezători în capacitatea lor de a o purta pe drumul cel bun, aceşti tineri intelectuali, educaţi în Occident, au format în 1863 o societate care îşi propunea să le disemineze ideile şi să atragă sprijinul opiniei publice. Au numit-o „Junimea”.

Figura centrală a societăţii, de la înfiinţarea ei şi până la sfârşit, la finele veacului, a fost filosoful şi criticul literar Titu Maiorescu (1840-1917), unul dintre partizanii conservatorismului românesc. Influenţa „Junimii” asupra vieţii culturale româneşti se datora în mare măsură inteligenţei lui şi priceperii sale de organizator şi manager. El era înconjurat de alte figuri de seamă. Petre Carp (1837-1919), descendentul unei vechi familii de boieri din Moldova, a contribuit substanţial la crearea spiritului aparte al „Junimii”, un amestec de intensitate critică, erudiţie şi convivialitate. La

influenţa „Junimii” au contribuit, de asemenea, istoricul şi economistul Alexandru D. Xenopol şi filosoful materialist Vasile Conta. Marii creatori ai literaturii române moderne din a doua jumătate a secolului – poetul romantic Mihai Eminescu, care a desăvârşit limbajul poetic românesc, prozatorul Ion Creangă, care a dezvăluit spiritul autentic al satului, şi dramaturgul Ion Luca Caragiale, care a satirizat neajunsurile unei burghezii încă nesigure pe ea – s-au inspirat din valorile intelectuale şi spirituale promovate de „Junimea”.

Mai presus de toţi, Maiorescu a fost cel care a exprimat critic reţinerile junimiştilor cu privire la cursul pe care îl urma România modernă, reţineri pe care le-a rezumat în celebrul său dicton „formă fără fond”. Descoperise o inadvertenţă majoră între instituţii şi structura socială a României contemporane. Pentru el, în societatea românească existau doar două clase – moşierii şi ţăranii ; a negat existenţa unei a treia clase, cea de mijloc. Cu toate acestea, îi era limpede că formele culturale şi politice predominante fuseseră importate şi aşezate pur şi simplu peste obiceiurile străvechi şi viaţa spirituală patriarhală a masei populaţiei. Aceste forme, susţinea el, introduse la întâmplare, nu corespundeau câtuşi de puţin cu condiţiile sociale predominante din România ; ele corespundeau mai curând schimbărilor profunde din Vest care aduseseră burghezia la putere. Dar, insista Maiorescu, România nu avea burghezie şi de aceea, se plângea el, instituţiile româneşti, în special sistemul constituţional, concepute pentru o burghezie, nu puteau funcţiona eficient într-o societate preponderent rurală.

A doua generaţie de junimişti a dezvoltat doctrina maioresciană a „formelor fără fond” şi a apropiat-o mai mult de alte curente autohtone. Specifice gândirii lor erau ideile lui Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957), fost student al lui Maiorescu şi, din 1904, profesor de filosofie şi psihologie la Universitatea din Bucureşti. La fel ca mulţi intelectuali români de la acea vreme, era preocupat de identitatea şi viitorul naţiunii române. S-a luptat cu complexităţile problemei într-o cărţulie, *Cultura română şi politicianismul* (1904), în care a operat o distincţie netă între civilizaţie şi cultură. Puternic influenţat de gândirea sociologică şi filosofică germană, Rădulescu-Motru a dezvoltat ideile lui Maiorescu despre caracterul unic al evoluţiei românilor, concentrându-se asupra satului. În această lume a „formelor organice de viaţă socială” şi a „legăturilor naturale” dintre membrii comunităţii, în această cultură, şi nu în relaţiile urbane reci şi mecanice, în civilizaţia care reprezenta „Europa”, era sigur că românii puteau să fie ei înşişi şi să prospere. Era o idee pe care numeroşi intelectuali au îmbrăţişat-o în deceniile următoare.

Anumite curente agrare care s-au evidenţiat spre sfârşitul secolului au împărtăşit ideile lui Rădulescu-Motru şi ale altor junimişti cu privire la modul cum s-au dezvoltat societăţile şi cum trebuia să decurgă schimbarea în sânul lor. Cel mai dinamic dintre aceste curente a fost sămănătorismul, însufleţit de cei ce contribuiau la o revistă culturală săptămânală, *Sămănătorul*, înfiinţată la Bucureşti în 1901. La fel ca junimiştii, aceştia susţineau că România fusese deviată

pe un drum fals al capitalismului occidental şi al liberalismului burghez, total nepotrivit pentru ea.

Principalul teoretician al sămănătorismului a fost Nicolae Iorga (1871-1940), istoric şi spirit enciclopedic. Căpătase deja notorietate în viaţa culturală românească, ca profesor de istorie la Universitatea din Bucureşti la vârsta de 24 de ani şi ca polemist iscusit în probleme culturale. La baza teoriei sale de dezvoltare socială se afla ideea că schimbarea, pentru a fi benefică, trebuie să fie graduală, progresivă. Vastele sale studii de istorie mondială îl convinseseră că omenirea, şi mai ales naţiunile etnice, avusese parte de o dezvoltare esenţialmente organică. Drept urmare, insista el, orice ruptură de tradiţie nu putea fi decât un pericol pentru naţiune, deoarece orice popor putea să aibă doar o dezvoltare determinată de „spiritul naţional", care se formase treptat, de-a lungul a sute de ani. Sub nicio formă, susţinea el, un popor nu putea să-şi abandoneze moştenirea imitând modele străine sau dând curs unor experimente sociale abstracte.

Afinitatea lui Iorga faţă de ţărani nu cunoştea margini, deoarece era convins că satul era locul în care legile schimbării sociale operau în cea mai pură formă. Pentru el, satul era depozitarul unui stil de viaţă desăvârşit de-a lungul secolelor, în care structurile organice erau „pe deplin respectate". Admira satul mai ales pentru valorile sale morale înalte şi a făcut o distincţie clară între sat şi oraşul industrial modern, unde, avertiza el, relaţiile mecanice şi impersonale creau un mediu steril.

Aşadar oraşul era pentru Iorga un simbol pentru mersul greşit al lucrurilor din România secolului al XIX-lea. Iorga l-a identificat drept locul unde industria capitalistă prospera şi unde o nouă ordine economică şi socială submina temeliile morale ale societăţii tradiţionale. Întregul proces, politic şi economic, prin care se formase România modernă i se părea artificial, un „exerciţiu de ideologie" impus în mod arbitrar unui popor care avusese până atunci o evoluţie organică, naturală. Complet odioasă i se părea încercarea generaţiei paşoptiste de a integra România în curentele generale ale civilizaţiei europene, faptă care nu putea decât să compromită morala unei societăţi patriarhale. Era şi mai dur cu cei care redactaseră Constituţia din 1866. O considera o catastrofă, opera unor ideologi ce se ghidau după noţiuni abstracte de construire a unui stat, care nu aveau nimic de-a face cu dezvoltarea politică românească de până atunci.

Cu toate acestea, în ciuda admiraţiei sale pentru lumea rurală şi a ostilităţii sale pentru noile forme sociale şi economice, Iorga era resemnat în faţa imposibilităţii de a reveni în trecut. Într-o conferinţă publică din 1907, pe tema relaţiei dintre sat şi oraş, a acceptat că acesta din urmă era specific epocii moderne, ba chiar a recunoscut că avea să domine la un moment dat satul. Ca istoric, nu putea să nu admită caracterul inevitabil al schimbării ; nu cerea decât ca formele vieţii sociale moştenite din trecut să fie înlocuite cu grijă cu alte forme care să nu fie nici false şi nici străine.

Contemporan cu sămănătorismul a fost poporanismul. Susţinătorii săi împărtăşeau cu sămănătorişţii anumite

ipoteze privind caracterul agrar inerent al societăţii româneşti, abaterile care avuseseră loc în dezvoltarea ţării lor în secolul al XIX-lea şi nevoia de a reveni la sursele timpurii ale creşterii organice. Dar, spre deosebire de sămănătorişti, nu se mulţumeau doar să speculeze cu privire la meritele relative ale diferitelor civilizaţii şi să îndemne la renaştere morală. Ci erau devotaţi unei reforme majore a structurilor agrare şi încercau să atingă obiective politice şi economice imediate.

Principalul teoretician al poporanismului a fost Constantin Stere (1865-1936), care se născuse în Basarabia şi fusese profund influenţat de populismul rus. El a acordat o atenţie deosebită ţărănimii şi a definit poporanismul ca fiind dragostea pentru popor, apărarea intereselor sale şi încercarea permanentă de a-l ridica la nivelul unei forţe de muncă conştiente şi independente. El (şi poporanişţii în general) a gândit dezvoltarea mai ales în termeni economici, spre deosebire de junimişti şi sămănătorişti, care favorizau ideile şi cultura. La baza teoriei sale – pe care a elaborat-o în cadrul celebrei sale polemici cu socialiştii, *Social-democratism sau Poporanism ?*, şi într-o serie de articole pe care le-a publicat în 1907 şi în 1908 în *Viaţa Românească*, cea mai prestigioasă revistă culturală de la acea vreme, publicaţie lunară la înfiinţarea căreia a şi contribuit în 1906 – se afla respingerea ideii că orice ţară era menită să urmeze acelaşi drum ca Europa de Vest. Stere a declarat că România este o ţară de ţărani, considerând totodată că viitorul ei economic şi

social era strâns legat de micile proprietăţi autonome ale acestora.

În stânga s-a conturat o viziune diferită asupra viitorului României. Liderii tinerei mişcări socialiste erau, într-un fel, europenişti, întrucât susţineau că România nu putea fi niciodată izolată de curentele mai largi ale dezvoltării economice şi sociale europene. Astfel, erau siguri că industria, şi nu agricultura, era cheia viitorului României.

Principalul teoretician socialist al dezvoltării României a fost Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), care se născuse în Imperiul Rus şi se stabilise în România în 1875. La fel ca sămănătorişţii şi poporanişţii, el a recunoscut înapoierea economică a României, dar a respins formulele acestora de resemnare în faţa subdezvoltării. În schimb, era hotărât să înlăture reţeaua de structuri economice şi sociale care stăteau în calea înfloririi instituţiilor politice liberale în stil occidental şi a formelor economice capitaliste. A numit structurile existente „neoiobăgie”, iar într-o lucrare cu acest titlu din 1910 a investigat trăsăturile unice ale evoluţiei sociale a României în secolul al XIX-lea şi a identificat principalele obstacole în calea progresului viitor al ţării.

Ca marxist, Gherea se simţea nevoit să arate de ce destinul României nu era să rămână pentru totdeauna o ţară agricolă, iar uneori se străduia să justifice nevoia de industrie şi de proletariat. Nu a negat nici pe departe importanţa agriculturii şi nici nu a minimalizat gravitatea problemei agrare, însă era convins că viitorul României, adică abilitatea ei de a depăşi subdezvoltarea economică, avea să depindă înainte de toate

de industrializare. Pentru România, avertiza el, era o chestiune de „a fi sau a nu fi”.

Economiştii români, spre deosebire de filosofii culturii, au abordat problemele de dezvoltare într-un mod pragmatic şi s-au înarmat cu statistici şi dovezi adunate pe teren. Meritele relative ale agriculturii şi industriei se aflau la baza ideilor lor despre progresul economic. O economie naţională bazată pe o agricultură puternică avea numeroşi susţinători înfocaţi, precum Ion Strat (1836-1879), profesor la Universitatea din Bucureşti, care era sigur că România era menită să rămână în viitorul apropiat o ţară agricolă. Partizan convins al comerţului liber, acesta era de părere că activitatea economică era guvernată de forţe naturale precum populaţia şi climatul şi că, astfel, nu trebuia să cunoască nicio constrângere, inclusiv cele impuse de stat. Din aceleaşi motive, Strat s-a opus industrializării forţate sprijinite de stat. Pentru moment, nu vedea nicio posibilitate de dezvoltare a industriei în România, deoarece condiţiile pe care le considera esenţiale lipseau cu desăvârşire.

La fel de convingători şi de influenţi erau şi susţinătorii industrializării. Petre S. Aurelian (1833-1909), de formaţie agronom şi o figură marcantă a Partidului Liberal, era exemplul tipic. A comparat concurenţa economică internaţională cu un război, în care marile puteri industriale se aflau într-o tabără, iar ţările agrare, în tabăra adversă. Singura salvare a celor din urmă în această întrecere inegală era, după părerea lui, industrializarea. Şi-a avertizat compatrioţii că România îşi putea apăra independenţa doar

dacă avea aceeaşi evoluţie ca în Vest – industrializarea şi complementul ei, urbanizarea.

Această dezbatere între economişti şi filosofii culturii nu era nici pe departe un simplu exerciţiu academic. Polemica s-a deplasat de pe tărâmul teoriei pe cel al aplicaţiei practice atunci când partidele politice au adoptat argumentele unei tabere sau ale celeilalte. Interesele economice agrare şi valorile sociale tradiţionale se reflectau în politicile guvernelor conservatoare, în vreme ce Partidul Liberal, care reprezenta burghezia în ascensiune, au insistat în continuare pe construirea unei economii naţionale inspirate de modelul occidental. Însă principalele probleme nu au putut fi soluţionate cu uşurinţă ; ele au continuat să genereze controverse şi în secolul XX.

Arta politicii

Structura politică a monarhiei româneşti între 1881 şi 1914 a rămas în esenţă aceeaşi ca a principatelor, Constituţia din 1866 continuând să asigure cadrul general al activităţii politice. Motoarele care acţionau maşinăria complexă de guvernământ erau partidele politice. Existau două partide majore – Partidul Conservator şi Partidul Liberal. În general, conservatorii reprezentau interesele marilor moşieri, iar liberalii – pe cele ale burgheziei industriale şi comerciale urbane, aflată în plină ascensiune. Marii moşieri (şi cei care

îşi cedau dreptul de exploatare, *arendaşii*) favorizau comerţul liber susţinut de conservatori, deoarece le-ar fi permis să-şi exporte cerealele şi animalele mai uşor, în vreme ce interesele burgheziei, reprezentată de liberali, erau cel mai bine slujite de protecţionismul pentru tinerele industrii. Cu toate acestea, graniţele dintre cele două clase nu erau nici pe departe rigide. Burghezia, cu precădere negustorii şi bancherii care renunţau la ocupaţiile lor comerciale şi financiare şi cumpărau pământ, adopta adesea perspectiva vechilor conservatori, pe când cei care îşi vânduseră sau îşi pierduseră proprietăţile aveau tendinţa să se alăture burgheziei urbane, deoarece investeau în comerţ sau în industrie ori ocupau funcţii în administraţie.

Politica era dominată de clasele superioare, în vreme ce marea masă a populaţiei era practic exclusă din procesul politic şi exercita o influenţă directă minoră asupra cursului evenimentelor. Majoritatea ţăranilor au rămas simpli spectatori. Forţa lor electorală a fost diminuată de criteriile de venit pentru vot şi, în ciuda câtorva tentative îndrăzneţe, înainte de Primul Război Mondial nu a luat fiinţă niciun partid ţărănesc puternic. Şi clasa muncitoare urbană era subreprezentată, dar, din punct de vedere politic, o ducea oarecum mai bine decât ţărănimea. După o perioadă de criză, în 1910 s-a format un Partid Social-Democrat viabil, care promitea să apere cu dârzenie interesele economice şi politice ale muncitorilor. Însă, din pricina numărului mic de susţinători, socialiştii nu au reprezentat o provocare serioasă pentru partidele majore, iar în ajunul războiului nu aveau niciun deputat în parlament.

Regele a jucat un rol esenţial în influenţarea rezultatului alegerilor, datorită autorităţii sale constituţionale de a numi viitorul prim-ministru. Până la sfârşitul secolului, procedurile de schimbare a guvernelor fuseseră puse la punct. Procesul a început odată cu demisia guvernului în funcţie, cu consultările dintre rege şi politicienii de frunte şi cu alegerea unuia dintre aceştia, care să formeze un nou guvern. Prima sarcină a prim-ministrului nou-desemnat, după ce şi-a ales cabinetul, a fost să organizeze alegerile pentru o nouă Cameră a Deputaţilor şi pentru noul Senat. Această responsabilitate i-a revenit în primul rând ministrului de Interne, care i-a mobilizat pe prefecţii de judeţ şi pe alţi oficiali, ca să se asigure că opoziţia avea să fie înfrântă la alegeri. Între 1881 şi 1914, ca urmare a strădaniilor lor, niciun guvern numit de rege nu a fost dezamăgit vreodată de rezultatul scrutinului. „Rotaţia" partidelor era o altă regulă din această perioadă. Regele obişnuia să îi alterneze pe liberali şi pe conservatori la guvernare, pentru a soluţiona problemele economice şi politice grave şi pentru a-şi păstra propria putere politică, confruntând cele două partide şi obligându-le să lupte pentru bunăvoinţa sa. Cu toate acestea, sistemul politic oferea o protecţie substanţială a libertăţilor civile ale cetăţenilor individuali, iar garanţiile constituţionale ale libertăţii de asociere şi de adunare erau respectate, aşa cum era şi cea mai mare libertate posibilă a presei.

Liberalii au dominat viaţa politică vreme de zece ani după Războiul de Independenţă, din 1878 până în 1888. Prim-ministru şi cel mai de seamă politician din această perioadă a

fost Ion C. Brătianu (1821-1891). Înzestrat cu o experienţă politică enormă, cariera sa începând încă din 1848, Brătianu gestionase cu multă iscusinţă problemele complexe generate de lupta pentru independenţă şi de proclamarea monarhiei. Astfel, el devenise indispensabil atât pentru rege, cât şi pentru propriul partid. Însă era şi extrem de autoritar în dubla sa funcţie, de prim-ministru şi şef al partidului. Nu avea motive să se teamă de membrii propriului partid sau de opoziţie, deoarece se bucura de încrederea deplină a regelui Carol. Cei doi au ajuns să aibă o relaţie profesională apropiată, bazată pe idei asemănătoare în ceea ce priveşte problemele majore de politică internă şi externă. Brătianu a acceptat orientarea progermană a lui Carol în relaţiile internaţionale şi reorganizarea armatei după modelul prusac, în vreme ce Carol i-a lăsat prim-ministrului său mână liberă în ceea ce priveşte punerea în practică a măsurilor sale interne, câtă vreme respecta prerogativele Coroanei. Cu toate acestea, relaţia lui Brătianu cu regele nu a fost niciodată una de prietenie. Carol îşi judeca prim-miniştrii doar pe baza utilităţii lor.

10. Prinţul Ferdinand, regele Carol I, prinţul Carol (cca 1900)

Guvernul Brătianu a iniţiat măsuri economice şi politice majore, care au apropiat ţara de formele moderne. Revizuirea Constituţiei în 1884, care a cultivat democraţia burgheză, îngăduindu-le mai multor cetăţeni să voteze, a impulsionat de

asemenea reorganizarea guvernării locale în favoarea ministerelor de la Bucureşti şi, în general, a promovat centralizarea administraţiei publice. Politica comercială protecţionistă şi subvenţionarea industriei de către stat au pus bazele unei economii naţionale diversificate.

Mai multe guverne conservatoare le-au urmat pe cele liberale între 1888 şi 1895. Acestea s-au concentrat asupra dezvoltării economice, în general în acord cu interesele lor agricole uzuale. O excepţie demnă de luat în seamă a fost Legea minelor din 1895, susţinută de Petre Carp. Obiectivul lui era dezvoltarea cât mai rapidă, prin încurajarea investiţiilor străine, a resurselor de hidrocarburi ale ţării. Aşa intenţiona Carp să adapteze economia românească la nevoile şi oportunităţile reprezentate de Europa Occidentală, fără să modifice considerabil structurile sociale şi politice de pe plan intern.

Între 1895 şi Primul Război Mondial, guvernele liberale şi conservatoare s-au succedat alternativ. Printre realizările de seamă ale liberalilor s-au numărat măsurile luate de ministrul Educaţiei, Spiru Haret (1851-1912), pentru îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii, prin legi care prevedeau înfiinţarea băncilor populare (1903) şi care le permiteau ţăranilor să formeze obşti săteşti (1904). Acţiunile lui Haret reflectau implicarea masivă a profesorilor de la sate în eforturile de revizuire a reformei agrare. Cât despre conservatori, legislaţia adoptată de guvernul lui Petre Carp între 1910 şi 1912 era îndreptată împotriva unora dintre problemele sociale şi economice majore ale ţării. Iniţiind legi care să încurajeze

industria şi să extindă rolul guvernului în economie, în special în sprijinul agriculturii, Carp a încălcat principiile conservatoare pentru a spori productivitatea şi a asigura stabilitatea socială.

Celelalte partide au dus-o în general destul de rău în cadrul sistemului dominat de liberali şi de conservatori. Cu toate acestea, în ultimul deceniu al secolului s-au depus eforturi impresionante de organizare a ţăranilor şi a muncitorilor urbani în vederea acţiunii politice.

Organizarea politică sistematică a ţărănimii a început datorită eforturilor de mobilizare a ţăranilor ale lui Constantin Dobrescu-Argeş (1859-1903), un tânăr profesor. Sprijinit de alţi profesori şi de ţăranii înstăriţi din judeţul său natal, Argeş, şi din judeţele învecinate, în 1880 acesta a format Comitetul Ţărănesc, pentru a promova dezvoltarea economică din mediul rural şi pentru a îmbunătăţi condiţiile de muncă şi de trai ale ţăranilor. În 1895 a creat Partida Ţărănească, primul partid formal din România dedicat intereselor ţăranilor. Nu a prosperat şi, în urma eşecului de la alegerile din 1899, s-a destrămat.

În deceniul dinaintea Primului Război Mondial, cei mai consecvenţi susţinători ai ţărănimii erau profesorii din mediul rural. La congresul naţional al profesorilor care a avut loc la Bucureşti în 1913, Ion Mihalache (1882-1963), un militant înflăcărat al drepturilor ţăranilor, a fost ales preşedintele Asociaţiei Naţionale a Profesorilor. Critic la adresa politicilor agrare ale liberalilor şi conservatorilor, Mihalache a solicitat reducerea dimensiunii tuturor proprietăţilor extinse,

distribuirea pământurilor către cei care le lucrau şi acordarea de drepturi politice depline clasei ţăranilor. Pentru a se asigura de aplicarea acestor reforme, a început să pună bazele unui partid ţărănesc, însă izbucnirea Primului Război Mondial i-a întrerupt planurile.

Clasa muncitoare urbană a intrat în viaţa politică organizată odată cu înfiinţarea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, în 1893. Apariţia sa a venit ca urmare a dezvoltării industriei şi a evoluţiei generale a condiţiilor economice şi sociale. Însă existenţa partidului se datora în mare măsură şi maturizării gândirii socialiste, alături de aplicarea sa în România de către un număr restrâns de intelectuali angajaţi. Când i-au definit programul, fondatorii partidului, care aderau la adaptarea teoriei marxiste de către Constantin Dobrogeanu-Gherea, au acceptat rolul crucial al proletariatului în transformarea societăţii româneşti şi au insistat ca industrializarea ţării să se desfăşoare cât mai rapid cu putinţă. Principalul lor obiectiv era acela de a pune „bazele burghezo-capitaliste” pentru trecerea la socialism. Ei intenţionau să accelereze acest proces prin trezirea conştiinţei de clasă a maselor muncitoare şi prin democratizarea vieţii politice. Cu toate acestea, partidul lor a rămas de mici proporţii, iar conducătorii lui, împărţiţi. Erau ei înşişi intelectuali burghezi, nu revoluţionari, iar programul lor era în acord cu ceea ce reprezentau liberalii mai tineri şi reformatori. După eşecul partidului la alegeri, au decis că obiectivele lor imediate ar putea fi mai bine slujite dacă ar susţine Partidul Liberal. Astfel, în 1899, majoritatea, *generoşii*,

s-au alăturat Partidului Liberal cu scopul de a crea cât mai repede un sistem politic burghezo-democratic şi o ordine economică capitalistă, etape necesare în construirea socialismului.

Economie şi societate

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi până la izbucnirea Primului Război Mondial s-au înregistrat progrese decisive în dezvoltarea socială şi economică. Populaţia a crescut treptat şi a devenit mai urbană, industrializarea a luat avânt, iar infrastructura unei economii moderne a început să se dezvolte. Atât Partidul Liberal, cât şi Partidul Conservator au încurajat iniţiativa privată, dar au privit totodată şi statul ca pe un antreprenor şi un reglementator cu un rol esenţial în creşterea economică susţinută. În acelaşi timp, au persistat numeroase trăsături ale unei ţări subdezvoltate. Agricultura a rămas baza economiei şi, în ciuda unei creşteri a producţiei şi a reformei agrare, agricultura din 1914 era în esenţă ceea ce fusese din punct de vedere structural la jumătatea secolului, iar locuitorii de la sate nu se bucurau în general de beneficiile progresului economic. Industrializarea, deşi evoluase semnificativ, era inegală, deoarece industriile-cheie şi relaţia mutual benefică dintre acestea şi agricultură se dezvoltau lent. Legăturile economice ale României cu Europa au devenit mai complexe, însă nu era o relaţie între egali. Pieţele externe

pentru produsele agricole, furnizorii străini de bunuri pentru industrie şi pentru piaţa de consum şi capitalul străin au devenit indispensabile pentru sănătatea economică a României, accentuându-i dependenţa de marile puteri din Europa de Vest.

Populaţia României a crescut de la 3.970.000 de locuitori în 1861 la 5.956.690 în 1899, când s-a efectuat ultimul recensământ de dinainte de război. Majoritatea românilor, aproximativ 82% în 1912, locuiau în mediul rural, însă populaţia urbană creştea, în bună parte datorită migraţiei de la sat în oraşele cu cele mai dinamice economii – Bucureşti, principalul centru industrial, cu cea mai mare populaţie urbană (276.178) ; cele două mari porturi la Dunăre, Galaţi (62.545) şi Brăila (56.330) ; şi Ploieşti (45.107), centrul noii industrii petroliere.

La începutul secolului XX, structura socială a rămas în bună parte la fel ca în 1850, însă, după cum o arată dezvoltarea oraşelor, se produceau schimbări însemnate. Extrem de frapantă a fost dispariţia formală a vechii clase a boierilor. *Statutul* lui Alexandru Ioan Cuza din 1864 anulase toate privilegiile de clasă şi, prin extensie, eliminase ierarhia boierilor, acţiune confirmată prin Constituţia din 1866. Însă această legislaţie nu era nici pe departe revoluţionară. Pur şi simplu recunoştea o stare de lucruri existentă, deoarece ierarhia boierilor fusese subminată în mod constant de schimbarea economică şi de ascensiunea noii burghezii întreprinzătoare. Cu toate acestea, moşierimea a rămas o forţă

majoră în mediul rural şi a ocupat în continuare un loc important în ansamblul economiei ţării.

Pe lângă faptul că reprezenta segmentul principal al populaţiei rurale, ţărănimea rămânea şi cea mai vastă clasă din societatea românească în ansamblu. Nu era câtuşi de puţin omogenă. În partea inferioară se aflau ţăranii care nu aveau niciun petic de pământ şi care munceau pe terenurile altora – în 1913, circa 14% dintre muncitorii activi în agricultură. La polul opus se aflau ţăranii înstăriţi, în mare 36.000 de capi de familie, care deţineau câte 10-50 de hectare fiecare sau circa 18% din proprietăţile ţărănimii şi care reprezentau nucleul burgheziei rurale. La mijloc se afla marea majoritate a ţăranilor, un segment enorm, din care aproximativ 750.000 deţineau mai puţin de cinci hectare, minimul considerat necesar pentru a întreţine o familie cu cinci membri, şi care duceau aşadar un trai precar.

Deosebit de importantă pentru dezvoltarea României moderne a fost ascensiunea burgheziei moderne, care a dobândit importanţă economică şi politică în cei cincizeci de ani dinaintea Primului Război Mondial. Alcătuită din negustori şi industriaşi, funcţionari publici şi profesionişti, îndeosebi avocaţi şi profesori, era în primul rând o burghezie românească şi a înlocuit astfel clasa comercială şi creditoare străină din secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Extrem de importantă a fost crearea Băncii Naţionale a României de către Guvernul Brătianu, în 1880. Aceasta a dat elan dezvoltării burgheziei, îndeosebi a păturilor sale superioare, prin faptul că a pus bazele întregului sistem

bancar, pe care cercurile financiare liberale l-au folosit ca să câştige o poziţie dominantă în economia naţională. Pe măsură ce sistemul bancar, industria şi comerţul s-au extins, un număr tot mai mare de funcţionari şi de profesionişti s-au alăturat burgheziei. Serviciul civil a contribuit în mod constant cu noi membri, pe măsură ce guvernul central şi organizaţiile sale judeţene şi-au asumat răspunderi noi.

De asemenea, salariaţii deveneau o componentă semnificativă a populaţiei urbane la începutul secolului XX. Lucrau în special în industria alimentară sau în alte industrii de consum, în mineritul de cărbune, în extracţia şi transportul de petrol, iar în pragul Primului Război Mondial existau circa 200.000 de salariaţi, adică 10% din populaţia activă. Această nouă clasă muncitoare urbană avea origini diferite. Majoritatea veneau de la ţară, unde suprapopularea devenise o problemă economică şi socială majoră. Aceşti nou-veniţi îşi găseau de lucru în fabrici, în transport şi în comerţ, dar aproape întotdeauna la cel mai jos nivel, ca muncitori necalificaţi. De obicei păstrau legătura cu satul şi continuau să obţină o parte din venituri din agricultură. Alţi muncitori proveneau din rândul tot mai mare al meşteşugarilor sărăciţi din cauza declinului constant al sistemului de breaslă, însă de ale căror aptitudini era mare nevoie în industrie.

Din punct de vedere etnic şi religios, populaţia României a fost extrem de omogenă de la jumătatea secolului al XIX-lea până în 1914. În 1899, dintr-o populaţie totală de 5.956.690 de locuitori, 5.489.296, adică 92,1%, erau români. În ceea ce priveşte religia, ortodocşii reprezentau 91,5%, din care o

majoritate covârşitoare erau români (existau şi câţiva greci, bulgari, ruşi şi sârbi). În această perioadă, singura minoritate importantă din România era cea a evreilor. Numărul acestora a crescut în mod constant în a doua jumătate a secolului, în urma imigraţiei din Rusia şi din Imperiul Habsburgic. În 1912 existau 240.000 de evrei, adică 3,3% din populaţie. Locuind mai ales la oraş, ei reprezentau 14,6% din populaţia urbană. Această concentrare era cu atât mai vizibilă în Moldova, unde evreii constituiau aproape 32% din populaţia urbană.

Agricultura a continuat să fie baza economiei româneşti şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până în pragul Primului Război Mondial ; în 1900 reprezenta două treimi din produsul intern brut şi peste trei sferturi din exporturile ţării. Cu toate acestea, în ciuda progreselor din industrie şi din sistemul bancar, a consolidării infrastructurii şi a creşterii producţiei agricole, în organizarea agriculturii nu s-au înregistrat schimbări semnificative. Responsabilitatea directă pentru producţie a rămas pe umerii ţăranilor, care deţineau majoritatea animalelor şi uneltelor şi care lucrau pământul folosind metode tradiţionale. Şi relaţiile agrare s-au schimbat, dar în mică măsură. În ciuda câtorva tentative de reformă, majoritatea ţăranilor au depins în continuare de voinţa moşierilor sau a intermediarilor, arendaşii, şi au avut de dus povara taxelor şi a crizelor economice.

Ţăranul a devenit tot mai puţin capabil să-şi controleze propriul stil de viaţă, pe măsură ce agricultura a căpătat un caracter comercial în această perioadă, iar producţia de cereale a devenit tot mai strâns legată de cererile pieţei

internaţionale. Construirea primelor linii feroviare între 1869 şi 1875 afectase hotărâtor acest comerţ, deoarece, pe lângă faptul că a redus costurile transportului de cereale spre porturile de la Dunăre, a făcut posibil şi exportul acestora pe uscat direct către centrele industriale din Europa Centrală. Nicio altă ramură a activităţii economice nu s-a dezvoltat atât de rapid şi într-un interval atât de scurt ca exportul de cereale. La sfârşitul secolului, producţia de cereale reprezenta aproape 85% din valoarea totală a exporturilor româneşti, iar în al doilea deceniu al secolului XX România era al patrulea exportator de grâu şi al treilea exportator de porumb din lume. Nu numai marii moşieri aveau o legătură strânsă cu piaţa internaţională, ci şi – dată fiind organizarea neobişnuită a agriculturii româneşti – ţăranii producători erau direct afectaţi de fluctuaţiile preţurilor şi cererii la nivel mondial.

Ţăranii, excluşi în bună parte din procesul politic, au răspuns la condiţiile dificile pe care erau nevoiţi să le îndure recurgând la singurul mijloc disponibil – violenţa. Răscoala lor de proporţii din 1907, care s-a soldat cu moartea a circa 1.000 de ţărani şi cu distrugeri masive de proprietăţi, a zguduit conştiinţa naţiunii. Politicienii de dreapta şi de stânga au considerat evenimentul o tragedie naţională şi au cerut să se pună capăt situaţiei pe care unii o condamnau drept un rău moral, iar alţii o vedeau ca pe o piedică în calea progresului economic.

Cu toate acestea, reforma agrară a venit lent şi treptat. În parlament, liberalii erau partizanii ei cei mai statornici, iar în 1913, Ion I.C. (Ionel) Brătianu (1864-1927), preşedintele

partidului şi fiul lui Ion C. Brătianu, a propus o expropriere parţială a marilor moşii private, pentru a le acorda mai mult pământ ţăranilor. Însă Brătianu şi colegii săi erau interesaţi să întărească numai o parte a ţărănimii, micul proprietar de succes, pe care îl considerau un stâlp al ordinii economice şi sociale existente. Izbucnirea Primului Război Mondial a întrerupt analiza reformei agrare.

În această perioadă, structura industriei a suferit schimbări continue, dar inegale. S-a produs dezintegrarea finală a vechiului sistem de breaslă, deoarece declinul industriei meşteşugăreşti şi-a urmat cursul inevitabil atât la oraş, cât şi la ţară, deşi mai lent. Printre cauze s-au numărat dezvoltarea procesării şi prelucrării la scară mare pe plan intern şi integrarea României în sistemul economic al Europei Occidentale, care şi-a deschis larg porţile pentru bunurile şi capitalul străin. Până în 1914, industria României în ansamblu înregistrase un progres remarcabil, însă persistau discrepanţe majore. Elemente-cheie ale unei baze industriale moderne, precum metalurgia şi construcţia de utilaje, erau practic inexistente, iar industria a rămas strâns legată de agricultură, întrucât predomina procesarea materiilor prime – alimente, produse forestiere şi petrol.

Capitalul străin a jucat un rol vital în dezvoltarea industriei grele şi a economiei în general. Sume substanţiale au început să intre în România după Războiul de Independenţă şi, pe lângă industrie, au fost investite în bănci, comerţ şi asigurări. În industrie, înaintea Primului Război Mondial, capitalul străin devenise predominant în gaz şi

electricitate (95,5%), petrol (94%), zahăr (94%) şi metalurgie (74%). Capitalul anglo-olandez şi franco-belgian laolaltă reprezenta circa 57% din capitalul investit în industrie, iar capitalul străin a fost o prezenţă crucială în sistemul bancar după 1880, când sistemul naţional de instituţii de creditare a devenit pe deplin funcţional.

Industria a beneficiat de susţinerea considerabilă a Partidului Liberal. Începând cu 1886, acesta a instituit o politică industrială consecventă, bazată pe protecţionism şi susţinerea directă a statului pentru întreprinderile mari şi medii. Obiectivul pe termen lung al acestor măsuri şi al altora asemănătoare era crearea unei industrii capitaliste moderne, după modelul celei din Europa de Vest. Însă liberalii au insistat ca noua industrie naţională să fie controlată de români.

Şi reţeaua de transporturi a fost extinsă pentru a face faţă producţiei agricole şi industriale tot mai intense. Construcţia feroviară a început în 1865, iar până în 1914 erau daţi în folosinţă aproximativ 3.500 de kilometri. Ca în multe alte ramuri ale dezvoltării economice, statul şi-a asumat responsabilitatea pentru întregul sistem feroviar, care a devenit în cele din urmă monopol de stat în 1889. Căile ferate au stimulat economia, facilitând exporturile şi importurile. Între 1880 şi 1914, volumul bunurilor transportate s-a triplat, ajungând de la 3 milioane la aproape 9 milioane de tone pe an. De asemenea, căile ferate au contribuit în mod direct şi la dezvoltarea industriei, deoarece erau principalii consumatori de cărbune, acoperind aproape 90% din producţia anuală, şi

erau cei mai importanţi clienţi de locomotive, vagoane de marfă sau de călători şi şine.

Aşadar structurile existente în 1914 le ofereau politicienilor, economiştilor şi teoreticienilor sociali români de diverse orientări aşteptări bine întemeiate cu privire la progresul economic şi social. Primul Război Mondial avea să-i supună pe ei şi pe compatrioţii lor testului suprem de trăinicie şi coeziune naţională ; după ce au trecut acest test, înfăptuirea României Mari în 1918 şi 1919 le-a întărit speranţele de dezvoltare şi bunăstare fără precedent.

Romantism şi realitate

Literatura a constituit un alt indicator al modernizării, al măsurii în care societatea românească devenea mai europeană. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limbajul literar a devenit mai suplu şi mai expresiv, odată cu apariţia noilor genuri, precum romanul, şi cu impunerea noilor curente, îndeosebi a realismului şi a simbolismului. Creativitatea literară, la fel ca instituţiile politice şi activitatea economică şi financiară, s-a sincronizat cu Europa Occidentală, însă scriitorii români nu au renunţat la sursele autohtone de inspiraţie. Literatura populară, în special poezia, a reprezentat un ferment constant, însă progresul treptat al realismului i-a făcut atât pe prozatori, cât şi pe poeţi să analizeze satul cu un ochi mai critic decât înainte şi să se

îndrepte către oraş în căutarea unor provocări artistice noi şi mai complexe. Astfel, în mod paradoxal, cu cât scriitorii români dobândeau o legătură mai strânsă cu Europa, cu atât arta lor îşi trăgea seva mai mult din experienţa autohtonă.

Drept urmare, a luat fiinţă un nou tip de literatură naţională, în acelaşi timp cu apariţia unui nou stat naţional şi a unei economii naţionale. Însă, aşa cum se întâmplă şi cu modelele de dezvoltare politică şi economică, opiniile legate de ceea ce constituia subiectul şi forma adecvată de literatură nu erau câtuşi de puţin unanime. Numeroşi scriitori şi critici întruchipau valorile tradiţionale. Junimiştii, de pildă, în frunte cu Titu Maiorescu, susţineau literatura bazată pe realităţile autohtone, însă rămâneau fideli principiului artei pentru artă. În schimb, sămănătorişti promovau rolul esenţialmente social şi didactic al literaturii. Aceştia susţineau că proza şi poezia îşi puteau îndeplini funcţiile numai dacă erau naţionale. Astfel, le cereau scriitorilor să se inspire din „surse autohtone”, adică din lumea satului şi a ţăranului, şi încercau să excludă oraşul, deoarece societatea acestuia era „mixtă” şi „neromânească”. Deloc surprinzător, sămănătorişti au recomandat forme şi tehnici convenţionale în ceea ce priveşte descrierea lumii rurale.

Categoric de partea modernismului s-a aflat criticul literar şi poetul Ovid Densusianu (1873-1938). Acesta a promovat simbolismul şi era dornic să strămute sursele de inspiraţie poetică de la sat la oraş. Ca teoretician al poeziei urbane, îşi propunea să scoată poezia românească din „melancolia şi resemnarea” inerente în folclor şi să o orienteze spre

tehnologia şi dinamismul lumii moderne, pe care o asocia cu oraşul, „centrul vieţii intense”.

Undeva între moderniști şi tradiţionalişti se situa Garabet Ibrăileanu (1871-1936), cel care a fondat în 1906, alături de Constantin Stere, revista *Viaţa Românească*, lider al opiniei sociale şi culturale luminate. Acesta a abordat literatura din perspectiva unui sociolog şi a unui filosof al culturii, fapt evident în cea mai influentă operă teoretică a sa, *Spiritul critic în cultura românească* (1909). Deşi era un teoretician de marcă al populismului, Ibrăileanu nu era de acord cu faptul că literatura poate fi subordonată ideologiei. Respingând formula sămănătoristă a unei vieţi rustice idealizate, a cerut originalitate şi realism în zugrăvirea vieţii ţăranului.

Patru mari curente literare s-au manifestat înaintea Primului Război Mondial : romantismul, realismul, simbolismul şi avangardismul. Creativitatea poeţilor şi a prozatorilor şi modul în care ei au abordat viaţa materială şi spirituală a epocii lor sugerează schimbarea profundă a climatului mental şi a sensibilităţilor românilor educaţi.

Romantismul a atins expresia desăvârşită în literatura română prin opera lui Mihai Eminescu (1850-1889), considerat cel mai mare poet român. Poezia sa se caracterizează printr-o apreciere excepţională a tradiţiei literare autohtone şi a folclorului, prin cunoaşterea exhaustivă a clasicilor literaturii şi filosofiei occidentale şi printr-o măiestrie a limbajului cu mult superioară poeţilor români de dinaintea sa. Eminescu aparţinea mişcării romantice europene. Poezia lui abundă în imagini romantice ale naturii, însă imaginea pe care o evocă

este de o prospeţime neobişnuită. Natura romantică standard este într-adevăr prezentă – lacul sau întinderea nemărginită a mării luminate de strălucirea lunii –, dar Eminescu resimţea puternic vibraţia pădurii, profunzimile ei răcoroase, vegetaţia luxuriantă şi freamătul vieţii animale, cadru autohton în armonie cu pasiunea sa pentru balada populară.

Eminescu împărtăşea aprecierea junimiştilor pentru filosofia germană, îndeosebi Schopenhauer, şi pentru literatura populară, acceptând perspectiva acestora asupra dezvoltării politice şi economice. La fel ca Titu Maiorescu, el combătea sistemul politic liberal care evoluase după 1866, preferând în schimb statul „natural" sau „organic" anterior. În numeroase articole din *Timpul*, cotidianul conservator publicat la Bucureşti, a condamnat statul liberal, considerându-l un produs al capitalismului străin, i-a respins suprastructura parlamentară, neadaptată condiţiilor româneşti, şi şi-a însuşit dictonul lui Maiorescu cu privire la formele fără fond. A dat expresie artistică acestor idei în romanul său filosofic (şi autobiografic) *Geniu pustiu* (1868-1869) – mărturia lui Toma Nour, o figură byroniană care respinge societatea românească contemporană, pe care o consideră o civilizaţie de împrumut, şi tânjeşte după o revoluţie morală atotcuprinzătoare.

Eminescu rămâne însă în conştiinţa naţională română drept un mare poet. Într-un fel, poezia sa a marcat o criză a sensibilităţii româneşti, deoarece, atunci când el a descoperit, în urma introspecţiei, complexităţile vieţii interioare, cititorii săi au perceput o profunzime a simţirii de care niciunul

dintre predecesorii săi nu dăduse dovadă. Poemul său *Luceafărul* (1883), inspirat de un basm românesc, a reprezentat o sinteză a tuturor talentelor sale lirice. Luceafărul era un simbol al conflictului dintre aspiraţia omului la absolut şi natura trecătoare a tuturor lucrurilor lumeşti.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, doi scriitori – Ion Creangă şi Ion Luca Caragiale – au ancorat cu fermitate proza şi dramaturgia în realităţile vieţii de zi cu zi. Creangă a tratat satul şi ţăranul aşa cum erau, nu cum le-ar înfăţişa ideologia sau imaginaţia, iar Caragiale a adăugat oraşul în peisajul prozei şi dramaturgiei româneşti.

Ion Creangă (1839-1889) a abordat satul şi locuitorii săi din interior, spre deosebire de intelectualii care priveau ţăranul de la o distanţă culturală. Creangă avea rădăcini prea adânci în propria sa lume încât să-şi facă iluzii sau să se lase în voia sentimentalismului. Ţăranii lui sunt autentici, nu sunt creaţiile ideologilor tradiţionalişti. Autenticitatea bine-cunoscutelor sale povestiri şi a *Amintirilor din copilărie* (1881-1882) contrastau puternic cu personajele şi peisajele, adesea idealizate şi romantice, ale altor „scriitori rurali”. Creangă a fost o figură cu adevărat rurală, lipsită de romantismul unor intelectuali precum sămănătorişti, care căutau cu nostalgie să revină la origini sau să pătrundă într-o lume pe care o considerau mai pură decât cea în care trăiau. Nimic din toate acestea nu apare la Creangă. Nostalgia sa ocazională, precum cea din *Amintiri*, este personală, o călătorie în propria copilărie, nu în lumea unei alte clase sociale.

În operele lui Ion Luca Caragiale (1852-1912), dramaturgia şi proza românească au atins nivelul perfecţiunii la care ajunsese poezia prin operele lui Eminescu. Acesta împărtăşea convingerile junimiştilor legate de dezvoltarea prost orientată a României moderne. La fel ca Maiorescu, era frapat de neconcordanţa dintre suprafaţa atrăgătoare a vieţii publice sau a instituţiilor şi realitatea sumbră de dedesubt. Nu a încercat niciodată să înfăţişeze contradicţiile dintre substanţa estică a culturii „autentice” a românilor şi forma exterioară a civilizaţiei vestice pe care o imitau aceştia. Caragiale a descoperit cele mai izbitoare dovezi ale acestor contradicţii la oraş. La fel cum Creangă a schiţat un portret estetic al satului, Caragiale a introdus spiritul oraşului în literatura română. Oraşul lui este populat cu mici burghezi – funcţionari şi slujbaşi, avocaţi şi profesori de rang modest, care dobândiseră de puţin timp bunuri şi proprietăţi. Aceştia formau o societate pestriţă, în care persistau moravurile de odinioară. Caragiale a surprins defectele esenţiale ale burgheziei în formare şi a îmbinat observaţia socială cu comedia de caracter şi de situaţie sau, uneori, cu farsa. Ţintele sale predilecte erau bucureştenii. Din descrierea metehnelor lor în nuvele şi schiţe, reunite în volumul *Momente şi schiţe*, a luat naştere o tipologie urbană specifică. Este vorba, de regulă, despre micul funcţionar, ale cărui atribute erau veselia continuă, isteţimea, combaterea tuturor lucrurilor cât ai bate din palme, o vulgaritate mieroasă şi încercarea neobosită de a obţine mici succese. Însă, dincolo de faţada de frivolitate şi grosolănie, Caragiale dezvăluie o nouă societate în formare, precum în

piesele sale *O noapte furtunoasă* (1879) şi *O scrisoare pierdută* (1884).

Cel mai dinamic şi mai inovator curent din poezia începutului de secol XX a fost simbolismul. S-a strecurat în România din exterior şi, la fel ca romantismul mai devreme, a fost asimilat în mod treptat în realitatea socială şi sensibilităţile româneşti. Alexandru Macedonski (1854-1920), a cărui poezie era uneori calmă şi melancolică, iar alteori jubilantă şi frenetică, era dornic să introducă noua poezie. După cum explica în eseul său *Poesia viitorului* (1892), poezia adevărată era în esenţă arta cuvântului şi, astfel, forţa sa expresivă era dată de calitatea sunetelor. Unele dintre ideile sale erau atât de inovatoare, încât la început au fost primite cu sarcasm de majoritatea criticilor. Macedonski a dat glas noii sale sensibilităţi poetice în volumul său *Excelsior* (1895), care a reprezentat un moment marcant în dezvoltarea poeziei române moderne.

Poeţii tineri au împărtăşit viziunea simboliştilor, care respingeau vechile formule artistice, însă, la un nivel mai important, au fost iniţiatorii unui modernism radical care îşi propunea să distrugă limbajul şi formele poetice existente. Tristan Tzara (1896-1963) şi Ion Vinea (1895-1964), susţinători energici ai simbolismului în „mica lor revistă”, *Simbolul* (1912), se plasaseră deja în fruntea „avangardei”. Înainte ca Tzara să devină renumit pe plan internaţional ca fondator al dadaismului, el a fost unul dintre radicalii hotărâţi să răstoarne structurile logice ale poeziei. În lucrările pe care le-a publicat înainte de 1916, când s-a stabilit în Elveţia, Tzara a

împins noile tehnici până la limită, creând o poezie a retoricii incoerente şi a imaginilor disociate.

Alături de ei, şi alţi poeţi sau prozatori de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX au fost vestitori pentru ceea ce avea să urmeze. Inovaţiile şi capodoperele lor, precum şi cutezanţa lor teoretică au inaugurat literatura română europeană modernă care avea să se desăvârşească în perioada interbelică.

Românii din Transilvania, Bucovina şi Basarabia

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mulţi români au continuat să trăiască în afara graniţelor Principatelor Unite şi a monarhiei româneşti. În 1900 erau aproximativ 2.785.000 de români în Ungaria (în principatul istoric al Transilvaniei şi regiunile învecinate, Banat, Crişana şi Maramureş), 230.000 în Bucovina şi 1.092.000 în Basarabia. În anumite privinţe, dezvoltările lor sub administrare maghiară, austriacă şi, respectiv, rusă au fost asemănătoare. Românii nu puteau participa la viaţa politică, în calitate de comunităţi etnice distincte, iar viaţa lor culturală se afla sub presiunea constantă a birocraţiei guvernamentale nepăsătoare. Dintre cele trei comunităţi, românii din Transilvania şi-au apărat cu cea mai multă tărie identitatea naţională. Erau conştienţi de

poziţia lor istorică în Transilvania şi aveau un trecut îndelungat de lupte. De asemenea, beneficiau de două instituţii naţionale puternice – Biserica Ortodoxă şi Biserica Greco-Catolică – şi de relaţii tot mai strânse cu politicienii din regatul român din a doua parte a secolului al XIX-lea. Românii din Bucovina şi din Basarabia au fost mai puţin norocoşi. Separaţi pe neaşteptate de patria lor, Moldova, în 1774 şi în 1812, şi supuşi aproape numaidecât ambiţiilor centralizatoare a două imperii absolutiste, au suferit de pe urma lipsei unor instituţii autohtone puternice şi a identităţii politice diferite.

Din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi până la Primul Război Mondial, liderii românilor din Transilvania au provenit dintr-o burghezie restrânsă, dar în plină ascensiune. Erau în primul rând oameni de afaceri şi profesionişti, îndeosebi avocaţi, care au luat treptat locul prelaţilor ortodocşi şi greco-catolici de lideri naţionali pe măsură ce societatea românească însăşi a devenit mai laică. Principalul lor obiectiv era autonomia politică şi, mai târziu, la începutul secolului XX, autodeterminarea. Însă erau preocupaţi şi de problemele economice. Aceşti lideri erau siguri că, dacă nu modernizau economia, românii aveau să fie condamnaţi la o inferioritate perpetuă. Erau la fel de siguri că o economie viabilă putea fi organizată numai pe o bază etnică şi, astfel, au încercat să creeze o agricultură românească, o industrie românească şi bănci româneşti.

Conştientizând importanţa agriculturii ca realitate imediată, majoritatea liderilor români erau convinşi că pe termen lung industrializarea şi urbanizarea constituiau cheia

progresului naţiunii române. Ei erau de părere că principala cauză a înapoierii economice româneşti era absenţa industriei în zonele locuite de români şi vedeau din ce în ce mai mult în industrializare soluţia problemei agrare şi baza unei mişcări naţionale puternice. Pentru moment, au stabilit obiective modeste. Au hotărât să exploateze punctele forte ale românilor şi şi-au concentrat resursele asupra dezvoltării meşteşugurilor. La începutul secolului, respingând ideile sămănătoriste din România cu privire la efectele sociale nocive ale capitalismului şi ale oraşului, au făcut din formarea unei burghezii româneşti puternice, pe care o considerau clasa cea mai dinamică a societăţii moderne, şi din românizarea oraşelor transilvănene cele mai importante sarcini economice ale lor.

Cu toate acestea, lupta politică era preocuparea lor majoră. Ei au respins Compromisul din 1867, prin care a luat fiinţă Austro-Ungaria, ca parteneriat între austro-germani şi maghiari, în primul rând deoarece distrugea existenţa politică separată a Transilvaniei, alipind-o Ungariei. Astfel, românii au încetat să mai fie populaţia majoritară din principatul istoric al Transilvaniei şi au devenit o minoritate în Ungaria Mare. Pentru a combate dualismul şi a coordona toate celelalte activităţi politice, economice şi culturale, în 1881, liderii români au creat Partidul Naţional Român.

O vreme, restaurarea autonomiei Transilvaniei a constituit principalul lor scop, dar în anii 1890 atitudinea lor s-a schimbat radical. Legislaţia şi actele administrative ale guvernelor maghiare succesive le spulberaseră speranţele că

mai era posibilă o cooperare între maghiari şi români. O cumpănă în relaţiile lor a avut loc în 1879, când parlamentul maghiar a adoptat o lege prin care limba maghiară era obligatorie în şcolile primare româneşti ortodoxe şi greco-catolice. A fost prima dintr-o serie de legi menite să pună educaţia românilor (şi a altor naţionalităţi) în acord cu ideea Ungariei ca stat naţional maghiar. A fost urmată în 1883 de o lege asemănătoare care afecta şcolile gimnaziale în care nu se vorbea limba maghiară şi, în 1891, de o lege care impunea folosirea limbii maghiare în grădiniţele fără predare în limba maghiară. Parlamentul maghiar a adoptat şi alte legi menite să submineze autonomia Bisericii Ortodoxe şi a Bisericii Greco-Catolice române, îndeosebi Legea din 1893, care asigura plata salariilor profesorilor din şcolile bisericeşti române de către stat, şi Legea din 1899, prin care salariile preoţilor români erau suplimentate de stat. Obiectul ambelor legi era extinderea controlului guvernamental asupra profesorilor şi preoţilor români, consideraţi principalii agitatori ai rezistenţei faţă de politicile de asimilare. De asemenea, guvernul maghiar şi-a folosit puterile administrative considerabile pentru a reduce activitatea politică românească, în special prin dizolvarea Partidului Naţional în 1894. Toate aceste acte au slăbit aşteptările în ceea ce priveşte o eventuală înţelegere româno-maghiară şi, drept urmare, liderii români au căutat în altă parte soluţii la problemele naţionale.

O dovadă frapantă de schimbare în gândirea lor politică a fost abandonarea autonomiei Transilvaniei în favoarea unei noi idei de naţiune, pe care Aurel C. Popovici (1863-1917), un

tânăr activist în Partidul Naţional, o elaborase într-o serie de lucrări publicate în anii 1890. Acesta susţinea că forţa creatoare din Europa contemporană era ideea de naţionalitate, pe care o definea ca fiind strădania fiecărui popor de a se dezvolta în acord cu propriile trăsături specifice. Era de părere că, odată ce o naţiune capătă conştiinţă de sine, ca în cazul românilor, ea dobândeşte şi atributele unui organism viu şi este astfel înzestrată de la natură cu dreptul inerent de a supravieţui şi cu libertatea de a se dezvolta. Popovici era sigur că nici legislaţia guvernamentală şi nici graniţele politice nu puteau împiedica un popor să-şi atingă cele mai înalte aspiraţii. Teoria lui şi-a găsit expresia practică în planul elaborat de liderii Partidului Naţional pentru autonomia românească în cadrul Imperiului Habsburgic. Popovici şi-a dezvoltat teoria şi a propus federalizarea Imperiului Habsburgic în lucrarea sa influentă *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich* (1906).

În ciuda deceniilor de suspiciune şi de ostilitate, Partidul Naţional şi guvernul maghiar au făcut eforturi să ajungă la o înţelegere în cursul negocierilor prelungite dintre 1910 şi 1914. În tabăra maghiară, István Tisza, liderul Partidului Naţional al Muncii şi prim-ministru în perioada 1913-1917, era de părere că sosise momentul pentru o tranşare multilaterală a „problemei româneşti” (şi a problemei naţionalităţii în Ungaria, în general). Însă principalul său obiectiv era întărirea statului maghiar, şi nu satisfacerea minorităţilor. Nu a şovăit nicio clipă în ceea ce priveşte susţinerea ideii

Ungariei ca stat naţional maghiar şi menţinerea supremaţiei politice maghiare ca garanţie a unităţii statului.

Obiectivele liderilor români erau diametral opuse faţă de ambiţiile lui Tisza. Principalul purtător de cuvânt al românilor, Iuliu Maniu (1873-1953), îşi dorea autonomia naţională şi solicita federalizarea Imperiului Habsburgic, considerând-o cea mai bună cale de a obţine autonomia. Însă el a trecut dincolo de problemele de organizare politică şi a cerut schimbări în structura politică şi socială a Ungariei. Înainte de toate, Maniu era de părere că introducerea votului universal era esenţială. Dreptul tuturor cetăţenilor de a vota liber i se părea soluţia problemei naţionalităţii în general, deoarece avea să asigure reprezentarea proporţională a fiecărei comunităţi etnice în parlament şi avea să îi permită fiecăreia să se organizeze pe o bază autonomă în acele zone în care reprezenta majoritatea populaţiei.

Deloc surprinzător, negocierile dintre Tisza şi Partidul Naţional au ajuns într-un impas în februarie 1914. Negocierile au eşuat întrucât ambele tabere erau convinse că nu era vorba despre un compromis politic obişnuit, miza fiind însăşi supravieţuirea naţională. Drept urmare, în timp ce Tisza şi românii şi-au urmărit propriul ideal de stat naţional, terenul de mijloc, dintre asimiliarea minorităţilor şi disoluţia Ungariei istorice, a dispărut treptat.

În Bucovina, pe care Austria o răpise Moldovei în 1774, structura socială şi preocupările economice ale românilor erau asemănătoare cu cele ale românilor din Transilvania. La baza lor stătea agricultura. Însă meşteşugurile, comerţul şi

sistemul bancar românesc se dezvoltaseră mai puţin în Bucovina, iar burghezia şi elita intelectuală prezentau o coeziune mai redusă decât omoloagele lor din Transilvania. Activitatea politică a românilor nu a atins niciodată acelaşi nivel de organizare ca în Transilvania. Biserica Ortodoxă, care a fost ridicată la rangul de mitropolie în 1873, a avut o contribuţie semnificativă în viaţa culturală românească, prin sprijinul acordat şcolilor şi prin intermediul Facultăţii de Teologie din cadrul Universităţii de la Cernăuţi. Însă, dat fiind caracterul său multinaţional (românesc şi rutean), Biserica nu a putut sluji cauza naţională românească cu fermitate, ca în Transilvania.

Apărarea naţionalităţii a reprezentat o chestiune majoră pentru liderii români. În 1880, românii nu mai erau cea mai numeroasă comunitate etnică, fiind depăşiţi de ruteni (240.000, faţă de 190.000). Mulţi au acuzat guvernul austriac că a subminat în mod voit caracterul istoric al provinciei, încurajând imigraţia rutenilor din Galiţia şi favorizându-i pe germani în serviciul civil şi pe evrei în economie. Însă în ajunul Primului Război Mondial se pare că existau puţini iredentişti români. Absenţa lor trebuie pusă mai ales pe seama eficienţei şi integrităţii relative a birocraţiei, îndeosebi la alegeri, şi a recunoaşterii, lipsită de entuziasm şi inegală, a individualităţii şi a aspiraţiilor culturale ale diferitelor naţionalităţi. La fel de importantă era şi disponibilitatea acestor naţionalităţi, în ciuda dezacordurilor majore dintre ele, de a ajunge la un compromis. Această stare a lucrurilor

contrastează puternic cu situaţia minorităţilor naţionale din Ungaria din aceeaşi perioadă.

Încă de la anexarea Basarabiei în 1812, intenţia Rusiei fusese aceea de a integra pe deplin această parte a Moldovei dintre Prut şi Nistru în structurile imperiului. Drept urmare, caracterul românesc al provinciei a fost erodat în mod constant. Populaţia a devenit tot mai mixtă, în special la oraş, pe măsură ce imigraţia ruşilor, ucrainenilor şi evreilor din provinciile învecinate a crescut. Deşi reprezentau 86% din populaţie în 1817, până la sfârşitul secolului, potrivit recensământului rusesc din 1897, moldovenii nu mai constituiau decât 56%. Majoritatea boierilor, care ar fi putut fi liderii comunităţii moldoveneşti, au fost asimilaţi treptat de nobilimea rusească. Biserica Ortodoxă a fost supusă unei rusificări şi centralizări necontenite, activităţile sale şi clerul intrând sub supravegherea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse de la Sankt-Petersburg. Viaţa intelectuală şi culturală românească a stagnat, pe măsură ce rusa a devenit limba de predare în şcolile publice, româna a încetat să mai fie obiect de studiu, numărul publicaţiilor în limba română a fost redus, iar creativitatea literară practic s-a stins. Cu toate acestea, limba şi tradiţiile autohtone au supravieţuit la nivelul satului, unde populaţia era în bună parte moldovenească, şi în parohii, unde clerul şi credincioşii au rezistat sau pur şi simplu au ignorat instrucţiunile de la Sankt-Petersburg.

Un grup restrâns de intelectuali, în principal studenţi, care rămăseseră fideli limbii lor neaoşe, au luat atitudine în 1905, când sistemul ţarist a fost cutremurat de revoluţie.

Autointitulându-se naţional-democraţi, aceştia au cerut recunoaşterea moldovenilor ca naţionalitate predominantă şi proclamarea autonomiei Basarabiei, în acord cu „caracterul ei istoric”. Însă erau prea slabi ca să susţină o mişcare pentru drepturile naţionale împotriva reacţiei conservatoare care s-a manifestat după 1906. Activitatea politică organizată a încetat, iar mişcarea naţională a stagnat până în 1917, din cauza lipsei banilor, a sprijinului instituţional şi a unui număr suficient de persoane dispuse să facă sacrificii pentru o cauză care părea fără speranţă.

Relaţiile internaţionale, 1881-1914

În monarhia românească, Războiul de Independenţă şi Congresul de la Berlin abătuseră asupra regelui Carol şi a politicienilor pericolul implementării unei politici externe care nu se bucura de patronajul uneia sau mai multora dintre marile puteri. Aceştia erau convinşi că doar aderarea la un sistem de alianţe putea să susţină obiectivele internaţionale ale ţării şi să-i asigure acesteia apărarea de forţele externe ostile. Crearea Alianţei celor trei împăraţi (Germania, Rusia, Austro-Ungaria) la Berlin în 1881 le-a afectat profund calculele, deoarece semnala sfârşitul politicii externe relativ independente pe care reuşiseră să o urmărească de pe vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Acum, Austro-Ungaria şi Rusia căzuseră de acord să-şi tempereze rivalităţile în sud-

estul Europei şi să-şi pună în practică politicile astfel încât să evite perturbarea statu-quoului. Deşi nu cunoşteau prevederile exacte ale tratatului, oficialii români şi-au dat seama că nu mai puteau profita de neînţelegerile dintre cele două imperii învecinate şi ostile şi au decis că sosise momentul să-şi ia angajamente faţă de o tabără sau alta.

Carol şi prim-ministrul Brătianu au analizat diferite posibilităţi pentru alianţa pe care şi-o doreau. Au admis faptul că Franţa era favorita opiniei publice, din punct de vedere emoţional, însă atitudinea dispreţuitoare a guvernului francez faţă de România la Congresul de la Berlin şi mai târziu, precum şi dezinteresul francezilor în ceea ce priveşte consolidarea relaţiilor economice cu România au ridicat serioase semne de întrebare în privinţa sprijinului la care se puteau aştepta. O alianţă cu Rusia era exclusă, deoarece politicienii români, în special liberalii, şi publicul în general o considerau duşmanul. Cea mai atractivă li s-a părut Tripla Alianţă a Germaniei, Austro-Ungariei şi Italiei. Centrul de interes era, fără îndoială, Germania, la care admirau vitalitatea economică şi forţa militară.

Aderarea României la Tripla Alianţă a luat forma unui tratat bilateral cu Austro-Ungaria la 30 octombrie 1883. Noii aliaţi au căzut de acord să se ajute reciproc în eventualitatea unui atac din partea Rusiei, deşi aceasta nu era pomenită propriu-zis, şi au promis să nu se alăture niciunei alianţe îndreptate împotriva unuia dintre ei. Germania a aderat în aceeaşi zi, printr-un act separat. Carol şi Brătianu au insistat ca înţelegerea să rămână secretă, deoarece ştiau că ar fi

stârnit proteste vehemente din partea politicienilor şi a opiniei publice, care era îi susţinea în mare măsură pe francezi. Aşadar, pe bună dreptate, tratatul nu a fost niciodată înaintat parlamentului spre dezbatere sau ratificare ; punerea în aplicare a prevederilor sale depindea îndeosebi de rege.

Alianţa cu Puterile Centrale a reprezentat baza politicii externe a României vreme de treizeci de ani, întrucât Carol şi puţinii politicieni liberali şi conservatori care ştiau de existenţa tratatului considerau Puterile Centrale cea mai mare forţă militară şi economică din Europa. Însă au urmărit îndeaproape variaţiile survenite în ceea ce priveşte echilibrul dintre sistemele concurente ale alianţei. Politicienii erau cu precădere sensibili la schimbările din relaţia Germaniei cu Austro-Ungaria. Cu Germania simţeau că împărtăşesc interese comune şi erau în permanenţă neliniştiţi de perspectiva ca Austro-Ungaria să preia conducerea Triplei Alianţe. De asemenea, românii au urmărit îndeaproape evoluţia alianţei franco-ruse după 1891 şi apropierea dintre Marea Britanie şi Franţa semnalată de Antanta cordială din 1904.

În timp, în alianţa României cu Puterile Centrale au apărut numeroase fisuri. În special problema românească din Ungaria a devenit un subiect de îngrijorare crescândă pentru toate părţile. Măsurile luate de guvernul maghiar împotriva politicienilor români, a Bisericilor Ortodoxă şi Greco-Catolică şi a şcolilor lor din Transilvania în anii 1890 au devenit obiectul disputelor publice dintre liberali şi conservatori la Bucureşti, fiecare tabără exploatând problema pentru a câştiga un avantaj politic în faţa celeilalte. Apelurile regelui

Carol către Viena şi Berlin de a pune presiune pe guvernul maghiar astfel încât acesta să le facă românilor anumite concesii au fost în zadar, iar opinia publică românească a devenit tot mai ostilă Austro-Ungariei.

Războaiele Balcanice au constituit cel mai dur test pentru alianţa României cu Austro-Ungaria. Victoria rapidă şi decisivă a Bulgariei şi a aliaţilor ei în faţa Turciei în Primul Război Balcanic din 1912 a pus serios pe gânduri Bucureştiul, deoarece ameninţa să tulbure balanţa de putere din regiune. Guvernul român a cerut despăgubiri teritoriale din partea Bulgariei, însă nu s-a bucurat de sprijinul Austriei, al cărei obiectiv major era atragerea Bulgariei de partea Triplei Alianţe, ca o contrapondere pentru Serbia. Când Bulgaria şi-a atacat fostele aliate, Serbia şi Grecia, în vara anului 1913, într-o dispută aprigă privind împărţirea teritoriului răpit Turciei, România a declarat război Bulgariei, sfidând apelurile Austriei şi Germaniei la moderaţie. Al Doilea Război Balcanic a fost de scurtă durată şi dezastruos pentru Bulgaria, iar prin Tratatul de la Bucureşti din 10 august 1913 Bulgaria a cedat României sudul Dobrogei. Astfel, România a încheiat războiul cu un prestigiu sporit, ca garantă a balanţei de putere în Balcani, şi cu mai multă încredere în sine. Fără îndoială că această criză din Balcani din 1912-1913 a adâncit pe deplin înstrăinarea României de Austro-Ungaria şi de Tripla Alianţă.

O apropiere a României de Tripla Înţelegere (Marea Britanie, Franţa şi Rusia) era vizibilă în primăvara anului 1914. Relaţiile Franţei cu România s-au îmbunătăţit simţitor, după ce diplomaţii francezi sprijiniseră pe deplin România în

al Doilea Război Balcanic. Cele două ţări şi-au coordonat planurile, iar Rusia a curtat îndelung România, sub îndrumarea ministrului de Externe Serghei Sazonov. Vizita ţarului Nicolae al II-lea la Constanţa la 14 iunie 1914 a marcat începutul unei noi epoci în relaţiile dintre cele două ţări. Însă prim-ministrul Ionel Brătianu a refuzat să adere formal la Tripla Înţelegere. Era cu adevărat dornic să continue apropierea de Rusia, însă nu dorea să amplifice tensiunile cu Austro-Ungaria şi respecta puterea economică şi militară a Germaniei.

Primul Război Mondial

În săptămânile de după asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Austro-Ungariei, la Sarajevo, în 28 iunie 1914, regele Carol şi politicienii liberali şi conservatori au asistat tot mai neliniştiţi la deteriorarea situaţiei internaţionale. Au adoptat o politică de neutralitate în cadrul unei reuniuni a Consiliului de Coroană din 3 august. În această şedinţă prezidată de rege, la care au participat membrii cabinetului, foşti prim-miniştri şi preşedinţii principalelor partide politice, au fost analizate două posibilităţi. Prima – intrarea imediată în război de partea Puterilor Centrale – a fost susţinută de Carol, care s-a declarat sigur de victoria Germaniei şi a apelat la simţul onoarei ascultătorilor săi, pentru respectarea angajamentelor din

tratat faţă de Germania şi Austro-Ungaria. Însă nu s-a bucurat decât de sprijinul lui Petre Carp, liderul conservator, care a considerat că opinia publică în favoarea Antantei, deşi copleşitoare, era irelevantă şi s-a arătat dezinteresat de situaţia românilor din Transilvania. Însă tocmai acestea erau problemele majore care îi frământau pe toţi ceilalţi. În faţa poziţiei puternice favorabile neutralităţii adoptate de liderii partidelor, care au declarat că nu îşi puteau asuma răspunderea unui guvern care se implica în război alături de Puterile Centrale, regele, subliniindu-şi rolul de monarh constituţional, a acceptat decizia acestora.

La 10 octombrie 1914, când regele Carol a murit, Brătianu a preluat controlul deplin asupra politicii externe. Deşi simpatiza cu Antanta, nici el şi nici urmaşul lui Carol, nepotul său, Ferdinand, nu intenţionau să iasă din neutralitate până când nu se limpezea cursul războiului şi puteau fi siguri că-şi vor înfăptui ţelurile naţionale.

Brătianu a continuat cu intermitenţe negocierile cu Antanta pe parcursul anului 1915 şi la începutul lui 1916. A ridicat miza pentru intrarea României în război şi era hotărât să nu se implice prematur în conflict. Cea mai importantă dintre condiţiile sale era o garanţie scrisă că România avea să primească Transilvania, Bucovina şi Banatul ca răsplată pentru serviciile sale. De asemenea, era pe deplin conştient de izolarea geografică a ţării sale faţă de Aliaţii occidentali şi a cerut asigurarea unui flux continuu de armament şi provizii, care nu puteau veni decât prin Rusia.

Aliaţii occidentali au acceptat în cele din urmă condiţiile lui Brătianu, în iulie 1916. Însă nici măcar atunci decizia de a intra în război nu a fost luată uşor. Au mai urmat şase săptămâni de negocieri înainte ca toate detaliile aderării României la Antanta să fie puse la punct. În special Rusia a considerat termenii lui Brătianu exageraţi, iar ceilalţi Aliaţi erau mai curând interesaţi să folosească armata României pentru a deschide un nou front împotriva Puterilor Centrale decât să înfăptuiască aspiraţiile naţionale ale României. Franţa a propus o formulă care s-a dovedit acceptabilă : Rusia, care preluase controlul negocierilor cu Brătianu, avea să ofere, pe hârtie, tot ce ceruse acesta, până şi egalitatea cu ceilalţi Aliaţi la conferinţa de pace, dar, dacă la sfârşitul războiului nu puteau fi respectate toate condiţiile României, atunci principalii Aliaţi aveau să constrângă pur şi simplu România să accepte mai puţin decât i se promisese.

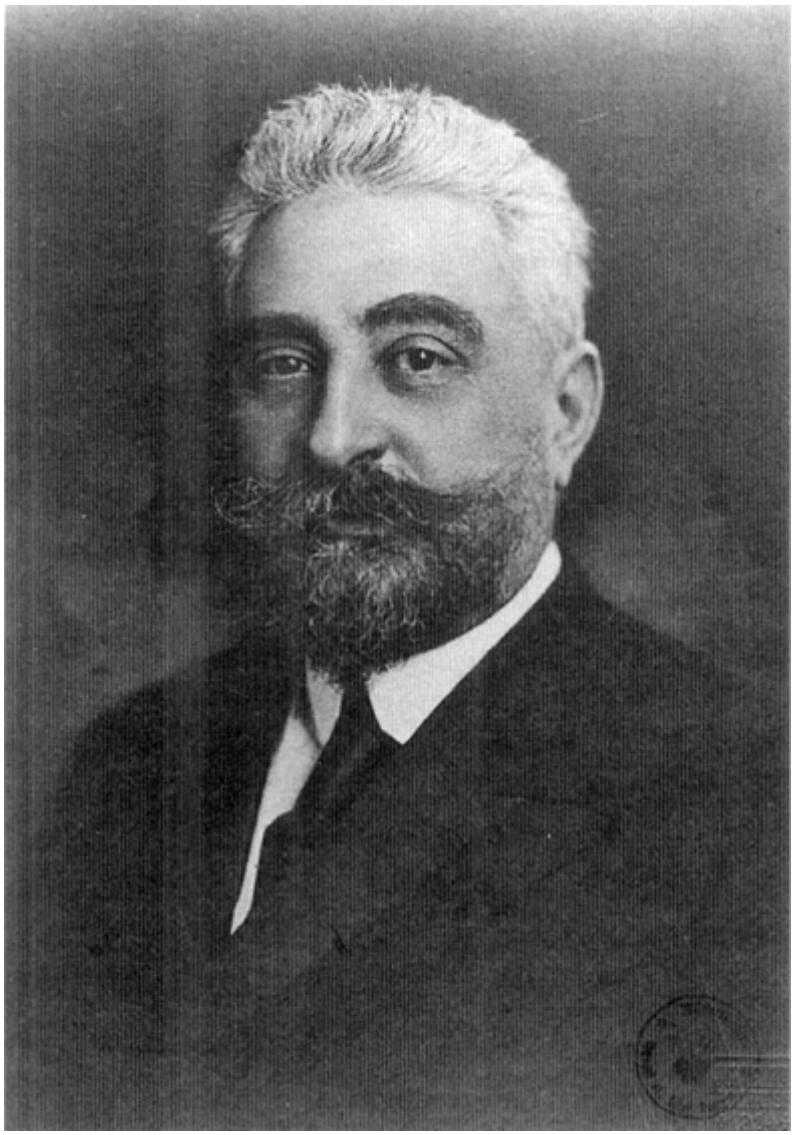

11. Ion I.C. Brătianu

În cele din urmă, la 17 august 1916, Brătianu şi reprezentanţii diplomatici ai Franţei, Marii Britanii, Rusiei şi Italiei la Bucureşti au semnat convenţiile politice şi militare care stipulau condiţiile intrării României în război. De o însemnătate imediată erau clauzele ce prevedeau declanşarea unui atac asupra Austro-Ungariei nu mai târziu de 28 august şi recunoaşterea dreptului românilor din Austro-Ungaria la autodeterminare şi la unirea cu regatul României. Consiliul

român de Coroană a aprobat în mod formal tratatele şi a declarat război Austro-Ungariei la 27 august. În ziua următoare, Germania a declarat război României. A fost urmată de Turcia la 30 august şi de Bulgaria la 1 septembrie.

Operaţiunile militare româneşti, care au început la 27-28 august cu un atac în Transilvania, au avut succes iniţial, însă armata română nu era capabilă să susţină campanii atât în nord, împotriva armatelor germană şi austro-ungară, cât şi la sud, împotriva unei forţe combinate, germană şi bulgară. Confruntarea decisivă a avut loc în vestul Munteniei, în noiembrie şi la începutul lunii decembrie 1916. Craiova a fost ocupată la 21 noiembrie, iar forţele austriece şi germane s-au îndreptat apoi spre est, către râurile Argeş şi Neajlov, unde, între 30 noiembrie şi 3 decembrie, au înfrânt armata română şi au determinat o retragere generală. Trupele germane au intrat în Bucureşti la 6 decembrie. Frontul s-a stabilizat în cele din urmă în sudul Moldovei, de-a lungul Dunării şi Siretului, la 10 ianuarie 1917.

Pierderile suferite de România în cele patru luni de război au fost majore, 250.000 de soldaţi fiind ucişi, răniţi sau luaţi prizonieri, aproape o treime din forţa mobilizată în august 1916, iar armata rămânând fără o bună parte din echipament : două treimi din puşti, jumătate din mitraliere şi un sfert din tunuri. Mai bine de jumătate din ţară, care găzduia cele mai importante regiuni agricole şi centre industriale, se afla sub ocupaţie inamică.

După evacuarea regelui şi a guvernului său de la Bucureşti la Iaşi, una dintre primele măsuri luate de Brătianu a fost

formarea unui guvern de unitate naţională la 24 decembrie 1916. Take Ionescu, politician conservator de frunte, şi alţi câţiva conservatori democraţi şi-au unit forţele cu liberalii, însă majoritatea conservatorilor s-au ţinut deoparte. Pe deplin conştient de moralul scăzut al armatei şi temându-se de răspândirea frământărilor sociale, Brătianu a făcut din reforma agrară şi electorală principalul scop intern al guvernului de coaliţie.

Revoluţia Rusă din martie 1917 a dat elan reformei. Posibilele repercusiuni ale evenimentelor de dincolo de graniţă asupra soldaţilor şi ţăranilor români au alarmat cercurile guvernamentale. Numeroşi politicieni s-au temut că molima revoluţionară avea să se răspândească rapid în Moldova. Sub presiunea acestor evenimente, la 5 aprilie 1917, regele a emis o proclamaţie pentru trupele sale prin care le promitea pământ şi drept de vot imediat după terminarea războiului. Gestul său a fost susţinut atât de liberali, cât şi de conservatori şi pare să fi avut efectul scontat asupra moralului armatei.

Războiul s-a reluat pe deplin pe frontul moldovenesc în iulie 1917, când generalul Alexandru Averescu a condus ofensiva de lângă Mărăşti care făcea parte dintr-un efort coordonat al Aliaţilor de a înfrânge Puterile Centrale pe fronturile de est şi de vest. După câteva zile de progrese, Averescu a oprit operaţiunea, din cauza înrăutăţirii situaţiei din Galiţia şi a faptului că trupele ruseşti din Moldova erau nedisciplinate şi cu moralul la pământ. Mareşalul August von Mackensen, comandantul forţelor germane şi austro-ungare, a

lansat o ofensivă puternică în 6 august, prin care urmărea să spulbere armatele române şi ruse şi, astfel, să scoată România din război. Luptele acerbe au atins punctul culminant la Mărăşeşti în 19 august, când armata română a oprit înaintarea duşmanului şi a pus capăt ofensivei.

Atunci a apărut un nou pericol. La sfârşitul verii anului 1917, evenimentele revoluţionare din Rusia ameninţau să tulbure frontul şi să submineze stabilitatea politică şi socială din Moldova. Pe măsură ce tot mai mulţi soldaţi ruşi sătui de război erau atraşi în cauze radicale cu promisiuni de pace şi de echitate socială şi economică, Brătianu şi regele se temeau că aceste frământări aveau să-i cuprindă pe propriii lor soldaţi din rândurile ţărănimii. Revoluţia Bolşevică din noiembrie le-a accentuat presimţirile.

Situaţia volatilă de pe frontul moldovenesc a fost complicată de evenimentele politice din Basarabia, unde prăbuşirea regimului ţarist îi pusese în mişcare pe moldovenii din toate categoriile sociale. Reprezentanţii lor din Sfatul ales al Ţării au proclamat la 4 decembrie Republica Democratică Federativă Moldovenească şi, pentru a rezista forţelor bolşevice, au cerut ajutorul guvernului român de la Iaşi. Brătianu a răspuns cu o divizie de soldaţi, care i-a alungat pe bolşevici din Chişinău, capitala ţării, la 26 ianuarie, după care, la 27 martie, majoritatea moldovenească din Sfat a votat în favoarea unirii cu România.

Guvernul român nu s-a putut bucura pe deplin de anexarea iminentă a Basarabiei. La 3 martie 1918, noul guvern bolşevic de la Petrograd a semnat Pacea de la Brest-

Litovsk cu Puterile Centrale şi a ieşit din război, lipsind astfel România de sprijinul militar rusesc şi de căile de aprovizionare din Vest. Două luni mai târziu, la 7 mai, guvernul român, condus acum de conservatorul progerman Alexandru Marghiloman, a semnat Tratatul de la Bucureşti, prin care România devenea dependentă din punct de vedere politic şi economic de Puterile Centrale.

Evenimentele hotărâtoare de pe câmpurile de luptă îndepărtate au schimbat radical soarta României. Pe Frontul de Vest, Aliaţii au blocat ofensiva germană finală în iulie 1918 şi au avansat treptat spre Germania, iar în nordul Italiei au alungat armatele austro-ungare ; toate acestea au forţat Austro-Ungaria şi Germania să accepte armistiţiul la 3 noiembrie şi, respectiv, la 11 noiembrie. Guvernul Marghiloman a căzut, iar la 12 noiembrie Ionel Brătianu a revenit ca prim-ministru, hotărât să-şi înfăptuiască ţelurile : un stat naţional român unit şi adoptarea reformei agrare şi electorale. La 10 noiembrie, regele Ferdinand ordonase deja armatei să intre din nou în război, iar la 1 decembrie s-a întors triumfător la Bucureşti în fruntea trupelor sale.

România Mare s-a înfăptuit rapid, dar nu fără anumite provocări. Cum Imperiul Austro-Ungar se dezintegrase, românii din Bucovina şi din Transilvania s-au declarat în favoarea unirii cu regatul român la 28 noiembrie şi, respectiv, la 1 decembrie. Zece zile mai târziu, Sfatul Ţării din Basarabia şi-a anunţat decizia de a proceda la fel. La Conferinţa de Pace de la Paris, care a început la 18 ianuarie 1919, prim-ministrul Ionel Brătianu avea ca principal scop recunoaşterea

internaţională a noilor hotare ale ţării sale, prin acordarea tuturor teritoriilor pe care Aliaţii le promiseseră în tratatul din 1916, precum şi a Basarabiei. Însă modul în care a fost tratată România la conferinţă de către Aliaţi a constituit un şoc violent. „Cei patru mari” (Marea Britanie, Franţa, Statele Unite şi Italia), care au format alături de Japonia Consiliul Suprem, şi-au asumat deciziile finale şi au refuzat să trateze România ca pe un egal în procesul de conciliere.

Brătianu a pledat energic cauza României. Pentru el, cea mai importantă chestiune teritorială era Transilvania şi era hotărât să împingă noua graniţă cu Ungaria până la Tisa. Astfel, a trimis armata română spre centrul Ungariei, în ciuda solicitării Consiliului Suprem de a-i opri înaintarea. Ofensiva română a dus la prăbuşirea Republicii Sovietice Ungaria condusă de Béla Kun la 1 august 1919 şi la ocuparea Budapestei trei zile mai târziu. Brătianu avea de gând să instaleze un guvern dornic să încheie pacea în termeni favorabili României, însă intransigenţa sa teritorială i-a întors pe Aliaţii occidentali împotriva sa.

Între timp, Brătianu s-a implicat şi într-o dispută cu Aliaţii în privinţa drepturilor minorităţilor. Problema centrală era statutul civil al evreilor români. Aliaţii au introdus în tratatul propus cu Austria garanţii privind drepturi egale de cetăţenie pentru evrei şi angajamentul de a lua în viitor şi alte măsuri în beneficiul lor pe care le vor considera necesare. Toate aceste chestiuni urmau să fie incluse în amănunt într-un tratat separat privind minorităţile pe care Aliaţii aveau să-l întocmească, iar România avea să fie silită să-l semneze.

Brătianu a reacţionat promiţându-le la 3 mai Aliaţilor că România avea să asigure egalitatea absolută şi libertăţi politice extinse pentru toate minorităţile etnice, însă a refuzat să compromită suveranitatea ţării sale şi să permită altor state să dicteze politica guvernamentală. Lucrurile au intrat într-un impas, iar România nu a semnat Tratatul de la Saint-Germain cu Austria în 10 septembrie 1919. Două zile mai târziu, Brătianu, acum la Bucureşti, a demisionat.

În ciuda acestor dificultăţi, într-un an, problemele teritoriale ale României s-au rezolvat. Sub presiunea sporită a Aliaţilor, la 9 decembrie 1919, un nou guvern de coaliţie a semnat tratatul cu Austria şi tratatul referitor la minorităţi. Celelalte chestiuni teritoriale au fost tranşate relativ uşor. Tratatul de la Neuilly cu Bulgaria din 27 noiembrie 1919 a păstrat intactă graniţa din Dobrogea dintre România şi Bulgaria stabilită în 1913. Cât despre Banat, însuşi Consiliul Suprem a trasat hotarul dintre România şi noua Iugoslavie, acordând circa două treimi din regiune României.

Harta 7. România Mare în perioada interbelică

Recunoaşterea de către Aliaţi a alipirii Basarabiei la România a venit mai greu, deoarece aceştia au condiţionat-o de soluţionarea diferendelor României cu Ungaria. Această condiţie a fost îndeplinită la 4 iunie 1920, când România a semnat Tratatul de la Trianon, prin care a primit toată Transilvania şi o parte din estul Ungariei, inclusiv oraşele Oradea (Nagyvárad) şi Arad. Apoi, la 28 octombrie 1920, Consiliul Ambasadorilor, care luase locul Conferinţei de Pace, a recunoscut anexarea Basarabiei de către România, însă a lăsat detaliile în seama negocierilor directe dintre România şi Rusia.

Aşadar, până în toamna anului 1920, toate achiziţiile teritoriale ale României fuseseră consfinţite pe plan internaţional. Astfel, regatul antebelic a sporit cu 156.000 de kilometri pătraţi (acum 296.000 de kilometri pătraţi) şi

8.500.000 de locuitori (acum 16.250.000). Însă, prin înfăptuirea aspiraţiilor naţionale îndelung visate, România dobândise şi minorităţi substanţiale. În 1920, circa 30% din populaţie nu era română, faţă de 8% înainte de război. În acelaşi timp, noile provincii au contribuit enorm la capacitatea de producţie a României, potenţialul industrial al ţării fiind în 1919 cu 235% mai mare decât în 1916.

Românii aveau în faţă misiuni descurajante. În primul rând, trebuiau să refacă ţara după război, iar apoi să integreze noile provincii şi noii cetăţeni în structurile existente şi în instituţiile unui stat naţional modern rafinat.

5

Pace şi război, 1919-1947

Tendinţele generale ale dezvoltării politice, economice şi sociale perceptibile cu un secol mai devreme au atins punctul culminant în cele două decenii interbelice, când România modernă s-a desăvârşit ca stat-naţiune. A fost o epocă de o uriaşă vitalitate şi creativitate, principalele clase sociale experimentând idei şi forme noi, de la politică la afaceri şi de la filosofie la poezie. Însă a fost şi o epocă de disensiuni şi dezbinare, deoarece românii au fost siliţi să reorganizeze instituţii vechi, să reanalizeze tradiţii respectate şi să atace problemele societăţii burgheze în curs de urbanizare şi în plină ascensiune, comune întregii Europe.

În anumite privinţe, viaţa economică şi socială a urmat tiparele familiare. Agricultura a rămas baza economiei româneşti, deoarece asigura traiul majorităţii populaţiei şi grosul exporturilor, de care depindea sănătatea financiară a ţării. Dar, în acelaşi timp, industria făcea progrese substanţiale şi îşi sporea treptat cota-parte din venitul naţional. Ţărănimea a rămas în continuare majoritară, iar clasa muncitoare urbană a crescut odată cu industria şi cu comerţul. Însă burghezia a fost cea care şi-a lăsat amprenta asupra perioadei interbelice. Deşi încă relativ restrânsă,

burghezia s-a impus în aceste două decenii ca forţă călăuzitoare în viaţa economică şi politică.

În politică, principala problemă era supravieţuirea democraţiei parlamentare în faţa provocărilor majore venite din partea forţelor autoritariste. Perspectivele democraţiei păreau promiţătoare în anii 1920, întrucât principalele două partide – Partidul Naţional-Liberal şi Partidul Naţional-Ţărănesc – erau devotate guvernării parlamentare. Însă în deceniul următor, incertitudinile legate de progresul economic şi de stabilitatea socială au pus la îndoială viabilitatea şi chiar oportunitatea condiţiilor româneşti ale instituţiilor democratice liberale. Mişcările şi partidele de dreapta au reacţionat la temerile şi îndoielile răspândite oferindu-şi propriile soluţii, autoritariste.

Rolul României în relaţiile internaţionale şi chiar securitatea ei depindeau în primul rând de obiectivele şi de manevrele marilor puteri. Guvernele româneşti succesive s-au aliniat cu Franţa şi Marea Britanie, deoarece acestea erau principalele garante ale Acordului de pace de la Versailles şi, astfel, protejau România Mare. Însă la sfârşitul anilor 1930, întrucât puterile occidentale demonstraseră în repetate rânduri că nu erau dispuse să ia atitudine în faţa planurilor agresive ale lui Adolf Hitler de după 1933, când acesta a ajuns la putere, liderii români înclinau să treacă de partea Germaniei.

Toate aceste chestiuni de politică internă şi externă şi-au găsit un loc în cadrul marii dezbateri naţionale cu privire la dezvoltarea şi identitatea naţională. Întrebarea centrală, ca pe

vremea junimiştilor, era dacă România trebuia să urmeze modelul occidental şi să se alăture naţiunilor europene moderne, urbanizate şi industrializate, sau dacă trebuia să rămână fidelă tradiţiilor sale rurale, agrare şi ortodoxe şi, astfel, potrivit unora, să nu-şi trădeze propria identitate. Cei care propuneau o a treia cale îi asigurau pe români că tot ce era mai bun în stilul lor tradiţional de viaţă avea să se păstreze şi le sugerau totodată că aveau să se bucure şi de progresul social şi economic general al Europei. La fel ca în perioada antebelică, toate aceste probleme i-au atras pe politicienii şi pe gânditorii sociali de diferite convingeri ideologice într-o cursă intelectuală care, în entuziasmul şi disperarea sa, a surprins esenţa perioadei interbelice.

Marea dezbatere

Intelectualii care au dezbătut viitorul curs al ţării lor erau împărţiţi în două grupuri mari, europenişti şi tradiţionalişti, la fel ca în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cel dintâi grup trata România ca făcând parte din Europa şi insista că aceasta nu poate alege decât calea progresului economic şi social pe care o urmase deja Occidentul urbanizat şi industrializat. Tradiţionaliştii, pe de altă parte, subliniau caracterul agrar al României şi căutau modele de dezvoltare bazate pe moştenirea socială unică, de lungă durată a ţării. Afinităţile ambelor grupuri cu curentele de gândire antebelice sunt

frapante, dar nu surprinzătoare, deoarece se inspiră din plin din viziunile agrare şi industriale mai vechi ale României viitoare. Cu toate acestea, gândirea lor era originală faţă de cea a strămoşilor lor intelectuali, deoarece reinterpretau locul României în Europa în lumina propriei experienţe şi a aşteptărilor pe care le aveau de la secolul XX.

Europeniştii, deşi abordau dezvoltarea din diverse perspective, împărtăşeau totuşi opinii similare cu privire la istoria modernă a României şi la locul ei în Europa. Două figuri se evidenţiază : criticul literar Eugen Lovinescu şi economistul şi sociologul Ştefan Zeletin. Pentru prima oară în literatura ştiinţifică, cei doi şi-au propus o cercetare amplă a cauzelor naşterii României moderne. Amândoi au asociat procesul cu introducerea capitalismului de tip occidental în principatele române şi au considerat că Revoluţia de la 1848 şi Constituţia din 1866 fuseseră hotărâtoare pentru supravieţuirea ţării. Însă Lovinescu a descoperit forţa motrice a schimbării în idei, în vreme ce Zeletin a subliniat cauzele economice şi sociale. Cu toate acestea, cei doi erau de acord că „occidentalizarea" era o etapă istorică necesară pe care fiecare ţară trebuia să o parcurgă şi nu se îndoiau că influenţele din afara Europei, şi nu forţele interne, fuseseră principalul catalizator al apariţiei României moderne.

Eugen Lovinescu (1881-1943), cel mai influent critic literar al vremii, a găsit originile României moderne în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în primele contacte culturale şi intelectuale masive cu Europa Occidentală. În lucrarea sa în trei volume *Istoria civilizaţiei române moderne* (1924-1926) el

a tratat această întâlnire ca pe o luptă între sistemul de idei occidental şi cel autohton. Cel dintâi a avut câştig de cauză, susţinea el, deoarece elitele din Moldova şi Ţara Românească considerau că Europa era superioară Răsăritului. Drept urmare, aceste elite şi-au propus să elimine decalajul enorm pe care îl percepeau între ele însele şi Vest prin adoptarea instituţiilor, eticii şi metodelor acestuia, în acord cu ceea ce Lovinescu numea „sincronism". Pentru el, această „lege" era cheia înţelegerii relaţiei dintre România agricolă, patriarhală, pe de o parte, şi Occidentul industrial, urban, pe de altă parte. Drept urmare, cei inferiori îi imitau pe cei superiori, popoarele subdezvoltate – pe cele mai avansate şi satul – oraşul. La început se desăvârşea imitaţia. Era superficială şi neselectivă, dar mai târziu, la maturitate, era transformată în adaptarea aspectelor considerate necesare şi superioare, etapă în care, după Lovinescu, România ajunsese în anii 1920.

Ştefan Zeletin (1882-1934), filosof materialist, insista că soarta României era strâns legată de cea a capitalismului occidental. Cea mai influentă lucrare a sa, *Burghezia română : originea şi rolul ei istoric* (1925), oferea o interpretare economică a „occidentalizării" României ce completa şi echilibra analiza lui Lovinescu cu privire la aspectele intelectuale şi culturale ale procesului. Zeletin a încercat să arate că România modernă era produsul schimbărilor economice fundamentale generate de introducerea capitalului vest-european după Tratatul de la Adrianopol (1829), care eliberase principatele române de efectele sufocante ale îndelungatului control otoman asupra comerţului lor. Apoi a

arătat cum din procesele de transformare economică s-a născut o burghezie autohtonă, o clasă despre care era sigur că avea să călăuzească ţara prin toate etapele succesive ale modernizării.

Europeniştilor li se opuneau grupuri şi indivizi care căutau modele pentru viitorul României în trecutul autohton, real sau închipuit. Termenul „tradiţionalişti" îi descrie cu acurateţe, însă aceştia aveau păreri diferite despre ceea ce era cu adevărat tradiţia românească. În general, aceştia împărtăşeau credinţa în caracterul predominant rural al dezvoltării istorice române şi se opuneau cu fermitate importurilor culturale şi instituţionale „anorganice" din Vest. Cu toţii se inspirau din curentele de idei care fuseseră în prim-plan în viaţa intelectuală europeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX. Probabil pare paradoxal că datorau atât de mult gândirii vest-europene, dat fiind că erau înclinaţi să respingă instituţiile economice şi politice occidentale.

Dintre toate curentele tradiţionaliste din perioada interbelică, niciunul nu a avut o mai mare influenţă asupra vieţii intelectuale şi culturale decât cel promovat de fondatorii revistei literare *Gândirea*. Gândiriştii, cum au ajuns să fie cunoscuţi, erau atraşi de gândirea speculativă, de experienţele mistice şi religioase şi de spiritualitatea primitivă a folclorului şi erau dornici să-şi exprime ideile într-un limbaj cu totul modern.

Nichifor Crainic (1889-1972) a reprezentat unul dintre cele două mari curente din cercul gândiriştilor. Susţinător neclintit

al valorilor nativiste, Crainic era alarmat de ceea ce percepea ca fiind declinul moral şi spiritual al societăţii româneşti începând din secolul al XIX-lea. Dorea să inverseze această tendinţă prin revenirea la „valorile autentice” ale spiritului românesc, adică la învăţăturile ortodoxiei răsăritene. Accentuarea spiritualităţii ortodoxe i-a diferenţiat autohtonismul de sămănătorim şi poporanism, care subliniaseră mijloacele culturale şi, respectiv, economice de regenerare naţională.

Poetul şi filosoful Lucian Blaga (1895-1961) a fost principalul reprezentant al celuilalt mare curent din cercul *Gândirii*. Alături de colegii săi, poeţii şi prozatorii responsabili în bună parte de uriaşul prestigiu literar al revistei, Blaga a căutat dincolo de ortodoxia răsăriteană sursele profunde ale tradiţiei autohtone şi calea cea mai potrivită de progres naţional. Deşi recunoşteau contribuţia pe care o avusese ortodoxia în viaţa spirituală şi culturală românească, ei şi-au extins analiza la spiritul popular reflectat în folclor şi în mitologie, la religiile orientale şi la gândirea filosofică şi sociologică contemporană din Europa de Vest. Blaga a avut o abordare mai largă, mai europeană, a dezvoltării şi a caracterului naţional decât Crainic. Cheia modului în care el înţelegea aceste probleme poate fi găsită în teoria sa cuprinzătoare asupra stilului, pe care a elaborat-o în *Orizont şi stil* (1935). Blaga a aplicat teoria sa generală în cazul românilor în *Spaţiul mioritic* (1936), insistând că spiritualitatea românească, ce determina în cea mai mare măsură caracterul naţional, fusese păstrată intactă în lumea

rurală. În analiza finală, a mers dincolo de descoperirea caracterului naţional. A găsit în lumea ancestrală a satului secretele uitate ale epocii inocenţei, înainte ca păcatul cunoaşterii să-l înstrăineze pe om de natură şi de adevăratul său eu.

Ideile tradiţionaliste au apărut într-o varietate de forme. Filosoful Nae Ionescu (1888-1940), teoreticianul *trăirismului*, o formă de existenţialism, era sigur că Europa se afla în pragul unei noi epoci spirituale care avea să înlocuiască golul moral şi etic al unei lumi dominate de tehnologie şi de ştiinţa modernă. El a găsit sursele spiritualităţii româneşti în ortodoxie, care, insista el, îi separase dintotdeauna pe români de Europa catolică şi protestantă şi, astfel, le imprimase o dezvoltare diferită.

Ionescu şi-a găsit numeroşi adepţi în rândul tinerei generaţii de intelectuali care au ajuns la maturitate la sfârşitul anilor 1920. Cel mai de seamă era cercul „Criterion”, din care făceau parte Mircea Eliade (1907-1986), care avea să devină un istoric renumit al religiilor, şi Emil Cioran (1911-1995), filosof al condiţiei umane tragice. Deşi au recunoscut rolul pe care îl avusese ortodoxia în modelarea destinului românilor, aceştia erau dornici să exploreze diferitele sensuri ale existenţei.

Alături de europenişti şi de tradiţionalişti, susţinătorii altor curente de idei au analizat o a treia posibilitate de dezvoltare care să reunească moştenirea agrară a României şi nevoia de adaptare din experienţa europeană modernă a tuturor aspectelor utile pentru ţărani şi atractive pentru progresul

economic şi social. Dintre toate aceste curente, ţărăniştii au fost cei mai coerenţi şi mai eficienţi partizani ai unei României în acord cu „caracterul ei preponderent agricol”. Ei se înrudeau cu populiştii şi, într-un fel, erau urmaşii acestora. Şi unii, şi alţii privilegiau o societate agrară bazată pe instituţiile autohtone şi erau neîncrezători în ceea ce priveşte societatea industrială, burgheză şi oraşul. Cu toate acestea, ţărănismul nu era o simplă extensie a populismului, deoarece era puternic influenţat de progresele teoriei sociale şi economice din perioada interbelică. Cea mai originală contribuţie a sa la gândirea socială românească, elaborată de principalul său teoretician, Virgil Madgearu (1887-1940), a fost doctrina României agrare ca o a treia lume situată între individualismul capitalist al Vestului şi colectivismul socialist al Estului. La rândul ei, această doctrină se sprijinea pe două ipoteze fundamentale : în primul rând, aceea că ferma de familie reprezenta un mod diferit de producţie şi constituia baza economiei naţionale ; şi, în al doilea rând, ipoteza că „statul ţărănesc”, o entitate politică administrată şi responsabilă faţă de majoritatea populaţiei, trebuia să înlocuiască ordinea existentă.

Ca stâlp politic al ţărănismului, Madgearu reprezenta un tip nou de stat, care avea să satisfacă nevoile şi aspiraţiile masei populaţiei şi avea să fie ghidat de teoria potrivit căreia progresul social şi economic al României era menit să rămână diferit de cel al Occidentului capitalist. Implicită era supoziţia sa potrivit căreia ţărănimea forma o clasă separată, diferită atât din punct de vedere economic, cât şi psihologic de

burghezie şi de proletariatul urban, şi că, drept urmare, şi statul care reprezenta ţărănimea trebuia să difere de sistemele politice burghez şi socialist. Madgearu a numit noua entitate „statul ţărănesc”. Cât despre formele politice, a ales fără şovăială democraţia parlamentară.

Cu toate acestea, Madgearu aveau îndoieli serioase cu privire la bazele României Mari, aşa cum se întemeiau ele pe iniţiativa privată şi pe piaţă. Meditând asupra misiunii de a gestiona o economie tot mai complexă, el a ajuns să considere statul drept un coordonator indispensabil. Criza economică globală îl convinsese că epoca liberalismului economic în Europa îşi urmase cursul. Deşi nu împărtăşea teoriile unora dintre colegii săi ţărănişti cu privire la dispariţia iminentă a capitalismului occidental, Madgearu nu mai era dispus să lase iniţiativa economică doar pe mâini private. În schimb, a propus o planificare şi o coordonare statală, pe care le-a reunit sub denumirea de *dirijism*. Succesele iniţiale ale programului New Deal – sau, cum îl numea el, „Revoluţia Roosevelt” – în reînsufleţirea şi restructurarea economiei americane după Marea Criză l-au încurajat să creadă că intervenţia statului ar putea avea rezultate benefice similare şi în ţara lui. A considerat că dirijismul ar funcţiona cel mai bine într-un mediu socialist, dar nu a susţinut o transformare socialistă a economiei româneşti, parţial datorită angajamentului său faţă de fermele ţărăneşti private şi concepţiei sale asupra individualismului ţărănesc. Cu toate acestea, era de părere că România, prin structura sa agrară

unică, ar putea adapta principiile dirijismului la nevoile sale specifice.

Toţi participanţii la dezbaterea privind caracterul naţional şi căile de dezvoltare au fost de acord cu cel puţin un aspect : acela că România trecuse prin schimbări rapide şi majore în secolul anterior. În spatele retoricii, ei au recunoscut de asemenea, unii şovăitor, că ţara lor semăna mai mult cu Europa de Vest. Însă nu reuşeau să se pună de acord dacă procesul de europenizare fusese bun sau rău şi cât de mult afectase structura societăţii româneşti. Crizele economice şi politice interne şi starea tulbure a relaţiilor internaţionale din anii 1930 au constituit un test dur pentru diferitele viziuni asupra viitorului României.

Politica

Problema esenţială din viaţa politică românească în perioada interbelică era lupta dintre democraţie şi autoritarism. Perspectivele de consolidare a unui sistem parlamentar după modelul vest-european păreau promiţătoare în anii 1920. Legiferarea votului universal pentru adulţi dădea speranţe că guvernarea oligarhică avea să ia sfârşit în scurt timp. Liderii Partidului Naţional Român din Transilvania şi ai Partidului Ţărănesc din Vechiul Regat, care se bucurau de o largă susţinere, pledau pentru participarea deplină a tuturor cetăţenilor în procesul politic şi insistau asupra unor

consultări autentice cu votanţii prin intermediul unor alegeri corecte. Atât ţărăniştii, cât şi europeniştii erau partizani înfocaţi ai guvernării parlamentare. Susţinerea era puternică şi în rândul populaţiei generale ; când au avut oportunitatea de a-şi exprima liber preferinţele, ca în cadrul alegerilor din 1928, românii au votat în număr copleşitor partidele care reprezentau democraţia.

Cu toate acestea, aveau în cale obstacole imense. În primul rând, obiceiurile vechi de o jumătate de veac. Apatia şi lipsa de experienţă a ţăranilor, care se datorau înainte de toate excluderii lor aproape totale din procesul politic, nu au fost niciodată depăşite pe deplin şi, drept urmare, impactul votului universal a fost diminuat. Vechiul spirit în care se făcuse politică a persistat, iar politica de dragul avantajelor pe termen scurt, şi nu al principiilor, s-a intensificat. Partidul Liberal, cea mai puternică organizaţie politică din anii 1920, nu s-a abătut mult de la tradiţie. Teoretic devotat sistemului parlamentar, acesta a preferat să organizeze alegerile în mod tradiţional şi să conducă cu o mână de fier, prin intermediul unei oligarhii industriale şi financiare restrânse. De asemenea, numeroase grupuri şi mulţi indivizi combăteau tot ceea ce reprezenta Europa modernă – urbanism, industrie, raţionalism şi, nu în cele din urmă, instituţii politice democratice. Adepţii lui Nichifor Crainic şi Nae Ionescu, printre alţii, s-au încadrat în această categorie şi au alimentat un climat favorabil mişcărilor politice autoritariste şi naţionaliste extreme.

Anii 1930 au fost un deceniu de criză pentru democraţia românească. Criza globală a exacerbat problemele economice existente şi a acutizat tensiunile sociale, stimulând astfel forţele ostile sistemului parlamentar predominant. Criza a sporit atracţia antisemitismului în rândul anumitor elemente ale societăţii, care l-au folosit ca să atragă sprijin pentru forma lor specifică de naţionalism. Cea mai importantă dintre organizaţiile care au făcut din antisemitism nucleul ideologic al noii lor Românii a fost Garda de Fier, care a atins apogeul popularităţii sale la jumătatea anilor 1930. De asemenea, urcarea lui Carol al II-lea pe tron în 1930 a fost un semn de rău augur pentru democraţie, deoarece acesta nu îşi ascundea dispreţul faţă de instituţiile parlamentare şi intenţia de a deveni sursa incontestabilă a puterii în stat. Nici modificările balanţei europene de putere nu puteau fi ignorate. Ascensiunea Germaniei naziste şi comportamentul agresiv al Italiei fasciste, precum şi politica împăciuitoare adoptată de democraţiile occidentale i-au încurajat pe susţinătorii declaraţi ai democraţiei şi pe nehotărâţii din România să conchidă că viitorul le aparţinea autoritariştilor. Principalele partide democratice păreau să fi pierdut mult din elanul deceniului anterior. Ele s-au dovedit incapabile să facă faţă asaltului din interiorul şi din afara ţării şi au acceptat instaurarea dictaturii lui Carol în 1938, eveniment care a marcat sfârşitul experimentului democratic de o jumătate de secol din România.

Două partide au dominat viaţa politică în perioada interbelică – liberalii şi naţional-ţărăniştii. Partidului Liberal

părea să-i meargă din plin, căci deţinuse puterea perioade îndelungate, în special între 1922 şi 1926. Forţa motoare din cadrul partidului era aşa-numita oligarhie financiară, care era grupată în jurul marilor familii bancare şi industriale conduse de familia Brătianu şi de aliaţii săi. Împletirea puterii bancare, industriale şi politice la o scară atât de mare era o consecinţă a faptului că statul îşi asumase un rol crucial în promovarea dezvoltării economice. Prin această întrepătrundere remarcabilă a intereselor financiare şi de afaceri şi a politicienilor, controlul industriei, al băncilor şi al guvernării a ajuns în mod inevitabil în mâinile aceloraşi oameni.

În anii 1920, teoreticienii liberali, în frunte cu Ştefan Zeletin, şi politicienii liberali, conduşi de Ionel Brătianu, au urmărit acceptarea ideii că Partidul Liberal, dat fiind locul său dominant în viaţa economică şi politică, reprezenta întreaga naţiune. Înşişi liderii liberali şi-au prezentat partidul ca fiind mai presus de clase, un partid care promova măsuri de care beneficiau toate elementele societăţii. Şi-au întărit afirmaţiile subliniind faptul că partidul lor susţinuse reforma agrară şi electorală şi rolul său crucial în înfăptuirea României Mari. Ionel Brătianu a insistat că liberalii ţineau seamă de nevoile şi de interesele tuturor grupurilor sociale şi se străduiau să le armonizeze. Întrucât al lor era „partidul naţiunii”, Brătianu şi colegii săi au denunţat partidele bazate pe clasă ca fiind străine spiritului românesc. În viziunea lor, atât Partidul Ţărănesc, cât şi Partidul Socialist reprezentau un pericol clar pentru România Mare, deoarece, dat fiind că urmăreau

interese restrânse de clasă, potrivit argumentului lor, subminau baza statului naţional.

Liberalismul practicat de Partidul Liberal diferea în numeroase privinţe de cel vest-european. În politică, liberalii foloseau toate mijloacele disponibile pentru a-şi asigura victoria la urne ; se bazau în primul rând pe birocraţie să le susţină cauza şi să descurajeze opoziţia. Gestionau economia într-un mod asemănător. Fără ezitare, organizau carteluri, impuneau măsuri protecţioniste şi acordau subvenţii şi alte privilegii financiare pentru a-şi atinge principalele obiective – industrializarea şi crearea unei infrastructuri moderne, bazată pe modele occidentale. De aceste politici s-a bucurat oligarhia financiară şi industrială, adică ei înşişi, în vreme ce alte grupuri şi clase au rămas nemulţumite.

Celălalt mare partid din perioada interbelică, Partidul Naţional-Ţărănesc, s-a format în 1926, când Partidul Ţărănesc din Vechiul Regat (Moldova şi Muntenia înainte de 1918) s-a unit cu Partidul Naţional din Transilvania. Deşi împărtăşeau anumite idealuri fundamentale – instituţii politice democratice şi libertăţi civile pentru toţi cetăţenii –, programele lor economice şi sociale erau incompatibile. Partidul Ţărănesc îşi dorea o reformă agrară radicală, în vreme ce Partidul Naţional, deşi beneficia de un sprijin substanţial din partea ţăranilor români din Transilvania, era preponderent burghez ca viziune şi mai curând naţionalist decât ţărănesc ca ideologie. De aceea, fuzionarea celor două partide i-a surprins pe contemporani.

Liderii celor două partide şi-au depăşit diferenţele de ideologie şi politică, deoarece şi-au dat seama că separat nu aveau să fie niciodată îndeajuns de puternici încât să-i îndepărteze pe liberali de la putere. Au promis să adauge în constituţie garanţii explicite de libertăţi civile şi drepturi politice şi să extindă responsabilităţile administraţiei locale. Au conştientizat primatul agriculturii şi şi-au exprimat intenţia de a consolida mica proprietate independentă şi de a încuraja mişcarea cooperatistă. Dar au fost de acord să încurajeze şi industria, asigurând tratamentul egal al capitalului intern şi extern şi înlăturând protecţionismul împovărător. Iuliu Maniu (1873-1953) a devenit preşedintele noului Partid Naţional-Ţărănesc, Ion Mihalache (1882-1963) – vicepreşedinte, iar Virgil Madgearu – secretar general. Doi ani mai târziu, parteneriatul a obţinut o victorie însemnată asupra liberalilor în cadrul alegerilor din 1928, cele mai libere din România până după 1989. Succesul lor s-a datorat într-o oarecare măsură absenţei extraordinarului strateg Ionel Brătianu, care murise cu un an mai devreme.

12. Liderii Partidului Naţional-Ţărănesc (de la stânga la dreapta) : Virgil Madgearu, Iuliu Maniu, Ion Mihalache

Partidele de stânga, care se bucurau de susţinerea clasei muncitoare urbane, aveau o influenţă directă redusă asupra vieţii politice în perioada interbelică. După război, Partidul Social-Democrat era puternic divizat între moderaţi, care urmau tradiţia socialistă occidentală, şi radicali, care îi luau

drept model pe bolşevicii din Rusia. Aceste diviziuni au ieşit la iveală la congresul general al Partidului Socialist care a avut la Bucureşti între 8 şi 12 mai 1921. Radicalii, care erau majoritari, au votat afilierea la Internaţionala Comunistă în 8 mai, dată la care se consideră că a luat fiinţă Partidul Comunist Român. Apoi, în 1922, comuniştii au adoptat formal denumirea de Partidul Comunist din România, Secţie a Internaţionalei Comuniste, şi au aprobat statutele care mandatau o organizaţie secretă.

Din diverse motive, Partidul Comunist Român nu a prosperat. Guvernul l-a declarat ilegal la 11 aprilie 1924 şi, de atunci până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost silit să-şi continue activităţile clandestin sau prin intermediul unor organizaţii-paravan. Statutul ilegal al partidului i-a sporit dependenţa de Partidul Comunist Sovietic, care, prin intermediul Cominternului, şi-a arogat dreptul de a-i alege liderii şi de a le stabili politicile. Congresele de partid au instalat străini ca secretari generali ai partidului, întărind astfel concepţia larg răspândită în România potrivit căreia partidul era o organizaţie străină care punea interesele Uniunii Sovietice înaintea celor ale României. Dominaţia sovietică a partidului era consolidată şi de prezenţa în anii 1930 la Moscova a numeroşi comunişti români care alcătuiau „Biroul” Comunist Român, în realitate o ramură a Partidului Comunist Sovietic.

Mulţi dintre socialiştii care refuzaseră să se afilieze la Internaţionala Comunistă şi să se supună Partidului Comunist Sovietic au înfiinţat în cele din urmă un nou Partid Social-

Democrat în 1927, reunind toate partidele regionale într-o singură organizaţie politică condusă de Constantin-Titel Petrescu (1888-1957), figura principală a socialismului democratic românesc interbelic. Acest partid a promis să înlocuiască oligarhia financiară şi politică existentă cu un sistem democratic bazat pe principiul egalităţii civile a tuturor cetăţenilor şi pe socializarea mijloacelor de producţie. Liderii partidului se străduiau din răsputeri să se distingă de comunişti, insistând că reformele pe care le solicitau aveau să fie aplicate prin proceduri ale democraţiei parlamentare, şi nu printr-o acaparare revoluţionară a puterii. Acest program a rămas documentul de bază al social-democraţiei româneşti până după al Doilea Război Mondial.

Formaţiunile politice de dreapta erau relativ nesemnificative în anii 1920. Diferitele încercări de declanşare a unei mişcări fasciste româneşti după modelul celei din Italia lui Mussolini nu au reuşit să atragă decât o mână de membri. Nici experimentele de socialism naţional nu s-au bucurat de succes. Până la sfârşitul deceniului, sloganurile lor în favoarea unei schimbări economice şi sociale radicale nu au atras mulţi adepţi, mai ales fiindcă economia era relativ stabilă, iar majoritatea populaţiei încă avea încredere că democraţia politică avea să rezolve problemele economice şi sociale presante.

Cu toate acestea, o problemă a continuat să alimenteze mişcările de dreapta – antisemitismul. Câtuşi de puţin un fenomen postbelic, în forma sa modernă el data de la începutul secolului al XIX-lea, odată cu intensificarea

imigraţiei evreilor în principate. În perioada interbelică, un lider de marcă al acţiunii împotriva evreilor a fost Alexandru C. Cuza (1857-1947), profesor de economie politică la Universitatea din Iaşi. În 1923, acesta a format Liga Apărării Naţional-Creştine, ale cărei obiective principale erau expulzarea evreilor din toate domeniile vieţii economice şi culturale şi educarea tinerilor în spirit creştin şi naţionalist.

Unul dintre cei mai înflăcăraţi adepţi ai lui Cuza, cel puţin iniţial, a fost Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938), care şi-a creat propria organizaţie naţionalistă, radicală, Legiunea Arhanghelului Mihail, în 1927. Trei ani mai târziu a creat o divizie militară a legiunii, pe care a intitulat-o Garda de Fier, nume care s-a aplicat în scurtă vreme întregii organizaţii. În exterior, Garda amintea de fascismul italian şi german, cu uniformele şi saluturile sale şi preamărirea liderului – Căpitanul –, însă toate acestea nu erau decât forma. Fondul fascismului român – antisemitismul, creştinismul ortodox (într-o formă distorsionată) şi cultul ţăranului ca întruchipare a omului natural, pur – provenea din surse autohtone. Aici, ostilitatea tradiţionalistă faţă de cosmopolitism, raţionalism şi industrializare şi-a găsit o manifestare brută. Însă lipsea ideologia. Liderii Gărzii au ignorat apelurile în favoarea unui stat corporatist, sub pretextul că apariţia omului nou trebuie să preceadă adoptarea programelor. Altminteri, susţineau ei, instituţiile aveau să consolideze pur şi simplu societatea existentă „coruptă”. Deşi exista aşadar şi un accent idealist în doctrina Gărzii, actele repetate de violenţă şi de intimidare a rivalilor i-au scos la iveală natura bătăuşă. În 1933, când Ion

G. Duca, prim-ministru şi noul preşedinte al Partidului Liberal, a scos Garda în afara legii pentru a elimina „forţele subversive”, aceasta a recurs la represalii şi l-a asasinat. Funcţia de premier i-a revenit lui Gheorghe Tătărescu (1886-1957), liderul aşa-numiţilor „tineri liberali”, care erau mai toleranţi cu extrema dreaptă decât liberalii propriu-zişi.

Între alegerile din 1931 şi 1937, Garda de Fier a devenit o mişcare de masă, crescând de la 1% la 15,58% din votul popular. Principalii săi alegători erau tineri din mediul urban, însă atracţia faţă de această mişcare depăşea graniţele de clasă şi îi caracteriza atât pe ţărani, cât şi pe prelaţii din mediul rural, atât elemente ale clasei muncitoare urbane şi ale burgheziei, cât şi elemente de la periferia societăţii. În această perioadă de glorie a Gărzii, conducerea sa era alcătuită din intelectuali burghezi, cu studii superioare, însă naţionalismul său îi atrăgea pe toţi cei care se simţeau înstrăinaţi de un sistem politic şi social care li se părea creat în afara şi pe seama „realităţilor româneşti”.

Garda de Fier îi fascina în special pe membrii tinerei generaţii de intelectuali. Apelul la o renaştere naţională, bazată pe virtuţile simple, tradiţionale ale mediului rural românesc, reprezenta izbăvirea de o ordine socială şi politică ce li se părea coruptă şi în derivă. Tinerii intelectuali au îmbrăţişat cu entuziasm îndemnurile mentorului lor, Nae Ionescu, părintele spiritual al Gărzii de Fier, de a trăi viaţa fără a o reduce la formule abstracte, şi s-au autoproclamat misionarii unei noi spiritualităţi. Misiunea lor, după cum au definit-o ei, era reconstrucţia spirituală a României, aşa cum

generaţia anterioară înfăptuise unitatea politică. Pentru mulţi dintre ei, Garda de Fier părea să fie întruchiparea vitalităţii tinereşti de care era nevoie pentru ca ţara să înceapă să redevină ea însăşi. Însă Emil Cioran voia să realizeze exact opusul. În cartea în care a disecat România modernă, *Schimbarea la faţă a României* (1936), Cioran aştepta de la Garda de Fier declanşarea unei revoluţii „creativ barbare" care să salveze ţara de la dezintegrare prin înlocuirea democraţiei cu totalitarismul. A lăudat Garda de Fier pentru „contopirea ei iraţională" cu naţiunea şi pentru eroism, care „a început cu brutalitate şi s-a sfârşit cu sacrificiu".

Alegerile din 1937 au reprezentat un test vital de forţă între democraţie şi oponenţii ei. Prin intermediul partidului său, Totul Pentru Ţară, Garda de Fier a obţinut 66 de mandate, devenind al treilea partid din parlament ca mărime, după liberali (152 de mandate) şi naţional-ţărănişti (86 de mandate). Însă regele Carol nu a ales prim-ministrul din niciunul dintre aceste partide, ci l-a invitat pe poetul Octavian Goga, preşedintele micului Partid Naţional Creştin, să formeze un guvern. Carol s-a folosit de această oportunitate pentru a-şi împlini propriile ambiţii. Aducând la putere un partid care obţinuse mai puţin de 10% din voturi, el voia să arate că alegerile nu puteau influenţa modul în care se făceau lucrurile şi că, la urma urmei, voinţa sa era cea care conta cu adevărat. În orice caz, nu îşi dorea să instaleze un guvern puternic, deoarece era convins că venise timpul să impună o dictatură regală. Într-adevăr, Carol a acaparat rapid toată puterea, în 10-11 februarie 1938, înlocuind pur şi simplu

Guvernul Goga cu un „guvern consultativ” condus de patriarhul Bisericii Ortodoxe, Miron Cristea, care mai reunea şapte foşti prim-miniştri şi în care Ion Antonescu era ministrul Apărării Naţionale.

Carol a trecut rapid la consolidarea puterii sale, eliminând sistemul parlamentar. La 20 februarie a abolit Constituţia din 1923, înlocuind-o cu una nouă, bazată pe principii corporatiste, care concentra puterea în mâinile regelui. La 30 martie a decretat disoluţia tuturor partidelor şi grupărilor politice, însă a promis că după o perioadă de „adaptare la noile împrejurări” avea să fie adoptată o lege care să expună condiţiile în care puteau fi formate „asociaţiile” politice. Însă o serie de decrete-lege le-au impus penalităţi drastice celor care se opuneau noii ordini, arătând că regele Carol nu avea nici cea mai mică intenţie să restaureze vechiul sistem partinic. Liderul Partidului Naţional-Ţărănesc, Iuliu Maniu, şi cel al Partidului Liberal, Constantin Brătianu, fratele lui Ionel, l-au informat pe Carol că partidele lor aveau să-şi continue activitatea la fel ca înainte de 30 martie şi că, la nevoie, erau pregătiţi să conteste constituţionalitatea actelor sale. Carol a ţinut seama de acest avertisment, iar în următorii doi ani relaţia lor a devenit un fel de armistiţiu.

13. Regele Carol al II-lea

Carol a luat măsuri radicale împotriva Gărzii de Fier, pe care o considera acum principalul său duşman. L-a instruit pe Armand Călinescu, ministrul de Interne şi mâna sa forte din noul cabinet, să o distrugă prin orice mijloace, legale sau ilegale, pe care le considera necesare. Numeroşi membri ai

Gărzii, inclusiv Codreanu, şi simpatizanţi au fost strânşi şi trimişi în lagăre de concentrare. Brutalitatea acestor măsuri pare să fi fost motivată de faptul că regele Carol vedea Garda ca pe un rival periculos la putere şi un agent al Germaniei. Arestarea legionarilor şi uciderea lui Codreanu şi a altor treisprezece gardişti, „în timp ce încercau să evadeze”, au avut loc imediat după vizita lui Carol în Germania, în cadrul căreia Hitler solicitase eliberarea gardiştilor şi formarea unui Cabinet Codreanu.

Schimbările dramatice ale situaţiei internaţionale au zădărnicit eforturile lui Carol de a menţine controlul asupra forţelor politice interne. Capitularea Franţei din iunie 1940 i-a stricat în cele din urmă toate socotelile. L-a împins şi mai mult spre dreapta. A decretat crearea Partidului Naţiunii, un partid „totalitar” a cărui misiune era mobilizarea şi orientarea întregii vieţi morale şi materiale a naţiunii. Însă acest lucru nu a contat foarte mult, deoarece evenimentele internaţionale, mai importante decât voinţa lui Carol, au determinat evoluţia politică a ţării.

Economie şi societate

În perioada interbelică, România a prezentat contraste frapante de subdezvoltare profundă alături de industrializare şi urbanizare în floare, deşi inegale. Pe de o parte, structura economică şi socială şi-a păstrat în linii marii configuraţia de

dinaintea războiului. Agricultura a rămas baza economiei ţării, iar organizarea ei s-a schimbat doar puţin, în ciuda unei reforme agrare cuprinzătoare. Marea majoritate a populaţiei a continuat să trăiască în mediul rural şi să obţină venituri îndeosebi din agricultură. La fel ca înaintea Primului Război Mondial, România a rămas dependentă de Occident ca piaţă pentru produsele sale agricole, materiile prime şi ca sursă de bunuri diverse şi capital de investiţii.

Cu toate acestea, semnele schimbării erau evidente. Industria s-a dezvoltat şi a devenit tot mai capabilă să satisfacă nevoile consumatorilor, iar importurile de materii prime şi bunuri semiprocesate s-au intensificat într-un ritm mai alert decât articolele fabricate. Populaţia urbană a crescut pe măsură ce oraşele şi-au accentuat rolul în organizarea şi îndrumarea economiei. Până şi agricultura a dat semne de schimbare, pe măsură ce producţia tradiţională de cereale a început să scadă uşor în faţa culturilor industriale şi de legume. În toate ramurile economiei, statul juca un rol esenţial. Deşi respecta proprietatea privată, deţinerea de mijloace de producţie şi acorda capitalului privat intern şi extern numeroase avantaje, statul îşi rezerva responsabilitatea planificării şi supervizării a ceea ce a ajuns să se numească „economia naţională”.

În anii 1920, soarta economică a României se afla în mâinile liberalilor, ale căror idei cu privire la problemele fundamentale de dezvoltare erau puternic influenţate de principalul teoretician al liberalismului românesc, Ştefan Zeletin. La fel ca acesta, liberalii au atribuit burgheziei, adică

lor înşişi, rolul esenţial în ceea ce priveşte transformarea României într-o naţiune europeană modernă. Vintilă Brătianu, ministru al Finanţelor în guvernele liberale din 1922-1928 şi fratele lui Ionel Brătianu, a fost principalul interpret al teoriilor lui Zeletin. Pe lângă obiectivele sale economice, acesta era hotărât să consolideze statul naţional român. El şi colegii lui s-au bazat masiv pe intervenţia statului pentru a-şi atinge ţelurile sociale şi economice ambiţioase. Doctrina lor era aşa-numitul neoliberalism, formulat de Zeletin, care afirma că epoca libertăţii economice, utilă în secolul al XIX-lea, se sfârşise şi trebuia să lase locul conducerii şi organizării sistematice, precum şi urmăririi unor obiective naţionale bine definite.

Liberalii, ca naţionalişti economici, erau hotărâţi să împartă cât mai puţin din puterea şi averea lor cu străinii. Deşi conştientizau nevoia menţinerii unor relaţii bune cu statele industrializate din Europa, din simplul motiv că dominau comerţul internaţional şi pieţele financiare, liberalii voiau să evite subordonarea economică faţă de Occident. Ei au insistat ca infrastructura şi principalele industrii să intre pe mâini româneşti, adică pe mâinile lor. Folosind mottoul „Prin noi înşine”, au jonglat cu ideea de a-şi finanţa proiectele economice ambiţioase doar cu capital autohton.

Naţional-ţărăniştii, care au ajuns la putere în 1928 şi au rezistat câţiva ani, au urmărit scopuri economice aparent extrem de diferite faţă de cele ale liberalilor. Principala lor preocupare era, desigur, agricultura, dar au recunoscut şi importanţa unei infrastructuri moderne şi a unor finanţe

sănătoase. Pentru a-şi pune în practică planurile ambiţioase, naţional-ţărăniştii au încurajat investiţiile externe în acord cu o politică ce a ajuns să fie cunoscută drept „Porţi deschise capitalului străin”. Ei erau motivaţi pe de o parte de conştientizarea faptului că sursele autohtone de capital erau insuficiente, dar, pe de altă parte, nu erau dispuşi să rateze ocazia de a aplica o lovitură puterii imense a oligarhiei industriale şi financiare liberale.

Reforma agrară, alături de industrializare, a fost vitală în configurarea dezvoltării economice în perioada interbelică. Reformele agrare, promise în 1917, au fost introduse între 1918 şi 1921. Detaliile lor difereau de la o provincie la alta, reflectând astfel condiţiile economice şi sociale specifice în care evoluase fiecare provincie, însă toate aceste legi aveau ca principal scop distribuirea pământurilor către ţărani şi aveau temeiuri mai curând sociale decât strict economice. În noile provincii dobândite după Primul Război Mondial, precum Transilvania, cu populaţiile sale maghiare şi germane numeroase, reformele agrare, din punctul de vedere naţionalist român, prezentau un beneficiu suplimentar, acela că slăbeau clasele deţinătoare de pământ ale minorităţilor şi diminuau rolul social şi cultural al şcolilor şi bisericilor lor, care obţineau o bună parte dintre venituri din agricultură. În ultimă instanţă, politicienii români au înfăptuit reforma agrară deoarece toate clasele, până şi moşierii, au ajuns să conştientizeze inutilitatea – şi chiar pericolul – încercării de a menţine vechea orânduire agrară. În general, liberalii au susţinut reforma agrară în principiu, dar mulţi dintre ei voiau

să fie siguri că agricultura avea să continue să satisfacă nevoile industriei. Partizanii agrarianismului, pe de altă parte, considerau că reforma era un pas uriaş spre „ţărănizarea” agriculturii şi crearea unui stat ţărănesc, viziune care s-a dovedit cu timpul prea optimistă. Fără îndoială, toate aceste grupuri au fost îndemnate la acţiune în perioada imediat următoare războiului de spectrul unor posibile frământări sociale ale păturilor inferioare.

Oricare ar fi fost motivaţiile politicienilor şi ale teoreticienilor sociali, legile reformei agrare au transformat masiv pământurile micilor şi marilor proprietari. Circa 6 milioane de hectare de teren au fost expropriate spre a fi distribuite ţăranilor, iar aproximativ 1.400.000 de ţărani au fost împroprietăriţi. Cel mai frapant şi mai vizibil rezultat a fost aşadar o reducere a numărului şi dimensiunii marilor proprietăţi în favoarea celor mici şi mijlocii. Însă această schimbare nu a făcut ca agricultura să prospere, deoarece numeroase terenuri erau prea mici pentru a fi viabile din punct de vedere economic. Nici legile reformei agrare nu au schimbat semnificativ structurile existente. Moşierii rămaşi au folosit mai multe utilaje şi mai mulţi angajaţi pentru a compensa pierderea forţei de muncă ţărăneşti. Cu timpul, s-a revenit la condiţiile de dinaintea reformei, pe măsură ce tot mai mulţi ţărani au fost nevoiţi să ia pământ în arendă pentru a suplimenta ceea ce primiseră din terenurile expropriate, redevenind astfel dependenţi din punct de vedere economic. Cu toate acestea, neajunsurile permanente din agricultură nu pot fi puse întru totul pe seama reformei agrare. Au fost

implicate forţe care nu aveau prea mult de-a face cu legislaţia din 1918-1921, îndeosebi creşterea rapidă a populaţiei din mediul rural ; fragmentarea continuă a moşiilor ţărăneşti prin moştenire şi vânzări parţiale, care împiedica inovaţia în agricultură ; fluctuaţiile pieţei internaţionale, care i-au afectat până şi pe micii producători ; dezvoltarea lentă a industriei, care a stânjenit întărirea unei relaţii mutual benefice între mediul urban şi cel rural ; precum şi priorităţile economice ale guvernului român. Reformele nu au afectat semnificativ nici dependenţa agriculturii româneşti de producţia de cereale, deşi tendinţa unor ţărani de a-şi diversifica culturile era evidentă. În 1939, cerealele ocupau 83,5% din terenul arabil, faţă de 84,7% în 1927.

Industria s-a refăcut rapid după distrugerile enorme provocate de război. Progresul ei din perioada interbelică s-a datorat în mare măsură liberalilor şi anexării noilor provincii, în special a Transilvaniei şi Banatului. Dinamismul anilor 1920 este sugerat de dezvoltarea spectaculoasă a industriei petrolului, de la 968.000 de tone în 1918 la 5.800.000 de tone în 1930, România fiind al şaselea producător din lume, şi de creşterea producţiei de oţel, de la 38.000 de tone în 1925 la 144.000 de tone în 1928.

În ciuda progreselor impresionante înregistrate în numeroase ramuri ale industriei, structura economică fundamentală a ţării nu s-a schimbat semnificativ. În 1939, agricultura reprezenta în continuare principala sursă de venit pentru 78% din populaţia activă, în vreme ce doar 10% era implicată în mod asemănător în industrie. România depindea

în continuare de importurile străine pentru a-şi utila fabricile şi a le oferi consumatorilor o gamă variată de bunuri.

Societatea românească din anii 1920 şi 1930 era extrem de diferită faţă de cea antebelică. Înainte de toate, populaţia era mai numeroasă şi mai diversificată din punct de vedere etnic. În 1939, populaţia totală era de 18.052.896 de persoane, cifră care reprezenta o creştere cu circa 2.500.000 faţă de populaţia estimată în 1920. Această creştere era rezultatul unei rate sporite a natalităţii, aproape dublă faţă de cea din vestul şi nordul Europei, şi al unei scăderi modeste a ratei mortalităţii. Din punct de vedere etnic, românii reprezentau o majoritate substanţială a populaţiei. În 1930, românii constituiau 71,9% din total (12.981.324), pe când cea mai mare minoritate, cea maghiară, reprezenta 7,2% (1.415.507), urmată de germani, cu 4,1% (745.421), evrei, cu 4% (728.115), şi ucraineni, cu 3,2% (582.115). Însă aceste proporţii variau semnificativ de la o regiune la alta. De exemplu, maghiarii alcătuiau 29% din populaţia Transilvaniei, germanii reprezentau 24% dintre locuitorii Banatului şi 8% din cei ai Transilvaniei, iar evreii, 10,8% din populaţia Bucovinei şi 7% din cea a Basarabiei. Minorităţile constituiau o proporţie semnificativă din populaţia urbană : evreii, de pildă, reprezentau 30% în Bucovina, 27% în Basarabia şi 23% în Moldova.

Schimbările economice şi sociale au intensificat dezbaterile cu privire la drepturile civile şi politice ale femeilor. Statutul lor era în mare parte cel de dinaintea Primului Război Mondial : erau supuse taţilor lor şi, după căsătorie, soţilor şi nu puteau vota sau candida la alegerile

parlamentare. Deşi Constituţia din 1923 proclama egalitatea dintre sexe şi unii politicieni de marcă susţineau legislaţia care să transforme acest principiu în realitate, situaţia a rămas în esenţă neschimbată pe durata perioadei interbelice. Femeile din clasele superioare şi educate au continuat să susţină cauza emancipării prin intermediul unor organizaţii noi, mai ales Consiliul Naţional al Femeilor Române, înfiinţat şi condus de Calypso Botez, una dintre cele mai importante figuri ale mişcării feministe româneşti. Deşi nu şi-au îndeplinit obiectivele, ea şi colegele ei au atras atenţia conştiinţei publice asupra problemelor implicate şi a echităţii cauzei lor. Legea electorală promulgată de Carol al II-lea în 1939, în timpul experimentului său autoritarist, le-a acordat într-adevăr femeilor dreptul limitat de a vota la alegerile naţionale, dar era un drept iluzoriu, de vreme ce Carol abolise partidele politice şi guvernul reprezentativ. Dictatura lui Ion Antonescu şi implicarea României în al Doilea Război Mondial au amânat analiza egalităţii civile şi politice a femeilor.

În ansamblul perioadei interbelice, societatea românească a devenit mai urbană. În 1930, locuitorii de la oraş reprezentau circa 20% din populaţia totală, iar în deceniul următor numărul lor a sporit cu peste 14%, creştere datorată aproape în exclusivitate migraţiei din mediul rural. Bucureştiul ocupa un loc aparte în procesul de urbanizare. Centru administrativ, economic şi cultural complex, acest oraş s-a dezvoltat într-un ritm şi a exercitat o influenţă în afacerile publice mult mai mare decât oricare altul. Populaţia sa a crescut de la 382.000 în 1918 la aproximativ 870.000 în 1939,

cea mai masivă creştere din istoria oraşului. Extinderea sa dramatică s-a datorat în bună parte rolului de capitală a României Mari, care necesita instituţii administrative noi, mai mari, şi o birocraţie mai largă. Însă principala motivaţie era de ordin economic. Industria nu se dezvolta atât de rapid nicăieri în ţară, iar în 1938, producţia industrială a oraşului reprezenta 17% din totalul ţării (28%, dacă se iau în considerare împrejurimile, pe o rază de 32 de kilometri). Viaţa financiară şi economică a întregii ţări era afectată în mod hotărâtor de industria sa.

La sfârşitul anilor 1920, criza economică mondială a întrerupt dezvoltarea economică promiţătoare a României şi a inaugurat un deceniu de incertitudine socială şi politică. Criza a lovit extrem de puternic România, mai ales din cauza economiei sale preponderent agricole. Lipsa diversificării i-a diminuat capacitatea de a reacţiona în faţa crizei, deoarece, fiind dependentă de exportul de cereale, ţara era la mila pieţei internaţionale. Pe lângă preţurile agricole scăzute din Vest, tarifele protecţioniste ridicate la produsele agricole româneşti impuse de statele industrializate pentru a-şi proteja propriii fermieri au periclitat stabilitatea economică şi financiară a ţării. Guvernul român nu putea să facă mare lucru. Represaliile împotriva bunurilor fabricate din Occident erau excluse, deoarece acestea erau indispensabile şi, în orice caz, guvernul trebuia să evite conflictele cu Vestul, care era singura lui sursă de împrumuturi şi de investiţii.

Criza a avut o influenţă profundă şi de durată asupra gândirii economice a politicienilor români din Partidul

Liberal şi Partidul Naţional-Ţărănesc. Pericolele unei dependenţe prea mari de marile puteri industriale i-au convins pe liderii ambelor partide să adopte o politică de industrializare accelerată. Reacţia lui Virgil Madgearu era tipică. Deşi se opusese înainte industrializării la scară mare, acum milita pentru crearea unei industrii puternice, considerând-o esenţială pentru independenţa economică şi politică. Toate partidele au recunoscut oportunitatea amplificării coordonării economiei de către stat. Liberalii, care fuseseră la putere între 1934 şi 1937 şi care au continuat să plaseze industrializarea în centrul programului lor intern, au impus modelul intervenţiei sporite şi al controlului economiei de către stat. Însă nu erau singurii. Politicienii din celelalte partide îşi dăduseră seama că problemele industriei şi ale economiei în ansamblul ei puteau fi rezolvate doar cu indicaţii ferme de sus. Cu toate acestea, liberalii nu au reuşit să-şi înfăptuiască pe deplin ambiţiile, deoarece le lipsea o politică agricolă coerentă ; ei au realizat industrializarea pe seama agriculturii, în loc să abordeze cele două ramuri complementar.

Dictatura regală a lui Carol al II-lea din perioada 1938-1940 a urmat aceleaşi politici economice ca liberalii. Intervenţia statului a devenit mai pronunţată, proiectele de industrializare accelerându-se, cu accent pe nevoile apărării naţionale. În agricultură, ţăranii mijlocaşi şi cei înstăriţi erau favorizaţi în faţa celor care aveau mai puţin de cinci hectare de pământ, mai numeroşi. Guvernul a creat noi credite pentru „ţăranul vrednic” şi şi-a propus să raţionalizeze şi să

intensifice producţia agricolă în acord cu un plan pe cinci ani întocmit în martie 1940. Însă toate aceste iniţiative deveneau tot mai nesigure pe măsură ce România era atrasă în criza politică europeană generală de la sfârşitul anilor 1930.

Minorităţile

Creşterea substanţială a populaţiilor minoritare din România Mare a confruntat elitele româneşti cu probleme complexe, care aveau să necesite ajustări în modul cum elitele abordau construirea naţiunii, şi a ridicat probleme fundamentale cu privire la natura modelului democratic românesc. La sfârşitul Primului Război Mondial, guvernul român se angajase să protejeze drepturile minorităţilor etnice, aderând la Tratatul privind minorităţile întocmit la Conferinţa de Pace de la Paris. Însă elitele politice româneşti erau hotărâte să consolideze România Mare care se formase după război într-un stat naţional românesc şi, drept urmare, nu aveau motive să încurajeze autonomia culturală şi religioasă a minorităţilor, cu atât mai puţin ambiţiile lor politice. Constituţia din 1923, promulgată pentru a oferi cadrul structural adecvat României Mari, ignora în mare măsură noile realităţi etnice şi culturale, deoarece afirma că România era un stat naţional unitar şi indivizibil, respingând astfel orice urmă a caracterului său multinaţional. Într-adevăr, constituţia le asigura tuturor cetăţenilor drepturi egale, însă oferea minorităţilor drepturi

individuale, nu colective, nefiind astfel la înălţimea aspiraţiilor lor.

Cu toate acestea, minorităţile se bucurau în practică de un anumit grad de autonomie educaţională şi religioasă. Legea educaţiei secundare din 1928, de exemplu, prevedea crearea unor „secţii” pentru minorităţi în cadrul şcolilor publice, acolo unde populaţia minoritară era predominantă. În aceste secţii, predarea avea să se efectueze în limba minorităţii, cu condiţia ca predarea limbii române, a istoriei şi a geografiei să se facă în limba română. Legea educaţiei din 1925 le permitea deja minorităţilor să-şi deschidă propriile şcoli private şi să aleagă limba de predare, însă le obliga totodată să predea limba română, istoria şi geografia în română. Cât despre bisericile minorităţilor, constituţia le garanta libertatea deplină de a-şi desfăşura activităţile la fel ca înainte. Totuşi, aducea la cunoştinţă faptul că Bisericile Ortodoxă şi Greco-Catolică se bucurau de un statut special. Amândouă erau declarate Biserici naţionale, iar cea Ortodoxă era considerată dominantă. Şi Bisericii Romano-Catolice, preponderent maghiară din punct de vedere etnic, i se acorda un loc deosebit prin Concordatul semnat de guvernul român şi de Vatican în 1927. Acesta îngăduia Bisericii să ocolească unele restricţii privind relaţiile cu entităţi străine impuse altor Biserici şi, astfel, să-şi menţină legăturile tradiţionale cu Roma.

Minorităţile puteau să-şi creeze propriile organizaţii care să le reprezinte interesele şi să-şi desfăşoare activităţile cu o intervenţie minimă din partea statului. Maghiarii din

Transilvania au fost reprezentaţi de-a lungul perioadei interbelice de Partidul Maghiar (Magyar Párt), înfiinţat în 1922. În general, acesta a urmat o politică de intransigenţă la adresa guvernului român şi a încercat să creeze condiţiile autonomiei culturale şi mai ales administrative în regiunile în care maghiarii reprezentau o majoritate covârşitoare a populaţiei. Pentru a-şi atinge obiectivele, partidul a făcut parte din sistemul parlamentar şi a fost reprezentat în legislativ de cincisprezece-douăzeci de deputaţi şi senatori ; a profitat de libertatea presei din România interbelică pentru a-şi pleda cazul în numeroase publicaţii ; şi a înaintat către Liga Naţiunilor memorii şi reclamaţii cu privire la încălcarea drepturilor minorităţilor. Unii lideri de partid au beneficiat de sprijin moral şi financiar din partea guvernului Ungariei, situaţie care nu a făcut decât să amplifice suspiciunile guvernului român şi ale publicului în general, care bănuiau că adevăratul obiectiv al Partidului Maghiar era anexarea Transilvaniei de către Ungaria. Însă Partidul Maghiar nu era câtuşi de puţin singurul reprezentant al comunităţii maghiare. Au fost create diverse grupuri şi organizaţii care propuneau alte abordări ale problemelor minorităţilor. Societatea literară care s-a format în jurul revistei lunare *Erdélyi Helikon* (*Heliconul transilvan*), fondată în 1928, încerca să cristalizeze un simţ al scopului comun în rândul maghiarilor şi al românilor. Ea a elaborat doctrina transilvanismului (*Transzilvanizmus*), care sublinia faptul că, de-a lungul secolelor, o experienţă istorică comună dăduse naştere în rândul tuturor locuitorilor Transilvaniei unui

„spirit transilvănean”, care îi diferenţia de ceilalţi cetăţeni ai României. O provocare politică mai directă la adresa Partidului Maghiar a reprezentat-o MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége – Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari), creată în 1934. Această uniune susţinea lupta de clasă împotriva celor privilegiaţi şi sublinia solidaritatea inerentă a claselor muncitoare maghiare şi româneşti.

Germanii din România Mare şi-au menţinut organizările provinciale separate, însă în 1921 au format Uniunea Germanilor din România (Verband der Deutschen in Rumänien) ca organism de coordonare care să le reprezinte interesele în faţa guvernului şi a opiniei publice. Această uniune era preocupată îndeosebi de problemele culturale şi în special de autonomia educaţională şi religioasă, ca mijloc de păstrare a identităţii etnice a comunităţii. Partidul a urmat o politică de cooperare cu partidul românesc aflat la putere, indiferent de înclinaţia ideologică a acestuia, considerând-o cea mai eficientă cale de a-şi atinge obiectivele. Importanţa sa a fost contestată în anii 1930, cu precădere după ascensiunea la putere a lui Adolf Hitler în Germania, în 1933. Partizanii locali ai naţional-socialismului au pus presiune pe Uniunea Germanilor din România şi până în 1936 au dobândit un loc predominant în cadrul acesteia.

După Primul Război Mondial, evreii şi-au dorit la rândul lor un anumit grad de unitate şi, pentru a coordona activităţile diferitelor lor organizaţii, au format în 1923 Uniunea Evreilor din România. Însă tradiţiile provinciale au rămas puternice şi au împiedicat formarea unui partid politic

evreiesc unic. Într-adevăr, liderii uniunii au cerut afilierea la partidele româneşti pentru a evita o posibilă izolare politică a evreilor, dacă aceştia îşi formau propriul partid. În realitate, mulţi evrei erau activi în Partidul Liberal şi Partidul Naţional-Ţărănesc, dar şi în Partidul Maghiar din Transilvania sau în Partidul Comunist. Însă alţii şi-au creat propriile organizaţii. Una dintre cele mai eficiente era Uniunea Sionistă a României, înfiinţată în 1924 cu scopul de a strânge fonduri pentru a cumpăra pământ în Palestina şi a pregăti emigrarea evreilor. Cu toate acestea, nevoia unui partid care să reprezinte doar interesele evreilor a devenit din ce în ce mai presantă, pe măsură ce organizaţiile autoritariste şi mai ales antisemite au căpătat tot mai multă importanţă în anii 1930. Partidul Evreiesc din România a fost astfel creat în 1931 şi a avut un oarecare succes la alegerile naţionale din 1932, trimiţând cinci deputaţi în parlament. În 1936, partidul a cedat locul unei coaliţii generale de organizaţii evreieşti, reunite în Consiliul Central al Evreilor din România, cu scopul de a apăra drepturile individuale şi colective ale evreilor, aşa cum erau ele definite în Constituţia din 1923. Criza democraţiei româneşti şi neputinţa ei de a înfrâna amplificarea treptată a forţelor naţionaliste şi de extremă dreaptă au zădărnicit încercările evreilor de a-şi crea o autoapărare eficientă.

Ţiganii au făcut progrese economice şi sociale modeste în perioada interbelică. 262.000 la număr, potrivit recensământului din 1930, ţiganii treceau printr-un oarecare proces de asimilare în comunitatea românească. Drept dovadă stă abandonarea limbii lor în favoarea românei – în

1930, doar 37% dintre ei au declarat romani drept limba maternă. Mulţi dintre ţigani se stabileau pe pământurile primite în urma reformelor agrare de după Primul Război Mondial şi deveneau fermieri. Însă mulţi alţii rămâneau nomazi şi continuau să-şi practice meşteşugurile tradiţionale în locurile prin care treceau, toate acestea consolidând imaginea populară a ţiganilor. Elita acestora, în mare parte asimilată, a conştientizat nevoia de organizare în vederea apărării intereselor ţiganilor şi a înfiinţat în 1933 Uniunea Generală a Romilor, care a promovat şcolile şi bisericile ţigăneşti şi un simţ al identităţii bazat pe studiul istoriei lor. Cu toate acestea, poziţia generală a ţiganilor, de populaţie marginală, nu s-a schimbat.

Un aspect frapant al condiţiei minorităţilor în România Mare era abilitatea grupurilor mici de a iniţia proiecte în vederea realizării unor obiective specifice şi, astfel, de a crea autonomii locale de toate felurile, îndeosebi culturale şi economice. Tinerii intelectuali maghiari, organizaţi în cadrul grupării Tineretul Transilvănean (Erdélyi Fiatalok), tinerii intelectuali saşi din Transilvania, reuniţi în jurul revistei lunare de gândire culturală şi socială *Klingsor*, şi liderii cooperativelor de credit evreieşti din Basarabia aveau ca ţel principal protejarea identităţii etnice a comunităţilor lor şi, nu mai puţin important, explorarea naturii exacte a acelei identităţi. Deşi reprezentau cazuri specifice şi implicau în mod direct un număr mic de persoane, aceste grupuri ilustrau anumite tendinţe generale în relaţia dintre minorităţi şi noul stat naţional. Acestea au menţinut legătura cu comunitatea

majoritară şi nu au încercat să se izoleze de ceilalţi, deşi, inevitabil, erau defensive în ceea ce priveşte statutul lor de minorităţi. Cele trei grupuri nu au ezitat să se plaseze într-un context mai larg – ungurii, în lumea culturală maghiară, saşii, în lumea culturală germană mai mare, iar evreii, în organizaţiile evreieşti internaţionale. Cu toate acestea, oricât de mult considerau că făceau parte din comunităţi mai mari, principala preocupare a acestor grupuri era întotdeauna propria comunitate. Astfel, ele erau hotărâte să se autodefinească şi să afle cine erau ca maghiari, saşi sau evrei şi ce soartă ar fi putut avea în România Mare. Pentru Tineretul Transilvănean, nucleul comunităţii era satul maghiar cu locuitorii săi ; pentru cercul *Klingsor*, nucleul era alcătuit din saşii educaţi ; iar pentru evrei, nucleul era burghezia evreiască. Grupurile au explorat aceste probleme fundamentale cu o intervenţie minimă din partea Bucureştiului.

Sincronism şi tradiţie

Literatura română din perioada interbelică a reflectat schimbările din societate şi din viaţa intelectuală care aveau loc de la începutul secolului. Nu exista poet sau prozator care să nu reacţioneze într-un fel la progresul capitalismului, la declinul satului patriarhal, la urbanizare, la diferenţierea socială şi la compromiterea sensibilităţii atât la oraş, cât şi la

sat. Scriitorii români interbelici împărtăşeau de asemenea elanul şi anxietăţile contemporanilor lor din Europa Occidentală. Ei făceau parte din cele mai recente mişcări literare şi experimentau cele mai noi forme şi modalităţi de expresie. Cutezanţa şi devotamentul lor faţă de artă au schimbat radical poezia şi proza şi au produs o varietate uimitoare de capodopere. Acestea erau semnul integrării, şi nu al imitării Europei, dar nu mai puţin al creativităţii individuale înfloritoare.

Cea mai importantă autoritate critică era Eugen Lovinescu. Partizan ferm al modernismului, el a încercat să impună literatura urbană – „poezia nouă" şi romanul psihologic –, pe care o considera o consecinţă necesară a progresului civilizaţiei. Lovinescu insista că literatura nu se putea limita la caracterul naţional şi la suferinţele celor umili şi avertiza că o literatură română veşnic rurală însemna stagnare. Pe măsură ce România a adoptat structuri sociale şi economice similare cu cele din Vest, i s-a părut nepotrivit ca prozatorii români să fie preocupaţi de sat, unde oamenii afişau doar latura imediată şi primitivă a iubirii şi a lăcomiei. Era de părere că aceştia trebuiau să abordeze dileme morale autentice, care nu erau posibile decât în rândul intelectualilor şi al locuitorilor înstăriţi de la oraş.

George Călinescu (1899-1965), care practica propriul gen special de critică literară, avea o abordare diferită. El insista că un critic trebuie să aibă simţul continuităţii istorice, o dispoziţie pentru evoluţia literaturii române pe termen lung, care să confere perspectivă judecăţilor sale pe marginea

creativităţii contemporane. Considera că dezvoltarea socială e un proces organic treptat şi că literatura îi marchează etapele. Astfel, Călinescu a concluzionat că literatura română va trebui să se preocupe pentru o vreme de lumea „obiectivă” a cadrului rural şi a ţăranului şi era sceptic în legătură cu încercările scriitorilor de a crea o literatură urbană, în care analiticul şi psihologicul să predomine.

Cel mai influent promotor al literaturii cu mesaj social era revista lunară de comentariu social şi cultural *Viaţa Românească*. Directorii acesteia, criticul literar Garabet Ibrăileanu şi sociologul Mihai Ralea, considerau că scriitorul e, mai presus de orice, un membru al societăţii, care nu poate decât să reflecte climatul mental al comunităţii şi al vremii sale. Ei au combătut principiile estetice avansate de Lovinescu şi de colegii lui şi au condamnat eliminarea consideraţiilor politice, sociale şi morale din procesul creativ, ca semn al decadenţei spirituale. În schimb, i-au încurajat pe scriitorii care dădeau dovadă de responsabilitate morală şi erau mai puţin înţelegători cu societatea urbană modernă decât cu mediul rural, atitudine ce trăda persistenţa ideilor populiste. Însă peisajul lor nu era cel idilic al sămănătorişţilor. Ei propovăduiau realismul. În proză, Ibrăileanu şi Ralea favorizau reconstrucţiile epice ale societăţii, iar poeţii pe care îi admirau menţineau legătura cu mediul înconjurător şi evitau obscuritatea.

Adepţii gândirismului favorizau în mod clar literatura cu mesaj spiritual. Nichifor Crainic era principalul responsabil de elaborarea teoriei estetice a gândiriştilor, care a ajuns să

fie cunoscută drept „ortodoxism literar”. Viziunea sa cu privire la natura frumosului şi la funcţia artistică a decurs dintr-o interpretare religioasă a istoriei. Pentru el, frumuseţea artistică, creată de om, avea acelaşi scop ca frumuseţea din natură – orientarea sufletului omenesc spre divinitate şi revelarea, deşi imperfectă, a unor străfulgerări de absolut. Crainic a pus impulsul creator al omului pe seama unei „nostalgii după paradis”, o încercare de recuperare a inocenţei Edenului. Totuşi, în ciuda pasiunii şi a elocvenţei sale, puţini scriitori au fost dispuşi să accepte asemenea constrângeri doctrinare ale creativităţii lor.

O varietate fascinantă de teme şi moduri de expresie a caracterizat poezia românească în perioada interbelică. Aceasta a fost în acelaşi timp tradiţionalistă, religioasă, metafizică, realistă şi avangardistă. Satul şi peisajul rural, la fel ca în trecut, au rămas o sursă bogată de inspiraţie, dar erau mai expuse ca niciodată unor experimente îndrăzneţe de limbaj şi formă. Poeţii erau tradiţionali prin temele abordate, dar extrem de moderni prin modul în care abordau satul şi locuitorii săi. Oraşul apărea mai des decât înainte. Cu toate acestea, până şi poeţii care erau stimulaţi de ritmurile lui grăbite şi de multitudinea sa de imagini erau precauţi relativ la impactul său asupra psihicului uman. Modernistă sau tradiţională, poezia românească depăşise astfel decalajul faţă de curentele poetice occidentale. Acordată pe deplin la ceea ce se petrecea în Europa, ea atinsese sincronismul. De asemenea, împlinea o altă profeţie a lui Eugen Lovinescu : graţie avangardismului, devenise internaţională şi începuse să-şi

aducă propriile contribuţii originale la valorile estetice europene. O asemenea diversitate a ideilor şi a expresiei făcea imposibilă o categorisire uşoară. Opera marilor poeţi – Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu şi Ion Pillat – sugerează nevoia de prudenţă.

La prima vedere, Tudor Arghezi (1880-1967) pare să fie modernist. A revoluţionat forma şi limbajul poeziei româneşti ca nimeni altul după Eminescu. Stilul lui se caracteriza printr-o concizie extremă, o sintaxă inovatoare şi o inventivitate verbală extraordinară. A exploatat orice sursă a limbajului, îmbinând termeni arhaici şi rurali, argou urban şi neologisme într-o limbă nouă, dar naturală şi poetică, după cum a arătat în primul său volum de poezii, *Cuvinte potrivite* (1927). La fel ca alţi poeţi de la acea vreme, Arghezi avea sentimente contradictorii în legătură cu ritmul şi direcţia civilizaţiei moderne. Tehnologia acesteia, capabilă să uşureze vieţile oamenilor şi ameninţând în acelaşi timp cu o nouă formă de sclavie, i se părea demonică.

Arghezi a fost un poet cu multiple universuri. S-a îndreptat spre lumea ţăranului dintr-o chemare interioară profundă de a vorbi în numele celor ale căror existenţe erau dispreţuite de alţii, dar care făcuseră pământul productiv. Arghezi a zugrăvit munca pe câmp ca fiind umilă şi abrutizantă, dar şi binecuvântată uneori, şi a portretizat ţăranul drept necultivat, dar înzestrat cu o vitalitate neîmblânzită şi cu un simţ practic înnăscut. Şi-a dezvăluit adevăratele adeziuni la o altă lume poetică, închegată în jurul mucegaiului, pe care, în *Flori de mucigai* (1931), l-a transformat în simbolul unui iad din care

toate iluziile cu privire la capacitatea omului de a-şi depăşi natura inferioară au dispărut. Răzvrătitul din Arghezi s-a manifestat în căutarea Dumnezeului care nu ar ezita să i se arate omului. Absenţa lui Dumnezeu nu a încetat niciodată să-l chinuie. Însă neputinţa lui de a cunoaşte Absolutul nu l-a făcut să se resemneze în faţa ideii că, în cele din urmă, acesta este doar „un gol transcendent”. Acolo unde alţi poeţi au văzut neantul, el a întrezărit veşnicia.

Lucian Blaga, extrem de diferit faţă de Arghezi ca temperament şi ca abordare a artei, împărtăşea totuşi multe dintre preocupările sale. Evidente sunt profunzimea metafizică, vitalitatea lirică şi ingeniozitatea versului. Poezia sa nu poate fi separată de filosofie, deoarece amândouă reflectă aceeaşi căutare a principiilor primare şi aceeaşi sete de cunoaştere şi de înţelegere a lumii şi a locului omului în ea. Cu toate acestea, poezia lui nu era o simplă expunere lirică a filosofiei sale. Era, aşa cum Blaga insista mereu, o reacţie la sensibilitatea sa profundă şi la impulsurile sale creatoare.

Blaga făcea parte din mişcarea modernistă din poezia europeană şi, la fel ca în filosofia sa, era puternic influenţat de curentele de idei din Germania. Împărtăşea cu generaţia europeană de intelectuali de după război anxietatea în faţa absenţei unei ordini universale concrete şi a unei inteligenţe divine care să se arate şi să dea sens existenţei umane. La fel ca aceştia, el respingea mecanizarea şi standardizarea vieţii moderne, care răpeau sufletul omului şi îl făceau astfel neînsemnat în lume.

Probabil cea mai bună dovadă a integrării lui Blaga în curentele mai mari ale poeziei europene este influenţa evidentă a acelui *élan vital* al lui Bergson, a vitalismului dionisiac al lui Nietzsche şi a expresionismului german. Expresionismul devine tendinţa dominantă în volumele *În marea trecere* (1924) şi *La cumpăna apelor* (1933), în care este obsedat de ciclul naşterii, maturităţii şi morţii prin care trebuie să treacă orice om şi de deşertăciunea existenţei. Blaga transformă peisajul rural şi motivele folclorice, care ocupă un loc deosebit de important în poezia sa, într-o lume halucinantă, expresionistă. Aici contrapune atmosfera de magie şi de naturaleţe a vieţii rurale cu exteriorul mecanic şi artificial al societăţii urbane moderne, iar o senzaţie vagă de osândă iminentă pune stăpânire pe toate lucrurile. Deşi în volumele de mai târziu anxietatea sa metafizică era atenuată de sentimente umane mai comune şi de descoperirea satului ca loc al „refugiului psihic” din calea civilizaţiei moderne, setea sa de absolut şi simţul tragic al existenţei nu au fost niciodată potolite.

Multe dintre tendinţele principale ale poeziei româneşti interbelice s-au reunit în opera lui Ion Barbu (1896-1961). Matematician, el a fost cel mai puternic apărător şi reprezentant al „poeziei pure” dintre toţi poeţii români de la acea vreme. Dacă poezia era menită să obţină puritatea absolută, insista el, cuvintele, care erau materia primă a poeziei, trebuiau să fie eliberate de tot conţinutul noţional şi de conexiunile sintactice logice, asumându-şi în schimb misiunea sugestiei. Poemele din ciclul *Joc secund* (1930) au

fost în esenţă experimente cu cuvinte. Ele descriu inefabilul – amurgul, răsăritul, roua dimineţii pe poteci –, iar poetul însuşi îşi mărturiseşte fascinaţia pentru „perfecţiunile” geometriei, care, pentru el, arătau că universul era dominat de o ordine divină.

Ion Pillat (1891-1945) a fost unul dintre principalii reprezentanţi ai „nativismului”, un curent vital şi popular în poezia interbelică. La fel ca alţii care s-au înscris în acest curent, Pillat s-a inspirat din peisajul rural românesc şi a zugrăvit lumea satului, patriarhală şi veşnică. Oraşul şi locuitorii săi nu îşi găseau locul în poezia sa. Pillat şi-a descoperit adevărata voce poetică în volumul *Pe Argeş în sus* (1923), una dintre cele mai autentice expresii ale poeziei nativiste şi una dintre cele mai frumoase cărţi de poezie din literatura română. Pillat preamăreşte peisaje româneşti specifice, într-un decor rustic şi patriarhal. Într-un fel, îşi pune estetic în practică programul tradiţionalist, însă nu există la el nici urmă de program social şi nu tratează abstract mediul rural şi locuitorii săi. Pillat descrie mai curând natural şi spontan meleagurile pe care a copilărit şi bucuriile simple ale recoltei şi ale vieţii de familie. În ciuda afinităţilor evidente cu tradiţionalismul, el este un tradiţionalist aparte. Mai curând un clasic decât un teoretician social şi un romantic, a cărui expresie a peisajelor rurale şi a plăcerilor bucolice este blândă şi senină.

La polul opus al teoriei şi practicii creatoare faţă de nativism se aflau poeţii avangardişti, pe deplin acordaţi la urbanismul şi tehnologia secolului XX, ce urmăreau să creeze

o literatură care să surprindă atât exaltarea, cât şi tragedia omului contemporan. Cutezanţa lor era egalată doar de varietatea mijloacelor lor de expresie. Ion Vinea, editorul principalei reviste de avangardă, *Contimporanul*, şi colegii săi erau de părere că descoperiseră în tehnologia de ultimă oră etalonul formei şi funcţiei literaturii. Recurgând la asocieri care sfidau logica normală şi produceau disonanţe care distrugeau muzicalitatea limbii, avangardiştii foloseau o tehnică rapidă, telegrafică, ce le permitea să descrie existenţele felurite şi contradictorii pe care oraşul modern le impunea omului. Ilarie Voronca (1905-1946) a folosit tehnici asemănătoare, într-o încercare de a adapta poezia la ritmul necontenit, mecanic al vieţii moderne în *Invitaţie la bal* (1931), unde îl copleşeşte pe cititor cu nenumărate impresii rapide şi simultane. Teoretician prolific al poeziei moderniste, el definea astfel unul dintre genurile sale favorite : „Pictopoezia nu e poezie. Pictopoezia nu e pictură. Pictopoezia e pictopoezie”.

Romanul a dominat proza românească în perioada interbelică. A devenit urban şi a suferit modificări estetice însemnate, devenind mai „obiectiv” şi mai realist decât în secolul al XIX-lea. Şi construcţia a suferit transformări, deoarece romancierii asimilau principalele realizări ale romanului european, de la Zola la Proust şi chiar Joyce. Dornici să experimenteze, l-au abandonat pe Balzac. Printre inovatori s-au numărat Liviu Rebreanu şi Hortensia Papadat-Bengescu. Rebreanu (1885-1944) a scris primele romane cu adevărat realiste din literatura română. Arta şi abordarea

lumii rurale erau destul de diferite de operele lirice şi istorice de mai devreme. *Ion* (1920) i-a consolidat reputaţia de mare romancier. De asemenea, a constituit un moment vital în dezvoltarea romanului românesc, Rebreanu creând o replică uluitoare la viziunea tradiţională asupra vieţii rurale. A oferit o imagine obiectivă a satului contemporan, fără a-l idiliza într-un paradis rural sau un sat atemporal care ocolise evoluţia. Principalul conflict din *Ion* este lupta pentru pământ, iar personajul principal este arhetipul ţăranului român, care trebuie să aibă pământ cu orice preţ şi recurge la toate mijloacele necesare pentru a-şi împlini visul. Pământul devine o obsesie, care duce la dezumanizarea lui Ion şi la tragedia finală. Într-o continuare a romanului, *Răscoala* (1932), Rebreanu a explorat psihologia colectivă a unei clase întregi mânate de dorinţa de nepotolit de a avea măcar un petic de pământ. Pe fundalul marii răscoale ţărăneşti din 1907, Rebreanu a creat o frescă realistă a vieţii rurale, în care ţăranii formează o forţă instinctuală şi iraţională care se răzvrăteşte împotriva unei orânduieli pe care nici nu o controlează, nici nu o înţelege. Astfel, Rebreanu a introdus formula realismului dur în romanul românesc. Proza sa e simplă şi directă, pe măsura intenţiilor sale artistice. Stilul său rece şi grav a accentuat senzaţia iminenţei unei tragedii, autorul dezvăluind jocul marilor forţe sociale şi biologice impersonale care guvernează soarta oamenilor.

Odată cu Hortensia Papadat-Bengescu (1876-1955), epoca romanului tradiţional ia sfârşit. Pe lângă faptul că a urbanizat romanul, ea a creat, împreună cu Rebreanu, un nou tip de

roman, cel al analizei psihologice. Cu toate acestea, opera sa e diferită de cea a lui Rebreanu, deoarece autoarea e mai preocupată decât el de zonele întunecate ale conştiinţei. În ciclul dedicat familiei Halippa, care cuprinde patru romane, printre care şi *Concert din muzică de Bach* (1927), a surprins de minune spiritul burgheziei româneşti, pe cale să devină o elită socială. Personajele ei locuiesc la oraş şi fac lucruri obişnuite pentru clasa superioară urbană, iar oraşul este un loc normal, nu afluenţa stranie şi înfiorătoare descrisă de tradiţionalişti. Personajele autoarei îşi petrec timpul încercând să trăiască şi să se comporte elegant, impresionându-i pe ceilalţi. Deşi nu reuşesc, ele nu sunt nişte caricaturi, ca în piesele de teatru ale lui Caragiale. Contrastul dintre formă şi fond, atât de izbitor în operele acestuia, căzând inevitabil în ridicol, lipseşte aici, deoarece burghezia interbelică deţinea virtuţile corespunzătoare noii sale poziţii sociale. Cu toate acestea, egoismul şi amoralitatea se ascundeau adesea imediat sub bunele maniere.

Graţie operei Hortensiei Papadat-Bengescu şi susţinătorilor romanului nou, printre care tineri scriitori precum Anton Holban, Max Blecher, Mihail Sebastian şi Mircea Eliade, romanul românesc din anii 1930 a ţinut pasul cu schimbările formale şi tematice care aveau loc în Europa. A intrat pe aceeaşi linie cu Occidentul, iar autorii erau siguri că erau europeni.

Romanele lui Anton Holban (1902-1937) seamănă cu o serie de jurnale, iar personajele sale, intelectuali, sunt preocupaţi să se cunoască printr-o analiză a iubirii şi a

geloziei, ca în *O moarte care nu dovedeşte nimic* (1931) şi *Ioana* (1934). Romanele lui Max Blecher (1909-1938) *Întâmplări în irealitatea imediată* (1936) şi *Inimi cicatrizate* (1937) sunt jurnalele unui bolnav de tuberculoză, a cărui personalitate se dezintegrează în urma introspecţiei. Prin transpunerea acestei drame existenţiale, Blecher prezintă un mozaic de fragmente descrise cu minuţiozitate, care sugerează împreună sensul suprem al lucrurilor. În *De două mii de ani* (1934), Mihail Sebastian (1907-1945) a transformat romanul într-un eseu cu privire la locul evreului în societatea interbelică românească. Şi el a folosit formula jurnalului pentru a consemna amintirile, gândurile şi conversaţiile naratorului, un evreu asimilat, la fel ca Sebastian însuşi, care încearcă să înţeleagă ce anume îl deosebeşte de prietenii săi români. „Eseul" lui Sebastian a fost cel mai important experiment românesc de până atunci de roman tezist, în care viaţa personajelor este mai puţin importantă decât rolul lor fundamental, acela de întruchipare a unor principii.

Mircea Eliade (1907-1986) a fost filosof, critic literar, jurnalist şi romancier în anii 1930, extrem de agitaţi din punct de vedere intelectual. Primele sale romane erau în realitate jurnale. În două dintre ele, axate pe şederea sa în India, unde studiase istoria religiilor, subiectul principal este dragostea erotică. Experienţele sale, pe care le-a împins până la limita doctrinei existenţialiste, au fost o oportunitate de autocunoaştere. În *Isabel şi apele diavolului* (1930) Eliade a fost obsedat de latura demonică a fiinţei sale, iar în *Maitreyi* (1933), roman confesiv, a descris iniţierea unui tânăr

european într-o ordine cosmică şi morală misterioasă şi a dezvăluit eşecul suprem al încercării de a reconcilia Estul cu Vestul. De asemenea, Eliade a explorat natura şi aspiraţiile propriei generaţii în proza sa obiectivă. Personajele din *Întoarcerea din rai* (1934) şi *Huliganii* (1935) sunt discipolii lui Nae Ionescu care au alcătuit generaţia anxioasă, dornică să-şi valorifice cu orice preţ potenţialul şi înspăimântată de eşec. În *Huliganii*, Eliade a împins această idee la extrem. Aici, tinerii încearcă să rupă orice legătură cu vechea generaţie şi cu valorile morale care au susţinut-o. Eliade consideră că faptele lor sunt o afirmare a vitalităţii şi un mijloc prin care indivizi excepţionali îşi impun voinţa asupra populaţiei. Este o viziune asupra vieţii din România anilor 1930.

Opere precum cele ale lui Eliade au fost produsul unui amalgam bizar de autohton şi european. Îndemnurile tradiţionalistului şi ortodoxistului Nae Ionescu de a trăi viaţa, care au inspirat o generaţie întreagă de intelectuali, printre care şi Eliade, aveau să aducă în cele din urmă un abandon al tradiţiei şi al religiei în favoarea individualismului şi nihilismului occidental, după cum au demonstrat huliganii.

Relaţiile internaţionale

Principalul obiectiv al politicii externe a României în perioada interbelică a fost apărarea graniţelor trasate la sfârşitul Primului Război Mondial. Toate partidele politice, cu excepţia

comuniştilor, erau partizane convinse ale sistemului de la Versailles, poziţie care a dictat alegerea aliaţilor şi a asigurat continuarea politicii externe adoptate înainte de război. Politicienii români considerau Franţa şi, într-o mai mică măsură, Marea Britanie drept principalele garante ale acordului de pace şi aveau încredere că acestea vor contracara ameninţările la adresa statu-quoului teritorial în Europa de Est venite din partea Uniunii Sovietice, a Germaniei şi a statelor mai puţin revizioniste, Ungaria şi Bulgaria. Guvernele româneşti erau, pe bună dreptate, partizanele siguranţei colective. Ele au sprijinit eforturile de a face din Liga Naţiunilor un apărător de încredere al păcii şi stabilităţii europene şi au promovat alianţele regionale, precum Mica Antantă şi Înţelegerea Balcanică, pentru a descuraja revizionismul în Europa de Est. Asupra tuturor acestor chestiuni fundamentale, liberalii, naţional-ţărăniştii şi Carol al II-lea erau în acord. Cu toţii conştientizau faptul că hotarele României Mari aveau să fie în siguranţă atâta vreme cât echilibrul politic stabilit în 1919 nu era perturbat şi, prin urmare, voiau să împiedice Germania şi Uniunea Sovietică să domine problemele regionale.

În cele din urmă, toate eforturile guvernelor române din anii 1920 şi 1930 de a asigura inviolabilitatea noilor graniţe ale ţării lor s-au dovedit zadarnice. Guvernele nu au putut aplana conflictele cu principalii doi vecini revizionişti – Ungaria şi Uniunea Sovietică –, deoarece niciunul dintre aceştia nu se resemnase cu pierderea teritorială de la sfârşitul războiului. Problema Transilvaniei a stat în calea unei

apropieri semnificative între Ungaria şi România. Guvernele maghiare din perioada interbelică nu au încetat niciodată să spere că vor primi înapoi teritoriul pe care îl considerau parte integrantă a Ungariei istorice şi niciun guvern român nu era dispus să facă nici cea mai mică concesie care i-ar fi putut diminua suveranitatea în provincie.

Mărul discordiei dintre România şi Uniunea Sovietică era Basarabia. Integrarea acesteia în România în 1918 precipitase o ruptură a relaţiilor şi avea să rămână principalul obstacol în calea reluării lor până în 1934. Cum cele două ţări nu aveau relaţii comerciale solide, nu a existat niciun stimul economic pentru un acord. Dar presiunea altor tabere a determinat până la urmă cele două ţări să-şi modereze intransigenţa. Exemplul Franţei, care a căutat să încheie un pact cu Uniunea Sovietică, pare să fi fost decisiv pentru români. Ministrul de Externe Nicolae Titulescu (1882-1941) a urmărit un obiectiv similar. La Geneva, în 9 iunie 1934, sub auspiciile Micii Antante, el şi Maksim Litvinov, ministrul sovietic de Externe, au schimbat scrisori, stabilind relaţii diplomatice regulate. Însă nu au adus în discuţie Basarabia. Mai târziu, în iulie 1936, Titulescu şi Litvinov au iniţiat un acord de sprijin reciproc în cadrul Ligii Naţiunilor şi au programat semnarea formală în septembrie. Însă, la 29 august, Titulescu, care prin eforturile sale de apropiere de Uniunea Sovietică îşi făcuse duşmani puternici de dreapta şi ale cărui ambiţie şi succese internaţionale treziseră antipatia regelui, a fost destituit brusc, într-o remaniere a cabinetului. Guvernul sovietic a privit demiterea lui Titulescu ca pe un semn că politica

externă românească se schimbase şi a declarat acordul din iulie nul şi neavenit. Dată fiind situaţia internaţională tulbure din a doua parte a anilor 1930, nicio tabără nu a încercat cu adevărat să readucă în discuţie tratatul.

Destituirea lui Titulescu din funcţia de ministru de Externe a simbolizat o uşoară modificare a politicii externe româneşti în favoarea Germaniei. Obiectivul general a rămas acelaşi – siguranţa –, însă acum regele Carol şi alţii au considerat că era necesară lărgirea sprijinului pentru integritatea teritorială a ţării lor. Carol şi majoritatea politicienilor şi a intelectualilor au preferat alianţa tradiţională cu Franţa şi Marea Britanie. Relaţia cu Franţa nu era doar de ordin politic ; ea s-a format pe baza perceperii de către români a unor interese generale comune ale celor două ţări, a înţelegerii şi chiar afecţiunii reciproce, sentimente care lipseau cu desăvârşire din relaţia cu Germania. Însă neputinţa Franţei şi a Marii Britanii de a face faţă atacului lui Hitler la adresa sistemului de la Versailles i-a făcut până şi pe cei mai aprigi simpatizanţi ai Occidentului să reanalizeze sistemul de alianţe pe care îl construiseră de la sfârşitul războiului. Relaţia tulbure cu Uniunea Sovietică le-a sporit neliniştea în ceea ce priveşte modificările balanţei internaţionale de putere. Atât susţinătorii, cât şi adversarii lui Carol aveau o frică aproape iraţională de Uniunea Sovietică. Pentru ei, aceasta era duşmanul dintotdeauna al României, mereu prezent, o ameninţare constantă pentru existenţa ei. La jumătatea anilor 1930, Germania nu părea la fel de periculoasă.

Până la acea vreme, relaţiile României cu Germania nu depăşiseră formalităţile diplomatice uzuale. Războiul, îndeosebi rigorile ocupaţiei, cauzase o ruptură bruscă a tradiţiei de dinainte de 1914, aceea de respect pentru puterea economică şi militară a Germaniei şi de apreciere a realizărilor sale culturale, iar opinia publică română nu şi-a revenit niciodată în această privinţă. Criza economică mondială a generat relaţii economice oarecum mai strânse, însă liderii români, inclusiv Carol, erau precauţi în ceea ce priveşte pătrunderea Germaniei în economia ţării.

Criza cehoslovacă din primăvara şi vara anului 1938 a restrâns opţiunile disponibile pentru liderii români. Carol şi miniştrii săi au fost nevoiţi să decidă rapid dacă să vină sau nu în sprijinul aliatului lor din Mica Antantă. În cele din urmă au hotărât să nu intervină. Ajunseseră la concluzia că iniţiativa în relaţiile internaţionale îi revenise Germaniei şi, prin urmare, se temeau că orice măsură luată în sprijinul Cehoslovaciei, fără avizul clar al Franţei, putea periclita integritatea teritorială a propriei lor ţări. Nici Carol şi nici alţi lideri români nu s-au gândit serios să-şi unească forţele cu Uniunea Sovietică. În schimb, ei au continuat să spere că Franţa şi Marea Britanie vor conştientiza în cele din urmă pericolele pe care ambiţiile germane le reprezentau pentru siguranţa lor. Însă Acordul de la München din 29 septembrie, prin care Franţa şi Marea Britanie au încuviinţat dezmembrarea Cehoslovaciei, a convins opinia publică de la Bucureşti, de la Carol la Maniu, că relaţiile apropiate cu

Germania erau esenţiale pentru a proteja graniţele ţării de revizionismul sovietic şi maghiar.

Un indicator al influenţei germane tot mai mari în România a fost tratatul economic încheiat între cele două ţări la 23 martie 1939. Valabil vreme de cinci ani, tratatul asigura o relaţie strânsă între economiile lor, prin intermediul planificării coordonate şi al unor companii mixte, care aveau să dezvolte resursele minerale ale României – cupru, crom, mangan şi mai ales petrol. Interesul sporit al Germaniei pentru petrolul românesc era asociat cu pregătirile de război şi cu nevoia de a nu depinde de proviziile de peste mare, care puteau fi împiedicate de o blocadă britanică. Din aceleaşi motive, Germania dorea să-şi asigure un flux constant de produse agricole româneşti. Însă şi România avea de câştigat de pe urma tratatului. Pe lângă dezvoltarea economiei sale, România descoperise în Germania un furnizor de echipament militar modern şi un cumpărător de încredere de cantităţi mari de cereale la preţuri mai bune decât ar fi fost dispus altcineva să ofere.

Pactul de neagresiune din 23 august 1939 dintre Germania şi Uniunea Sovietică a reprezentat un şoc pentru liderii români, deoarece aceştia îşi întemeiaseră parţial politica externă pe ostilitatea profundă dintre nazism şi comunism. Acum se simţeau în nesiguranţă mai mult ca oricând. Deşi nu cunoşteau detaliile protocolului secret, în baza căruia Germania recunoştea interesul special al Uniunii Sovietice pentru Basarabia, simpla existenţă a tratatului le spulberase strategia de echilibru între cele două puteri.

Izbucnirea războiului în septembrie 1939 şi răsturnarea de rău augur a situaţiei pe Frontul de Vest în primăvara anului 1940 au modificat radical politica externă românească. Victoriile germane din mai în Ţările de Jos şi nordul Franţei l-au convins pe Carol că era pierdută cauza Aliaţilor. La 29 mai, el a decis că nu avea decât o singură opţiune – să se sprijine pe Germania pentru a apăra integritatea teritorială a ţării. Înfrângerea Franţei în iunie a înlăturat orice îndoială cu privire la măsurile care trebuiau luate.

Cu toate acestea, curtarea Germaniei nu a putut împiedica pierderea de teritorii în favoarea vecinilor României. Uniunea Sovietică a făcut prima mişcare. La 26 iunie, a cerut cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei în 24 de ore. Carol a solicitat numaidecât sprijin din partea Germaniei, însă acesta s-a lăsat aşteptat, întrucât Hitler asigurase deja guvernul sovietic de „dezinteresul" său pentru aceste teritorii, în conformitate cu pactul nazisto-sovietic. Carol şi consilierii săi nu au putut decât să cedeze.

Carol s-a străduit să intre în graţiile lui Hitler, într-o încercare disperată de a contracara revendicările teritoriale ale Ungariei şi Bulgariei. La 4 iulie, Carol a instituit un nou guvern, progerman, care şi-a exprimat imediat dorinţa de a adera la Axa Roma-Berlin şi a anunţat retragerea României din Liga Naţiunilor. În cursul acestor evenimente, Carol a căutat să obţină o garantare germană a graniţelor României şi trimiterea unei misiuni militare la Bucureşti, pentru a pune bazele unei strânse cooperări a armatelor celor două ţări. Însă la 15 iulie Hitler a răspuns că va putea analiza aceste solicitări

numai după tranşarea chestiunilor legate de graniţele cu Ungaria şi Bulgaria. În scurt timp s-a ajuns la un acord cu Bulgaria cu privire la fâşia din sudul Dobrogei pe care România o dobândise în 1913. Tratatul de la Craiova din 7 septembrie a restabilit hotarele dintre cele două ţări din 1913.

Mult mai importante au fost negocierile cu Ungaria în privinţa Transilvaniei, căci publicul român o considera leagănul naţiunii. Însă negocierile, care au început la 16 august, nu au dus nicăieri şi au fost în scurt timp întrerupte. Hitler a preluat iniţiativa, a insistat să se ajungă la un acord şi, pe măsură ce tensiunile la graniţele României cu Ungaria creşteau, a cerut delegaţiilor celor două ţări să se întâlnească la Viena şi să-şi rezolve diferendele. În realitate, Hitler îşi rezervase deja decizia finală în legătură cu noile graniţe ale Transilvaniei. Pentru el, obiectivele strategice şi economice erau cele mai importante. A considerat că era necesar să împace şi Ungaria şi să evite mutilarea României, a cărei valoare pentru efortul german de război nu i-a scăpat niciodată din vedere. Cu toate acestea, se pare că a conştientizat şi faptul că era important ca ambele ţări să rămână în continuare nemulţumite, pentru a-şi atrage cooperarea lor în noua ordine germană din Europa. Astfel, Hitler a crezut că Ungaria avea să sprijine Germania în speranţa că va obţine mai mult din Transilvania şi că România va face la fel pentru a recupera ceea ce pierduse. Mai mult decât atât, noua graniţă din Transilvania asigura o protecţie substanţială a câmpurilor petrolifere româneşti, prin faptul că trupele motorizate germane (cu cooperarea Ungariei) erau la

câteva ore distanţă de ele. La Viena, delegaţia română era nerăbdătoare să-şi susţină minuţios cauza, însă i-au fost prezentate soluţia lui Hitler şi alternativa de a o accepta sau de a intra în război cu Ungaria, sprijinită de Axă. Totuşi, ministrul german de Externe, Joachim von Ribbentrop, a promis de asemenea că, în schimbul acceptării „arbitrajului" lui Hitler, România avea să beneficieze de garantarea militară a noilor sale graniţe din partea Germaniei, ofertă pe care Ribbentrop o considera „excepţională" nu doar fiindcă nu mai fusese făcută niciunei alte ţări, ci şi pentru că avea să reprezinte baza noii politici a Germaniei în Est. Românii au cerut să se consulte cu regele. În dimineaţa zilei de 30 august, în cadrul unei reuniuni a Consiliului de Coroană de la Bucureşti cu scopul de a decide cursul evenimentelor, Carol şi majoritatea au căzut de acord că acceptarea măsurilor şi garanţiilor germane era singura cale de a preveni distrugerea ţării.

Mai târziu, la 30 august, decizia lui Hitler a fost citită în mod formal. Abia atunci a înţeles delegaţia română adevărata amploare a pierderilor ţării. Ungaria a primit o bucată bună din nordul Transilvaniei, începând cu Oradea şi Maramureş în nord şi continuând cu Cluj şi judeţele secuieşti de-a lungul versanţilor vestici ai Carpaţilor, până la sud, aproape de Braşov. România a fost astfel lipsită de 42.243 de kilometri pătraţi de teritoriu şi aproximativ 2.600.000 de locuitori, circa 50% dintre ei români şi 37% maghiari şi secui. La alt nivel, Dictatul de la Viena, cum a ajuns să fie cunoscut acordul în România, a însemnat pierderea independenţei României în

afacerile externe şi subordonarea economiei ei efortului german de război.

Ca urmare a cedărilor teritoriale în favoarea Uniunii Sovietice, Ungariei şi Bulgariei, România care luase fiinţă la sfârşitul Primului Război Mondial a pierdut o treime din teritoriu (99.790 de kilometri pătraţi) şi o treime din populaţie (6.161.317). Carol nu a putut supravieţui catastrofei naţionale.

Al Doilea Război Mondial

Cedările teritoriale din vara anului 1940 şi aversiunea făţişă a Partidului Naţional-Ţărănesc şi a Partidului Liberal faţă de dictatura regală l-au silit pe Carol, al cărui prestigiu atinsese pragul cel mai de jos, să apeleze la generalul Ion Antonescu (1882-1946), singurul pe care îl considera capabil să controleze situaţia periculoasă. Alegerea lui Antonescu nu a fost uşoară, deoarece devotatul ofiţer de carieră nu îşi ascunsese niciodată propria ambiţie şi dispreţul pentru Carol.

Harta 8. România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial

14. Ion Antonescu

Carol i-a cerut lui Antonescu să formeze un guvern ca să-şi salveze propria piele. Voia să se folosească de legăturile lui Antonescu cu Garda de Fier pentru a obţine o reconciliere între liderii acesteia şi tron, de relaţiile sale bune cu naţional-ţărăniştii şi cu liberalii pentru a le neutraliza opoziţia faţă de

dictatura regală şi de contactele cu membrii delegaţiei germane la Bucureşti pentru a demonstra angajamentul ferm al României faţă de noua ordine a lui Hitler în Europa şi pentru a-şi asigura sprijinul german pentru sine şi independenţa politică a ţării. Însă Carol a făcut un calcul complet eronat ; a adus la putere un duşman hotărât să-l alunge de pe tron.

Deşi Antonescu s-a bucurat de sprijinul mai multor tabere, îndeosebi din partea Germaniei şi a principalelor partide politice, el nu şi-a schimbat câtuşi de puţin viziunea asupra viitorului României. Era un naţionalist hotărât să construiască un stat etnic prosper, puternic, o putere medie respectată, care să-şi îndeplinească responsabilităţile internaţionale la nivel regional în acord cu sistemul statal european. Era şi un autoritarist convins că îşi putea atinge ţelurile doar dacă deţinea controlul absolut asupra destinului ţării sale.

Antonescu nu avea de gând să accepte vasalitatea politică şi economică faţă de Germania. În primul rând, nu era progerman. La fel ca majoritatea ofiţerilor români, era profrancez şi probritanic, iar în decembrie 1937 condiţionase includerea sa în Guvernul Goga de evitarea unor relaţii strânse cu Germania. Antonescu se arătase chiar deschis la ideea ca România să susţină efortul occidental de a-l împiedica pe Hitler să distrugă Cehoslovacia. Când s-a hotărât în cele din urmă să se alăture Germaniei, a făcut-o fiindcă nu a văzut altă soluţie pentru supravieţuirea ţării. Sentimentele sale în ceea ce priveşte Occidentul au rămas aceleaşi, însă situaţia internaţională se schimbase radical. Grav afectat de

înfrângerea Franţei şi de comportamentul agresiv al Uniunii Sovietice faţă de vecinii săi mai mici, convins că Germania avea să câştige războiul, a pus bazele alianţei sale politice cu Germania în cadrul unor discuţii cu oficiali ai delegaţiei germane la Bucureşti, în vara anului 1940. Un aranjament cu Antonescu era foarte satisfăcător pentru nemţi. Deşi Garda de Fier era un instrument la îndemână al politicii germane, numeroşi oficiali germani se îndoiau de eficacitatea sa, deoarece nu avea lideri capabili şi un program clar. Antonescu, pe de altă parte, oferea garanţiile de ordine şi stabilitate considerate esenţiale pentru susţinerea efortului german de război.

Pe măsură ce Antonescu a continuat negocierile cu diferiţi lideri politici la începutul lunii septembrie, cu scopul de a forma un guvern eficient, era tot mai evident că soluţionarea crizei politice era imposibilă câtă vreme Carol rămânea pe tron. La 5 septembrie, Antonescu i-a cerut în mod categoric să abdice şi să părăsească ţara. Carol a ezitat, însă a cedat în cele din urmă în faţa ultimatumului lui Antonescu potrivit căruia, dacă nu abdica numaidecât, viaţa lui era în pericol, iar ţara avea să cadă pradă războiului civil şi să fie ocupată de „o putere străină”. La 6 septembrie, Carol a renunţat la tron în favoarea fiului său de 19 ani, Mihai, şi a părăsit ţara în ziua următoare.

În aceeaşi zi, la urcarea sa pe tron, Mihai a emis un decret prin care îi acorda lui Antonescu drepturi depline, acesta devenind Conducătorul Statului Român. Antonescu a pus capăt crizei politice la 15 septembrie, formând un guvern de

coaliţie împreună cu Garda de Fier. El însuşi şi-a asumat preşedinţia Consiliului de Miniştri şi a devenit ministrul Apărării Naţionale, în vreme ce Garda de Fier a ajuns să fie forţa politică dominantă din cadrul noului guvern. Horia Sima, succesorul lui Codreanu în fruntea Gărzii, era vicepreşedintele Consiliului, iar gardiştii deţineau cinci portofolii, printre care Ministerul de Interne, Ministerul Afacerilor Străine, Ministerul Educaţiei Naţionale şi Ministerul Cultelor şi Artelor. De asemenea, Garda controla presa şi serviciile de propagandă şi deţinea majoritatea secretarilor permanenţi şi directorilor din ministere, precum şi 45 din cele 46 de prefecturi. Anunţarea noului cabinet a fost însoţită de proclamarea României drept „Stat Naţional-Legionar”, în care singura mişcare politică permisă era Garda de Fier.

Antonescu a început numaidecât să înlocuiască vechea ordine politică cu ceea ce a numit mai târziu „stat naţional-totalitar”. Şi-a dezvăluit dezgustul faţă de partidele politice şi practicile democraţiei româneşti, pe care le considera în mod inerent defectuoase. În spatele eşecului democraţiei se afla, după părerea lui, cultivarea libertăţii, care punea interesele indivizilor mai presus de cele ale colectivităţilor şi ale statului. Drept urmare, în noua sa ordine, partidele politice nu şi-au mai găsit locul. Propunerile anterioare, pe care le făcuse lui Iuliu Maniu şi lui Constantin Brătianu, preşedintele Partidului Liberal, de a crea un guvern de unitate naţională fuseseră doar o manevră care să-i permită să exploateze experienţa Partidului Naţional-Ţărănesc şi a Partidului Liberal, şi chiar

împărţirea puterii cu Garda de Fier, în lumina evenimentelor ulterioare, nu fusese decât un tertip temporar.

În afacerile externe, cea mai presantă grijă a lui Antonescu a fost consolidarea alianţei cu Germania. Succesul acestui demers necesita respectarea termenilor Dictatului de la Viena, pe care, deşi îi displăcea personal, era hotărât să-l respecte pe deplin. De asemenea, a început să pună bazele noului rol al României într-o Europă dominată de nemţi, întărind legăturile militare şi economice cu Germania.

Viteza cu care Berlinul a răspuns la măsurile luate de Antonescu sugerează cât de importantă devenise România în planurile strategice germane din sud-estul Europei. Din cauza eşecului invadării Greciei de către italieni în octombrie 1940, Hitler hotărâse că era necesară o expediţie germană de despresurare şi că aceasta trebuia să treacă prin România şi Bulgaria. Însă rolul României în Est nu avea să se limiteze la acela de zonă de trecere şi furnizor de materii prime. Înrăutăţirea relaţiilor cu Uniunea Sovietică îl convinsese pe Hitler să grăbească soluţionarea conflictului germano-sovietic pe cale militară. În eventualitatea unui război, el intenţiona să atribuie României rolul vital de ancoră sudică a frontului estic german. Primele trupe germane au sosit în România la 10 octombrie 1940, ca răspuns parţial la solicitarea lui Antonescu de sprijin militar.

Pentru a se asigura de cooperarea deplină a României, Hitler l-a invitat pe Antonescu la Berlin în 21-24 noiembrie. Motivul oficial al vizitei era definitivarea aderării României la Pactul germano-italo-japonez, pe care Antonescu l-a semnat în

data de 23. Însă mult mai importante au fost discuţiile lui Hitler cu Antonescu din ziua precedentă, care au influenţat în mod decisiv cursul relaţiilor germano-române. Antonescu i-a lăsat o impresie bună lui Hitler, de om de încredere, convingere care a dăinuit până la prăbuşirea celui dintâi în august 1944. Antonescu a insistat ca Dictatul de la Viena să fie revizuit. Hitler nu i-a promis nimic, spunându-i pur şi simplu că după război situaţia avea să fie diferită, însă Antonescu a luat afirmaţia ca pe un angajament de a schimba termenii dictatului. De atunci, problema Transilvaniei l-a preocupat în mod constant, fiind sigur că strânsa cooperare cu Germania era singura cale de a recupera teritoriile pierdute.

În vreme ce Antonescu îşi atinsese obiectivul principal în politica externă – o alianţă fermă cu Germania –, cooperarea lui cu Garda de Fier nu reuşise să instituie ordinea publică şi progresul economic pe care şi le dorea. Gardiştii s-au dovedit a fi parteneri incompetenţi şi nesiguri, care, în mod evident, nu împărtăşeau viziunea lui Antonescu asupra noii Românii.

Ambiţiile liderilor Gărzii nu cunoşteau margini. Aceştia au contestat autoritatea lui Antonescu, încercând să câştige controlul asupra poliţiei şi armatei, instituţii odinioară inaccesibile influenţei Gărzii. De asemenea, au creat o forţă separată, Poliţia Legionară, care era folosită împotriva rivalilor lor. Membrii acesteia erau recrutaţi din rândul celor mai puţin dezirabile elemente ale societăţii şi nu aveau pregătire profesională. Cu armata, Garda nu a avut succes. Corpul ofiţerilor fusese dintotdeauna ostil Mişcării Legionare, pe care o considera un element de dezordine şi subordonare

faţă de Germania. Garda a reuşit să atragă câţiva adepţi doar la nivelurile inferioare.

Antonescu a luat măsuri drastice pentru a împiedica „spiritul legionar” să câştige un avanpost în armată. La 5 decembrie 1940, el a impus pedepse severe pentru „răzvrătire” şi „insubordonare”, inclusiv moartea pentru instigatorii şi liderii unor asemenea acţiuni. Aceste măsuri au reprezentat, fără îndoială, o reacţie la atrocităţile comise de bandele ucigaşe în ultima săptămână din noiembrie. Printre victime s-au numărat Nicolae Iorga şi Virgil Madgearu, care au fost luaţi din casele lor şi împuşcaţi, precum şi numeroşi foşti miniştri şi alţi oficiali, care s-au numărat printre cei 64 de prizonieri ucişi într-un masacru gardist în închisoarea Jilava, din apropierea Bucureştiului.

Conflictul dintre Antonescu şi Gardă avea legătură cu viziunile fundamental diferite privind forma pe care trebuia să o ia statul totalitar şi modul de administrare a acestuia. Horia Sima a cerut ca ţara să fie guvernată în acord cu „spiritul legionar”, mai precis, ca puterea să fie exercitată doar de Gardă şi activitatea politică a tuturor celorlalte grupuri să înceteze. La 28 octombrie Sima l-a acuzat pe Antonescu de încălcarea decretului de instituire a Statului Naţional-Legionar, deoarece acesta îngăduise funcţionarea Partidului Naţional-Ţărănesc şi a Partidului Liberal, chiar dacă numai pe hârtie. De asemenea, Sima a solicitat o „revoluţie economică”, prin care înţelegea aplicarea în România a principiilor naţional-socialiste germane, astfel încât toate aspectele vieţii economice să se afle sub control

centralizat. Însă Antonescu nu avea de gând să lase statul sau economia să fie conduse de legionari. Până la sfârşitul toamnei adunase dovezi convingătoare ale incompetenţei şi lipsei lor de loialitate. Cu toate acestea, disputa sa cu Garda depăşea chestiunile ce ţineau de o administraţie eficientă şi de o politică economică coerentă. Era vorba de putere. Antonescu era hotărât să subordoneze Mişcarea Legionară propriei sale viziuni asupra unei Românii disciplinate şi organizate.

Întrucât relaţiile tensionate dintre Antonescu şi Horia Sima au degenerat în mod inevitabil în conflict deschis, Antonescu s-a consultat cu Hitler. În cadrul unei întruniri la Berghof din 14 ianuarie 1941, i-a acuzat pe liderii Gărzii de Fier că au adus ţara în pragul anarhiei şi a propus să preia singur conducerea Statului Naţional-Legionar. La început, Hitler a fost evaziv. A explicat că, cu câţiva ani mai devreme, se confruntase cu o provocare asemănătoare în cadrului partidului său şi fusese silit să lichideze asemenea elemente, sugerându-i lui Antonescu că ar putea fi nevoit să procedeze la fel. Mai târziu, chiar înainte ca Antonescu să se întoarcă acasă, Hitler l-a asigurat că era singura persoană capabilă să călăuzească România. Această scurtă discuţie a risipit îndoielile lui Antonescu cu privire la poziţia lui Hitler în lupta pentru putere cu Garda. La 22 ianuarie a trimis armata la sediile Gărzii din Bucureşti, iar până seara problema era tranşată. Sima şi alţi lideri ai Gărzii au cerut în zadar intervenţia oficialilor germani, care i-au sfătuit să se predea, promiţându-le totuşi că îl vor ruga pe Antonescu să-i lase pe liderii Gărzii

să plece în Germania. Nemţii au considerat că era înţelept să păstreze Garda într-o anumită formă, pentru a pune presiune asupra lui Antonescu, dacă acesta avea să acţioneze vreodată contrar intereselor germane. În data de 23, liderii şi cadrele legionare inferioare s-au predat, însă şeful serviciilor secrete germane din România a aranjat ca liderii Gărzii să fie scoşi din ţară şi duşi în Germania.

Regimul instituit de Antonescu nu poate fi catalogat drept fascist. O descriere mai bună ar fi aceea de dictatură militară. Spre deosebire de Germania lui Hitler şi de Italia lui Mussolini, regimului antonescian îi lipsea ideologia şi nu era sprijinit de un partid politic masiv. În loc să aibă o justificare filosofică pentru existenţa sa, Antonescu a făcut din ordine şi siguranţă, pe care le considera esenţiale pentru progresul oricărei societăţi, raţiunea de a fi a noii sale ordini. El nu se baza nici pe mase, nici pe politicieni. În locul lor, se folosea de armată şi de aparatul de securitate pentru a conduce şi a reprima disidenţa.

În primăvara anului 1941, când pregătea atacul împotriva Uniunii Sovietice, Hitler şi comandanţii militari germani au atribuit armatei române doar un rol limitat, deoarece aveau îndoieli cu privire la capacitatea ei de a desfăşura acţiuni ofensive independente. Erau mult mai preocupaţi să protejeze câmpurile petrolifere româneşti de un atac sovietic şi au încredinţat apărarea lor şefului misiunii aeriene germane în România. Nemţii erau siguri că rezervele româneşti de petrol aveau să devină hotărâtoare odată cu izbucnirea războiului, deoarece transporturile din Uniunea Sovietică, celălalt mare

furnizor al Germaniei, urmau în mod evident să înceteze. În 12 iunie, la München, Hitler i-a dezvăluit lui Antonescu planul său de a ataca Uniunea Sovietică. Drept răspuns, Antonescu i-a promis deplina participare militară şi economică a ţării sale.

În 22 iunie 1941, la câteva ore după declanşarea invaziei germane a Uniunii Sovietice, regele Mihai şi Antonescu au proclamat începutul unui „război sfânt" de eliberare a Basarabiei şi a nordului Bucovinei de sub ocupaţia sovietică. Acest război se bucura de susţinerea largă a poporului român, care îl vedea ca pe un mijloc de înlăturare a ameninţării ruseşti la adresa existenţei ţării lor o dată pentru totdeauna. Liderii politici şi opinia publică aveau încredere deplină în superioritatea Germaniei şi se aşteptau la o campanie scurtă şi victorioasă. Antonescu angajase în efortul de război cea mai bună parte a armatei.

Ofensiva generală de pe frontul românesc a început abia la 2 iulie, deoarece fusese mult mai la est decât baza de unde Grupul de Armate Sud din Polonia demarase operaţiunile. La o lună de la declanşarea ostilităţilor, principalele obiective militare româneşti – eliberarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei – fuseseră atinse. Însă Antonescu se hotărâse deja să trimită trupe româneşti mai la est. Era sigur că nemţii aveau să învingă în viitorul apropiat şi intenţiona, după cum i-a scris lui Hitler în 20 iulie, să lupte alături de Germania până la atingerea scopului final, distrugerea Uniunii Sovietice. La 6 august, când s-au întâlnit la sediul Grupului de Armate Sud, Hitler şi Antonescu au convenit ca armata română să ocupe zona dintre Nistru şi Nipru, anumite unităţi să

înainteze la est de Nipru şi regiunea dintre Nistru şi Bug, care a ajuns să fie numită Transnistria, să intre sub administraţie civilă română. Antonescu a insistat ca armata română să-şi asume responsabilitatea ocupării Odessei, însă în cele din urmă a fost nevoie de intervenţia forţelor germane pentru a duce la bun sfârşit operaţiunea. Asediul, care a început la 18 august şi s-a încheiat odată cu capitularea oraşului, la 16 octombrie, a cauzat armatei române pierderi majore : 18.000 de soldaţi ucişi, 63.000 răniţi şi 11.000 dispăruţi. În urma asediului, unităţile armatei române au distrus ce mai rămăsese din comunitatea evreiască a oraşului.

La sfârşitul anului 1941, România se afla în război şi cu Aliaţii occidentali. Sub presiunea Uniunii Sovietice, Marea Britanie a declarat război României în 7 decembrie. După această dată, când şi Statele Unite au intrat în al Doilea Război Mondial, Germania a constrâns România să-şi onoreze angajamentul făcut conform Pactului Tripartit din noiembrie 1940, iar aceasta a declarat război Statelor Unite la 12 decembrie. Era limpede că Antonescu şi majoritatea politicienilor români erau parteneri şovăielnici în războiul Germaniei împotriva Aliaţilor occidentali.

Numeroase trupe româneşti au participat la ofensiva germană de proporţii din sudul Rusiei şi din Caucaz în vara anului 1942. Opt divizii erau implicate în operaţiunile din estul Mării Azov, însă majoritatea trupelor româneşti participau în expediţia spre Volga. Li se atribuiseră poziţii pe flancul nordic şi sudic al avangardei germane. Aici au obţinut forţele sovietice o victorie decisivă în ofensiva lor din iarnă,

care a început la 19 noiembrie. Până la sfârşitul lunii decembrie, aceştia încercuiseră Armata a VI-a germană la Stalingrad. Unităţile române luptaseră bine, însă, deoarece le lipseau tancurile şi artileria, nu erau pregătite să facă faţă atacului sovietic violent. Armatele a III-a şi a IV-a române au suferit pierderi majore, ajungând de la 228.000 de soldaţi în noiembrie 1942 la 73.000 în ianuarie 1943.

Una dintre cele mai grave probleme interne cu care s-a confruntat regimul Antonescu a fost „problema evreiască”, cum a fost numită începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Sentimentul naţional puternic şi obiectivele tactice de politică externă, mai curând decât antisemitismul doctrinar, au stat la baza încercărilor de a o „rezolva”. După instituirea Statului Naţional-Legionar, Antonescu şi Garda de Fier au trecut la românizarea economiei. Garda s-a folosit de ocazie pentru a-şi descătuşa forma violentă de antisemitism. Însă pentru Antonescu românizarea era unul dintre mijloacele pe care voia să le folosească pentru a crea o burghezie puternică, independentă, autohtonă, care să constituie baza politică şi socială a ţării. Astfel, el a iniţiat înlăturarea evreilor şi a străinilor din structura economică a ţării şi înlocuirea lor cu etnici români. O serie de decrete au expropriat terenurile rurale şi urbane deţinute de evrei (4 octombrie 1940), pădurile acestora (17 noiembrie 1940) şi din nou proprietăţile urbane (28 martie 1941). Printr-un alt decret (16 noiembrie 1940), industriile şi afacerile private erau obligate să-şi înlocuiască toţi angajaţii evrei cu etnici români până în data de 31 decembrie 1941. Deşi statisticile oficiale arătau că

numărul evreilor din aceste întreprinderi fusese drastic redus, de la 28.225 în 1940 la 6.506 în primăvara anului 1943, rapoartele secrete mai credibile indicau faptul că mulţi evrei rămăseseră în fabrici (peste 21.000 în 1943), deoarece erau indispensabili pentru buna funcţionare a acestora.

Măsurile luate împotriva evreilor înaintea atacului asupra Uniunii Sovietice erau în primul rând de ordin economic, cu excepţia actelor violente comise de legionari împotriva anumitor indivizi. Însă, după 22 iunie 1941, politica oficială a căpătat forme mai ameninţătoare. Deportarea evreilor a început după recuperarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei. Un număr mare de evrei, aproximativ 130.000, părăsiseră deja aceste provincii şi fugiseră în Uniunea Sovietică, pe măsură ce armatele română şi germană înaintau. Uciderea a 4.000 de evrei la Iaşi şi în cursul deportării în Muntenia, în 28-30 iunie, de către trupele germane şi române a confirmat faptul că fuga fusese o idee înţeleaptă. De îndată ce armata română a ocupat Transnistria, autorităţile române au început să-i deporteze pe evreii din Basarabia şi din nordul Bucovinei cât mai la est cu putinţă. Circa 110.000 de evrei au fost deportaţi în Transnistria între 1941 şi 1943 şi, din cauza condiţiilor înfiorătoare, cel puţin jumătate dintre ei au murit. O altă categorie de indezirabili a avut parte de o soartă asemănătoare. Aproximativ 25.000 de ţigani au fost deportaţi în Transnistria, dintre care 11.000 au murit, mulţi din cauza neglijării nevoilor umane elementare.

Regimul Antonescu nu a participat la deportarea în masă a evreilor pe care oficialii nazişti o organizau ca parte a

„soluţiei finale” a lui Hitler la problema evreiască în Europa. La început, Antonescu s-a arătat interesat de proiect şi a acceptat ca evreii apţi de muncă din anumite judeţe din Banat şi Transilvania să fie strânşi începând din septembrie 1942 şi trimişi la Lublin. Însă deportările nu au avut loc. Antonescu şi-a schimbat politica faţă de evrei, de la eradicare la antisemitism separatist tradiţional. Principalele cauze par să fi fost situaţia militară incertă de pe Frontul de Est şi conştientizarea faptului că după război avea să dea socoteală pentru faptele sale.

Dezastrul de la Stalingrad a fost momentul de răscruce pentru participarea României în al Doilea Război Mondial. Convins că Germania nu putea câştiga războiul, Antonescu şi-a canalizat toate eforturile spre apărarea României de „marele pericol” din est. La urma urmei, acesta fusese principalul motiv pentru care intrase în război împotriva Uniunii Sovietice. În ciuda tensiunilor tot mai mari în relaţia cu Germania pe măsură ce forţele sovietice înaintau neobosit spre vest, politica sa a dat dovadă de o continuitate remarcabilă. Antonescu a menţinut alianţa cu Germania şi a furnizat aliatului său soldaţi şi *matériel* pentru efortul de război, dar, în acelaşi timp, s-a străduit să-i facă pe Aliaţii occidentali să înţeleagă „poziţia dificilă” a României. L-a încurajat pe Mihai Antonescu, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, să menţină contactul cu Aliaţii şi să le atragă atenţia asupra pericolului pe care Uniunea Sovietică îl reprezenta nu numai pentru Est, ci pentru întreaga Europă.

Până în primăvara anului 1944, alte forţe politice din România se alăturaseră efortului de a scoate ţara din război. Personajul-cheie a fost Iuliu Maniu, liderul opoziţiei democratice faţă de dictatura lui Antonescu. Între noiembrie 1942 şi martie 1943, acesta trimisese mai multe mesaje guvernului britanic pe diferite canale, inclusiv prin diplomaţi elveţieni şi turci, în care explica rolul României în război şi aspiraţiile sale. Maniu insista că opinia publică din România se împotrivise continuării războiului împotriva Uniunii Sovietice dincolo de Nistru şi că nu urmărea decât să asigure integritatea teritorială a ţării, inclusiv a nordului Transilvaniei. În toate mesajele lui Maniu era evident că, la fel ca Mihai Antonescu şi politicienii români în general, el considera Uniunea Sovietică principala ameninţare la adresa independenţei României şi vedea în Vest singura speranţă de a evita o ocupaţie sovietică.

Răspunsul iniţial al Marii Britanii a fost descurajant. În ianuarie 1943, Ministerul de Externe l-a informat pe Iuliu Maniu că hotarele României postbelice aveau să fie trasate în conformitate cu obiectivele generale ale Aliaţilor şi cu interesele de securitate ale Uniunii Sovietice. Implicaţia era cât se poate de clară : România nu putea spera să trateze doar cu Aliaţii occidentali, ci trebuia să ajungă la un acord şi cu Uniunea Sovietică.

Ion Antonescu a continuat să coopereze cu Germania, în ciuda dovezilor tot mai numeroase privind o catastrofă militară, deoarece nu vedea altă soluţie viabilă. Deşi îşi dorea cu orice preţ să evite subjugarea ţării de către Uniunea

Sovietică, Antonescu se confrunta cu ameninţarea imediată a regimului germano-legionar, care, fără îndoială, avea să distrugă complet suprastructura politică şi economică a ţării şi să o lase la mila „altora”. Un asemenea pericol nu era câtuşi de puţin închipuit, deoarece la 26 ianuarie 1944 Hitler ordonase începerea pregătirilor în vederea ocupării României, în eventualitatea unei lovituri antigermane. Însă tensiunea din relaţiile româno-germane a fost diminuată de un nou acord economic în 9 februarie şi mai ales de reiterarea sprijinului lui Antonescu în cadrul unei întruniri cu Hitler din 28 februarie.

Cu toate acestea, eforturile de retragere din război au continuat pe măsură ce contactele lui Maniu cu Occidentul s-au intensificat. Reprezentantul său, Barbu Ştirbey, descendent al familiei princiare din secolul al XIX-lea, a negociat cu Aliaţii la Cairo la începutul anului 1944. Şi Uniunea Sovietică a participat la negocieri, armatele sale ajungând până la Prut, pregătite să pătrundă adânc în România. Pentru a grăbi capitularea României, Molotov a anunţat la 2 aprilie că Uniunea Sovietică nu dorea să dobândească teritorii româneşti sau să modifice ordinea socială a ţării. În 12 aprilie, reprezentantul sovietic la Cairo i-a prezentat lui Ştirbey condiţiile minime ale ţării sale pentru un armistiţiu, care fuseseră stabilite în urma consultărilor cu guvernul britanic şi cu cel american. Comunicaţi şi lui Ion Antonescu, şi lui Maniu de către diplomaţii români la Ankara, termenii Aliaţilor erau abandonarea Germaniei şi o luptă comună a armatei române şi a Aliaţilor împotriva acesteia ; restabilirea graniţei ruso-

române din 22 iunie 1941 ; plata unor despăgubiri către Uniunea Sovietică ; eliberarea tuturor prizonierilor aliaţi de război ; tranzitarea nestingherită a teritoriului românesc de către Armata Roşie ; şi anularea Dictatului de la Viena alături de sprijinul sovietic pentru recuperarea nordului Transilvaniei.

Reacţiile de la Bucureşti au fost contradictorii. Maniu a răspuns la 19 aprilie cu contraoferte. Neavând, în mod evident, încredere în promisiunile sovietice de a respecta suveranitatea română, el a acceptat propunerea de armistiţiu, însă a cerut ca nicio armată străină (adică sovietică) să nu aibă voie să intre în ţară fără să i se solicite acest lucru. Dornic să evite o ocupaţie sovietică, Maniu solicitase deja Comandamentului Aliat din Orientul Mijlociu să trimită două divizii aeropurtate în România, însă Aliaţii au cerut acceptarea sau respingerea clară a termenilor armistiţiului. După alte câteva încercări eşuate de a tempera ultimatumul aliat, la 10 iunie Maniu a acceptat fără tragere de inimă un armistiţiu bazat pe cele şase puncte din 12 aprilie. Însă chiar şi acum, în loc să contacteze direct guvernul sovietic, el a preferat să trateze prin Cairo, pentru a se asigura că Marea Britanie şi Statele Unite erau parteneri deplini în orice acord.

Grupurile politice din România care se opuneau războiului şi dictaturii antonesciene au devenit tot mai îndrăzneţe în primăvara anului 1944. Nevoia de coordonare a determinat partidele Naţional-Ţărănesc, Liberal, Social-Democrat şi Comunist să creeze Blocul Naţional Democrat la începutul lunii iunie. Obiectivele acestuia erau încheierea de urgenţă a

unui armistiţiu cu Aliaţii, retragerea din Axă şi sprijinirea totală a efortului aliat de război, precum şi răsturnarea dictaturii lui Antonescu şi înlocuirea ei cu un regim democratic.

Între timp, fuseseră luate deja hotărâri care afectau dezvoltarea politică a României. La jumătatea lunii mai 1944, guvernul britanic şi cel sovietic au convenit să împartă sud-estul Europei în zone operaţionale militare. Britanicii, care preluaseră iniţiativa, au propus ca Grecia să se afle în zona lor, iar România – în zona sovietică. Apoi au întrebat guvernul american dacă acceptă planul. Însă, înainte să primească un răspuns, în 8 iunie Churchill a propus ca Bulgaria să fie adăugată în zona sovietică şi Iugoslavia în zona britanică. La 12 iunie, Roosevelt, destul de ezitant, a aprobat înţelegerea. Niciuna dintre tabere nu o vedea ca pe o delimitare finală a sferelor de influenţă, însă cursul ulterior al evenimentelor a făcut totuşi ca România să ajungă în zona sovietică.

Situaţia a devenit critică odată cu ofensiva sovietică de proporţii de pe frontul românesc, care a început la 20 august. Armata Roşie a străpuns apărarea în mai multe locuri. La 22 august, Antonescu a vizitat postul de comandă şi şi-a dat seama de gravitatea situaţiei. Dacă trupele sovietice depăşeau linia de apărare Focşani-Galaţi dintre Carpaţi şi Dunăre, era sigur că soarta României avea să fie pecetluită „pe veci”.

15. Regele Mihai

Ritmul alert al evenimentelor, în special înfrângerea pe frontul moldovenesc de la jumătatea lunii august, surprinsese opoziţia democratică. La 20 august nu avea stabilită nicio dată

pentru răsturnarea lui Antonescu. Ofensiva sovietică impunea luarea unei decizii. Maniu şi Brătianu, în strânsă colaborare cu regele Mihai, principalii organizatori ai loviturii, au hotărât ca pe 23 august să-şi pună planul în aplicare. Regele l-a invitat pe Antonescu la palat, iar când acesta a refuzat să accepte un armistiţiu imediat, regele a dispus arestarea lui şi l-a numit ca prim-ministru pe generalul Constantin Sănătescu, unul dintre comandanţii militari care contribuiseră la răsturnarea lui Antonescu. Sănătescu a format numaidecât un cabinet, în care se regăseau Maniu, Constantin Brătianu, Constantin-Titel Petrescu, liderul Partidului Social-Democrat, şi Lucreţiu Pătrăşcanu, de la Partidul Comunist, cu toţii miniştri fără portofolii, care urmau să ghideze politic noua guvernare ca reprezentanţi ai Blocului Naţional Democrat. În acea seară, regele a transmis naţiunii o proclamaţie prin care anunţa ruperea relaţiilor diplomatice cu Germania şi un armistiţiu cu Aliaţii. El a declarat că România se alăturase Aliaţilor împotriva Axei şi că avea să-şi mobilizeze toate forţele în vederea eliberării nordului Transilvaniei. Sănătescu i-a instruit pe emisarii români la Cairo să accepte armistiţiul bazat pe termenii Aliaţilor din 12 aprilie.

Reprezentanţii diplomatici şi militari germani din România au fost luaţi prin surprindere de întorsătura dramatică a lucrurilor, iar până la 31 august forţele germane s-au retras din ţară. În aceeaşi zi, Armata Roşie a intrat în Bucureşti. Începuse o nouă epocă în istoria română.

Preluarea puterii, 1944-1947

Odată cu intrarea Armatei Roşii în ţară, cea mai presantă sarcină a Guvernului Sănătescu a devenit stabilizarea relaţiilor sale cu Aliaţii, îndeosebi cu Uniunea Sovietică. Sănătescu s-a străduit să încheie cât mai repede un armistiţiu formal. Guvernul sovietic era receptiv la idee, deoarece voia să-şi asigure liniile de comunicare cu frontul din Transilvania şi Ungaria la nord şi din Balcani la sud şi avea nevoie să exploateze pe deplin efectivul şi proviziile româneşti.

Schiţa armistiţiului, redactată de oficialii sovietici, a fost comunicată guvernelor american şi britanic la 31 august. Acestora le era limpede că Uniunea Sovietică considera România o ţară cucerită. S-au opus îndeosebi prevederii ca doar Înaltul Comandament sovietic din România să vegheze la respectarea termenilor armistiţiului. La insistenţele americane şi britanice, Molotov şi-a modificat uşor poziţia. A acceptat crearea unei Comisii Aliate de Control pentru România care să includă reprezentanţi americani şi britanici, dar a afirmat cât se poate de clar că Înaltul Comandament sovietic avea să-şi rezerve toate deciziile importante.

O delegaţie română, condusă de Lucreţiu Pătrăşcanu, a plecat la Moscova şi a semnat armistiţiul la 13 septembrie. În mare, acesta dezvolta pur şi simplu condiţiile expuse la Cairo. Guvernul român era nevoit să susţină efortul aliat de război cu cel puţin 12 divizii de infanterie complet echipate, să permită deplasarea liberă a forţelor aliate pe teritoriul său şi

să susţină cu bani şi provizii operaţiunile militare aliate împotriva Germaniei şi Ungariei. De asemenea, România trebuia să-şi asume povara unor despăgubiri de război de 300 de milioane de dolari către Uniunea Sovietică pentru pierderile suferite de aceasta în cursul operaţiunilor militare de pe teritoriul său şi să înapoieze toate bunurile luate de acolo. Singura prevedere benefică pentru România era abrogarea Dictatului de la Viena, deşi decizia finală cu privire la nordul Transilvaniei era rezervată conferinţei generale de pace de după război.

Delegaţia română a părăsit Moscova cu impresia că, în general, ţara fusese tratată cu îngăduinţă. Însă acasă, liderii partidelor politice democratice erau extrem de îngrijoraţi de modul în care autorităţile sovietice de ocupaţie aveau să interpreteze şi să aplice termenii armistiţiului. Frământările lor erau împărtăşite şi de Averill Harriman, ambasadorul american la Moscova, care participase la negocierea armistiţiului şi care se consultase cu membrii delegaţiei române. Acesta nu se îndoia că armistiţiul îi oferise Uniunii Sovietice controlul economic şi politic deplin asupra României, cel puţin până la semnarea tratatului final de pace.

În ciuda cooperării de pe câmpul de luptă, Guvernul Sănătescu şi autorităţile ocupaţiei sovietice erau în permanenţă în conflict. Prezenţa masivă a personalului sovietic militar şi civil se dovedea decisivă în stabilirea direcţiei vieţii politice româneşti. O dovadă marcantă a dominaţiei sovietice era neputinţa Comisiei Aliate de Control. Preşedintele sovietic considera Comisia de Control drept un

instrument de aplicare a politicii sovietice şi îi trata pe colegii săi occidentali ca pe simpli observatori. Însă guvernele american şi britanic au ales să nu conteste acest comportament câtă vreme războiul împotriva Germaniei era în plină desfăşurare.

Pentru politica internă românească, toamna anului 1944 a fost o perioadă de mobilizare a marilor partide. Activităţile normale ale tuturor fuseseră perturbate sub dictaturile lui Carol şi Antonescu, iar acum, şase ani mai târziu, şi-au îndreptat eforturile spre restabilirea organizaţiilor naţionale şi locale. În cursul acestui proces, Blocul Naţional Democrat s-a dezintegrat sub presiunea ambiţiilor şi ideologiilor politice rivale.

Dintre cele patru partide care alcătuiau blocul, Partidul Comunist era cel mai slab. În timpul războiului acesta număra doar în jur de o mie de membri, iar majoritatea liderilor de dinaintea loviturii de la 23 august erau închişi. În ultimele zile ale dictaturii lui Antonescu, unii dintre ei au evadat sau au fost eliberaţi. Acestora li s-au alăturat alţi comunişti români care petrecuseră mulţi ani la Moscova şi sosiseră la Bucureşti pe urmele Armatei Roşii. Străduindu-se să resusciteze partidul, comuniştii locali şi aşa-numiţii „moscoviţi” s-au folosit de prezenţa autorităţilor sovietice de ocupaţie. La o săptămână după răsturnarea lui Antonescu, Comitetul Central al Partidului Comunist Român şi-a exprimat intenţia de a transforma Blocul Naţional Democrat într-o organizaţie de masă şi le-a cerut muncitorilor să-şi organizeze propriile comitete politice sub conducerea blocului.

Partidul Naţional-Ţărănesc şi Partidul Liberal, care au ajuns să fie cunoscute drept „partidele istorice”, se străduiau la rândul lor să-şi refacă organizaţiile. Ţărăniştii au rămas fideli tezelor lor economice şi sociologice de dinainte de război. În sânul liberalilor domnea haosul. Multe dintre organizaţiile de partid din provincii erau divizate de disidenţă, iar liderii de la centru nu reuşeau să prezinte un plan dinamic de acţiune. Cu toate acestea, Constantin Brătianu a dat asigurări că partidul avea să rămână fidel principiilor sale tradiţionale şi să apere drepturile civile şi politice ale tuturor cetăţenilor.

În schimb, comuniştii şi aliaţii lor, hotărâţi să ajungă cât mai repede la putere, au creat la 12 octombrie Frontul Naţional Democrat. Au părăsit Guvernul Sănătescu în 16 octombrie şi au cerut formarea unui nou guvern, condus de Petru Groza, liderul Frontului Plugarilor, un partid ţărănesc aliat cu comuniştii. Agresivitatea şi mai ales sprijinul de care Frontul Naţional Democrat se bucura din partea Uniunii Sovietice au dus la demisia Guvernului Sănătescu la 6 decembrie.

Un nou guvern, puţin schimbat faţă de cel anterior, a fost condus de generalul Nicolae Rădescu, şef de stat-major în armată, care fusese arestat de Antonescu în 1941-1942 întrucât se împotrivise trimiterii de trupe româneşti dincolo de Nistru după recuperarea Basarabiei. Acum iniţiativa politică fusese preluată de comunişti, ale căror măsuri au redus eficienţa guvernului. La jumătatea lunii ianuarie 1945, liderii comunişti Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker au

purtat discuţii la Moscova cu lideri sovietici ai partidului. Această întrevedere s-a dovedit decisivă pentru România, deoarece Gheorghiu-Dej şi acoliţii săi au fost asiguraţi că vor fi sprijiniţi în efortul lor de a prelua puterea. După întoarcerea în ţară a delegaţiei, Frontul Naţional Democrat – în realitate, comuniştii – a demarat o campanie sistematică de a înlocui Guvernul Rădescu cu un guvern propriu.

Când lupta pentru putere a căpătat amploare, autorităţile sovietice au intervenit în mod direct şi decisiv. Situaţia a devenit critică în 28 februarie, când Andrei Vîşinski, ministrul adjunct de Externe trimis de Moscova să coordoneze lupta comuniştilor pentru putere, a cerut ca regele Mihai să înlocuiască numaidecât Guvernul Rădescu cu un guvern al Frontului condus de Petru Groza. Când regele a răspuns că va trebui să aştepte rezultatul consultărilor cu liderii de partid, Vîşinski i-a dat două ore să-l demită pe Rădescu şi să-i numească succesorul. Altminteri, avertiza el, nu mai putea garanta menţinerea independenţei României. Întrucât nu întrevedea niciun sprijin occidental considerabil, regele nu a mai putut face faţă presiunii sovietice şi a anunţat formarea la 6 martie a unui guvern condus de Groza.

Astfel, autorităţile sovietice au ignorat deciziile luate de reprezentanţii Statelor Unite, Marii Britanii şi Uniunii Sovietice care se întâlniseră la Ialta să dezbată viitorul Europei odată ce soarta războiului devenise evidentă. Declaraţia asupra Europei eliberate, pe care cele trei puteri o semnaseră la 12 februarie 1945, cu doar câteva săptămâni înaintea numirii lui Groza în funcţia de prim-ministru, nu a

jucat niciun rol în stabilirea politicii sovietice pentru România. Noţiunea de guverne larg reprezentative şi democratice, formate prin alegeri libere şi dedicate voinţei cetăţenilor, pe care o susţinea Declaraţia, contravenea teoriei şi practicii sovietice, iar dacă ar fi fost aplicată în acest caz, ar fi împiedicat fără îndoială instalarea la Bucureşti a unui guvern amiabil şi docil. Antipatia pe care majoritatea românilor o simţeau faţă de Uniunea Sovietică şi dorinţa lor de a menţine legăturile tradiţionale cu Vestul au făcut ca perspectiva ajungerii la putere a unui regim prosovietic liber ales să devină extrem de îndepărtată. Liderii comunişti români, conştienţi de lipsa de popularitate şi de slăbiciunea partidului lor, nu doreau să lase alegerea guvernului pe seama electoratului. Aceasta era şi gândirea liderilor sovietici, care au intervenit atât de decisiv şi atât de devreme în vederea asigurării poziţiei lor în România din pricina importanţei strategice a acesteia de poartă spre Balcani şi Europa Centrală.

Confruntaţi cu contestarea sovietică a acordului de armistiţiu cu România şi a Declaraţiei asupra Europei eliberate, Aliaţii occidentali nu au făcut decât să protesteze, ceea ce nu a influenţat cursul evenimentelor. Cum războiul nu se încheiase, chestiunile mai largi ale acordului general european nu fuseseră puse la punct, iar atacul final asupra Japoniei căpătase amploare, guvernele american şi britanic s-au simţit nevoite să-şi tempereze criticile la adresa comportamentului sovietic.

Guvernul condus de Petru Groza era în mod clar unul minoritar. Impus de Uniunea Sovietică, nu reprezenta voinţa majorităţii românilor. Niciun membru al celor mai mari două partide – naţional-ţărăniştii şi liberalii – nu făcea parte din cabinet, în vreme ce comuniştii deţineau funcţiile-cheie. Deşi Gheorghe Tătărescu, disident liberal, era ministru de Externe, şi Anton Alexandrescu, disident naţional-ţărănist, era ministru al Cooperaţiei, aceştia reprezentau doar mici facţiuni ale partidelor lor.

Pentru a compensa lipsa susţinerii în ţară, noul guvern a adoptat măsuri prin care să-şi consolideze poziţia şi să paralizeze opoziţia. Cele mai importante au fost schimbările rapide de la nivelul conducerii locale introduse de Ministerul de Interne în mai 1945. În fiecare judeţ au fost numiţi prefecţi comunişti şi au fost create consilii dominate de comunişti, cu puteri extinse. Menite să execute deciziile guvernului central, consiliile erau împuternicite să analizeze „toate problemele importante de la acea vreme” – reconstrucţia economică, reforma administrativă, ordinea publică şi „democratizarea aparatului de stat” – şi aveau responsabilitatea de a mobiliza sprijinul populaţiei locale pentru aceste politici. Organisme similare au fost create în oraşe şi sate. De asemenea, Guvernul Groza a organizat şi „comitete locale de vigilenţă” care preluau îndatoririle poliţiei şi jandarmeriei obişnuite şi care, aidoma consiliilor politice, erau instrumente ale politicilor sale. În mediul rural, guvernul a încurajat comitetele ţărăneşti nou-formate să exproprieze şi să împartă terenurile mari, iar în centrele urbane a îndemnat comitetele muncitorilor să ia

controlul asupra fabricilor şi altor afaceri din mâinile proprietarilor, deşi aceste organizaţii nu aveau nicio autoritate legală în acest sens. Toate aceste organisme administrative şi comitete ad-hoc aveau ca obiectiv suprem subminarea structurilor politice şi economice existente în vederea instituirii noii ordini comuniste.

Naţional-ţărăniştii şi liberalii lui Brătianu erau principalii opozanţi ai Guvernului Groza şi ai comuniştilor. Maniu se proclamase liderul tuturor celor care voiau să creeze o democraţie parlamentară autentică, după modelul occidental, şi să apere ţara de dominaţia sovietică. Însă nu era optimist cu privire la viitor. În iunie 1945 ajunsese la concluzia că România nu mai era un stat suveran, deoarece guvernul era format aproape în totalitate din persoane dispuse să facă jocul Uniunii Sovietice, iar acordurile economice propuse între cele două ţări aveau să asigure controlul Uniunii Sovietice asupra industriilor României şi să „comunizeze" efectiv întreaga structură economică a ţării. Cu toate acestea, Maniu era dispus să rişte o confruntare cu Groza şi cu comuniştii solicitându-i regelui să remanieze guvernul deoarece era nereprezentativ şi, astfel, încălca armistiţiul şi alte înţelegeri aliate. Însă a condiţionat această iniţiativă de sprijinul american şi britanic, pe care, până la urmă, nu l-a primit. Oficialii americani i-au explicat clar că politica guvernului lor se baza pe armistiţiu şi pe Declaraţia asupra Europei eliberate şi că aveau să intervină în problemele României doar pentru a se asigura de respectarea acestor două acorduri. Însă, în realitate, nu aveau de gând să pericliteze cursul războiului în

Europa şi în Pacific, unde aveau nevoie de sprijin sovietic împotriva Japoniei, prin contestarea politicii sovietice din Europa de Est.

Înfrângerea în mai a Germaniei a pus capăt celor patru ani chinuitori de război pentru România. Contribuţiile sale la campaniile din Ungaria şi Cehoslovacia fuseseră substanţiale. Unsprezece divizii armate române participaseră la aşa-numita Operaţiune Budapesta din centrul şi nordul Ungariei între sfârşitul lunii octombrie 1944 şi jumătatea lunii ianuarie 1945, în care 11.000 de soldaţi români au fost ucişi sau răniţi. Din decembrie 1944 şi până în mai 1945, aproape 250.000 de soldaţi români s-au aflat în centrul campaniei din Slovacia şi Moravia, ajungând până în Boemia, la 80 de kilometri de Praga, când, la 12 mai, au primit ordin să oprească înaintarea. Şi aceste forţe au suferit pierderi masive : 70.000 de soldaţi ucişi şi răniţi.

Lupta comuniştilor pentru putere nu a slăbit. În vara şi toamna anului 1945, Partidul Comunist s-a consolidat, pe măsură ce lupta politică s-a intensificat. Liderii comunişti şi-au îndreptat atenţia spre crearea unui partid disciplinat, iar la 16 octombrie 1945 au organizat prima conferinţă naţională a partidului. Delegaţii au ales un Comitet Central şi un Birou Politic, alcătuit din Gheorghiu-Dej ca secretar general alături de Ana Pauker şi Teohari Georgescu, ministrul de Interne, ca secretari. Aceştia trei, împreună cu mai mulţi colegi, aveau să conducă în realitate România până în 1952. Se pare că la conferinţă Pauker a jucat rolul principal. În mod surprinzător, Lucreţiu Pătrăşcanu, ministrul Justiţiei, care se bucura de

sprijinul mai multor intelectuali din partid, nu a fost ales în conducerea de partid. Deşi era devotat programului comunist şi în următorii doi ani nu a obiectat în privinţa metodelor folosite de partid pentru a elimina opoziţia şi a-şi consolida controlul asupra ţării, se pare că era suspect în ochii colegilor şi îndeosebi ai mentorilor lor sovietici, probabil pentru că era intelectual şi era înclinat mai curând să conducă decât să urmeze. Pe durata evenimentelor din România, Occidentul şi Uniunea Sovietică s-au pus de acord asupra reorganizării politice a României în cadrul unei conferinţe la Moscova, în 16-26 decembrie 1945. În schimbul includerii în guvern a unui ministru naţional-ţărănist şi a unuia liberal şi cu promisiunea unor alegeri libere anticipate, Statele Unite şi Marea Britanie au recunoscut noul guvern. O lună mai târziu, un naţional-ţărănist şi un liberal din straturile inferioare ale partidelor şi-au preluat funcţiile în cabinet, ca miniştri fără portofolii. Groza a acceptat organizarea neîntârziată a alegerilor, iar la 4 februarie 1946 Statele Unite şi Marea Britanie au recunoscut guvernul său.

Această înţelegere a constituit o înfrângere amară pentru partidele române istorice şi Occident. Noul cabinet nu reprezenta câtuşi de puţin voinţa majorităţii românilor. Recunoaşterea lui înaintea organizării alegerilor a fost o eroare tactică, deoarece Statele Unite şi Marea Britanie au renunţat la singurul mijloc prin care puteau constrânge Guvernul Groza să-şi ţină promisiunile.

De îndată ce a preluat puterea, Guvernul Groza a început să elimine rămăşiţele dictaturii din timpul războiului. Astfel, a

dat în judecată persoane acuzate de crime de război, considerate responsabile pentru „dezastrul naţional” care se abătuse asupra ţării. Însă o lege din 21 aprilie 1945 definea aceste persoane în termeni largi şi stabilea noi organisme judiciare, Tribunalele Poporului, unde procedurile juridice obişnuite erau efectuate pentru a obţine rezultatele dorite. Înalţii oficiali din Guvernul Antonescu şi funcţionari de tot felul au fost ţintele speciale ale acestei campanii. Arestările lor prezentau avantajul suplimentar de a slăbi opoziţia, deoarece însuşi Guvernul Groza stabilea cine era „criminal de război” şi cine nu. Cel mai spectaculos proces pentru crime de război a fost cel al lui Ion Antonescu, care a început la 4 mai 1946. Rezultatul nu a fost nicio clipă incert, deoarece atât judecătorii, cât şi avocaţii apărării, care fuseseră numiţi de guvern, ştiau ce se aştepta de la ei. La 17 mai curtea l-a declarat pe Antonescu vinovat şi l-a condamnat la moarte. A fost împuşcat în închisoarea Jilava la 1 iunie.

La jumătatea lunii octombrie 1946, guvernul a stabilit în cele din urmă ca alegerile să aibă loc la 19 noiembrie, însă, în realitate, campania începuse încă din vară. Atât Blocul Partidelor Democratice, dominat de comunişti, cât şi naţional-ţărăniştii, care se aflau în fruntea opoziţiei, au considerat alegerile bătălia decisivă în lupta pentru putere. Partidul Comunist încredinţase Ministerului de Interne condus de comunişti misiunea organizării alegerilor. Un uriaş aparat administrativ a fost mobilizat pentru a-i promova pe candidaţii blocului şi a împiedica opoziţia să desfăşoare o campanie eficientă. Gheorghiu-Dej nu a ascuns intenţiile

Partidului Comunist : în toiul campaniei, i-a informat pe membrii misiunii americane la Bucureşti că alegerile erau o luptă în care duşmanul, partidele istorice, trebuia să fie înfrânt şi a recunoscut că guvernul profita de orice „slăbiciune” a opoziţiei pentru a învinge.

Alegerile din 19 noiembrie au avut loc într-o atmosferă de tensiune maximă. Guvernul urma să anunţe rezultatele în ziua următoare, conform uzanţelor, însă, din motive pe care nu le-a putut explica în mod satisfăcător, a existat o întârziere de 48 de ore. Cifrele au fost făcute publice abia în data de 22. Acestea indicau o victorie covârşitoare a blocului, cu circa 70% din voturi şi 349 de mandate în noua Adunare, faţă de cele 32 de mandate ale naţional-ţărăniştilor şi cele 33 ale celorlalte partide care nu făceau parte din bloc. Însă dovezile descoperite după 1989 au scos la iveală că rezultatul alegerilor a fost exact invers şi că naţional-ţărăniştii obţinuseră o victorie răsunătoare. Se pare că, atunci când au conştientizat proporţiile înfrângerii lor iminente, liderii comunişti au suspendat raportarea numărătorilor şi le-au transmis instrucţiuni tuturor prefecţilor să „revizuiască” cifrele în sensul unei victorii a blocului. Ana Pauker şi alţi comunişti se consultaseră cu Moscova şi au primit instrucţiuni să „câştige” alegerile, adică să falsifice rezultatele.

Deşi Statele Unite şi Marea Britanie au denunţat alegerile ca nereprezentative pentru voinţa poporului român şi au tras la răspundere Guvernul Groza pentru încălcarea promisiunilor de alegeri libere, cele două state nu erau pregătite să meargă mai departe şi să-i sprijine pe cei pe care

îi încurajaseră mai devreme să se opună presiunii sovietice şi comuniste. Alegerile au pus capăt încercărilor celor trei aliaţi din război de a soluţiona problema românească. Din acest moment, influenţa occidentală asupra cursului evenimentelor din România a încetat din toate punctele de vedere.

Negocierile în vederea unui tratat final de pace cu România, care începuseră la Paris în august 1946, au fost încheiate la începutul anului următor. Documentul, care a fost semnat în 10 februarie 1947, includea deciziile luate cu ocazia armistiţiului din 1944 referitoare la graniţe şi la despăgubirile de război. Demnă de luat în seamă a fost confirmarea faptului că România primea înapoi nordul Transilvaniei. Uniunea Sovietică a fost de acord să-şi retragă armata din România în trei luni după intrarea în vigoare a tratatului, însă nu şi unităţile necesare pentru menţinerea comunicaţiilor cu armata sovietică de ocupaţie din Austria (în realitate, forţe sovietice însemnate, terestre şi aeriene, au rămas în România până în 1958). Potrivit articolului 3, guvernul român s-a angajat să apere drepturile fundamentale ale tuturor cetăţenilor, inclusiv libertatea de expresie, a presei, de asociere şi de adunare, însă, după cum aveau să arate evenimentele viitoare, nu avea de gând să respecte aceste angajamente.

Noul guvern, care îşi preluase atribuţiile la 1 decembrie 1946, cu Groza din nou prim-ministru, era dominat de comunişti. Guvernul se confrunta cu sarcini descurajante. Una dintre cele mai presante era refacerea după război, deoarece agricultura, industria şi întreaga infrastructură economică

suferiseră daune şi tulburări majore. O povară economică suplimentară era presiunea copleşitoare a Uniunii Sovietice. Despăgubirile de război, care includeau alimente, materii prime de tot felul şi confiscări sovietice de echipament industrial, au secătuit ţara de resurse vitale. Guvernul sovietic era de asemenea hotărât să monopolizeze producţia şi comerţul extern românesc printr-o serie de tratate economice pe termen lung. Cel mai cuprinzător dintre acestea fusese deja semnat la 8 mai 1945. El autoriza crearea unor companii mixte sovieto-române, care teoretic erau parteneriate egale, dar care în practică au devenit instrumente de exploatare sovietică a economiei româneşti.

În prima jumătate a anului 1947, Partidul Comunist a început să-şi consolideze controlul asupra tuturor ramurilor economiei. Controalele şi planificarea centralizate au devenit o regulă şi toate măsurile luate pregăteau naţionalizarea industriei şi colectivizarea agriculturii. În 5 aprilie, un nou Minister al Industriei şi Comerţului şi-a însuşit puterea de a colecta şi distribui toate bunurile industriale şi agricole, de a aloca materii prime industriei, de a reglementa investiţiile în întreprinderile private şi de stat şi de a controla creditarea. Transformarea continuă a economiei româneşti după modelul sovietic a fost însoţită de măsuri de integrare a ei în blocul estic. O consecinţă hotărâtoare a imixtiunii sovietice masive în economia românească a fost ruperea relaţiilor tradiţionale cu Occidentul, o izolare economică mult mai profundă decât cea din timpul suzeranităţii otomane din secolul al XVIII-lea sau de mai devreme.

În viaţa politică, comuniştii erau hotărâţi să elimine ceea ce mai rămăsese din opoziţie. Au considerat că sosise momentul pentru un atac frontal asupra Partidului Naţional-Ţărănesc. Maniu şi alţi lideri au fost judecaţi în faţa unui tribunal militar în 29 octombrie 1947. Scopul acestui proces era acela de a finaliza preluarea puterii de către comunişti, însă era totodată şi o dispută în cadrul luptei inegale dintre Est şi Vest pentru România, întrucât Uniunea Sovietică voia să elimine o dată pentru totdeauna influenţa democraţiilor occidentale prin înlăturarea din viaţa publică a reprezentanţilor săi de frunte din România.

Principala acuzaţie care le-a fost adusă lui Maniu şi colegilor săi a fost aceea de trădare, mai precis de a fi conspirat cu agenţi ai serviciilor secrete de la misiunile americană şi britanică la Bucureşti în vederea răsturnării Guvernului Groza. Justificându-şi acţiunile, Maniu a subliniat că se implicase într-o luptă de restabilire a alegerilor libere, a libertăţilor politice şi a drepturilor fundamentale ale omului şi a declarat că era hotărât să folosească orice mijloace pentru a-şi atinge aceste ţeluri. A recunoscut că avusese contacte frecvente cu reprezentanţi americani şi britanici, dar a insistat că dezbaterea chestiunilor interne şi internaţionale era una dintre îndatoririle oricărui politician. Demnitatea de care a dat dovadă pe parcursul procesului incorect i-a întărit reputaţia de persoană onestă şi plină de curaj. Însă verdictul nu a fost nicio clipă incert. La 11 noiembrie, curtea l-a condamnat pe Maniu la închisoare pe viaţă, iar pe ceilalţi

inculpaţi, de la cinci ani la închisoare pe viaţă. Maniu a murit în închisoare în 1953.

Comuniştii şi-au îndreptat atenţia şi spre celelalte grupuri politice asupra cărora nu deţineau controlul. Au atacat violent Partidul Social-Democrat Independent şi pe liderul Constantin-Titel Petrescu în toamna anului 1947. Socialiştii independenţi deveniseră un blestem pentru comunişti nu numai fiindcă erau devotaţi democraţiei parlamentare, ci şi pentru că-i adunau în jurul lor pe toţi cei de stânga care se opuneau fuziunii cu Partidul Comunist. Partidul lui Titel Petrescu a fost dizolvat prin intimidare şi prin arestarea activiştilor săi, iar el a fost arestat în mai 1948 şi închis fără proces.

Clipa răfuielii a sosit în cele din urmă şi pentru Gheorghe Tătărescu şi facţiunea sa liberală, singurul grup politic important din guvern care nu era controlat încă de Partidul Comunist. Atâta vreme cât comuniştii au considerat necesar să păstreze aparenţele unui guvern de coaliţie, iar Tătărescu s-a dovedit util din postura de ministru de Externe în relaţia cu puterile occidentale, l-au păstrat, dar incompatibilitatea dintre ei era evidentă de ceva vreme. În 6 noiembrie l-au constrâns să demisioneze din funcţia de ministru de Externe, fiind înlocuit imediat de Ana Pauker. Tătărescu a fost arestat în 1950 şi întemniţat până în 1955.

Pe măsură ce comuniştii se îndreptau inevitabil spre un monopol al puterii politice, monarhia devenise o anomalie. Temându-se că acest ultim vestigiu al vechii ordini putea reprezenta un centru al opoziţiei faţă de noua ordine, Partidul

Comunist a făcut ultimul pas logic în asigurarea supremaţiei sale, forţându-l pe regele Mihai să abdice la 30 decembrie 1947. Abdicarea şi proclamarea Republicii Populare Române în aceeaşi zi au constituit punctul culminant al campaniei de trei ani a comuniştilor de a acapara puterea. Aceste acţiuni semnificau încorporarea ţării în sfera sovietică. De asemenea, semnalau că epoca din istoria României care începuse cu slăbirea legăturilor cu Estul şi deschiderea faţă de Vest, exprimată prin guvernarea parlamentară, sistemul pluralist, spiritul capitalist, antreprenorial şi dezbaterea neîngrădită a identităţii şi destinului, se încheiase.

6

Comunismul românesc, 1948-1989

Cele patru decenii de guvernare comunistă formează o epocă aparte în istoria României. În anumite privinţe, ele reprezintă o ruptură în cursul general al dezvoltării României moderne, modelată după instituţiile politice şi economice ale Europei Occidentale şi inspirată de valorile sale intelectuale şi culturale. Cei care au imprimat României un curs diferit după al Doilea Război Mondial – Partidul Comunist Sovietic şi clienţii săi comunişti români – au impus alte modele şi alte valori, care se întemeiau pe experienţele conflictuale cu tradiţia europeană occidentală. Într-un fel, noua elită românească a continuat efortul de modernizare, însă mijloacele pe care le-a folosit şi obiectivele pe care le-a urmărit au separat România din a doua parte a secolului XX de România de dinainte. Deşi a făcut unele concesii populaţiei, această elită a respins categoric consultările autentice cu poporul şi nu a renunţat niciodată la autoritatea sa. Aplicarea consecventă a modelului stalinist vreme de patru decenii a fost uluitoare. Însă tocmai lipsa de flexibilitate a fost cea care, în cele din urmă, s-a dovedit fatală pentru proiectul elitei comuniste.

Noua elită

Proclamarea Republicii Populare Române de către elita comunistă la sfârşitul anului 1947 a reprezentat punctul culminant al luptei lor neobosite pentru putere, de mai bine de trei ani, începută în toamna anului 1944. Noua elită era un grup diversificat. Majoritatea membrilor ei proveneau din clasa muncitoare, aveau o educaţie formală modestă şi erau etnici români. Cei mai mulţi dintre ei se alăturaseră partidului în tinereţe şi îşi petrecuseră carierele ca activişti în România şi adesea în închisoare. Însă alţii proveneau din familii burgheze, erau intelectuali şi aparţineau unor minorităţi etnice, fiind cu precădere evrei şi maghiari. Unii îşi petrecuseră o bună parte din viaţa politică la Moscova, unde stabiliseră legături puternice cu organele centrale de partid şi cu mişcarea comunistă internaţională. Diferenţele dintre grupuri şi dintre indivizi aveau să fie surse constante de tensiune în sânul elitei în primul deceniu în care a deţinut puterea. Însă dependenţa faţă de Uniunea Sovietică şi sacrificarea caracterului naţional distinct nu au fost, la început, cauze făţişe de fricţiuni. Pentru toţi, Uniunea Sovietică a lui Iosif Stalin nu putea fi decât obiect de emulaţie.

Din rândul noii elite, cel care a avut câştig de cauză în faţa rivalilor săi şi care mai bine de un deceniu a fost liderul recunoscut al partidului a fost Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901-1965). Acesta provenea dintr-o familie săracă şi avusese parte de o educaţie formală limitată, iar în anii 1920 era angajat la

Atelierele CFR Griviţa din Bucureşti. Acolo s-a alăturat Partidului Comunist. Activist înfocat, a fost unul dintre organizatorii grevei muncitorilor feroviari din 1933, ceea ce a dus la arestarea şi întemniţarea lui. Închisoarea a fost pentru el un fel de universitate. Aici a intrat în contact cu diverşi indivizi, şi-a rafinat inteligenţa nativă şi şi-a satisfăcut o curiozitate încăpăţânată faţă de oameni, faţă de gândurile şi faptele lor. În confuzia din ultimele zile ale dictaturii lui Antonescu, Gheorghiu-Dej a evadat din închisoare şi s-a alăturat altor comunişti care se adunau la Bucureşti sub auspicii sovietice. În lupta pentru putere ce a urmat între comunişti şi mentorii lor sovietici, pe de o parte, şi naţional-ţărănişti alături de liberali, pe de alta, Gheorghiu-Dej s-a dovedit un strateg abil. Era inteligent, precaut şi, la nevoie, brutal, dar mai presus de orice înţelegea că era important să nu piardă încrederea lui Stalin.

16. Gheorghe Gheorghiu-Dej

Principalul rival al lui Gheorghiu-Dej era Ana Pauker (1893-1960). Aceasta era fiica unui rabin şi fusese trimisă în Elveţia să studieze medicina, dar a fost atrasă de socialism şi s-a alăturat facţiunii dogmatice social-democrate române conduse de Cristian Racovski, care avea să devină unul dintre liderii Internaţionalei Comuniste (Comintern). Pauker s-a

alăturat Partidului Comunist în 1921 şi a fost arestată de mai multe ori din cauza activităţilor sale. Închisă în 1935, a beneficiat de pe urma unui schimb de prizonieri cu Uniunea Sovietică în 1940 şi a petrecut anii de război la Moscova, unde a câştigat încrederea elitei comuniste. S-a întors în România în septembrie 1944 pentru a reprezenta interesele mişcării comuniste internaţionale, adică ale Partidului Comunist Sovietic. Bucurându-se o vreme de bunăvoinţa lui Stalin, Pauker părea sortită să conducă partidul românesc. Însă era un caz atipic în viaţa politică românească : faptul că era femeie şi evreică era considerat o abatere de la tradiţie, stârnind ostilităţi chiar şi în sânul Partidului Comunist. Deşi principalul ei rival la Bucureşti era Gheorghiu-Dej, puterea de decizie îi aparţinea lui Stalin, la Moscova.

Nici Lucreţiu Pătrăşcanu (1900-1954) nu s-a integrat uşor în curentul principal al comunismului românesc în perioada imediat postbelică. Desigur, Pătrăşcanu era un comunist devotat. În 1919 se alăturase facţiunii radicale a Partidului Social-Democrat, care forma nucleul Partidului Comunist Român ce a luat fiinţă în 1921. Însă era totodată un intelectual licenţiat în drept la Universitatea din Leipzig, cu o gândire liberă, şi un român care prefera ca întreaga comunizare a ţării sale să fie făcută de români. Activismul său din anii 1920 şi 1930, care a inclus apărarea unor comunişti în cadrul unor procese politice şi câteva detenţii de scurtă durată, nu a putut face faţă antiintelectualismului generalizat al mişcării comuniste române. Trecutul său şi fidelitatea faţă de un marxism ortodox l-au exclus din prima linie a luptei

comuniştilor pentru putere, deşi a ocupat funcţia de ministru al Justiţiei în Guvernul Groza până în 1948 şi a sprijinit întru totul perversitatea sistemului de justiţie subordonat ambiţiilor Partidului Comunist.

Mulţi dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Gheorghiu-Dej erau muncitori pe care acesta îi cunoscuse în închisoare şi cu care ajunsese să fie tovarăş de arme. În ansamblu, aceştia aveau realizări intelectuale modeste. Cu totul diferite erau două figuri care au devenit prietenii şi confidenţii lui Gheorghiu-Dej şi care i-au susţinut acestuia iniţiativele îndrăzneţe de mai târziu, precum lupta pentru autonomie în cadrul blocului sovietic. Emil Bodnăraş (1904-1976) era un ofiţer care s-a alăturat Partidului Comunist în 1934 şi şi-a petrecut anii de război în Uniunea Sovietică. Era un intelectual care combina lecturile vaste cu simţul politic pragmatic şi deţinea funcţii înalte în partid şi în guvern. Tot de origine burgheză era şi Ion Gheorghe Maurer (1902-2000), un individ cu vederi largi, avocat, care se alăturase Partidului Comunist în 1935 şi îi apărase pe comuniştii acuzaţi de răzvrătire. Printre numeroasele sale funcţii importante, Maurer a fost preşedinte al Consiliului de Miniştri între 1961 şi 1974. Atât el, cât şi Bodnăraş au lărgit orizonturile intelectuale ale lui Gheorghiu-Dej şi i-au alimentat setea de cunoaştere. În spatele lor şi al conducerii centrale de partid se aflau specialişti, figuri-cheie care elaborau şi înfăptuiau transformarea economică a ţării. Aceştia formau „echipa de lucru” a lui Gheorghiu-Dej. Cei mai de seamă dintre ei, membri ai Partidului Comunist din anii 1930, erau Gheorghe

Gaston Marin, preşedintele Comitetului de Stat al Planificării între 1954 şi 1965, şi Alexandru Bârlădeanu, responsabil de coordonarea activităţilor tuturor ministerelor economice între 1955 şi 1966.

Principalul obiectiv al noii elite era modernizarea României, însă modelul la care se aspira şi metodele utilizate erau extrem de diferite de procesul prin care luase fiinţă România înainte de război. În locul Europei Occidentale a modernizatorilor români anteriori, comuniştii români au luat drept model Uniunea Sovietică a lui Stalin. De asemenea, au propus să-şi pună în aplicare planurile îndrăzneţe în stil sovietic, adică prin folosirea unui monopol de putere care să le permită să scape de neplăcerile reprezentate de antreprenorii burghezi şi de politicienii liberali.

Aşadar, pentru elita comunistă, modernizarea însemna transformarea radicală a României care evoluase în cei 150 de ani înaintea celui de-al Doilea Război Mondial. Mijloacele pe care le-au aplicat noii lideri au fost atât constructive, cât şi distructive. Deşi creau instituţii noi, elite noi şi o clasă socială unică, erau implicaţi în distrugerea completă a vechii ordini. În termeni practici, modernizarea însemna pentru ei industrializare, care să fie înfăptuită prin naţionalizarea masivă a mijloacelor de producţie şi prin planificarea şi conducerea centralizate ale fiecărei ramuri economice. Mobilizând toată forţa de muncă disponibilă şi toate resursele naturale pentru a susţine dezvoltarea industriei grele, membrii noii elite erau convinşi că aveau să recupereze rapid secole de înapoiere şi să instituie o ordine cu totul nouă a

societăţii – comunismul. Într-un fel, viziunea lor era romantică, ba chiar utopică.

Modernizarea comunistă avea şi o latură întunecată. Era invazivă şi adesea brutală, întrucât noua elită încerca să pătrundă în toate sferele activităţii sociale şi să controleze vieţile individuale. În cursul eliminării vechilor elite şi a instituţiilor lor, comuniştii au creat un sistem de control de proporţii şi de o autoritate nemaiîntâlnite până atunci. Scopul imediat pe care îl urmăreau era monopolul asupra puterii politice, singurul, după părerea lor, care putea asigura apariţia unei noi ordini sociale şi a unui nou climat mental. Principalele lor instrumente erau Partidul Comunist şi ideologia sa, motiv pentru care au acordat o atenţie permanentă pregătirii cadrelor, adică a activiştilor devotaţi, din rândul cărora aveau să fie aleşi liderii partidului şi ai afacerilor statului. Prin urmare, noua conducere avea grijă să recruteze candidaţi cu formaţie socială şi pregătire ideologică adecvată.

Elita comunistă nu se amăgea cu privire la obstacolele majore care îi stăteau în cale şi nu ezita să recurgă la orice mijloace pentru a le îndepărta. Între 1948 şi 1951 membrii acesteia au instituit un aparat de securitate şi represiune fără precedent în istoria României. Instituţiile sovietice ofereau modelele, iar oficialii sovietici serveau drept mentori. La început, liderii comunişti români şi autorităţile de ocupaţie sovietică păstraseră instituţiile de securitate existente – având însă, desigur, la conducere susţinători ai cauzei comuniste –, dar în 1948 au considerat că era timpul să introducă un nou

stil. În acel an au creat Direcţia Generală a Securităţii Poporului, care a ajuns să fie cunoscută pur şi simplu drept Securitate şi a cărei misiune unică era protejarea regimului comunist de duşmanii interni şi externi. În anul următor a luat fiinţă Miliţia, care înlocuia forţele de poliţie existente şi a cărei principală responsabilitate era menţinerea ordinii publice. Împreună cu Securitatea, Miliţia ţinea populaţia sub supraveghere constantă, în special prin intermediul atribuţiei sale de a emite permise de şedere în oraşe. Apoi, în 1951, a fost organizat Comandamentul Trupelor de Securitate. Până la jumătatea anilor 1950, acesta era echipat cu maşini blindate, artilerie şi avioane şi avea ca misiune suprimarea opoziţiei regimului.

Aceste trei unităţi au acţionat ca o forţă armată a partidului şi şi-au îndeplinit ordinele fără teamă de urmări. De pildă, au strămutat zeci de mii de ţărani din satele lor pentru a înăbuşi rezistenţa faţă de noua ordine, în general, şi colectivizarea agriculturii, în particular, şi au arestat alte zeci de mii de oameni din toate categoriile sociale care erau suspectaţi de disidenţă. Au acţionat urmând ordinele directe ale Ministerului de Interne, ale altor agenţii guvernamentale şi în acord cu prevederile Codului penal, care definea crimele într-un limbaj atât de general şi de vag – „conspiraţie împotriva ordinii sociale” şi „subminarea economiei naţionale” –, încât forţele Securităţii puteau acţiona fără nicio constrângere. În orice caz, arestările erau rareori urmate de procese, persoanele reţinute ajungând direct la închisoare. Acest caracter arbitrar nu admitea niciun drept de apel.

Forţele de Securitate erau responsabile şi de reţeaua carceralã extinsã, care era alcãtuitã din mai bine de o sutã de instituţii de diferite feluri, rãspândite în întreaga ţarã. Gulagul românesc a urmat îndeaproape modelul sovietic şi a devenit celebru pentru tratamentul inuman al deţinuţilor. Printre închisorile cu cele mai crâncene condiţii se numãrau cea de la Piteşti, unde deţinuţii erau învãţaţi sã se tortureze reciproc ; cea de la Sighet, unde membrii elitei intelectuale şi politice interbelice au murit din cauza condiţiilor mizere ; şi Canalul Dunãre – Marea Neagrã, unde lagãrele de muncã aveau acelaşi scop ca alte închisori cu condiţii de muncã silnicã.

Vreme de aproape un deceniu dupã preluarea puterii, noua elitã a fost dependentã de Uniunea Sovietică. Nu am exagera descriind relaţia ca pe una de vasalitate. E tentantă comparaţia cu statutul principatelor române aflate sub dominaţie otomanã în a doua jumãtate a secolului al XVI-lea, însã supremaţia sovietică era mult mai puternică şi mai generalizatã. Dependenţa elitei se datora în mare mãsurã originilor ei şi modului în care ajunsese la putere. În perioada interbelică, dupã cum am vãzut, Partidul Comunist Român nu s-a bucurat de un sprijin semnificativ în rândul populaţiei, iar dupã al Doilea Rãzboi Mondial partidul a preluat puterea nu în urma unei revoluţii autohtone, ci prin voinţa strãinilor. Modelul comunist pe care elita trebuia sã-l urmeze fusese impus, fapt care nu a fost scãpat din vedere de marea majoritate a populaţiei. Aşadar unul dintre cele mai persistente obstacole pe care trebuiau sã le depãşeascã

comunişţii români în vederea mobilizării poporului pentru proiectul lor de modernizare era lipsa lor de legitimitate.

„Consilierii” sovietici erau pretutindeni – în aparatul de partid, în departamentele guvernamentale şi în principalele ramuri ale economiei. Mai ales în primii ani de dependenţă, măsurile importante luate de oficialii români au necesitat aprobarea sovietică ; şi chiar şi la cel mai înalt nivel al partidului, Gheorghiu-Dej, Pauker şi alţii erau conştienţi că se aflau sub atenta supraveghere a Moscovei şi a agenţilor ei la faţa locului. În cadrul Ministerului de Interne, responsabil de securitate şi de reprimarea opoziţiei faţă de noua ordine, oficialii sovietici au preluat iniţiativa şi i-au creat diferitele departamente şi i-au pregătit personalul. Deloc surprinzător, Securitatea era o copie fidelă a aparatului de securitate sovietic. Moştenirea sovietică în aceste chestiuni s-a păstrat multă vreme după ce ultimii consilieri sovietici au părăsit România, în noiembrie 1964. Şi în economie, prezenţa sovietică a fost iniţial copleşitoare. Companiile mixte sovieto-române, Sovrom-urile, deţineau cele mai importante întreprinderi industriale şi comerciale şi erau menite să subordoneze din punct de vedere economic România intereselor Uniunii Sovietice. Până şi primul plan cincinal din 1949 a fost în bună parte opera consilierilor sovietici.

Abilitatea elitei de a stabili relaţii cu ţările străine independent de voinţa Moscovei era profund limitată. Oficialii sovietici ataşaţi Ministerului Afacerilor Externe erau numeroşi şi principala lor responsabilitate era să se asigure că interesele sovietice erau bine servite. Acest obiectiv era

motivul din spatele seriei de relaţii formale care legau România de Uniunea Sovietică. România, desigur, făcea parte din Biroul Comunist de Informaţii (Cominform), pe care Stalin îl crease în octombrie 1947 pentru a lua locul Cominternului, dizolvat în 1943, ca un nou instrument al controlului politic sovietic asupra membrilor blocului. De asemenea, Stalin a propus coordonarea economică în cadrul blocului prin intermediul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), pe care l-a înfiinţat în 1949. Câţiva ani aveau să mai treacă până când efectele sale depline asupra independenţei economice a României şi a altor ţări din bloc au devenit clare. O reglementare formală asemănătoare a chestiunilor militare a avut loc abia după moartea lui Stalin din 1953, în primul rând fiindcă acesta nu considera necesar un tratat, de vreme ce sovietizarea armatelor din bloc decurgea conform planului. Însă în 1955, succesorul lui Stalin, Nikita Hruşciov, a decis că era necesară o reacţie adecvată faţă de NATO, mai ales după aderarea Germaniei de Vest. Pactul de la Varşovia, pe care l-a iniţiat, a plasat forţele armate ale României în cadrul structurii sale şi a oferit Moscovei puterea de decizie.

Liderii sovietici au analizat în permanenţă loialitatea comuniştilor români în toate aceste iniţiative, iar Gheorghiu-Dej a avut grijă să se conformeze curentelor politice fluctuante de la Moscova. Comportamentul său din timpul crizei dintre Iugoslavia şi Uniunea Sovietică i-a scos la iveală dexteritatea. În cazul rupturii dintre Tito şi Stalin din 1948, Gheorghiu-Dej a reacţionat prompt şi fără echivoc, exprimându-şi devotamentul faţă de Stalin. Discursul său

împotriva lui Tito şi a conducătorilor Partidului Comunist din Iugoslavia, pe care i-a numit spioni şi asasini, rostit în cadrul şedinţei Cominform din noiembrie 1949, fusese scris în realitate de Comisia pentru Afaceri Externe din cadrul Comitetului Central al Partidului Comunist Sovietic. Mai târziu, când reconcilierea a devenit o politică sovietică, Gheorghiu-Dej a primit călduros o delegaţie iugoslavă la Bucureşti în 1956. Supravieţuirea – şi nu ideologia – i-a dictat reacţiile în ambele ocazii.

Adaptându-se instrucţiunilor de la Moscova şi făcând primii paşi spre construirea socialismului, membrii elitei comuniste erau nevoiţi să tranşeze între ei conflictele de interese. În anii imediat următori preluării puterii au apărut două mari facţiuni – una condusă de Gheorghiu-Dej şi cealaltă de Ana Pauker. Membrii celei dintâi sunt deseori numiţi „autohtonii", adică etnicii români din clasa muncitoare care au slujit cauza acasă în dificilii ani 1930 şi la începutul anilor 1940, pe când ceilalţi au ajuns să fie cunoscuţi drept „moscoviţii", adică intelectualii şi nonromânii care petrecuseră anii 1930 şi începutul anilor 1940 în Uniunea Sovietică. Însă aceste distincţii nu rezistă unei analize atente a alianţelor schimbătoare. Ambele tabere erau loiale Moscovei, iar succesul era de partea celor care puteau câştiga bunăvoinţa lui Stalin. Rivalităţile din cadrul partidului aveau puţin de-a face cu ideologiile contrare şi până şi disputele referitoare la politici – cât de rapid şi de în forţă să demareze colectivizarea agriculturii, de pildă – erau mişcări tactice în

ceea ce era în esenţă o luptă pentru putere a unor personalităţi puternice.

În lupta pentru supremaţie din cadrul partidului, Gheorghiu-Dej a ieşit victorios, în primul rând fiindcă îl convinsese pe Stalin de loialitatea sa, dar şi pentru că era un luptător politic desăvârşit şi ştia exact când să lovească şi când să se ascundă. Exemple sunt din belşug. Îl înlăturase pe Pătrăşcanu din partidul său şi din funcţiile în stat în 1948 deoarece acesta era un rival de temut şi un intelectual în care nu putea avea încredere. Însă nici cea mai sălbatică tortură nu l-a putut forţa pe Pătrăşcanu să recunoască acuzaţiile de nesupunere şi spionaj care i se aduseseră. Mai ales din acest motiv, nu a avut loc niciun proces public. În schimb, Gheorghiu-Dej l-a executat în secret în 1954, ca nu cumva Hruşciov să-l considere pe Pătrăşcanu mai potrivit pentru planurile sale de destalinizare decât pe el, Gheorghiu-Dej, care era cunoscut pentru idealurile sale staliniste. Ana Pauker s-a descurcat mai bine decât Pătrăşcanu în lupta pentru putere cu Gheorghiu-Dej. Într-adevăr, şi-a pierdut funcţiile din partid şi din guvern în 1952, dar a scăpat de închisoare şi a primit chiar o funcţie decentă la o editură. Aşadar, până în 1952, Gheorghiu-Dej câştigase controlul asupra aparatului de partid şi se putea bucura de luxul de a pune eşecurile economice şi abuzurile de putere pe seama tovarăşilor săi învinşi.

Viclenia şi precauţia lui Gheorghiu-Dej au fost puse din nou la încercare după moartea lui Stalin. Campania de destalinizare iniţiată de Hruşciov, care a devenit prim-secretar al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în 1953, l-

a alarmat pe Gheorghiu-Dej, care găsise în stalinism un ghid atrăgător. Grăbindu-se, ca întotdeauna, să se adapteze la curentele schimbătoare care veneau de la Moscova, el a încuviinţat denunţarea cultului personalităţii prin instituirea unui fel de guvernare colectivă la Bucureşti. În 1954, l-a numit pe Gheorghe Apostol, un confident apropiat din clasa muncitoare, în fruntea partidului, iar el a preluat funcţia de prim-ministru ; însă nimeni nu se îndoia cine conducea în realitate partidul, iar diviziunea formală a muncii nu a durat decât un an.

Anul 1956 a fost unul de criză pentru Partidul Comunist Român şi de primejdie pentru Gheorghiu-Dej. Aşa-numitul raport secret al lui Hruşciov către al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice din februarie, în care condamna crimele lui Stalin, ridica întrebări serioase cu privire la încălcările „principiilor leniniste de legalitate” de către liderii partidului român. Apoi au urmat tulburările din Polonia în octombrie şi înlocuirea vechii conduceri a partidului cu o echipă orientată spre reformă, după modelul lui Hruşciov. Revoluţia Ungară din octombrie şi noiembrie a avut o influenţă limitată în România. În centrele universitare – mai cu seamă la Timişoara, Cluj-Napoca şi Bucureşti –, grupuri restrânse, alcătuite preponderent din studenţi, şi-au manifestat solidaritatea cu forţele de rezistenţă de la Budapesta. Însă muncitorii şi ţăranii nu le-au sprijinit activ, ceea ce a permis forţelor de Securitate să reprime mişcarea rapid şi relativ uşor. Cu toate acestea, Gheorghiu-Dej şi apropiaţii săi erau alarmaţi de violenţa din Ungaria, din cauza

potenţialei influenţe pe termen lung în rândul maghiarilor din România şi a efectelor destabilizatoare din ansamblul blocului. Ei au interpretat reacţia maghiarilor din Transilvania drept o manifestare a sentimentelor naţionaliste şi au conchis că educaţia în limba maghiară şi în şcoli maghiare era o gravă eroare politică, deoarece încuraja segregarea. Prin urmare, au sprijinit pe deplin suprimarea revoluţiei de către Hruşciov.

Gheorghiu-Dej nu s-a ferit să aprobe public condamnarea lui Stalin de către Hruşciov, dar considera totodată că întregul proiect de destalinizare subminase credibilitatea şi puterea partidelor comuniste şi cauzase în mod direct crizele din Polonia şi Ungaria. A decis fără tragere de inimă că o aşa-zisă destalinizare nu putea fi evitată în România, dar era hotărât să fie o operaţiune controlată cu grijă. Pentru a respinge acuzaţiile de stalinism la adresa sa, a insistat că se ocupase deja de această problemă, înlăturându-i pe Ana Pauker şi pe acoliţii ei cu câţiva ani mai devreme : aceştia erau adevăraţii vinovaţi ; el era reformatorul. Deşi această versiune asupra evenimentelor nu se bucura de prea multă credibilitate la Moscova, a fost de ajuns ca să-i atragă lui Gheorghiu-Dej un sprijin crucial. O altă dovadă a loialităţii sale faţă de centru a fost susţinerea entuziastă a acţiunilor sovietice din Polonia şi Ungaria, deoarece împărtăşea hotărârea lui Hruşciov de a menţine monopolul de putere al Partidului Comunist.

Interpretarea dată de Gheorghiu-Dej evenimentelor din blocul sovietic după moartea lui Stalin s-a dovedit hotărâtoare pentru evoluţia Partidului Comunist Român. Continuând

modernizarea aşa cum fusese ea concepută iniţial la sfârşitul anilor 1940 şi meditând asupra relaţiei partidului său cu partidul sovietic, s-au schiţat treptat contururile a ceea ce avea să fie cunoscut sub numele de comunism naţional (sau, după unii, stalinism naţional). În politica internă, idealul lui Gheorgiu-Dej era un partid monolitic suprem, el însuşi exercitând o autoritate de necontestat asupra partidului şi societăţii. Drept urmare, în 1957, când doi membri ai Biroului Politic al partidului, cel mai înalt organ al său, partizani ai destalinizării, i-au contestat dreptul de a conduce partidul, i-a destituit din toate funcţiile, măsură care i-a desăvârşit supremaţia în partid. În politica din cadrul blocului Gheorghiu-Dej şi-a permis o oarecare independenţă, deoarece lăsa să se întrevadă posibilitatea de desprindere parţială de Uniunea Sovietică. Intenţia lui era să menţină controlul asupra construirii socialismului în mâini româneşti şi, nu mai puţin important, să nu fie înlocuit cu o persoană mai favorabilă Kremlinului. Se întrevedea o nouă epocă în relaţiile româno-sovietice.

Modernizarea, 1948-1960

Ţelul suprem pe care elita comunistă se angajase să-l atingă era transformarea radicală a politicii, economiei, societăţii, culturii şi viziunii româneşti asupra lumii. Gheorghiu-Dej şi susţinătorii săi erau astfel implicaţi într-o revoluţie în

adevăratul sens al cuvântului. Idealul lor, ca întotdeauna, era Uniunea Sovietică aşa cum evoluase ea în timpul dictaturii staliniste. Ei şi urmaşii lor nu au abandonat niciodată acest ideal în cele patru decenii cât s-au aflat la putere. Şi nici nu au renunţat la autoritatea lor absolută de a stabili obiectivele şi de a canaliza resursele în vederea realizării ambiţiilor lor de proporţii.

În centrul proiectului lor de modernizare se aflau, după cum am mai menţionat, o restructurare şi o expansiune masivă a industriei. Raţionamentul membrilor noii elite era parţial ideologic – grăbirea tranziţiei către socialism şi, în cele din urmă, crearea unei societăţi comuniste. Dar, în acelaşi timp, după ce au câştigat lupta pentru putere la începutul anilor 1950, Gheorghiu-Dej şi apropiaţii săi şi-au propus să aducă România la un standard european de prosperitate materială. Concentrarea lor asupra României amintea de epoca burgheză şi nu putea fi exprimată în mod deschis în anii stalinişti, deoarece „internaţionalismul proletar”, adică subordonarea faţă de interesele sovietice, era principiul dominant. Cu toate acestea, până spre sfârşitul anilor 1950 a apărut treptat o formă de comunism naţional, atât economic, cât şi politic. Abia atunci economiile avansate din Vest au putut deveni realmente obiecte de emulaţie şi parteneri limitaţi, dar de valoare.

Comuniştii au abordat modernizarea pe un front larg. Procesul afecta orice aspect al vieţii cetăţenilor şi era menit să facă asta : modul în care oamenii îşi câştigau existenţa, în industrie, agricultură sau infrastructură ; modul în care erau

educaţi şi pregătiţi ; tipul serviciilor sociale de care beneficiau ; responsabilităţile pe care le aveau faţă de comunitatea mai largă ; precum şi gândurile şi năzuinţele lor.

Elita era dornică să mobilizeze întreaga populaţie în proiectul ei. În acest scop, a instituit o serie de organizaţii de masă care includeau toate categoriile sociale, sistem despre care erau siguri că le va permite să exploateze la maximum resursele umane şi materiale şi, la fel de important, să menţină un control strâns asupra întregului proces. Într-o asemenea situaţie, cetăţenii aveau dreptul – sau mai curând datoria – să participe la construirea noii naţiuni socialiste, însă elita şi-a rezervat ei înseşi şi colaboratorilor săi aleşi toate deciziile importante de planificare şi execuţie. Pentru a-i implica pe toţi cetăţenii în proces, membrii elitei preferau persuasiunea, însă, dacă această abordare dădea greş, nu ezitau să recurgă la forţă pentru a obţine rezultatele dorite.

Într-un fel, comuniştii se confruntau cu probleme rămase din perioada interbelică. Atunci, după cum am văzut, industrializarea era în plină desfăşurare, teoreticienii şi politicienii liberali considerând industria şi infrastructura asociată esenţiale pentru construirea unei naţiuni europene moderne. La fel ca naţional-ţărăniştii, comuniştii erau conştienţi de importanţa vitală a agriculturii pentru economia naţională, dar, aidoma liberalilor, îi atribuiau un rol secundar, după industrie. La fel ca partidele interbelice, comuniştii se confruntau şi ei cu probleme sociale grave, precum şomajul şi sărăcia, locul minorităţilor într-un stat naţional, educaţia şi rolul bisericilor în viaţa publică. Aşadar o

anumită continuitate a lucrurilor faţă de perioada interbelică este vizibilă în deceniile de după război. Însă elitele politice din cele două epoci abordau soluţiile într-un mod complet diferit. Liberalii şi naţional-ţărăniştii au rămas fideli tradiţiilor parlamentare democratice pe care le moşteniseră de la strămoşii lor din secolul al XIX-lea. Procesul era uneori ineficient şi nu îşi atingea scopul, dar cei astfel angajaţi se consolau, cel puţin în anii 1920, cu faptul că respectau modelele europene şi contribuiau la crearea unei naţiuni moderne. Însă comuniştii aderau la altă tradiţie. Probabil că „autoritaristă” e cel mai bun termen pentru descrierea acesteia; în orice caz, se situa la polul opus faţă de liberalismul european. Noua tradiţie justifica exercitarea puterii de către o elită restrânsă, care se autoperpetua şi ocolea consultarea cetăţenilor prin intermediul alegerilor oneste şi al instituţiilor reprezentative. În schimb, această tradiţie îi permitea elitei să folosească toate mijloacele considerate necesare pentru atingerea obiectivelor.

Campania comuniştilor de a transforma România burgheză, capitalistă în România socialistă şi lipsită de clase a început cu restructurarea economică. Comuniştii şi-au asumat puteri depline pentru a dezvolta toate ramurile economiei după cum credeau de cuviinţă. Planificarea şi conducerea centralizate au fost lozincile lor în cursul demolării rapide a iniţiativei private şi a economiei de piaţă, care fuseseră emblemele României mai bine de un secol. Comuniştii au înlocuit o birocraţie condusă la centru de Comitetul de Stat al Planificării şi a lărgit considerabil Consiliul de Miniştri pentru

a-i permite să supervizeze toate aspectele importante ale activităţii economice. Pentru a gestiona vastul lor proiect şi a-i evalua progresul, comuniştii au adoptat măsura planului cincinal din practica sovietică. Hotărâţi să grăbească tranziţia unei ţări preponderent agrare şi rurale într-una predominant industrială şi urbană, au dedicat mai toate resursele disponibile industrializării forţate şi colectivizării totale a agriculturii. Societatea, cultura şi chiar climatul mental aveau să fie, după părerea lor, transformate în urma acestui proces.

În primul deceniu al Republicii Populare Române, Uniunea Sovietică a fost o prezenţă puternică în economia românească. Ea a oferit liderilor români de partid tiparele generale care trebuiau urmate în toate ramurile mari de producţie şi a numit experţi şi tehnicieni care să ghideze procesul la fiecare nivel. Partidul sovietic pretindea că asigură acest sprijin în spiritul solidarităţii proletare, iar românii îşi exprimau cu efuziune recunoştinţa. Aşa arătau lucrurile la suprafaţă. În realitate, Uniunea Sovietică dorea să controleze economia românească şi să-i exploateze în folosul ei resursele şi capacitatea de producţie.

Pe măsură ce relaţia a evoluat după moartea lui Stalin, partidul sovietic condus de Nikita Hruşciov s-a concentrat asupra integrării economiei româneşti în economia de ansamblu a blocului est-european. În România, Gheorghiu-Dej şi asociaţii săi, mai ales între ei la început, şi-au exprimat indignarea în faţa modului arogant în care liderii sovietici luau decizii cu privire la viitorul ţării lor şi la ei înşişi. Astfel, cu mult înainte ca românii comunişti să-şi dezvăluie public

sentimentele cu privire la „independenţă”, aceştia voiau să fie stăpâni la ei acasă, nu numai în raport cu vechile elite româneşti, ci şi cu noii lor mentori.

Iniţial, sovieticii au folosit manevra companiilor mixte sovieto-române – Sovrom-urile – pentru a-şi atinge obiectivele economice. Ei îşi demaraseră planul de a domina economia românească imediat după ce i-au impus regelui Mihai acceptarea Guvernului Groza, în martie 1945. Astfel, în mai şi iunie 1945, companiile mixte au început să fie organizate în domenii de interes sovietic : Sovromtransport (transporturi) şi Sovrompetrol (petrol), în vreme ce, în domeniul bancar, Sovrombanc părea menită să domine toate celelalte bănci româneşti. Până în 1952 s-au înfiinţat numeroase companii mixte, printre care : Sovromgaz (gaze naturale), Sovromlemn (produse forestiere), Sovromchim (produse chimice), Sovromtractor (tractoare), Sovromcărbune (cărbune), Sovrommetal (metalurgie) şi Sovromconstrucţii (construcţii). Gheorghiu-Dej şi colegii săi s-au opus acestor proiecte impuse economiei ţării, dar au fost nevoiţi să reacţioneze cu prudenţă. Pentru a preveni controlul sovietic asupra industriei pescuitului, Gheorghiu-Dej a reorganizat compania de stat în Rompescaria şi a reuşit să ţină piept insistenţelor sovietice de a o transforma într-o companie mixtă. De asemenea, românilor le displăcea modul în care fuseseră create Sovrom-urile. Deşi cei doi parteneri ar fi trebuit să investească sume egale în companiile mixte, sovieticii au folosit fonduri obţinute din întreprinderile occidentale confiscate ca să-şi acopere partea, în vreme ce românii au fost

nevoiţi să participe cu tot capitalul propriu. În plus, în general, Sovrom-urile nu erau profitabile şi au ajuns să fie considerate de români drept simple instrumente de exploatare sovietică a resurselor lor. Perseverenţa românilor a dat roade. La început, în primăvara anului 1953, românii au obţinut acordul Moscovei ca opt Sovrom-uri să treacă sub management românesc, iar mai târziu, după moartea lui Stalin, au reuşit să elimine treptat toate companiile mixte. Însă până atunci liderii sovietici găsiseră alte metode de gestionare a economiilor blocului.

Comuniştii români au pornit pe calea industrializării cu un zel care probabil i-a surprins până şi pe protectorii lor sovietici. Nu au acţionat gradual, ci au lansat un atac frontal asupra subdezvoltării, fiind siguri că astfel vor institui mai rapid ordinea socialistă. Campania lor a fost în mod evident o emulaţie a efortului sovietic de industrializare din anii 1930 şi s-a desfăşurat cu aceeaşi indiferenţă faţă de costurile umane şi materiale. Comuniştii au pus acelaşi accent ca şi sovieticii pe construirea de fabrici şi alte întreprinderi şi au acordat aceeaşi prioritate mijloacelor de producţie, precum utilajele, menite să creeze o bază solidă pe care o considerau esenţială pentru apariţia unei economii puternice şi multilaterale. Prin urmare, s-a investit în extinderea capacităţii de producţie şi în creşterea cantităţilor de materii prime vitale pentru industrie. Rezultatele din numeroase sectoare au fost impresionante. Între 1950 şi 1960, producţia de petrol s-a dublat, cea de cărbune aproape s-a dublat, iar cea de gaz metan, energie electrică şi oţel s-a triplat, în vreme ce utilajele pentru

industria chimică, a fierului şi a oţelului, camioanele şi tractoarele au fost produse în cantităţi fără precedent.

Toate aceste succese au avut un preţ considerabil pentru ansamblul populaţiei. Efortul necontenit de a crea o industrie grea cu resurse limitate însemna că elita partidului priva alte ramuri ale economiei de investiţii şi de expertiză. Contrastul dintre atenţia acordată industriei şi neglijarea agriculturii era izbitor. În aceste împrejurări, o creştere modestă a producţiei agricole nu este deloc surprinzătoare. Însă industria uşoară, producţia de bunuri de consum şi nevoile generale ale populaţiei au fost de asemenea profund trecute cu vederea în această primă etapă a industrializării. Rezultatul general a fost un declin constant al nivelului de trai. Elita nu putea să închidă ochii în faţa consecinţelor industrializării forţate, iar o perioadă, între 1953 şi 1955, a încetinit ritmul de creştere. Mai târziu, în 1956, era pregătită să continue cu mai multă forţă coercitivă ca oricând, însă evenimentele din Polonia şi Ungaria din acel an au determinat o altă frânare temporară a avântului. Aceste şocuri la adresa ordinii predominante din Est au convins conducerea de partid să aplaneze măcar parţial conflictul cu cetăţenii nedreptăţiţi şi să le amelioreze condiţiile de trai.

Liderii comunişti români erau de asemenea preocupaţi să reorganizeze agricultura, ca parte a planului lor general de a deţine controlul deplin asupra economiei. Deşi eforturile lor erau dedicate în primul rând industrializării, nu puteau să nu recunoască importanţa crucială a agriculturii în succesul ambiţiosului lor proiect de modernizare. Colectivizarea

agriculturii figura de la bun început în planurile lor, însă în toamna anului 1944, în 1945 şi chiar în 1946, câtă vreme dominaţia lor în ţară era contestată, liderii comunişti le-au ascuns ţăranilor planurile pe care le aveau în legătură cu proprietăţile lor. Însă, odată ajunşi la putere, nu au mai simţit nicio constrângere şi au început să transforme peisajul rural după propriul model. Ca în multe alte aspecte ale construirii socialismului în deceniul de după război, Uniunea Sovietică le-a oferit un şablon, de astă dată campania sa de colectivizare din anii 1920 şi 1930. Astfel, pe lângă faptul că îşi doreau o schimbare economică, comuniştii români erau hotărâţi să opereze şi o rearanjare fundamentală a structurii sociale, a modului de trai şi chiar a climatului rural mental şi spiritual. Astfel, ei au adus revoluţia la sat, înlocuind tradiţia cu noi valori, suprimând individualismul ţăranului moşier în favoarea colectivismului şi, pe termen lung, transformând fermele agricole în fabrici şi pe ţărani în muncitori în aceste fabrici. Zelul lor poate fi pus parţial pe seama nevoii resimţite de a le arăta mentorilor lor de la Moscova că urmau calea corectă spre socialism, însă erau în acelaşi timp pragmatici şi îşi dădeau seama că trebuiau să asigure surse adecvate şi ieftine de hrană pentru miile de muncitori care se revărsau în noile centre industriale. Modul în care partidul a abordat colectivizarea este grăitor în ceea ce priveşte metodele folosite pentru soluţionarea altor probleme sociale şi economice complexe.

Putem discerne în mare trei faze ale procesului de colectivizare, care a durat din 1949 până în 1962. Toate trei

sunt marcate de un grad mai mic sau mai mare de intimidare şi violenţă şi, adesea, de stimulente care să-i convingă pe ţărani să se alăture fermelor colective. Partidul a deţinut controlul de la început şi până la sfârşit, stabilind ritmul campaniei şi metodele aplicate. Cu toate acestea, progresul colectivizării nu era câtuşi de puţin uniform în toată ţara, variaţie care pune la îndoială omnipotenţa liderilor de partid. Succesul sau eşecul temporar dintr-un anumit judeţ sau sat depindeau deseori de competenţa şi de înclinaţiile activiştilor şi oficialilor locali din partid şi din guvern. Aceştia ignorau adesea directivele de la centru, întrucât se confruntau cu anumite probleme locale sau îşi urmăreau propriile ambiţii.

În prima fază, 1949-1953, partidul a considerat că metoda dezirabilă de a-i atrage pe ţărani în gospodăriile agricole colective (GAC) era persuasiunea şi le-a oferit celor care se înscriau diverse beneficii, printre care reduceri de taxe şi de cote pentru anumite culturi. Însă, cum puţini ţărani erau dispuşi să renunţe la câmpurile şi la animalele lor, partidul şi agenţii săi au recurs la alte metode. A fost testată o variantă a GAC-urilor – cooperativele (întovărăşirile agricole) în care sarcinile erau efectuate în comun, iar ţăranii îşi păstrau pământul, şeptelul şi uneltele –, însă aceasta a atras puţini membri. Partidul a demarat şi o intensă acţiune de educare politică, dar şi aceasta s-a situat sub aşteptări. Forţa, pe care la început liderii politici au ezitat să o folosească, deoarece ştiau cât de legaţi erau ţăranii de pământul şi de tradiţiile lor şi cât de mult putea violenţa să perturbe producţia la sat, a devenit instrumentul necesar. Ameninţările şi violenţa au căpătat

diverse forme : ţăranii înstăriţi, aşa-numiţii *chiaburi* sau culaci, au fost arestaţi şi, împreună cu alţi lideri de la sate, au fost închişi sau surghiuniţi departe de casă, iar proprietăţile le-au fost confiscate. O variantă a acestei tactici a fost încurajarea de către partid a luptei de clasă la sat. Aceasta era menită să slăbească rezistenţa în faţa colectivizării prin ridicarea ţăranilor săraci şi din pătura de mijloc împotriva vecinilor înstăriţi, condamnaţi ca duşmani ai progresului şi prosperităţii. Chiaburii chiar au dispărut cu timpul, însă dispariţia lor nu a reprezentat o victorie a celorlalţi ţărani, deoarece, într-un fel, şi ei au dispărut în sistemul muncii şi proprietăţii colective.

O încetinire a caracterizat a doua fază a colectivizării între 1953 –şi 1956. Motivele schimbării ritmului erau variate. Evenimentele de la Moscova aveau repercusiuni majore la Bucureşti, cum se întâmpla în mod obişnuit în această perioadă. Moartea lui Stalin în martie 1953, ascensiunea lui Gheorghi Malenkov şi susţinerea unei noi căi, care acorda o atenţie sporită calităţii vieţii şi nevoilor consumatorului, le-au sugerat lui Gheorghiu-Dej şi adepţilor săi că era nevoie de o schimbare asemănătoare de direcţie. În cursul vizitelor lui Gheorghiu-Dej la Moscova din această perioadă, noii lideri sovietici şi-au exprimat nemulţumirea în ceea ce priveşte performanţa economică generală a României. Însă românii erau deja dureros de conştienţi de neajunsurile producţiei agricole şi de consecinţele neglijării bunăstării materiale a populaţiei. Prin urmare, erau dispuşi, cel puţin pentru

moment, să ia în considerare o abordare mai moderată a soluţionării problemelor în mediul rural.

Perioada de relaxare s-a dovedit într-adevăr doar temporară. Liderii partidului nu s-au gândit niciodată să renunţe la colectivizare, iar în 1957 au reluat procesul în ritmul din perioada stalinistă. Fără îndoială, ambiţiile teoretice – punerea în practică a învăţăturilor marxist-leniniste – au avut un rol în decizia lor. Însă ei erau de asemenea hotărâţi să-şi exercite din nou controlul asupra ritmului schimbării sociale şi economice şi să se asigure că agricultura juca rolul crucial care îi fusese atribuit, acela de accesoriu al industrializării. Cel puţin neoficial, Gheorghiu-Dej fusese nevoit să recunoască faptul că agricultura rămăsese în urmă faţă de alte sectoare ale economiei. Acum era nerăbdător să elimine o dată pentru totdeauna opoziţia ţăranilor faţă de colectivizare alături de nehotărârea şi incompetenţa funcţionarilor sau activiştilor locali, punând toate chestiunile legate de agricultură sub controlul autorităţilor centrale. Apelul la forţă şi la intimidare a generat în numeroase sate revolte care, la rândul lor, au stârnit o reacţie şi mai dură din partea autorităţilor. În orice caz, voinţa partidului a avut câştig de cauză, iar în 1962 Gheorghiu-Dej a putut anunţa încheierea cu succes a efortului de colectivizare. Cu toate acestea, nu toate terenurile agricole fuseseră colectivizate. Principalele excepţii erau cele din regiunile montane, inadecvate pentru agricultura mecanizată, la scară mare, unde gospodăriile individuale au supravieţuit.

Kulturkampf

La fel ca în cazul industrializării şi al colectivizării agriculturii, elita comunistă a tratat „lupta culturală” drept un mijloc în vederea unui scop – construirea socialismului şi atingerea comunismului ideal. Însă, în vreme ce obiectivele economice erau stabilite cu precizie şi puteau fi măsurate în termeni de bunuri produse şi cote atinse, realizările din diversele domenii ale culturii sfidau un calcul uşor, mai ales din cauză că era vorba despre psihologii individuale şi impulsuri creatoare. Fără tragere de inimă, liderii partidului au recunoscut diferenţele dintre fabrică şi academie, însă erau siguri că îi puteau mobiliza pe muncitorii din ambele instituţii în vederea realizării obiectivelor. Cu toate acestea, pentru a crea noua societate şi noul cetăţean socialist, liderii au atribuit culturii un scop specific, dar vag : transformarea mentalităţilor, sarcină care necesita un schimb continuu cu intelectualii. Relaţia a fost întotdeauna tensionată, întrucât elita i-a suspectat mereu pe intelectuali, considerând că prin natura lor nu erau dispuşi să respecte regulile şi să execute ordinele.

Elita şi-a desfăşurat ofensiva culturală în acelaşi fel în care a abordat schimbarea economică : a impus planificarea şi controlul de la centru. Principalul ei agent era Secţia de Propagandă şi Agitaţie din cadrul Comitetului Central al partidului, care dispunea de puteri nelimitate în vederea obţinerii rezultatelor dorite pe „frontul cultural”. În sfera sa

de influenţă se afla o gamă largă de instituţii, printre care Ministerul Educaţiei, Academia Română, radioul şi cinematografia, editurile şi tipografiile, uniunile de scriitori şi de oameni de ştiinţă, agenţiile de presă şi de ştiri, organizaţiile sportive şi, desigur, aparatul de cenzură. Diferiţi membri ai Comitetului Politic Executiv al partidului supervizau activităţile secţiei şi îi aprobau personalul. Aceştia se orientau după experienţa sovietică şi, astfel, s-a deschis calea imitării realizărilor literare şi artistice sovietice şi a promovării limbii şi culturii ruse, pe de o parte, dar şi a denigrării valorilor occidentale, pe de altă parte.

Elita de partid a rezervat un loc special intelectualilor în cadrul proiectului său de modernizare. Aceştia urmau să intermedieze relaţia dintre partid şi cetăţeni, popularizând noua ideologie a dezvoltării şi progresului, devenind astfel creatorii noilor valori şi noilor mituri. Aveau să-şi asume aşadar un nou stil de viaţă şi să slujească unei culturi de masă. În realitate, urmau să fie o elită intelectuală angajată, plasată, alături de activiştii de partid, în avangarda celor devotaţi construirii socialismului. Sarcina lor era transformarea mentalităţilor, a viziunii românilor asupra lumii şi modelarea conştiinţei lor pe măsura noii epoci. Avea să fie o misiune nu mai puţin eroică decât transformarea economică în care erau angrenaţi milioane de muncitori şi ţărani.

Însă elita intelectuală pe care partidul o moştenise din perioada interbelică nu corespundea obiectivelor. Avea formaţie şi educaţie occidentală într-o epocă în care, potrivit

învăţămintelor partidului, singura sursă de lumină şi de inspiraţie nu putea fi decât Estul. Intelectualii, oricare dintre ei şi cu siguranţă cei din vechiul regim, erau pentru partid imprevizibili prin definiţie. Intelectualul Lucreţiu Pătrăşcanu era extrem de aspru în scrierile sale din 1945. Având în minte perioada interbelică, el acuza elita intelectuală tradiţională de faptul că îi lipseau principiile şi că era predispusă la „oportunism ieftin”, avertizându-i totodată pe aceşti oameni că, dacă nu se aliniau cu forţele progresului şi viitorului, aveau să fie „călcaţi în picioare de istorie”.

În orice caz, partidul renunţase la vechea elită. Unii membri ar mai fi putut fi salvaţi, dacă erau dispuşi să accepte planurile partidului pentru România socialistă. Talentul şi prestigiul lor puteau astfel să inoculeze publicului larg viziunea partidului, însă acestor intelectuali nu li se putea încredinţa misiunea formării noii generaţii. Mulţi dintre ei, îndeosebi în domeniul ştiinţelor umaniste şi sociale, au fost aşadar daţi la o parte şi nu au putut să-şi continue carierele. Unii, care s-au încăpăţânat să „stea în calea progresului”, au fost trataţi mai aspru.

La rândul lor, membrii fostei elite intelectuale au tratat partidul cel puţin cu suspiciune, deoarece îmbrăţişa valori incompatibile cu ceea ce ei considerau a fi baza vieţii intelectuale – libertatea gândirii şi expresiei. Educaţi în spiritul Europei aşa cum evoluase ea din secolul al XVIII-lea, fie că erau europenişti sau tradiţionalişti, aceştia nu puteau accepta valorile intelectuale şi culturale reprezentate de Uniunea Sovietică. Cu toate acestea, nu au contestat noul

regim în mod direct ; reacţia lor a fost una de resemnare neputincioasă. Pe parcursul sovietizării, multe dintre cele mai respectate figuri ale vechii elite au cedat în faţa repudierii de către regim a valorilor europene şi a moştenirii culturale naţionale.

Vechea generaţie de intelectuali a abordat regimul comunist în diferite moduri. Existau comuniştii devotaţi, relativ puţini, precum Petre Constantinescu-Iaşi (1892-1977), doctor în artă bizantină şi membru fondator al Partidului Comunist, care a deţinut numeroase funcţii oficiale şi academice înainte de 1944. Constantin Parhon (1874-1969) aparţinea celei de-a doua categorii de intelectuali – social-democraţii de stânga care s-au alăturat Partidului Comunist. Reputat endocrinolog, în 1948 a fost numit preşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale. Scriitorul Mihail Sadoveanu era reprezentantul unei categorii mai vaste de intelectuali care au aderat la Partidul Comunist după 1944 şi i-au slujit cauzele din funcţii înalte, dar fără convingere. Mulţi dintre intelectualii care deţinuseră funcţii oficiale în timpul dictaturii lui Carol al II-lea şi a lui Ion Antonescu sau care se compromiseseră sprijinind cauze naţionaliste şi conservatoare şi-au ispăşit păcatele prin perioade mai lungi sau mai scurte de detenţie.

În vreme ce decima vechea elită intelectuală, Partidul Comunist încerca totodată, prin orice mijloace, să o creeze pe cea nouă, şi asta într-un timp cât mai scurt. S-a încercat atragerea intelectualilor prin diferite metode. Una dintre ele era coerciţia. Aceasta putea lua forma îndoctrinării ideologice

intense, menită să convingă, dar şi să intimideze. Celor care treceau de partea sa partidul le oferea recompense : locuri de muncă adecvate, sprijin financiar pentru scriitori şi artişti, certitudinea publicării unor lucrări aprobate şi accesul la serviciile medicale şi magazinele partidului. În spatele tuturor acestor stimulente se aflau puterea covârşitoare a regimului de a-şi impune voinţa şi exemplele sumbre ale celor care alegeau o altă cale.

Relaţia partidului cu intelectualii din anii 1950 a fost tensionată şi instabilă. Cea mai dificilă perioadă pentru intelectuali a fost, fără îndoială, 1948-1953, când efortul partidului vizând conformitatea ideologică şi campania sa împotriva „cosmopolitismului", adică a valorilor intelectuale şi culturale occidentale, au atins cote maxime. Cenzura dură i-a descurajat pe scriitorii din toate domeniile ştiinţelor umaniste şi sociale şi, drept urmare, calitatea şi varietatea producţiei literare şi ştiinţifice au scăzut. O oarecare destindere s-a produs între 1953 şi 1956, când, sub imperiul destalinizării din Uniunea Sovietică şi din alte ţări ale blocului, partidul român a recunoscut efectele nocive ale intervenţiei brutale în activităţile culturale şi intelectuale şi a făcut concesii modeste scriitorilor şi oamenilor de ştiinţă. Mai mult decât atât, partidul a analizat diferite măsuri prin care să pună capăt izolării culturale pe care o impusese în perioada de vârf a stalinismului. Însă conducerea nu putea scăpa de neîncrederea profundă în intelectualii interbelici, pe care îi considera susceptibili de „ideologie burgheză" şi influenţe occidentale. Partidul era aşadar vigilent în relaţiile cu

intelectualii, mai ales cu cei din generaţia tânără, care dădeau dovadă de o gândire deconcertant de independentă. În 1958 şi 1959 i-a atacat violent pe intelectualii de toate vârstele care nu trecuseră testul dur al loialităţii şi supunerii. Micile grupuri de discuţii care funcţionau în afara reţelei culturale aprobate, precum cel condus de filosoful Constantin Noica, dedicat gândirii religioase răsăritene, au fost desfiinţate, iar membrii lor au fost închişi. Pentru alte fapte de nonconformism suspectat, mii de scriitori, profesori şi studenţi au fost arestaţi sau disciplinaţi în alte feluri.

Pentru a crea o nouă clasă intelectuală, capabilă să constituie autoritatea tehnologică, managerială şi, nu mai puţin important, ideologică în România socialistă, partidul a alocat resurse substanţiale educaţiei la fiecare nivel. În felul acesta imita Uniunea Sovietică, opţiune ce necesita abandonarea sistemului românesc tradiţional de învăţământ care luase fiinţă cu un secol în urmă. Începând din 1948, legislaţia instituia o reţea extrem de centralizată de instituţii, de la şcoala primară până la universitate, dedicată îndeplinirii obiectivelor fundamentale stabilite de Partidul Comunist, accelerarea modernizării economice şi crearea „omului nou” al epocii socialiste.

Prin intermediul aparatului de stat, partidul a preluat controlul deplin asupra educaţiei şi pregătirii populaţiei şi a desfăşurat un efort de proporţii cu adevărat colosale. După 1948, toate formele de educaţie privată au fost eliminate, iar statul a devenit singurul susţinător financiar al sistemului de învăţământ. Bugetul său anual a crescut treptat pentru a

susţine un program ambiţios ce îşi propunea să asigure tuturor studii primare, punând astfel capăt analfabetismului şi contribuind la creşterea numărului de muncitori calificaţi ; s-au creat numeroase şcoli medii specializate şi s-a extins învăţământul superior ; iar personalul didactic a crescut la toate nivelurile. Sprijinul partidului pentru educaţie nu era câtuşi de puţin limitat la instituţiile tradiţionale. Acesta a creat aşa-numitele şcoli de partid, care pregăteau cadre pentru partid şi guvern, şi universităţi populare, de obicei în cadrul marilor întreprinderi industriale, care ofereau cursuri de tehnologie menite să crească productivitatea muncii, şi a introdus cursuri serale pentru adulţi în oraşele şi satele din întreaga ţară.

Scopul acestui efort extraordinar nu era doar diseminarea cunoştinţelor utile. El era şi ideologic, partidul continuându-şi misiunea de îndoctrinare la toate nivelurile – în şcoli şi universităţi, institute de cercetare, fabrici, gospodării colective şi birouri guvernamentale şi de partid. Copiii şi tinerii beneficiau de o atenţie deosebită, deoarece erau principala speranţă a partidului de creare a omului nou şi a noii mentalităţi privind România socialistă. Urmărind acest scop, liderii partidului ţineau seama de originile de clasă. În vederea creării unei noi elite intelectuale, admiterea în universităţi şi şcoli profesionale se făcea cu mare atenţie, acordându-se întâietate celor din clasa muncitoare şi din familiile sărace de ţărani, cei cu origini „burgheze” sau din alte categorii indezirabile fiind acceptaţi într-un număr limitat sau pur şi simplu respinşi. De asemenea, partidul i-a

integrat pe tinerii de toate vârstele în organizaţii de masă precum Organizaţia Pionierilor sau Uniunea Tineretului Muncitoresc (mai târziu, Comunist) şi în asociaţii studenţeşti, menite să atragă sprijin pentru proiectul de modernizare a partidului.

Elita partidului nu şi-a ascuns preocuparea pentru ideologie şi mentalităţi şi şi-a impus monopolul asupra studiului şi interpretării istoriei române. Implicarea elitei în profesia istorică nu a slăbit nicicând, însă responsabilităţile pe care le-a atribuit istoriei au evoluat treptat, după cum dictau schimbările politicii interne şi curentele politice nestatornice din cadrul blocului sovietic.

La început, partidul a limitat practica istoriei la modelul sovietic. Astfel, istoricii trebuiau să demonstreze corectitudinea interpretării marxist-leniniste (şi, o vreme, staliniste) a evoluţiei istorice şi, astfel, să se concentreze asupra forţelor economice şi a luptei de clasă. În primă instanţă, elita partidului înţelegea istoria ca o reflectare a intereselor prezentului şi, deloc surprinzător, insista ca trecutul românilor, din epoca daco-romană şi până după al Doilea Război Mondial, să fie reconfigurat. Printre principalele schimbări introduse se numărau noi interpretări ale rolului slavilor în evoluţia etnică şi culturală a românilor şi revizuiri în descrierea relaţiei principatelor şi a monarhiei româneşti cu Rusia ţaristă şi Uniunea Sovietică. O minimalizare a asocierii românilor cu Occidentul era o consecinţă inevitabilă a noii viziuni asupra lumii. În orice caz, elita de partid a descurajat în această fază dezbaterile

deschise, publice privind aspectele fundamentale ale evoluţiei istorice sau chiar aspectele legate de ceea ce se întâmplase cu adevărat într-un anumit moment ; nu putea exista decât un singur adevăr istoric, chiar dacă era modificat în permanenţă în funcţie de nevoile de moment ale partidului. Versiunea partidului asupra adevărului istoric a fost reprezentată, cel puţin o vreme, de remodelarea identităţii române realizată de Mihail Roller (1908-1958) şi asociaţii săi în singurul manual oficial permis, *Istoria RPR*, publicat în cinci ediţii între 1947 şi 1956. Această remodelare corespundea de minune climatului de opinie din perioada stalinistă şi a produs o reinterpretare a istoriei române în acord cu subordonarea de la acea vreme a Partidului Comunist Român faţă de Moscova.

Partidul nu era dispus să lase crearea „noii istorii” la voia întâmplării. Dornic să modeleze profesia de istoric pentru a-i sluji interesele, el i-a monitorizat îndeaproape pe istorici, o categorie de intelectuali extrem de suspectă. A făcut acest lucru punându-i sub supravegherea unor centre recent reorganizate, precum Institutele de Istorie ale Academiei Române de la Bucureşti, Cluj-Napoca şi Iaşi. Aici, istoricii alcătuiau echipe şi cercetau subiecte relevante pentru programul partidului. Planificarea şi desfăşurarea proiectelor semănau izbitor cu planurile cincinale din industrie şi agricultură. Istoricii din vechea generaţie şi numeroşi colegi mai tineri care nu se puteau adapta la noile metode de cercetare şi considerau noile criterii ale adevărului istoric absolut respingătoare erau marginalizaţi.

Cu toate acestea, în câţiva ani, până în 1955, în studiul istoriei se întrevedea o nouă atmosferă. Reevaluarea moştenirii lui Stalin în Uniunea Sovietică după 1953 şi uşoara distanţare a elitei partidului românesc faţă de mentorii sovietici necesitau noi surse de legitimitate pentru Gheorghiu-Dej şi susţinătorii săi. Aceştia erau conştienţi de lipsa lor de legitimitate, fiindcă ajunseseră la putere nu prin mijloace revoluţionare proprii, ci impuşi de o putere străină. Acum descopereau cum putea fi folosit patriotismul, sau sentimentul naţional, pentru a înlătura suspiciunea şi teama care îi separau de populaţie şi pentru a câştiga astfel o oarecare popularitate autentică. Liderii comunişti le-au atribuit istoricilor misiunea de a restaura moştenirea naţională, de a arăta cum se încadra regimul lui Gheorghiu-Dej în parcursul general al istoriei române şi de a sublinia faptul că acesta era în esenţă încununarea naturală a eforturilor anterioare ale „forţelor progresiste” de a promova o adevărată democraţie populară şi de a garanta justiţia socială.

Lupta decisivă pentru istoria naţională a fost purtată între 1955 şi 1958 de ideologii comunişti conduşi de Mihail Roller şi Leonte Răutu (1910-1993), care conducea de mai mulţi ani Secţia de Propagandă şi Agitaţie din cadrul Comitetului Central al Partidului Comunist, pe de o parte, şi de istoricii conduşi de Andrei Oţetea, noul director al Institutului de Istorie de la Bucureşti, pe de alta. Adepţii lui Roller vedeau în continuare cursul istoriei româneşti din perspectiva manualelor din 1947, în vreme ce profesioniştii doreau să revină la abordarea mai echilibrată a istoriografiei

interbelice. Conflictul a devenit o confruntare între susţinătorii internaţionalismului proletar, cu poziţia lor prosovietică în privinţa evenimentelor-cheie din trecutul României, şi cei care aderau la tradiţia naţională. Referitor la natura participării României la Primul Război Mondial, de pildă, rolleriştii, cum au ajuns să fie cunoscuţi, susţineau că liderii români fuseseră motivaţi de ambiţiile „imperialiste" de a acapara teritorii (se gândeau mereu la Basarabia ţaristă şi sovietică), în vreme ce profesioniştii insistau că acţiunile României se datorau faptului că principalul scop al acestora fusese eliberarea românilor de sub stăpânire străină prin integrarea lor în România Mare.

Cursul evenimentelor politice favoriza poziţia profesioniştilor. La sfârşitul anilor 1950, faptul că elita de partid continua să-şi slăbească legăturile cu Uniunea Sovietică, bazându-se tot mai mult pe sprijinul patriotic al populaţiei, a permis curentului naţional din istoriografie să continue. Public, poziţia elitei era adesea ambiguă. Însă până în 1958, când a murit Roller, situaţia s-a modificat în favoarea profesioniştilor, deşi conservatori precum Răutu au reuşit totuşi să organizeze în acel an o campanie de intimidare împotriva oamenilor de ştiinţă. Aceasta a fost însă de scurtă durată. Sărbătorirea centenarului unirii principatelor române de către studenţi şi populaţie în 1959 şi apariţia primului volum din noua *Istorie a României* la sfârşitul anilor 1960 au constituit momente importante pentru renaşterea spiritului naţional, care a însoţit construirea socialismului până la sfârşit, în 1989.

Elita de partid a tratat literatura la fel ca istoria (şi industria sau agricultura). Astfel, şi-a propus să restructureze disciplina, să colectivizeze muncitorii şi să impună noi obiective şi noi metode de a le îndeplini. De la bun început, elita de partid a afirmat cât se poate de limpede că principalul scop al literaturii era să contribuie la crearea noii societăţi şi a omului nou. Comuniştii le-au transmis prozatorilor, poeţilor şi criticilor literari că trebuiau să slujească nevoile societăţii contemporane, fiind angajaţi şi plasându-se în avangarda proiectului de modernizare.

Se aştepta aşadar ca scriitorii să producă opere de o anumită factură. Mesajul politic şi social pe care îl conţineau aceste opere trebuia să fie clar, să explice şi să justifice programul partidului, iar personajele pozitive şi negative, binele şi răul, trebuiau să fie clar delimitate. În aceste condiţii, o bună parte din proza şi poezia de la începutul anilor 1950 a urmat formulele aprobate. Un exemplu grăitor de literatură în serviciul programului de partid este poezia lui Alexandru Toma (1875-1954), versificator modest care era totuşi elogiat drept poetul naţional al vremii pentru opere despre Revoluţia Rusă şi mişcarea comunistă. În toate demersurile creative din această perioadă, literatura Uniunii Sovietice era privită ca sursa adecvată de inspiraţie. Revistele literare elogiau realizările scriitorilor sovietici, în vreme ce curentele noi din literatura occidentală erau trecute aproape în totalitate cu vederea.

Numeroşi scriitori din vechea generaţie nu s-au putut integra în noua ordine şi au fost reduşi la tăcere. Lucian Blaga

a fost unul dintre ei. Filosofia lui şi poezia spiritului, a satului şi a tradiţiilor sale, a uimirii în faţa inconstanţei lui Dumnezeu nu erau în acord cu proiectul de modernizare a partidului, astfel încât, până la moarte, Blaga a scris numai pentru sertar. Unii scriitori au fost persecutaţi şi închişi. Alţii au continuat să scrie, dar au acceptat compromisurile impuse de partid. Mihail Sadoveanu (1880-1961), povestitorul desăvârşit din literatura română modernă, ale cărui romane şi nuvele alcătuiau o vastă panoramă a societăţii rurale româneşti, şi-a oferit serviciile elitei de partid. Iar aceasta, conştientă de lipsa ei de popularitate, l-a primit cu braţele deschise, aşteptându-se să atragă astfel simpatia populaţiei. Sadoveanu a produs cu supunere un roman scris potrivit specificaţiilor realist-socialiste, *Mitrea Cocor* (1949), permiţându-i-se în schimb să publice un alt roman, mai apropiat de stilul propriu, *Nicoară Potcoavă* (1952). Pe durata vieţii, el a primit tot felul de înalte distincţii culturale şi civice. Alţi autori au fost reabilitaţi odată ce partidul şi-a dat seama că nu avea nimic de câştigat de pe urma neglijării marilor scriitori. Tudor Arghezi este un exemplu de primă mărime. Condamnat în 1948 în cotidianul partidului, *Scânteia*, drept un poet care „se afundase în noroiul decadenţei burgheze”, el a putut să publice din nou în 1955. Primul său volum se intitula *1907*, anul marii răscoale ţărăneşti, iar mai târziu a primit numeroase distincţii, deşi operele sale voluminoase nu făceau prea multe concesii noii ordini. Până şi morţii puteau fi conformaţi. Eminescu şi Caragiale, printre alţii, au fost reinterpretaţi în lumina adevărurilor predominante.

În ciuda presiunilor enorme de adaptare la preferinţele literare ale partidului, câţiva romancieri şi poeţi au testat rigiditatea principiilor realist-socialiste şi au produs opere de primă mână. În proză se evidenţiază *Cronică de familie* (3 volume, 1956) de Petru Dumitriu (1924-2002). Unul dintre cele mai bune romane din perioada comunistă, scrierea urmăreşte soarta unei familii aristocrate române de la jumătatea secolului al XIX-lea până la jumătatea secolului XX, iar atât învăţăturile realiste ale lui Balzac, cât şi complexităţile psihologice ale lui Proust sunt clare de la un capăt la altul. *Moromeţii* (1955) de Marin Preda (1922-1980) este portretul remarcabil al unei familii de ţărani din Câmpia Română, realizat între primăvara şi toamna aceluiaşi an. Unul dintre cele mai puternice romane din literatura română, *Moromeţii* a sfidat recomandările literare de la acea vreme şi a dezvăluit adevărata tragedie a ţăranilor în timpul regimului comunist. Dintre poeţi, A.E. Baconsky (1925-1977) s-a abătut de la formula socialist-realistă de la începutul anilor 1950 şi a creat o poezie lirică minunată, dominată de melancolie şi visare, ca în volumul *Fluxul memoriei* (1957).

Luptei pentru sufletul literaturii li s-au alăturat, spre sfârşitul anilor 1950, inginerii culturali de partid, pe de o parte, şi, pe de altă parte, un număr de scriitori şi editori de reviste literare care au ales, cu un oarecare risc, să conteste ortodoxia predominantă. La primul congres al Uniunii Scriitorilor, care a avut loc la Bucureşti în 1956, aceştia au respins criteriile ideologice şi sociale ca unici indicatori ai creativităţii de valoare. Un grup de scriitori de la *Steaua*,

revistă literară lunară din Cluj-Napoca, i-au criticat la rândul lor pe scriitorii „pseudoliterari” care promovau „dogmatismul” ca bază a artei adevărate. Până şi câţiva scriitori favorizaţi de regim, printre care Titus Popovici, autorul romanului *Setea* (1958), care zugrăvea universul rural aflat în tranziţie după 1944, au cerut o „descentralizare”, adică o diminuare a controlului partidului asupra vieţii literare. Editorii *Gazetei Literare*, revista săptămânală a Uniunii Scriitorilor, înfiinţată în 1954 cu scopul de a le oferi scriitorilor îndrumări marxist-leniniste, întorseseră armele şi declaraseră estetica singurul criteriu de evaluare a unei opere literare.

Partidul a răspuns la critici înăsprind procedurile de publicare a cărţilor şi articolelor şi înlăturându-i sau disciplinându-i pe editorii şi scriitorii care sfidau deschis directivele partidului. La *Steaua*, A.E. Baconsky a fost demis din funcţia de redactor-şef, deoarece persista în „greşeala” de a cere autonomie artistică pentru scriitor, adică dreptul de a crea în acord cu propriul simţ estetic. La Bucureşti, revista lunară *Viaţa Românească*, condusă de un nou editor care împărtăşea viziunea partidului asupra literaturii, milita împotriva scriitorilor care reprezentau „modernismul” în poezie, cum era cazul lui Baconsky, sau nu voiau să renunţe la ideile lor interbelice despre natura artei, precum criticul literar şi romancierul George Călinescu şi criticul literar Tudor Vianu. Printre cei care au fost arestaţi s-au numărat poetul Ştefan Augustin Doinaş şi romanciera Henriette Yvonne Stahl. Deosebit de jignitor în ochii supervizorilor

literari ai partidului era faptul că scriitorii ignorau monopolul partidului în chestiunile culturale prin organizarea propriilor grupuri „secrete” de discuţie. Deşi această implicare brutală în viaţa literară s-a extins până în 1959, numărul atacurilor asupra scriitorilor şi editorilor nonconformişti a scăzut. În timp ce elita de partid continua reevaluarea moştenirii naţionale, se instaura un fel de acalmie culturală, însoţită de reabilitarea mai multor scriitori, printre care şi Lucian Blaga.

Un alt domeniu al confruntării intelectuale şi spirituale dintre tradiţie şi modernizarea comunistă, pe lângă istorie şi literatură, era religia. În elaborarea politicii faţă de diversele confesiuni din România, elita de partid a aderat în principiu la doctrinele ateiste propuse de Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. În primii ani de după preluarea puterii, elita a conceput politici menite să elimine din societate influenţa religiei organizate şi să transforme România într-un stat pur laic. Promovarea ateismului făcea parte din numeroase iniţiative de partid, în special din educaţie şi din viaţa culturală. Elita era ostilă religiei, din simplul motiv că o considera un rival ideologic cu rădăcini adânci în ansamblul populaţiei, mai ales în mediul rural. Prin urmare, religia constituia un obstacol major în calea proiectului lor de modernizare. Conflictul care s-a declanşat între partid şi Bisericile creştine a testat abilitatea elitei de a pune bazele spirituale ale noii sale societăţi.

Cadrul legal în care era permisă funcţionarea celor câtorva confesiuni în noua ordine era stabilit în Constituţia din aprilie 1948, care garanta libertatea de conştiinţă pentru toţi cetăţenii

şi le îngăduia tuturor grupurilor religioase să se organizeze şi să funcţioneze liber. Însă aceste promisiuni nu reprezentau o libertate deplină a religiei. Întrucât chestiunea era considerată de interes public, garanţiile primite de biserici erau valabile doar dacă acestea îşi desfăşurau activitatea în conformitate cu cerinţele ordinii şi convenţiilor legale predominante, stipulări care erau supuse interpretărilor schimbătoare ale oficialilor partidului. Legea cultelor religioase din 4 august 1948 trasa condiţiile în care puteau funcţiona bisericile. În practică, această lege şi altele care au urmat au limitat drastic libertăţile descrise în constituţie şi au pus Bisericile sub supravegherea Ministerului Religiilor şi, mai târziu, a Departamentului Cultelor, care răspundea direct în faţa Comitetului Central al Partidului Comunist. În 5 martie 1958, Consiliul de Miniştri a extins controlul Departamentului Cultelor asupra bisericilor, recunoscându-i dreptul de a le aproba organizaţiile auxiliare şi personalul. De la bun început, departamentul a intervenit în mod regulat în toate treburile bisericilor, cu excepţia doctrinei şi a ritualului. Cum avertismentele erau adesea însoţite de note similare din partea Securităţii, departamentul era de fapt un organ de represiune al statului. Astfel, partidul a folosit departamentul ca să se asigure că clerul şi credincioşii contribuiau pe deplin la proiectul de modernizare sau că, cel puţin, nu îi obstrucţionau progresul.

Într-un fel, e posibil ca legile şi normele care guvernau relaţiile dintre Biserică şi stat să fi produs o separare a celor două prin impunerea autonomiei comunităţilor religioase faţă

de stat şi a statului faţă de comunităţile religioase. Însă, în realitate, nu a existat o separare a Bisericii de stat în sensul obişnuit al termenului. Statul, adică partidul, nu a încetat niciodată să trateze Biserica Ortodoxă Română şi celelalte 13 culte recunoscute oficial în constituţie ca pe simple instrumente de implementare a politicilor sale. Mai curând decât o separare, ceea ce s-a produs între Biserica Ortodoxă (şi alte Biserici) şi stat a fost un fel de coabitare, un *modus vivendi* care a permis fiecărei tabere să-şi urmărească obiectivele specifice cu sprijinul, cel mai adesea fără tragere de inimă, al celeilalte. Drept urmare, statul profita de influenţa Bisericii în rândul credincioşilor pentru a-şi consolida puterea politică şi a-şi pune în practică programele economice şi sociale, în vreme ce Biserica putea să-şi exercite misiunea spirituală şi culturală, cel puţin între pereţii clădirilor sale, cu sprijinul material al unui regim care, oficial, tăgăduia religia.

Într-un fel, relaţia dintre Biserică şi stat poate fi caracterizată ca o separare, dacă termenul se referă la eliminarea din treburile publice a oricărei iniţiative religioase. Partidul a redus complet rolul Bisericii în formularea politicilor şi programelor publice. Liderii de partid au declarat în repetate rânduri că „epoca bizantinismului" se încheiase şi au redus drastic capacitatea Bisericii de a lua măsuri sociale independente. Au închis şcolile primare şi medii ale bisericilor şi instituţiile caritabile, au eliminat educaţia religioasă din sistemul de învăţământ şi, în general, au descurajat influenţele religioase în rândul tinerilor şi manifestările publice ale credinţei religioase. Drept

urmare, slujbele religioase şi studiul religiei erau limitate la spaţiul privat şi la clădirile şi instituţiile special create în acest scop, precum bisericile şi seminariile.

Contactele partidului cu Biserica Ortodoxă Română au avut o importanţă fundamentală în stabilirea cursului general al relaţiilor Biserică-stat în perioada comunistă, deoarece Biserica Ortodoxă era de departe cea mai mare din ţară (ortodocşi : 72,6% ; greco-catolici : 7,9% ; romano-catolici : 6,8% ; reformaţi : 3,9% ; luterani : 3,2%, potrivit recensământului din 1930) şi fusese strâns legată de soarta poporului român de la întemeierea Moldovei şi a Valahiei în secolul al XIV-lea. Elita de partid a fost nevoită să ţină seama de aceste lucruri, chiar dacă în silă, atunci când şi-a stabilit politica faţă de Biserică. Aşadar, este important faptul că, deşi partidul şi organele sale de propagandă au combătut religia, ele nu au atacat niciodată Biserica Ortodoxă în sine. Cu toate acestea, elita nu a precupeţit niciun efort pentru a aduce Biserica sub controlul său şi a-i folosi clerul pentru a câştiga bunăvoinţa credincioşilor, accelerând astfel construirea socialismului.

Succesul echilibrului adesea precar dintre partid şi Biserică şi supravieţuirea Bisericii se poate să se fi datorat în mare măsură determinării patriarhului Justinian Marina (1901-1977 ; patriarh, 1948-1977) şi a majorităţii clerului său de a proteja Biserica lucrând într-un cadru legal pe care nu aveau puterea să-l schimbe. Personalitatea şi ideile lui Justinian au influenţat considerabil direcţia politicii religioase, care ar putea fi cel mai bine rezumată prin titlul

unei serii de volume pe care le-a publicat între 1948 şi 1971, *Apostolat social*. Tema dominantă a seriei era responsabilitatea clerului şi a credincioşilor de a se adapta la împrejurările epocii în care trăiau şi de a contribui la construirea unei noi societăţi. Justinian era convins că o asemenea cale era în deplin acord cu tradiţiile Bisericii Ortodoxe. Aşadar, propovăduind asumarea de către Biserică a unei misiuni sociale contemporane, el voia să arate că era posibil să reconcilieze comunismul şi creştinismul, o Republică Populară cu o Biserică Populară, dar nu pretindea că ar fi existat vreo compatibilitate între marxism şi creştinism, ci doar între ortodoxism şi comunism, pe măsură ce relaţia lor evolua în România. Îşi dorea o relaţie armonioasă între Biserică şi partid, spre binele ortodoxiei şi al ţării.

Patriarhului i se amintea adesea că armonia era un ţel greu de atins. La scurt timp după numirea sa, Justinian a demarat o reformare profundă a vieţii monastice, menită să consolideze regimul rugăciunii, al studiului şi muncii şi să revigoreze spiritul ajutorării semenilor. Efortul său a generat în scurt timp rezultatele dorite, mănăstirile devenind centre spirituale şi intelectuale tot mai importante. Această renaştere nu putea să nu atragă atenţia regimului. Acesta a decis că mănăstirile deveniseră centre reacţionare, de nesupunere, iar în 1958 a iniţiat o campanie împotriva lor care a dus la închiderea şcolilor monastice, la o reducere a numărului de călugări şi maici şi la o limitare drastică a numărului persoanelor convertite. În anul următor, autorităţile au silit

Sfântul Sinod să accepte un nou decret prin care treburile monastice se desfăşurau în acord cu obiectivele partidului. Acest episod scoate la iveală atât puterea statului în chestiunile religioase, cât şi limitările ei şi ilustrează hotărârea şi poate chiar puterea de negociere a Bisericii. Mănăstirile nu au fost desfiinţate, iar după o perioadă de conflict deschis între Biserică şi stat, relaţiile s-au îmbunătăţit treptat până în 1961.

Soarta Bisericii Greco-Catolice din România a fost cu totul diferită de cea a Bisericii Ortodoxe, partidul fiind hotărât să o desfiinţeze din pricina legăturilor ei cu Vaticanul şi a orientării sale preponderent occidentale. Numărul greco-catolicilor, dintre care cei mai mulţi locuiau în Transilvania, era, după cum am menţionat, mult mai mic decât cel al ortodocşilor, însă în Transilvania erau mai numeroşi decât aceştia din urmă (31,1% faţă de 27,7%, potrivit recensământului din 1930). Modul în care a fost tratată Biserica Greco-Catolică în Ucraina înaintea celui de-al Doilea Război Mondial de către autorităţile sovietice le-a oferit comuniştilor români un precedent pentru acţiunile lor şi le-a asigurat aprobarea Moscovei. Tactica folosită se inspira din experienţa istorică românească – Biserica Unită cu Roma din Transilvania, din 1701. Astfel, cu cooperarea liderilor Bisericii Ortodoxe, partidul a susţinut o „re-Unire” a Bisericii Greco-Catolice cu Biserica Ortodoxă în cadrul unui Congres bisericesc de la Alba Iulia din 1948. Câţiva preoţi greco-catolici au acceptat să se alăture Bisericii Ortodoxe, însă cei şase episcopi s-au opus vehement. Drept urmare, au fost arestaţi şi

închişi, iar bisericile greco-catolice şi proprietăţile lor au fost oferite Bisericii Ortodoxe. Liderii ortodocşi, inclusiv patriarhul Justinian, au aprobat acţiunile de la Alba Iulia, considerându-le un mijloc de a îndrepta ceea ce ei considerau a fi o separare spirituală a naţiunii române cauzată de Biserica Unită. Însă această a doua unire nu era încheiată. În ciuda dispariţiei oficiale a Bisericii lor, numeroşi preoţi şi credincioşi greco-catolici şi-au păstrat religia în moduri ingenioase.

Partidul s-a lansat într-un mod la fel de agresiv împotriva Bisericii Romano-Catolice din România, mai ales, se pare, fiindcă aceasta făcea parte dintr-o organizaţie occidentală, internaţională, ostilă comunismului şi nu voia să se supună controlului impus Bisericii Ortodoxe Române. Structura etnică a Bisericii complica şi mai mult problema, deoarece majoritatea membrilor săi nu erau români, ci maghiari. Gheorghiu-Dej a dat glas intenţiilor partidului în cadrul congresului acestuia din februarie 1948, când a denunţat Vaticanul numindu-l membru al „taberei imperialiste”. Măsurile ulterioare au urmat modelul sovietic în relaţia cu Biserica Romano-Catolică. Partidul român a abrogat Concordatul din 1927, a confiscat instituţiile de învăţământ ale Bisericii şi alte proprietăţi, i-a înlăturat pe reprezentanţii Vaticanului în 1950, iar în 1951 a trimis în judecată un număr de prelaţi acuzaţi de spionaj în favoarea „puterilor imperialiste”. Probabil cel mai uimitor caz dintre toate l-a implicat pe conducătorul Bisericii din Transilvania, episcopul de Alba Iulia Áron Márton (1896-1980). Episcop din 1938, el a

fost arestat şi închis în 1949, deoarece se opusese măsurilor luate de Partidul Comunist împotriva Bisericii. Eliberat în 1955, Márton a vrut să preia din nou treburile Bisericii, însă a fost pus sub arest la domiciliu la Alba Iulia până în 1967. Cu toate acestea, a continuat să supervizeze afacerile Bisericii tot restul vieţii sale. Relaţiile dintre statul român şi Biserica Romano-Catolică din România sau Vatican au rămas tensionate pe toată durata anilor 1950.

Şi alte Biserici nonromâne au fost subordonate noii ordini, pierzându-şi astfel şcolile şi majoritatea proprietăţilor, cu excepţia bisericilor propriu-zise, şi începând să aibă un rol semnificativ în afacerile publice. Biserica Reformată Maghiară şi Biserica Unitariană, Biserica Evanghelică Săsească şi unele dintre aşa-numitele secte neoprotestante, precum baptiştii şi penticostalii, au reuşit să-şi continue activităţile strict religioase, însă întotdeauna sub atenta supraveghere a partidului, prin intermediul Departamentului Cultelor.

Un alt front în „lupta culturală” implica minorităţile. În 1947, când comuniştii au ajuns la putere, cele mai importante patru minorităţi erau maghiarii, germanii, evreii şi ţiganii. În anumite privinţe, membrii acestora au avut o soartă comună în următoarele patru decenii. De la bun început, au fost subordonaţi partidului şi obiectivelor acestuia şi au trebuit să se alăture făuritorilor socialismului. De asemenea, au suferit aceleaşi procese de transformare economică, socială şi culturală ca românii. Apoi, în anii 1960 şi mai târziu, pe măsură ce doctrina comunismului naţional a câştigat teren, existenţa lor ca etnii distincte a devenit şi mai problematică.

Minorităţile au învăţat din aceste experienţe că partidul nu tolera nicio iniţiativă independentă din partea lor şi nicio formă de concurenţă din partea organizaţiilor lor. Cu timpul, două minorităţi – germanii şi evreii – s-au convins că nu aveau niciun viitor în România comunistă şi au părăsit ţara în număr mare, pe când celelalte două – maghiarii şi ţiganii – au rămas.

Maghiarii din Transilvania au fost pentru liderii comunişti români cea mai problematică minoritate. Maghiarii şi secuii erau cele mai mari minorităţi (1.588.000 în 1956), ale căror rădăcini istorice adânci în Transilvania le făceau să o considere patria lor. Elita de partid nu s-a gândit niciodată serios să le ofere autonomie administrativă sau culturală. În schimb, a păstrat puterea în mâinile sale şi, cel mult, le-a permis maghiarilor forme de reprezentare în cadrul organizaţiilor aprobate, aşadar lipsite de substanţă. Regiunea Autonomă Maghiară (RAM) este o ilustrare frapantă a politicii comuniste. Cuprinzând judeţele din estul Transilvaniei, cu vaste majorităţi de secui, regiunea a fost creată în 1952 sub presiunea partidului sovietic şi, din câte se pare, la cererea lui Stalin, ca mijloc de soluţionare a problemei minorităţii maghiare în stil sovietic. Potrivit Constituţiei României din 1952, RAM beneficia de un statut special şi administraţia sa avea să fie aleasă de locuitori, urmând să fie aprobată de principalul corp legislativ al ţării, Marea Adunare Naţională. Însă Adunarea nu a aprobat nimic, deoarece partidul nu avea de gând să recunoască formal autonomia maghiară. Astfel, RAM nu se bucura de o autonomie reală ; era condusă la fel ca

toate celelalte regiuni, de la Bucureşti, şi a fost dizolvată în cele din urmă în 1968.

Toate măsurile luate de Partidul Comunist în timpul lui Gheorghiu-Dej şi al succesorului său, Nicolae Ceauşescu, au restrâns necontenit activităţile instituţiilor economice şi culturale maghiare care supravieţuiseră luptei pentru putere din 1944-1947. Naţionalizarea afacerilor şi băncilor alături de colectivizarea agriculturii au distrus burghezia şi alte elemente de seamă ale societăţii maghiare şi au subminat bazele economice ale bisericilor, şcolilor şi asociaţiilor culturale maghiare. Partidul Comunist a dat o lovitură puternică educaţiei în limba maghiară prin legea din 1948 de naţionalizare a tuturor şcolilor, care a dizolvat vastele reţele şcolare ale Bisericilor ungureşti (581 de şcoli reformate, 468 romano-catolice, 34 unitariene). Apoi, spre sfârşitul anilor 1950, partidul a iniţiat o politică ce avea să-i asimileze cu timpul pe studenţii maghiari în şcolile româneşti. Se pare că această politică era inspirată într-o anumită măsură de îndoielile partidului cu privire la loialitatea maghiarilor în lumina simpatiei lor pentru Revoluţia din Ungaria din 1956. Cel mai dramatic eveniment din această campanie a fost, fără îndoială, unificarea Universităţii maghiare Bolyai cu Universitatea Babeş din Cluj-Napoca în 1959, urmată de o reducere a volumului predării în limba maghiară. Dispariţia Universităţii Bolyai a simbolizat o schimbare fundamentală în principiile călăuzitoare ale regimului comunist român. Elita punea deja bazele naţional-comunismului şi, începând cu anii 1960, vorbea tot mai mult despre „naţiunea socialistă”,

concept care constituia justificarea ideologică a omogenizării culturale (şi socioeconomice). A devenit tot mai evident faptul că naţiunea socialistă la care se gândea elita era etnică şi română.

Saşii din Transilvania erau profund slăbiţi după al Doilea Război Mondial şi în perioada de tranziţie 1944-1947. Întrucât mulţi dintre ei îi sprijiniseră sau îi acceptaseră pe liderii naţional-socialişti ai comunităţii în timpul războiului, iar 50.000 luptaseră în armata germană pe frontul sovietic, întreaga comunitate era tratată dur de Partidul Comunist Român şi de autorităţile sovietice de ocupaţie. În 1945, liderii comunişti români s-au gândit chiar să-i expulzeze pe saşi (şi pe şvabii din Banat) în Germania. Însă până în 1948 partidul a decis să recunoască minoritatea germană drept o „naţionalitate conlocuitoare", îndreptăţită să se bucure de drepturi de cetăţenie în Republica Populară şi să participe la transformarea socialistă a ţării.

În general, saşii au avut parte de aceleaşi experienţe ca şi maghiarii. Naţionalizarea industriei, a băncilor şi a afacerilor de tot felul între 1948 şi 1952 a privat burghezia urbană sasă de mijloacele sale de trai şi a înlăturat-o practic din fruntea comunităţii. În mediul rural, colectivizarea agriculturii a distrus bazele vieţii sase la sat, consecinţă care i-a silit pe mulţi saşi să se mute la oraş. Ca în cazul maghiarilor, schimbarea economică radicală a erodat situaţia financiară a Bisericii Evanghelice Săseşti şi a lipsit-o de mijloacele necesare desfăşurării activităţilor sale sociale şi caritabile. Cultura sasă a suferit presiuni imense. Schimbările din 1948

din domeniul educaţiei au desfiinţat reţeaua vastă de şcoli săseşti, iar în anii următori s-a redus treptat utilizarea limbii germane în şcolile de stat. Deşi partidul le-a oferit saşilor diferite organizaţii, scopul său principal era acela de a atrage sprijin pentru programele sale şi, prin urmare, nu reprezenta cu adevărat interesele sase. Ideologia naţional-comunistă adoptată de partid spre sfârşitul anilor 1950 şi în anii 1960 nu le-a dat saşilor mari speranţe că situaţia avea să se schimbe în vreun fel.

Efectul general al celor petrecute după 1944 avea să-i convingă pe majoritatea saşilor că nu puteau supravieţui ca o comunitate etnică distinctă. Pierderea speranţei s-a exprimat prin emigrarea lor în Germania de Vest, mai ales după stabilirea relaţiilor diplomatice între cele două ţări, în 1967. Potrivit unui acord secret, Germania Federală oferea României o anumită sumă, de regulă între 4.000 şi 10.000 de mărci germane, pentru fiecare sas căruia i se permitea să emigreze. Termenii erau ajustaţi periodic. În 1978, de pildă, România a fost de acord să lase 11.000 de saşi să plece anual în Germania de Vest, în schimbul sumei obişnuite pentru fiecare individ şi al unui credit suplimentar de 700 de milioane mărci germane. După prăbuşirea regimului comunist în decembrie 1989, saşii au plecat în masă, populaţia sasă rămasă scăzând la circa 120.000 în 1993. Astfel, după şase secole, saşii au încetat să mai fie o forţă socială şi culturală însemnată în Transilvania.

Pentru evreii din România, primii ani de după al Doilea Război Mondial au reprezentat o perioadă de reconstrucţie.

Numărul lor (372.000 în 1946) fusese redus la jumătate (756.000 în 1930) de ororile războiului, însă evreii au început să-şi reconstruiască comunităţile, să-şi redeschidă afacerile şi să revigoreze educaţia şi viaţa culturală, şi au făcut toate acestea cu ajutorul propriilor organizaţii. Însă pe măsură ce şi-a extins controlul asupra ţării, Partidul Comunist Român le-a cerut instituţiilor evreieşti să i se subordoneze, la fel cum se întâmpla în comunităţile maghiare, sase şi, nu mai puţin, româneşti. Partidul nu tolera nicio iniţiativă independentă din partea altor organisme şi, astfel, în 1948, a înlocuit Federaţia Comunităţilor Evreieşti, care reprezenta cu adevărat interesele evreilor, cu Comitetul Democratic Evreiesc, alcătuit din comunişti evrei ce aveau să urmeze directivele Partidului Comunist. Partidul a desfăşurat o operaţiune similară în cadrul organizaţiei religioase evreieşti. A impus înlocuirea Marelui Rabin Alexandru Şafran, care a refuzat să susţină acţiunile Partidului Comunist şi să contribuie cu numele său la efortul de propagandă, cu o figură mai maleabilă care se încadra în noua ordine. Singura organizaţie evreiască rămasă era Organizaţia Sionistă din România, dar în 1948 Partidul Comunist a întreprins o campanie violentă împotriva ei. Aceasta a fost declanşată în urma unei declaraţii a Comitetului Central din 1948 cu privire la chestiunea naţională, în care sionismul era denunţat ca un complot al burgheziei evreieşti naţionaliste de a-i izola pe muncitorii evrei de muncitorii din celelalte comunităţi etnice. În martie 1949, Consiliul de Miniştri a dizolvat toate organizaţiile sioniste.

Transformarea ţării de către Partidul Comunist în anii de după al Doilea Război Mondial – naţionalizarea industriilor, băncilor şi afacerilor mici şi mari şi gruparea profesioniştilor, îndeosebi a avocaţilor şi doctorilor, în cooperative – a zdruncinat bazele comunităţii evreieşti, la fel ca desfiinţarea şcolilor evreieşti, o consecinţă a noilor legi prin care doar statul era responsabil de educaţie. Reacţia comunităţii evreieşti a fost emigrarea în masă. Crearea statului Israel în 1948 le-a oferit un motiv în plus să plece, deoarece puteau face parte dintr-un stat naţional evreiesc. Emigrarea s-a desfăşurat încontinuu în perioada comunistă, în ritmuri diferite, în funcţie de schimbările de politică ale Partidului Comunist şi de natura înţelegerilor financiare cu Israelul. O dovadă a tendinţei din sânul acestei comunităţi este plecarea a 118.000 de emigranţi între 1948 şi 1951. Până în 1977, comunitatea evreiească din România scăzuse la 25.000, iar până în 1992, la 9.000.

Ţiganilor li s-a acordat o atenţie deosebită în primii ani ai Republicii Populare, Partidul Comunist propunându-şi să-i integreze în noile structuri economice şi sociale şi să-i mobilizeze astfel în vederea construirii socialismului. Partidul dorea să elimine nomadismul, să le asigure ţiganilor locuri de muncă, locuinţe şi educaţie pentru copii. Însă nu s-a străduit să-i implice şi pe ţigani în crearea unui nou mod de viaţă şi o lungă perioadă i-a ignorat. Mai târziu, spre sfârşitul anilor 1970 şi la începutul anilor 1980, regimul Ceauşescu a reluat politicile de mai devreme cu un oarecare succes, reuşind integrarea unui anumit număr de ţigani în societatea

românească. Numărul acestora a crescut. Potrivit recensământului din 1956, populaţia romă era de 104.000, iar până în 1977 sporise la 230.000, creştere datorată interzicerii avortului de către regimul Ceauşescu, precum şi altor măsuri de încurajare a ratei natalităţii. Însă ultima cifră este contestată de un raport oficial secret din 1983, care stabilea numărul ţiganilor la 540.000, dovedind că minoritatea romă devenise o mare problemă. În urma reducerii populaţiei sase şi evreieşti, ţiganii deveniseră a doua minoritate după cea maghiară. Însă au rămas în continuare pe treapta cea mai de jos a ierarhiei sociale.

Momente de răscruce

Deceniul cuprins între anii 1960 şi 1971 prezintă anumite trăsături care îl disting oarecum de deceniul precedent şi de următoarele două. Aceste caracteristici nu s-au manifestat brusc şi pe deplin, dar îşi aveau originile în anii 1950, dacă nu chiar mai devreme. Cu toate acestea, din perspectiva a ceea ce a urmat, ele au imprimat anilor 1960 un stil aparte şi poate chiar o senzaţie de pură fantezie. Naţional-comunismul, chiar dacă nu era numit aşa, a fost proclamat doctrina partidului şi a fost impus în toate sferele de activitate. Această schimbare de accent a indus deceniului un stil propriu. Legată de noua autoafirmare şi parţial inspirată de aceasta era sfidarea deschisă a dominaţiei economice şi politice sovietice de către

elita de partid. Elita a descoperit în poziţia sa antisovietică (şi antirusă) un mijloc bine-venit de sporire a propriei popularităţi şi de atragere a sprijinului public pentru politicile sale. O unitate modestă de gândire şi voinţă între elită şi populaţie, bazată pe ostilitatea faţă de intrusul nedorit, a dat naştere unui alt fenomen specific perioadei : o destindere a societăţii în general. S-a instalat o relaxare fără precedent, cel puţin de când sosiseră comuniştii la putere, care a afectat mai toate zonele vieţii publice şi private. Toate aceste evenimente au fost însoţite de o reluare a relaţiilor economice şi culturale cu Europa Occidentală şi cu Statele Unite. Pentru mulţi români a părut o reîntoarcere către Europa, iar istoricilor le-a amintit de deschiderea spre Vest de la începutul secolului al XIX-lea. Însă elita comunistă nu intenţiona nimic din toate acestea ; ambiţiile sale erau pragmatice, nu sentimentale. Astfel, la sfârşitul deceniului şi, într-un fel, stingând licărul reînnoirii, Nicolae Ceauşescu, care îi luase locul lui Gheorghiu-Dej în 1965, a lansat aşa-numitele „Teze din iulie” 1971. Nelinişti din cauza unui deceniu de „liberalizare”, acesta a solicitat o revenire la conformismul ideologic şi la disciplina de partid.

În 1960, elita Partidului Comunist nu se confrunta cu nicio opoziţie serioasă în ţară. Elitele politice, economice şi culturale interbelice fuseseră în realitate eliminate. Elita comunistă politică şi economică domnea pretutindeni. Noua elită profesională şi managerială, care fusese creată ca să o înlocuiască pe cea veche şi să asigure expertiza necesară gestionării unei economii în plină dezvoltare şi din ce în ce

mai complexe, îi era subordonată. Elita politică comunistă era eterogenă, după cum am văzut, însă, în ciuda diversităţii, avea un grad uimitor de coeziune. Membrii săi i se puteau alătura lui Gheorghiu-Dej deoarece erau de acord cu două aspecte fundamentale. În primul rând, sprijineau din toată inima industrializarea, pe care o considerau principalul vehicul al transformării economice şi sociale şi pe care o foloseau pentru a-şi afirma autonomia în afacerile cu Uniunea Sovietică ; iar în al doilea rând, toţi membrii elitei recunoşteau nevoia de autonomie, adică dreptul lor de a lua decizii cu privire la modernizare fără intervenţia Moscovei. În acelaşi timp, aidoma celor mai staliniste elite din blocul est-european, considerau frontul comun împotriva destalinizării extrem de atrăgător.

Un indicator al coeziunii şi încrederii în sine a elitei de partid a fost iniţierea destinderii societăţii căreia îi fuseseră impuse atâtea constrângeri materiale şi spirituale vreme de mai bine de un deceniu. Disponibilitatea elitei de a îngădui o relaxare a relaţiilor sale cu populaţia îi slujea interesele : elita era nevoită să intre în graţiile tuturor elementelor societăţii, îndeosebi ale clasei profesionale şi manageriale, dacă voia să conteste cu succes dominaţia partidului sovietic în privinţa proiectului de modernizare şi, la fel de important, să descurajeze încercările sovietice de schimbare a conducerii. Cu toate acestea, Gheorghiu-Dej şi apropiaţii săi mai versaţi şi-au dat seama că represiunea, de genul celei îndreptate împotriva intelectualilor şi a clerului în 1958-1959, nu mai era necesară, putând fi chiar contraproductivă. Aveau mai multe

de câştigat, după părerea lor, dacă mizau pe legăturile fundamentale care uneau partidul şi poporul.

Relaxarea a îmbrăcat diferite forme. Probabil cel mai frapant a fost efortul de reconfigurare a partidului ca unul dintre apărătorii interesului naţional şi unul dintre numeroşii militanţi activi pentru o schimbare progresistă în istoria ţării. Obiectivul elitei era acela de a obţine legitimitate apelând la sentimentele naţionale, în loc să acţioneze, la fel ca înainte, ca avangarda internaţionalismului proletar sovietic. Era ca şi când partidul român renunţa la lupta de clasă în favoarea naţiunii etnice.

Naţional-comunismul, încă nedeclarat, dar câştigând treptat teren, şi-a găsit expresia clară în reconcilierea elitei cu prozatorii, poeţii şi istoricii. Managerii culturali ai partidului au lărgit funcţia literaturii şi au reevaluat însuşi procesul creativ. Partidul a rămas vigilent, pentru a garanta respectarea normelor ideologice stabilite, chiar dacă temperate, însă dialogul a tins să înlocuiască ordinele. Discuţia dintre Gheorghiu-Dej şi George Călinescu din martie 1960 este grăitoare. Gheorghiu-Dej a exprimat interesul său şi al partidului pentru literatură în termeni direcţi, iar în cursul conversaţiei a oferit o definiţie de lucru a realismului socialist. A insistat că scriitorii aveau responsabilitatea de a-şi impregna opera cu „spiritul partidului” şi că, astfel, trebuiau să fie receptivi la schimbările progresiste din societate şi la „indicaţiile” ideologice ale partidului, a cărui misiune, promitea el, era aceea de a-i ajuta pe scriitori să înţeleagă „mai corect” realitatea din jur. Gheorghiu-Dej era de părere că

romanului lui Călinescu *Bietul Ioanide* (1953) îi lipseau cu prisosinţă aceste calităţi. Considera că scriitorii trebuiau să aducă în opera lor „un suflu nou”, o nouă modalitate de abordare a problemelor de zi cu zi, dar că ceea ce descoperise în romanul lui Călinescu era stilul literar şi „spiritul burghez” vechi, adică din perioada interbelică. Le-a cerut scriitorilor de geniu, precum Călinescu, să accepte responsabilitatea de a scrie pentru mase, nu pentru „stratul subţire al societăţii”, să trateze „cu fidelitate” temele contemporane şi să se exprime simplu, pentru ca masele să-i înţeleagă şi să le aprecieze pe deplin arta. Pentru a se asigura de toate aceste lucruri, a continuat el, partidul stabilise câteva reguli pentru scriitori. Călinescu a acceptat responsabilităţile scriitorului faţă de întreaga societate şi nu a contestat accentul lui Gheorghiu-Dej pe ideologie şi dreptul partidului de a orienta procesul de creaţie. Cu toate acestea, următorul său roman, *Scrinul negru* (1960), a reprezentat în realitate o afirmare a autonomiei artistice, dovedind că era incapabil – sau că nu era dispus – să scrie în maniera recomandată. Nu au existat consecinţe dure.

Realismul socialist pe care Gheorghiu-Dej l-a definit atât de prozaic a rămas oficial predominant pe parcursul anilor 1960, însă o nouă generaţie de scriitori a fost profund revoltată de ideologia şi criteriile sociale ca măsuri ale creativităţii. Cu ingeniozitate, aceşti scriitori au contestat în permanenţă dreptul partidului de a le limita viziunea şi simţul estetic. O urmă de sfidare a regulilor partidului era evidentă în volumul de poezii *Sensul iubirii* (1960) de Nichita Stănescu (1933-1983), unul dintre poeţii de seamă de la acea vreme. Volumul era un

manifest al noii generaţii de poeţi, care insista asupra caracterului unic al actului creator. Publicarea volumului a marcat începutul dezgheţului ideologic care avea să continue până la sfârşitul deceniului. Contribuţii importante la „spiritul şaizeciştilor” au fost volumul de poezie *Persoana întâia plural* (1964) de Ana Blandiana (n. 1942) şi *Moartea ceasului* (1966) de Marin Sorescu (1936-1996), care au scos la iveală un limbaj poetic nou şi au proclamat o nouă etică artistică, ce refuza orice compromis în faţa autorităţii. Aceştia şi ceilalţi poeţi au îmbrăţişat temele poetice şi sensibilitatea lui Lucian Blaga, Ion Barbu şi ale altor poeţi interbelici, care se situau la antipodul realismului socialist.

Şi în proză, destinderea a stimulat creativitatea şi a adus în prim-plan o nouă generaţie de scriitori. Romancierii au explorat dilemele psihologice şi morale ale indivizilor constrânşi de regim, precum Augustin Buzura (n. 1938), care a descris dificultăţile etice ale persoanelor sensibile ; Nicolae Breban (n. 1934), care a analizat indivizi „stranii”, „distorsionaţi” ; şi Ştefan Bănulescu (n. 1929), care a cultivat o proză fantastică. Nimic din toate acestea nu corespundea principiilor ideologice sau obiectivelor pragmatice imediate ale elitei comuniste. Şi critica literară a reînflorit odată cu înfiinţarea mai multor reviste literare noi în întreaga ţară, printre care *România Literară* la Bucureşti. Critici precum Nicolae Manolescu (n. 1939) şi Eugen Simion (n. 1933) au cutezat să ignore „indicaţiile” partidului, insistând ca valoarea unei opere literare să fie judecată în funcţie de calităţile sale estetice.

O atmosferă similară de relaxare şi efervescenţă a caracterizat şi profesia istoricului. Termenul este foarte potrivit, deoarece istoricii profesionişti luau locul activiştilor de partid care preluaseră controlul la sfârşitul anilor 1940 şi începutul anilor 1950. Unii dintre istoricii care au reafirmat integritatea disciplinei aparţineau generaţiei interbelice, însă alţii se aflau la începutul carierei lor. Ambele generaţii erau unite prin respectul faţă de autoritatea surselor şi prin angajamentul faţă de judecata ştiinţifică independentă, împotrivindu-se limitărilor impuse cercetării şi gândirii de către străjile ideologice. De asemenea, erau dornice să reia contactul deplin cu istoriografia occidentală şi au făcut acest lucru prin intermediul conferinţelor internaţionale, al accesului sporit la publicaţii şi al călătoriilor de cercetare, toate intensificându-se pe măsură ce elita comunistă urmărea apropierea de Europa Occidentală şi de Statele Unite.

Istoricii profesionişti şi elita de partid au găsit un punct comun în doctrina emergentă a naţional-comunismului. În timp ce partidul contesta imixtiunea sovietică în treburile politice şi economice ale blocului, istoricii revizuiau în egală măsură imaginea bunăvoinţei ruseşti şi sovietice faţă de România, meşteşugită la sfârşitul anilor 1940 şi începutul anilor 1950. Este inutil să mai spunem că nu s-ar fi putut păşi pe această cale fără binecuvântarea partidului român.

Dintre numeroasele produse ale împletirii ambiţiilor politice ale partidului cu zelul ştiinţific al istoricilor profesionişti, două au surprins în cea mai mare măsură spiritul vremii. Unul este *Istoria României* în patru volume

(1960-1964), care se întindea din preistorie până la independenţa din 1878. La un anumit nivel, această lucrare marca în istoriografie noua poziţie adoptată de elita partidului faţă de Uniunea Sovietică, iar la un alt nivel era o încercare de recuperare a identităţii românilor după un deceniu de negare. Aceste volume groase au reprezentat şi un progres semnificativ al ştiinţei, deoarece prezentau rezultatele unor cercetări intense, îndeosebi de istorie medievală şi socioeconomică. A doua lucrare contesta şi mai direct presupusele baze spirituale pe care se întemeiase relaţia sovieto-română. Prin publicarea *Însemnărilor despre români* (1964) de Karl Marx, elita de partid a urmărit să distrugă imaginea Rusiei de protector al românilor. Subliniind ostilitatea vădită a lui Marx şi Engels faţă de Rusia ţaristă, românii voiau să-şi justifice propria distanţare de succesoarea Rusiei – Uniunea Sovietică – prin apelul la cea mai înaltă autoritate ideologică.

Elita a promovat destinderea societăţii şi pe alte căi. A acordat mai multă atenţie nevoilor de zi cu zi ale poporului. Rezervele de alimente şi alte bunuri de consum au crescut, iar construcţia de apartamente a luat avânt. Partidul a menţinut o plasă de siguranţă socială, care a făcut educaţia şi serviciile medicale accesibile tuturor în mod gratuit sau cu un cost redus, şi a asigurat locuri de muncă şi pensii pentru toţi cetăţenii. La un alt nivel, conducerea a redus incidenţa arestărilor şi întemniţărilor arbitrare, limitând influenţa Securităţii. Într-un act de mare însemnătate simbolică, ultimii deţinuţi politici au fost eliberaţi în 1964.

În ciuda tuturor acestor aparenţe de moderaţie, partidul a păstrat în continuare controlul deplin, iar implicarea sa în toate aspectele vieţii sociale şi private nu a slăbit câtuşi de puţin, consecvenţă în acord cu natura regimului. Şi nici nu era posibilă dezvoltarea unei vieţi culturale organizate independent de supravegherea partidului. Şi cu atât mai puţin cristalizarea unei prese viguroase, care să servească drept forum pentru dezbateri libere cu privire la chestiunile publice vitale. Este inutil să mai spunem că nu a avut loc o liberalizare a sistemului politic sau o abatere de la planificarea şi conducerea centralizată a economiei. Merită să amintim faptul că destinderea nu a venit ca o reacţie la presiunea populaţiei, ci a fost mai curând o manifestare a voinţei elitei, a hotărârii sale neînduplecate de a menţine un control maxim asupra societăţii.

Destinderea din cadrul societăţii româneşti a fost însoţită de o accentuare a tensiunii din relaţiile cu Uniunea Sovietică. La jumătatea anilor 1950, Gheorghiu-Dej şi susţinătorii săi erau deja exasperaţi din cauza subordonării faţă de partidul sovietic şi dornici să preia frâiele proiectului de modernizare. Lupta pentru „independenţa” faţă de Moscova a căpătat proporţii serioase după discursul secret al lui Nikita Hruşciov din cadrul Congresului al XX-lea al Partidului Comunist Sovietic din februarie 1956, în care denunţa numeroasele abuzuri de putere ale lui Stalin, şi după ce relaţiile Est-Vest au început să se îmbunătăţească. Au urmat câţiva paşi importanţi în slăbirea controlului sovietic asupra României, îndeosebi retragerea armatei sovietice de ocupaţie în iunie-iulie 1958 şi

părăsirea continuă de către consilierii sovietici a tuturor ramurilor administraţiei politice şi economice.

Aceste succese au încurajat elita românească să-i conteste deschis pe liderii sovietici în chestiunile importante ce ţineau de politica blocului. Probabil cea mai controversată problemă era cea de ordin economic. Nikita Hruşciov dorea să revigoreze Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, pe care Stalin îl crease în 1949 ca reacţie la Planul Marshall, dar care fusese lăsat de izbelişte. La începutul anilor 1960, Hruşciov a decis să readucă la viaţă principiile CAER-ului, creând o diviziune a muncii în cadrul blocului şi coordonând economiile naţionale pentru a folosi în mod eficient resursele şi pentru a spori controlul sovietic asupra celorlalte economii. În viziunea lui Hruşciov, eficienţa economică însemna ca unele ţări să se concentreze asupra producţiei industriale, în vreme ce altele aveau să furnizeze bunuri agricole şi materii prime. Discuţiile din cadrul şedinţelor CAER din 1960-1963 au arătat că România avea să se numere printre cele din urmă. Însă Gheorghiu-Dej şi apropiaţii săi au respins vehement reducerea la nivelul de ţară agrară şi au insistat să continue cu marea lor strategie de modernizare axată pe industria grea.

Tensiunile crescânde din cadrul relaţiilor sovieto-române s-au reflectat în evenimentele de zi cu zi şi nu puteau să nu fie percepute şi de publicul larg. La începutul anilor 1960, denumirile străzilor au fost schimbate, figurile sovietice şi ruseşti, în special Stalin, lăsându-le locul românilor, iar oraşul Braşov şi-a lepădat denumirea veche de un deceniu de Oraşul

Stalin ; toate acestea erau acte ale unei destalinizări întârziate. Instituţiile româno-sovietice au fost recondiţionate, precum Institutul de Limbă şi Literatură Rusă „Maxim Gorki”, care a devenit Şcoala de Studii Slave din cadrul Institutului de Limbi Străine, sau au fost pur şi simplu dizolvate, cum s-a întâmplat cu Institutul Româno-Sovietic. Predarea în limba rusă din şcoli şi universităţi a încetat să fie obligatorie şi avea să concureze de aici înainte cu engleza, franceza şi germana. Reţeaua de librării ruseşti Cartea Rusă a fost închisă, iar stocul de cărţi ruseşti, mult redus, a fost mutat în librăriile generaliste mai mari. Ştirilor politice şi culturii sovietice le-a fost acordată o atenţie mult mai scăzută în presă şi televiziune, românii îndreptându-se cu entuziasm spre sursele de informare, literatura, arta şi distracţiile occidentale.

Pe măsură ce s-a distanţat cu precauţie de partidul sovietic, elita partidului românesc şi-a intensificat în egală măsură relaţiile cu Occidentul. O reluare a contactelor începuse la jumătatea anilor 1950, prin acorduri – mai întâi cu Franţa, apoi cu Marea Britanie – care soluţionau revendicările financiare ale cetăţenilor lor faţă de România pentru proprietăţile confiscate. Au urmat acorduri economice şi schimburi culturale. Apropierea României de Statele Unite a fost oarecum întârziată, deoarece, se pare, tabăra americană trebuia să fie convinsă că România avea cu adevărat politici proprii, diferite de cele ale Uniunii Sovietice, şi că putea face astfel obiectul unei atenţii deosebite. Toate puterile occidentale au fost de acord că oportunitatea de a adânci

ruptura dintre România şi Uniunea Sovietică nu trebuia ratată.

Gheorghiu-Dej şi adepţii săi aveau obiective proprii. Pe de o parte, voiau să stabilească raporturi normale cu Occidentul pentru a-şi consolida poziţia autonomă faţă de Uniunea Sovietică. Principala lor ambiţie era aceea de a statornici relaţii economice avantajoase. Erau nerăbdători să adopte tehnologia occidentală alături de bunurile industriale de care duceau lipsă şi pe care le considerau esenţiale pentru accelerarea transformării economiei şi societăţii româneşti. Astfel, liderii comunişti erau convinşi că un comerţ înfloritor cu Vestul – se aşteptau să-şi vândă propriile produse pe piaţa europeană şi americană – avea să le reducă dependenţa economică (şi politică) faţă de blocul sovietic, care se arătase nepăsător faţă de proiectul lor de modernizare. Gheorghiu-Dej şi susţinătorii săi s-au întors astfel către Vest pentru a-şi atinge scopul construirii socialismului în formă românească.

Elita partidului românesc nu a căutat nicio clipă să stabilească relaţii mai bune cu Vestul din admiraţie faţă de valorile occidentale. Ostilitatea ei faţă de spiritul antreprenorial „burghez” şi crezul politic liberal, care definiseră progresul în România interbelică, era neclintită. Nici nu s-a gândit vreodată să părăsească blocul sovietic. La urma urmei, calitatea de membru era garanţia supremă a păstrării puterii.

Deschiderile elitei româneşti faţă de Occident au stat în centrul unui efort general de lărgire a contactelor internaţionale ale României, astfel încât ţara să nu fie văzută

ca un simplu membru al blocului sovietic sau ca un agent al Uniunii Sovietice. Ranchiuna tot mai mare dintre partidele comuniste sovietic şi chinez, care a răbufnit la al III-lea Congres al Partidului Comunist Român de la Bucureşti din iunie 1960, i-a oferit lui Gheorghiu-Dej ocazia să câştige un aliat în disputa partidului său cu liderii sovietici în privinţa suveranităţii naţionale. Prin urmare, cele două ţări au descoperit o bază solidă de cooperare în susţinerea comună a unor căi independente spre socialism. Însă Gheorghiu-Dej nu s-a alăturat taberei chineze împotriva Uniunii Sovietice, iar faptele sale sugerează că avea de gând să rămână neutru. Deşi este adevărat că a acceptat anumite iniţiative chineze asemănătoare cu ale sale, el dorea totuşi să menţină unitatea taberei comuniste, de care depindea supremaţia partidului său în România. Gheorghiu-Dej voia să evite angajamentele ferme faţă de oricare dintre cele două tabere, deoarece avea suficientă experienţă în manevrele politice încât să ştie că sovieticii şi chinezii ar fi putut să-şi rezolve într-o bună zi conflictele şi să se întoarcă împotriva României. Drept urmare, strategia sa a fost aceea de a-şi oferi partidul ca mediator. Iniţiativa lui nu a avut urmări majore, însă i-a consolidat poziţia de agent onest care încerca să repare ruptura de pe frontul comunist internaţional.

Punctul culminant în această fază a încleştării româno-sovietice a fost „Declaraţia cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale” din 27 aprilie 1964. Aceasta a ajuns să fie cunoscută drept „Declaraţia de independenţă” a

Partidului Comunist Român faţă de Uniunea Sovietică, însă o interpretare de acest gen este înşelătoare. O asemenea declaraţie fusese analizată de Comitetul Politic Executiv al partidului din februarie 1963, când a primit rapoarte cu privire la întrunirea CAER de la Moscova, unde fuseseră dezbătute planurile de creare a unui organism economic supranaţional de coordonare şi unificare a anumitor ramuri ale industriei în ansamblul blocului. Aceste încălcări ale suveranităţii naţionale au întărit hotărârea lui Gheorghiu-Dej şi a apropiaţilor săi de a continua eforturile de obţinere a autonomiei. În Declaraţia lor din aprilie, ei s-au străduit să definească problemele arzătoare cu o directeţe neobişnuită. Au cerut ca principiile de neingerinţă în afacerile interne ale unui stat şi egalitatea deplină să guverneze relaţiile dintre statele comuniste. Mesajul către Moscova era clar : fiecare partid comunist trebuia să-şi stabilească singur mijloacele adecvate de instaurare a comunismului, fără directive din partea partidului sovietic. Însă Gheorghiu-Dej şi Biroul său Politic nu urmăreau reforma sau inovaţia ; ceea ce-şi doreau erau ordinea şi stabilitatea în interiorul blocului.

Gheorghiu-Dej şi colegii săi nu i-au contestat uşor pe mentorii lor de odinioară, însă părea să fi sosit un moment favorabil pentru cutezanţă. Au fost, înainte de toate, încurajaţi de poziţia precară a lui Hruşciov după criza rachetelor cubaneze din octombrie 1962 şi de neînţelegerile din cadrul Biroului Politic sovietic. Schimbările majore din relaţiile Moscovei cu celelalte membre ale blocului şi dezgheţarea relaţiilor dintre Est şi Vest sugerau o reacţie mai blândă la

sfidare decât pe vremea lui Stalin. Elita de partid a rămas unită în raport cu chestiunile fundamentale, iar populaţia era supusă şi atrasă de noul accent pus de partid pe suveranitatea naţională. Elita dorea cu adevărat să-şi intensifice apelul la sentimentele patriotice, transformând proiectul de modernizare, adică efortul de industrializare şi eradicarea subdezvoltării economice şi sociale, într-o luptă pentru independenţa naţională. Membrii elitei se pricepeau neobişnuit de bine să pună simbolurile naţionale în slujba propriilor ambiţii. Însă Gheorghiu-Dej nu era un naţionalist ; el era un comunist internaţionalist care descoperise valoarea însuşirii istoriei şi tradiţiei naţionale în vederea izolării sale şi a grupului său de manevrele ostile de la Moscova şi a extinderii la maximum a controlului lor asupra societăţii.

Doi indicatori ai siguranţei cu care elita de partid îşi exercita puterea sunt uşurinţa şi rapiditatea cu care s-a efectuat succesiunea după moartea lui Gheorghiu-Dej, în martie 1965. Dej îl desemnase deja ca succesor pe Nicolae Ceauşescu, opţiune care nu a fost grav contestată. La vremea aceea se spunea că un ţăran (Ceauşescu) înlocuise un muncitor (Gheorghiu-Dej), ceea ce era doar parţial adevărat. Ceauşescu (1918-1989) se născuse într-adevăr la sat, iar părinţii lui erau ţărani de condiţie modestă. Însă, după patru ani de şcoală primară, el plecase la vârsta de zece ani la Bucureşti, unde fusese ucenicul unui cizmar. Deşi nu a povestit prea multe din tinereţea sa, se pare că s-ar fi alăturat Uniunii Tineretului Comunist în 1933 şi Partidului Comunist în 1936. Din cauza diverselor sale activităţi organizatorice, a

petrecut mult timp la închisoare, unde i-a cunoscut pe Gheorghiu-Dej şi pe alţi membri ai elitei comuniste care urmau să ajungă la putere după al Doilea Război Mondial. În anii 1950 şi la începutul anilor 1960, Ceauşescu a urcat treptat în ierarhia partidului şi s-a folosit de funcţiile sale în aparatul de securitate şi de personal al partidului pentru a-şi plasa oamenii în poziţii-cheie. Era un conservator şi un singuratic. De asemenea, era extrem de ambiţios. Când a ajuns la putere, în cercul interior exista înţelegerea ca niciunul dintre ei să nu se bage în faţă. Însă Ceauşescu şi-a consolidat în permanenţă poziţia de secretar general şi a abandonat treptat principiul guvernării colective, iar la al X-lea Congres al partidului, în august 1969, a pus bazele unui cult al personalităţii. În tot acest timp, i-a îndepărtat pe oamenii lui Gheorghiu-Dej, înlocuindu-i cu ai săi.

Cu toate acestea, în general, Ceauşescu a continuat politicile lui Gheorghiu-Dej. În afacerile interne, a continuat proiectul de modernizare, punând accentul pe industrializare ; a promovat destinderea societăţii limitând intervenţia forţelor de Securitate şi sporind calitatea şi cantitatea bunurilor de consum ; şi a încurajat apropierea de scriitori, oferindu-le speranţa unei libertăţi artistice mai mari şi a intensificării contactelor culturale cu ţările occidentale. Ceauşescu a urmat aceeaşi cale şi cu istoricii ; i-a încurajat să reexamineze evenimentele şi figurile majore ale trecutului şi, mai ales, să reevalueze rolul istoric al Partidului Comunist, oferind astfel legitimitate şi lui, şi partidului. Totuşi, alte iniţiative ale sale au evidenţiat omnipotenţa partidului şi,

astfel, au definit clar limitele destinderii. Politica demografică i-a scos la iveală adevăratele intenţii şi a surprins spiritul epocii, subordonând interesele individului modalităţii partidului de construire a socialismului. Întrucât populaţia creştea prea lent şi nu corespundea sistematizărilor centrale, a declarat avortul ilegal prin decretul din octombrie 1966, ca măsură pe termen lung de sporire a forţei de muncă.

Ceauşescu era dornic să ofere o măsură publică a reuşitelor partidului, întărindu-şi astfel poziţia, aşa încât, în august 1965, el şi apropiaţii săi au adoptat o nouă constituţie, care să le conţină realizările. De asemenea, au schimbat denumirea ţării în Republica Socialistă România, pentru a sublinia faptul că ajunseseră într-o etapă a socialismului în drumul lor spre comunism. Au profitat de ocazie pentru a restabili numele istoric al partidului, Partidul Comunist Român, din Partidul Muncitoresc Român (PMR), cum se numise din februarie 1948, când fuzionase cu Partidul Social-Democrat.

Şi în relaţiile externe, Ceauşescu a urmat iniţiativele predecesorului său. Pe primul loc erau relaţiile cu Uniunea Sovietică. Acestea erau tensionate, întrucât Leonid Brejnev, succesorul lui Hruşciov din 1964, criticase în repetate rânduri partidul român pentru faptul că era „în contratimp” faţă de alte ţări din bloc şi nu îşi coordona politicile economice şi externe cu ale lor, acuzaţii lansate şi în timpul lui Gheorghiu-Dej, în cadrul disputelor legate de CAER. Probabil cea mai deranjantă pentru tabăra sovietică era stabilirea de către regimul Ceauşescu a relaţiilor diplomatice cu Germania de

Vest în 1967, prima ruptură din cadrul boicotării blocului sovietic. Principalele lui obiective erau intensificarea comerţului şi achiziţionarea de tehnologie germană. În acelaşi an, Ceauşescu şi-a afirmat din nou independenţa în relaţiile internaţionale, nerupând relaţiile cu Israelul în cursul războiului de scurtă durată cu statele arabe din 1967, spre deosebire de restul blocului. De asemenea, a continuat deschiderea lui Gheorghiu-Dej faţă de China, din aceleaşi motive – obţinerea autodeterminării României în politica externă şi dobândirea unui avantaj suplimentar în afacerile cu partidul sovietic.

Fără îndoială, cea mai dramatică manifestare a independenţei lui Ceauşescu în relaţiile cu Uniunea Sovietică a fost condamnarea invadării Cehoslovaciei de către armatele Pactului de la Varşovia, conduse de sovietici, în august 1968. Ceauşescu a denunţat într-un limbaj neobişnuit de aspru strivirea regimului comunist cehoslovac, care experimentase o formă liberală de socialism, „socialismul cu chip uman”. Însă frământările sale nu fuseseră stârnite de reprimarea Primăverii de la Praga, deoarece nu avea pic de compasiune sau înţelegere pentru tradiţia democratică occidentală. În schimb, el vedea intervenţia armată în afacerile interne ale altui stat socialist ca pe un semn rău pentru propria cale, independentă, spre socialism. În cadrul unei mari adunări publice în faţa sediului partidului de la Bucureşti, Ceauşescu s-a abătut de la textul pregătit şi a cerut să ia sfârşit „o dată pentru totdeauna” imixtiunea în treburile altor state şi partide din bloc. De asemenea, a anunţat că luase măsuri să

creeze „gărzi patriotice” care să apere „patria socialistă” de orice încălcare a suveranităţii de către oricine şi i-a îndemnat pe toţi cetăţenii – muncitori, ţărani şi intelectuali – să rămână uniţi alături de partid şi să fie pregătiţi să-şi îndeplinească în orice moment obligaţiile civice.

Sfidarea lui Ceauşescu nu putea decât să sporească tensiunea din relaţiile sale cu liderii partidului sovietic. Însă în ţară şi în Vest, poziţia sa a fost elogiată ca fiind curajoasă şi i-a consolidat reputaţia de inovator şi politician internaţional. În entuziasmul momentului, numeroşi intelectuali din România au declarat că îl susţin ca lider al naţiunii, iar unii dintre ei s-au alăturat Partidului Comunist. Peste hotare, ţările occidentale l-au curtat mai ales pentru a adânci ruptura dintre România şi Uniunea Sovietică. Au avut loc vizite la nivel înalt : în august 1969, preşedintele Richard Nixon a venit la Bucureşti, iar în anul următor, Ceauşescu şi soţia lui au mers la Washington ; şi au existat recompense materiale : acorduri comerciale şi financiare generoase au fost semnate cu ţările occidentale, iar în 1971 România a devenit membră a Acordului General pentru Tarife şi Comerţ (GATT) şi a Fondului Monetar Internaţional (FMI). Ceauşescu probabil a înţeles din toate acestea că parcursul său independent era un succes răsunător.

Adevăratul Ceauşescu şi-a arătat faţa într-o serie de propuneri rigide pe care le-a formulat în iulie 1971 cu privire la natura şi obiectivele comunismului românesc. „Tezele din iulie” au reprezentat un moment de răscruce în evoluţia proiectului de modernizare a elitei comuniste. Au semnalat o

ruptură faţă de experimentul vechi de un deceniu al destinderii societăţii şi o revenire la o abordare mai doctrinară a creării noii ordini. Ceauşescu fusese influenţat de ceea ce el considera a fi o slăbire a angajamentului faţă de idealurile marxist-leniniste şi sarcinile imediate ale construirii socialismului. A descoperit cauza în „diversitatea ideologică" şi „spiritul burghez", adică în curentele liberalizării sociale şi culturale modeste care îşi luaseră avânt în ultimii ani ai regimului lui Gheorghiu-Dej.

O explicaţie pentru trecerea lui Ceauşescu de la destindere la rigiditate are de-a face cu vizita sa în China şi în Coreea de Nord din iunie 1971. Potrivit acestui raţionament, ceea ce a văzut i-a arătat ce se putea realiza prin vigilenţă ideologică, disciplină şi sacrificiu, toate controlate de un partid complet devotat schimbării revoluţionare. Ceauşescu a fost cu adevărat impresionat de dovezile zelului şi angajamentului faţă de construirea societăţii comuniste şi de demonstraţiile publice masive de la Phenian şi Beijing care erau pe măsura orgoliului său, însă principiile pe care le-a proclamat în Tezele din iulie evoluaseră încă de când preluase puterea. Ele erau un răspuns la propria viziune asupra modului în care trebuia să ia naştere România comunistă. Ceauşescu a cerut ca ideologia marxist-leninistă să fie forţa călăuzitoare a întregii societăţi : la fiecare nivel al partidului, în educaţie, în organizaţiile de tineret şi de femei, în edituri, presă, literatură, istorie şi în demersurile creatoare de toate genurile. Pretutindeni, insista el, „spiritul partidului" trebuia să predomine şi a îndemnat din nou la eradicarea „mentalităţii

burgheze”. Extrem de ameninţătoare era hotărârea lui de a consolida „controlul şi vigilenţa” partidului în toate sectoarele societăţii. Această schimbare radicală nu a avut parte de opoziţie în consiliile înalte ale partidului şi ale statului ; acestea au aprobat-o în unanimitate, împingând astfel România comunistă pe un drum periculos.

Regimul Ceauşescu, 1971-1989

Între promulgarea Tezelor din iulie 1971 şi prăbuşirea ordinii comuniste din decembrie 1989, esenţa regimului Ceauşescu a rămas aceeaşi : neostalinismul şi un naţionalism care să promoveze socialismul. Într-un fel, acestea caracterizaseră şi ultimii ani ai regimului Gheorghiu-Dej. Însă epoca Ceauşescu a fost diferită. Nepotismul şi corupţia au devenit un stil de viaţă la toate nivelurile administraţiei şi, deşi în esenţă ambele regimuri au fost represive, cel al lui Gheorghiu-Dej fusese oligarhic, în vreme ce regimul lui Ceauşescu a devenit o dictatură personală. Probabil trăsătura definitorie a dictaturii lui Ceauşescu a fost cultul personalităţii, care a căpătat amploare şi apoi nu a mai cunoscut limite. În presă, la televizor şi în cadrul adunărilor publice, el se afla în centrul atenţiei, în vreme ce toţi ceilalţi, cu excepţia soţiei sale Elena (1919-1989), erau în umbră. În 1974, deţinea cele mai importante trei funcţii în stat, când Marea Adunare Naţională l-a proclamat primul preşedinte al Republicii Socialiste

România ; celelalte două funcţii erau cea de secretar general al Partidului Comunist şi cea de comandant al forţelor armate. Cu timpul, Ceauşescu a numit în poziţii-cheie membri ai familiei sale extinse. Soţia sa a căpătat a doua funcţie în stat şi pare să-i fi influenţat mult opiniile. Împreună l-au pregătit pe fiul lor Nicu să-i urmeze în fruntea ţării. Acest nepotism ostentativ l-a făcut pe un comentator occidental să descrie regimul din această perioadă drept un „socialism într-o singură familie”.

În condiţiile impuse de cultul personalităţii, Partidul Comunist şi-a pierdut într-un fel poziţia de motor agresiv al schimbării pe care o deţinuse în primele două decenii în care se aflase la putere. Deşi numărul membrilor de partid a crescut de la 1.400.000 în 1965 la 3.800.000 în 1989, devenind astfel cel mai numeros partid din bloc după cel al Uniunii Sovietice, şi-a pierdut caracterul militant şi ideologic, ajungând să fie alcătuit în primul rând din cei care aderaseră pentru a se bucura de avantajele calităţii de membru : oportunităţi educaţionale şi profesionale şi beneficii materiale de tot felul. Activiştii care erau devotaţi principial construirii socialismului erau puţini. Deşi ritualurile de partid fuseseră menţinute – congresele naţionale, conferinţele locale, alegerea oficialilor şi sărbătorile publice –, ele au devenit tot mai false, deoarece familia Ceauşescu şi cercul ei restrâns de clienţi, împreună cu aparatul de Securitate, au eclipsat treptat partidul, uzurpându-i puterile şi funcţiile. Toate acestea erau făcute cu bună ştiinţă, întrucât Ceauşescu era hotărât ca partidul să depindă întru totul de voinţa lui şi să împiedice

formarea unui nucleu rival de putere în interiorul său. O tehnică deosebit de eficientă din punctul de vedere al lui Ceauşescu era aşa-numita rotaţie a cadrelor, adică transferul periodic al înalţilor oficiali dintr-un post în altul. Extrem de vulnerabili erau oficialii partidului care aveau păreri independente pe marginea chestiunilor vitale, ceea ce sugera o lipsă de loialitate faţă de secretarul general, şi care adeseori erau demişi. Una dintre consecinţele nefericite ale acestor proceduri, atât pentru Ceauşescu, cât şi pentru ţară, a fost acumularea la vârf a oficialilor gata să-i ofere lui Ceauşescu doar sfaturile pe care acesta voia să le audă.

În cursul anilor 1970, economia a dat semne tot mai mari de slăbiciune, în ciuda creşterii continue impresionante, iar începând cu anii 1980 a intrat într-o fază de colaps. Cauzele erau numeroase şi complexe. În timpul lui Ceauşescu, efortul de industrializare a fost neînduplecat şi împins la extrem. În viziunea sa, industria grea avea să aibă mai multe beneficii : urma să pună bazele noii ordini economice comuniste, să asigure autonomia României în relaţiile cu Uniunea Sovietică şi să întărească poziţia internaţională a ţării. Industria şi diversele ei întreprinderi au continuat aşadar să aibă întâietate la alocarea investiţiilor de capital, adesea în detrimentul agriculturii şi al altor ramuri ale economiei, aparent mai puţin importante. Pentru a-şi finanţa planurile economice ambiţioase, regimul recursese la împrumuturi de la guverne străine şi instituţii financiare internaţionale precum FMI, impunând astfel ţării o datorie substanţială. Strategia consta în utilizarea împrumuturilor pentru a

construi noi întreprinderi şi a extinde capacitatea de producţie a celor mai vechi, apoi în vânzarea bunurilor lor pe piaţa internaţională, care însemna în primul rând Occidentul, şi folosirea profiturilor pentru achitarea creditelor.

Evenimentele au luat însă o altă întorsătură. Spre sfârşitul anilor 1970, atât industria, cât şi agricultura erau grav afectate de deficitul de energie şi materii prime, de dezastrele naturale şi de managementul defectuos la nivel local, însă de vină erau şi procesul decizional alături de coordonarea ineficientă la cele mai înalte niveluri. Ceauşescu nu avea de gând să se abată de la crearea unei industrii grele, deşi dezavantajele începuseră să fie tot mai evidente. Nu era îndeajuns de receptiv sau de curajos încât să recunoască dezagregarea treptată a sistemului pe care el însuşi îl implementase. S-a agăţat de această viziune asupra viitorului şi nu a abandonat mijloacele pe care le alesese pentru înfăptuirea ei.

Ca răspuns la criza din anii 1980, care se adâncea, Ceauşescu şi grupul din jurul său au respins orice concesie serioasă făcută forţelor pieţei şi tendinţelor economice internaţionale, cum era cazul în Ungaria, de exemplu. În schimb, au intensificat mecanismele de planificare şi control central, au impus forţei de muncă o productivitate sporită, fără a oferi măriri salariale pe măsură, au redus aprovizionarea cu energie, alimente şi alte bunuri a populaţiei şi au găsit diverse modalităţi de mărire a taxelor. Apoi a urmat decizia lui Ceauşescu din decembrie 1982 de a achita cât mai repede datoria externă considerabilă, pentru a împiedica ţările occidentale şi instituţiile lor financiare să se

amestece în modul în care gestiona el economia. Drept urmare, regimul a supus populaţia unor privaţiuni şi mai mari. Mai ameninţător pentru regim, aceste măsuri de austeritate testau loialitatea liderilor şi membrilor obişnuiţi ai partidului şi chiar a persoanelor privilegiate, pe măsură ce nivelul lor de trai scădea.

În timp ce economia se clătina, iar suferinţa populaţiei se adâncea, Ceauşescu a demarat proiecte măreţe care necesitau multă forţă de muncă şi capital, dar a căror valoare economică şi socială era îndoielnică. Lucrările la Canalul Dunăre – Marea Neagră, abandonate la începutul anilor 1950, fiind considerate nerealiste, au fost reluate şi încheiate în 1986. Deşi a redus semnificativ distanţa pe care o aveau de parcurs navele de-a lungul cursului inferior al Dunării spre Marea Neagră, traficul a fost sub aşteptări. De neabătut, Ceauşescu a planificat extinderea proiectului, prin crearea unui canal în sudul Munteniei, până la Bucureşti, capitala devenind astfel port. Toate făceau parte din planul său grandios de a transforma Bucureştiul într-o capitală cu adevărat europeană, pe care l-a pus în practică printr-un vast program de construcţii în centrul oraşului, menit să ridice clădiri publice imense, îndeosebi Casa Republicii, a doua ca dimensiune după Pentagonul din Washington. Pentru a obţine spaţiu, porţiuni extinse din Bucureşti, care datau de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi dădeau oraşului o bună parte din farmecul său, au fost rase. Nici zonele rurale nu au scăpat de demolări şi de frenezia construcţiilor. „Sistematizarea satului” la care Ceauşescu se gândise de ani buni era acum în

plină desfăşurare. Principalele sale obiective erau înlocuirea miilor de sate cu „centre agrotehnice” şi transformarea locuitorilor lor în proletari. Întregul proiect pare să fi fost gândit ca ultima etapă în procesul de modernizare a mediului rural început la sfârşitul anilor 1940. Ceauşescu şi apropiaţii săi erau de părere că prin „sistematizare” puteau distruge în sfârşit ţărănimea tradiţională cu mentalitatea şi stilul ei de viaţă, ceea ce scăpase colectivizării.

Regimul a renunţat la destinderea societăţii. Niciun aspect al vieţii sociale nu a scăpat atenţiei, partidul impunându-şi voinţa asupra populaţiei cu mai multă hotărâre decât înainte. Desăvârşirea comunismului justifica, în viziunea lui Ceauşescu, atât disoluţia permanentă a societăţii civile, cât şi intruziunea în cele mai intime zone ale vieţii private, îndeosebi prin aplicarea rigidă a interzicerii avorturilor. Acelaşi spirit al controlului, acelaşi dispreţ pentru cetăţeanul individual au domnit în toate demersurile, publice şi private, în muncă, educaţie, informare, sănătate, asigurarea locuinţelor şi a hranei şi distracţie.

Sistemul a avut însă şi beneficii. Analfabetismul fusese eradicat, partidul încercând să expună toate straturile populaţiei la învăţăturile sale cu privire la caracterul inevitabil al comunismului şi să-i atragă astfel mai uşor pe cetăţeni în efortul de a-l înfăptui. Educaţia la nivel mediu şi superior era accesibilă unui număr mai mare de studenţi decât înainte, inclusiv din păturile mai modeste ale societăţii, şi cu toţii beneficiau de fonduri. În mod similar, sistemul medical era accesibil tuturor în mod gratuit sau cu un cost

redus, îmbunătăţire care a fost mai ales în folosul populaţiei din mediul rural. Şomajul a fost eliminat, în sensul că tuturor le era garantat un loc de muncă, chiar dacă poziţia respectivă poate că nu era prima opţiune a salariaţilor, iar în numeroase întreprinderi erau angajaţi mai mulţi oameni decât era nevoie. Odată cu locul de muncă veneau şi beneficiile, precum găsirea unei locuinţe şi pensii garantate la retragerea din activitate. Vasta reţea socială astfel instalată era extrem de importantă pentru majoritatea populaţiei, atât la oraş, cât şi la ţară, şi câtă vreme a funcţionat în mod adecvat, e posibil să fi atenuat opoziţia faţă de regim.

Faţă de elementele societăţii care nu se integrau cu uşurinţă în noul stat naţional comunist pe care îl construia Ceauşescu acesta era tolerant, însă ambele părţi ştiau că un asemenea aranjament nu putea fi decât temporar. În relaţia sa cu Bisericile, de pildă, a urmat în mare tactica iniţiată de Gheorghiu-Dej. Bisericii Ortodoxe Române Ceauşescu i-a oferit privilegii materiale şi o sferă limitată pentru exercitarea funcţiilor sale strict religioase, iar în schimb aştepta ca Biserica să-i ofere sprijinul deplin al clerului pentru obiectivele sociale şi economice ale regimului pe plan intern şi să-i pună aspiraţiile şi realizările în cea mai favorabilă lumină cu putinţă în cadrul conferinţelor religioase internaţionale. Regimul a explicat clerului că nu avea alt rol public în afara celui atribuit de partid. În general, majoritatea prelaţilor au încuviinţat.

Regimul Ceauşescu, la fel ca acela al lui Gheorghiu-Dej, a proclamat egalitatea femeilor şi a plasat „emanciparea” lor

printre priorităţile partidului. Într-adevăr, de la începutul Republicii Populare, un număr tot mai mare de femei s-au alăturat forţei de muncă din toate acele locuri, de la uzine până la laboratoare experimentale, care înainte fuseseră aproape în exclusivitate apanajul bărbaţilor. De asemenea, femeile făceau parte din organismele de partid şi de stat, la toate nivelurile, în conformitate cu proporţiile stabilite. Aveau până şi propriile lor organizaţii. Însă acesta era un alt exemplu de formă fără fond, deoarece femeile nu îşi puteau controla propriul destin. Partidul le trata aşa cum trata şi minorităţile, intelectualitatea, clerul şi toate celelalte grupuri sociale. Lua decizii fără consultări autentice cu cei care urmau să fie afectaţi de acţiunile sale. Principalul scop al Partidului Comunist nu era acela de a încuraja eliberarea femeilor, în adevăratul sens al cuvântului, ci mai curând, la început, de a dobândi o forţă suplimentară de muncă cu care să-şi pună în practică proiectele economice şi, apoi, de a slăbi autonomia familiei şi a dizolva structurile existente în favoarea noilor colectivităţi.

În epoca Ceauşescu, femeile erau declarate „muncitoare socialiste egale”, iar Elena Ceauşescu, care a devenit din ce în ce mai vizibilă în anii 1970 şi care împărţea puterea politică cu soţul ei şi îl însoţea în toate călătoriile sale, părea întruchiparea noii femei socialiste. Însă acest exemplu de egalitate a sexelor nu reflecta adevărata condiţie a femeilor. Pentru ele, egalitatea însemna să se dedice trup şi suflet construirii socialismului, să fie mame şi astfel să crească

viitoarea forţă de muncă şi să se lupte cu toate problemele vieţii de zi cu zi.

Politicile culturale urmate de Ceauşescu nu s-au abătut de la principiul instituit după preluarea puterii de către comunişti în 1947 : mobilizarea tuturor talentelor creatoare în scopul încurajării făuririi socialismului. La fel ca în epoca Gheorghiu-Dej, perioadele de constrângeri au alternat cu momente de liberalizare, după cum dictau nevoile de politică internă şi externă. Însă în epoca Ceauşescu succesiunea evenimentelor a dus în mod inevitabil de la liberalizarea anilor 1960 la constrângerile din anii 1980, pe măsură ce el însuşi, inflexibil şi dogmatic, a devenit centrul obligatoriu al atenţiei. Metodele de management cultural ale regimului sunt deosebit de frapante în istoriografia şi literatura vremii. Cu toate acestea, cenzura s-a dovedit uneori surprinzător de ineficientă, iar scriitorii şi oamenii de ştiinţă, ca de obicei, au fost nespus de ingenioşi în contestarea graniţelor impuse creativităţii.

17. Nicolae Ceauşescu, soţia sa Elena şi fiul său Nicu la inaugurarea Canalului Dunăre – Marea Neagră, 1986

Din punctul de vedere al lui Ceauşescu, după cum el însuşi sugera în Tezele din iulie, principala funcţie a istoriei era aceea de a sluji interesele partidului sau, după cum era din ce în ce mai evident, propriile sale interese, trebuind astfel să devină unul dintre stâlpii ideologici ai formei sale de naţional-comunism. Însă istoricii dădeau dovadă de un profesionalism remarcabil.

În ciuda – dar uneori şi datorită – îndemnurilor regimului, istoricii s-au implicat în cercetări fundamentale şi variate. Ei au analizat tendinţele pe termen lung ale dezvoltării instituţionale şi politice româneşti şi au avut contribuţii

însemnate la înţelegerea schimbării economice şi sociale din mediul rural din Evul Mediu până în secolul XX. Au dezbătut chestiuni controversate, precum natura şerbiei şi a deţinerii de moşii în principatele Moldovei şi Ţării Româneşti, efectele suzeranităţii otomane asupra evoluţiei lor economice şi sociale, răscoalele ţăranilor şi nemulţumirile muncitorilor de la începutul secolului XX, iar pe parcurs au produs monografii solide, adesea revoluţionare, şi au creat colecţii valoroase de surse de toate felurile. Deşi ambiţiile regimului au înclinat adesea spre un fel de autarhie culturală, la fel ca în economia de la sfârşitul anilor 1980, iar partidul era precaut în ceea ce priveşte curentele intelectuale şi culturale occidentale, istoricii şi-au menţinut şi chiar şi-au extins contactele cu comunitatea ştiinţifică din Vest.

Fervoarea patriotică şi cultul personalităţii promovate necontenit de regim au condus în mod inevitabil la exagerări şi distorsionări în istoriografia unora. Insistenţa asupra surselor autohtone ale realizărilor politice şi culturale ale românilor îndrepta atenţia spre daci şi traci ca adevăraţii strămoşi ai românilor moderni. Această „tracomanie”, cum au numit criticii curentul, a diminuat rolul slavilor în formarea românilor, idee la modă în epoca stalinistă, şi chiar a minimalizat contribuţiile romanilor.

Un exemplu tipic de înfloritură istoriografică a fost încercarea, în frunte cu Institutul de Istorie a Partidului Comunist Român, de a integra partidul în ampla istorie a României şi de a-i oferi un loc de cinste. Obiectivul era acela de a spori legitimitatea partidului în faţa opiniei publice,

arătând că fusese şi continua să fie apărătorul independenţei ţării. Elaborarea unei asemenea teze şi inocularea ei erau misiuni dificile, dată fiind subordonarea partidului faţă de Uniunea Sovietică în perioada interbelică şi în deceniul de după al Doilea Război Mondial. Însă aceste inconveniente puteau fi acoperite cu lovituri bine plasate la adresa Rusiei ţariste şi a Uniunii Sovietice. Basarabia s-a dovedit utilă în acest scop. Mai multe lucrări au atras atenţia asupra pactului dintre Hitler şi Stalin din 23 august 1939 prin care anexarea provinciei de către Uniunea Sovietică fusese consimţită tacit. O reabilitare parţială a lui Ion Antonescu, care era zugrăvit în mai multe lucrări drept protectorul naţiunii române, era o lovitură la fel de îndrăzneaţă împotriva Uniunii Sovietice, menită să trezească sentimente patriotice.

În acelaşi timp, cultul personalităţii lui Ceauşescu a căpătat proporţii nemaivăzute. Acesta era prezentat pretutindeni ca sursă fundamentală de idei şi decident dinamic. Istoricii de o anumită factură ideologică l-au plasat în descendenţa făuritorilor României moderne de mai bine de 2.000 de ani, alături de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, care unise Moldova şi Ţara Românească, Mircea cel Bătrân, care oprise înaintarea otomană, şi, în sfârşit, Burebista, pe care istoricii partidului l-au proclamat întemeietorul statului român unificat.

Nu este de mirare că, într-un asemenea climat intelectual, istoriografia marxistă autentică nu s-a putut dezvolta. Marxism-leninismul a fost în mare parte abandonat în favoarea unei interpretări a istoriei române care atribuia

Partidului Comunist rolul de lider al naţiunii. Aşadar, pentru partid şi pentru Ceauşescu, istoria nu era depozitarul marilor adevăruri cu privire la evoluţia României, ci mai curând un instrument de realizare a obiectivelor pragmatice de moment.

Dintr-o asemenea perspectivă, literatura era menită să îndeplinească un rol asemănător. Împletirea cultului personalităţii cu naţionalismul şi-a găsit o expresie extraordinară în doctrina *protocronismului* din anii 1970 şi 1980. Originile sale imediate pot fi găsite într-un articol publicat de criticul literar Edgar Papu (1908-1993) în populara revistă lunară literară şi culturală *Secolul 20*, în 1974. În tonuri moderate, acesta sugera că era timpul să se măsoare originalitatea şi meritele scriitorilor români din trecut în raport cu contribuţiile lor la valorile culturale europene. Unele dintre comentariile sale erau pe potriva noului naţionalism şi a autoglorificării practicate de Ceauşescu. Numeroşi susţinători ai regimului, care au ajuns să fie cunoscuţi drept protocronişti, au preluat ideile lui Papu pentru a-şi atinge propriile scopuri, intensificând astfel retorica naţionalistă. Ei erau convinşi că românii greşiseră în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului XX, când imitaseră cultura occidentală, deoarece aceasta le insuflase un puternic sentiment de inferioritate culturală. Papu a dezvoltat la rândul său această temă şi, în *Din clasicii noştri* (1977), a propus preschimbarea aşa-ziselor sentimente de inadecvare culturală în demnitate şi respect de sine. Protocroniştii au împins lucrurile la absurd. L-au comparat pe Neagoe Basarab cu Dante şi Machiavelli şi l-au proclamat pe Mihai Eminescu

precursorul poeziei europene moderne, iar pe I.L. Caragiale – inovatorul indispensabil al dramaturgiei moderne. Pe de altă parte, protocroniştii erau extrem de critici la adresa lui Eugen Lovinescu. Doctrina sincronismului a acestuia era un blestem pentru ei, deoarece, în viziunea lor, Lovinescu recunoştea superioritatea Occidentului şi îi acorda rolul decisiv în evoluţia României moderne, minimalizând astfel contribuţiile scriitorilor şi gânditorilor români.

La un nivel, controversa dintre protocronişti şi criticii lor a fost o continuare a dezbaterii îndelungate cu privire la identitate şi la căile de dezvoltare dintre liberali şi conservatori, tradiţionalişti şi europenişti, ce data încă din secolul al XIX-lea. La alt nivel, protocronismul se afla în centrul ideologic al efortului comuniştilor de modernizare, deoarece regimul Ceauşescu îl folosea pentru a cultiva o nouă conştiinţă culturală ca parte a proiectului original de creare a „noului om socialist”. Însă Ceauşescu a imprimat chestiunii o particularitate aparte. Adoptând protocronismul şi îndepărtându-se astfel de internaţionalismul proletar al anilor 1950, el dădea de înţeles că noul om socialist avea să fie român.

În ciuda vigilenţei cenzorilor şi a supraveghetorilor ideologici după promulgarea Tezelor din iulie, poeţii şi prozatorii, la fel ca istoricii, au continuat să-şi rafineze meşteşugul şi au experimentat neîncetat forme şi teme noi. Unii dintre marii scriitori ai epocii comuniste, romancierul Marin Preda şi poeţii Nichita Stănescu şi Ana Blandiana, au continuat să scrie într-o atmosferă socială tot mai ostilă

creativităţii individuale. Eforturile lor au fost susţinute de o generaţie mai tânără de scriitori. Cei mai reprezentativi sunt poeţii reuniţi în jurul revistei literare *Echinox* din Cluj-Napoca în anii 1970, a căror poezie nu corespundea promovării de către regim a temelor sociale militante. În schimb, aceştia cultivau o poezie a meditaţiei care se inspira din semnele magice şi arhetipurile satului spiritualizat al lui Lucian Blaga. În anii 1980, poeţii şi prozatorii din întreaga ţară au continuat să experimenteze, concentrându-se cu precădere asupra relaţiei scriitorului cu textul şi căutând noi legături cu cititorii ca organizatori ai textului. Au abordat altfel realitatea, deplasându-şi atenţia de la marile chestiuni sociale din acea vreme la problemele de zi cu zi ale persoanei obişnuite. Astfel, literatura ca artă a evoluat, în ciuda ideologiei şi a cenzurii, dar şi, poate, datorită lor, ca o provocare pe care scriitorii au acceptat-o cu dragă inimă.

În politica externă, Ceauşescu a acordat întâietate relaţiilor bune cu Statele Unite şi Europa Occidentală, ca mijloc de extindere a comerţului şi a transferului de tehnologie şi de asigurare a accesului uşor la creditare. A încercat să convingă că era un partener important în soluţionarea problemelor internaţionale, formă de recunoaştere care, era sigur, avea să-i consolideze şi poziţia în ţară. În acelaşi timp, a favorizat îmbunătăţirea relaţiilor cu Uniunea Sovietică şi blocul est-european şi, în general, a fost mai cooperant cu Pactul de la Varşovia şi CAER, fără a renunţa la poziţia sa independentă. Motivele lui erau pragmatice : avea nevoie de Est ca partener economic care să-i furnizeze materiile prime necesare şi să

constituie o piaţă convenabilă pentru bunurile româneşti. Apoi, acesta era pur şi simplu mai atrăgător din punct de vedere politic şi ideologic decât Vestul. În anii 1980, în relaţiile cu Statele Unite şi cu alte ţări occidentale, tensiunile au crescut pe măsură ce natura autoritaristă a regimului Ceauşescu a devenit tot mai pronunţată. Încălcările drepturilor omului, datoria tot mai mare, neputinţa de a-şi achita împrumuturile la timp şi nevoia constantă de credit suplimentar, semne ale unei prăbuşiri economice, au pus în gardă Occidentul. Cu toate acestea, Vestul a continuat să-l sprijine pe Ceauşescu atâta vreme cât se putea folosi de el în rivalitatea cu Uniunea Sovietică.

Dictatura lui Ceauşescu a luat sfârşit în decursul a zece zile din a doua parte a lunii decembrie 1989. Multe persoane din jurul lui au recunoscut cât de fragil devenise regimul, care nu avea nimic din realismul şi supleţea regimului lui Mihail Gorbaciov în Uniunea Sovietică şi ale liderilor comunişti din celelalte ţări ale blocului. În loc să fi operat ajustări modeste ale vechilor modele economice, Ceauşescu s-a agăţat de ele, îndeosebi de industrializarea forţată, şi a folosit represiunea şi promisiunile sau sloganurile învechite pentru a ţine laolaltă structura care se năruia. A tratat orice inovaţie din ordinea existentă ca pe o ameninţare la adresa autorităţii sale şi ca pe un impediment în calea realizării obiectivelor pe termen lung. În ciuda nemulţumirii crescânde, nimeni nu a anticipat pierderea sa abruptă a puterii.

Opoziţia se manifestase în forme variate mai bine de un deceniu înaintea colapsului. Cele mai serioase fuseseră

grevele miilor de mineri din Valea Jiului în 1977 şi demonstraţiile de stradă şi atacurile pe care muncitorii din fabricile din Braşov le-au lansat împotriva clădirilor partidului în 1987. Aceştia se ridicaseră împotriva regimului din cauza salariilor micşorate, a aprovizionării insuficiente cu alimente şi alte bunuri şi a condiţiilor grele de muncă. Negociatorii din partea regimului au promis îmbunătăţiri, dar după restabilirea calmului, Securitatea i-a reţinut pe liderii demonstranţilor şi i-a mutat în alte părţi, într-o formă de exil intern. Din când în când au existat şi acte de disidenţă ale intelectualilor, iar la congresul partidului din 1979 Constantin Pârvulescu, un vechi ilegalist şi fruntaş al partidului, a criticat concentrarea puterii în mâinile lui Ceauşescu în detrimentul organizaţiilor de partid. Niciuna dintre aceste acţiuni, spontane şi necoordonate, nu a avut consecinţe imediate semnificative.

Vizita lui Mihail Gorbaciov la Bucureşti din mai 1987 nu a reuşit să-l abată pe Ceauşescu de la drumul său. Gorbaciov venise tocmai pentru a-l convinge să-şi restructureze regimul pentru a-l salva, aşa cum se întâmplase în Uniunea Sovietică şi în alte ţări ale blocului socialist. Însă Ceauşescu a respins perestroika şi s-a străduit să-şi convingă musafirii sovietici că în România totul decurgea conform planului. A avut grijă ca Gorbaciov să îi întâlnească doar pe acei români care aveau să-i întărească asigurările. După această vizită, relaţiile dintre cele două ţări s-au înăsprit, schimbare ce a sporit izolarea lui Ceauşescu pe plan internaţional.

Un alt semn rău, de data aceasta din partea Partidului Comunist Român, a fost aşa-numita „Scrisoare a celor şase” din 10 martie 1989, un protest la adresa politicilor lui Ceauşescu a şase foşti oficiali ai partidului, printre care Gheorghe Apostol, candidat la funcţia ocupată de Gheorghiu-Dej până în 1965, Corneliu Mănescu, ministru de Externe între 1961 şi 1972, şi Alexandru Bârlădeanu, principalul responsabil de întocmirea planului de autonomie economică în anii 1960. Aceştia i-au cerut lui Ceauşescu să restabilească libertăţile civile, să ridice nivelul de trai al populaţiei, să redea partidului adevăratul său rol de avangardă a construcţiei socialiste şi să revizuiască proiectul de modernizare în funcţie de condiţiile contemporane. Ceauşescu nu a răspuns direct, dar i-a pus pe cei şase în arest la domiciliu.

Cauzele prăbuşirii lui Ceauşescu au fost diverse, însă acesta a fost în mare măsură autorul propriei sale înlăturări de la putere. Era rupt de realitate, după cum o arată lipsa unui răspuns semnificativ la avertismentele lui Gorbaciov şi ale celor şase veterani ai partidului şi recurgerea la forţă în locul dialogului ca soluţie la revendicările muncitorilor. Prin urmare, neputinţa sa de a conştientiza gravitatea situaţiei cu care s-a confruntat în ultimii ani ai regimului său şi, mai imediat, la jumătatea lunii decembrie 1989 este cea care l-a făcut să comită erori fatale de judecată. Decisivă în răsturnarea lui a fost nemulţumirea generalizată pe care politicile sale o stârniseră la toate nivelurile societăţii. Obsesia sa din anii 1980 de a achita cât mai repede datoria externă de aproape 10 miliarde de dolari a provocat o criză majoră de

alimente şi alte bunuri de larg consum, pe măsură ce exporturile au devenit mai importante decât bunăstarea populaţiei ; de asemenea, existau zile de muncă mai lungi fără compensaţii adecvate şi reduceri energetice drastice, îndeosebi la căldura din timpul iernii. Aşadar, pentru publicul larg, dificultăţile vieţii de zi cu zi s-au înmulţit. Mai gravă a fost înstrăinarea lui Ceauşescu şi a celor mai apropiaţi susţinători ai săi de elementele importante ale claselor manageriale şi tehnologice, de armată şi de membrii de partid. Principalele cauze nu erau numai greutăţile la care până şi ei erau acum expuşi, ci şi nevoia, pe care acum o conştientizau, de schimbări fundamentale în modul în care se desfăşura planificarea economică şi socială. Îşi doreau consens şi un proces decizional raţional, care să înlocuiască despotismul şi improvizaţia. Din rândul acestora aveau să se cristalizeze liderii României postceauşiste.

Regimul Ceauşescu nu a fost victima unei lovituri de stat organizate. „Complotiştii”, care făceau parte din partid, din armată şi din elitele administrative şi tehnologice, se pregătiseră într-adevăr să treacă la fapte în anumite condiţii, însă nu aveau nici intenţia şi nici puterea de a declanşa un atac frontal împotriva unui sistem la a cărui consolidare şi perpetuare contribuiseră din plin. În orice caz, modelul celor mai mulţi dintre ei era o reformă structurată de comunişti luminaţi, precum cea promovată de Gorbaciov în Uniunea Sovietică, nu o îmbrăţişare pripită a valorilor politice şi a economiei de piaţă occidentale.

O confruntare locală minoră le-a oferit în cele din urmă oponenţilor lui Ceauşescu din cadrul Partidul Comunist şi altora ocazia de a acţiona. Un pastor protestant maghiar din Timişoara (Temesvár), László Tőkés, care ţinea de ceva vreme predici critice la adresa regimului Ceauşescu, s-a opus încercărilor episcopului său de a-l transfera într-o parohie rurală izolată. Când Miliţia a venit să-l ridice în 15 decembrie, câteva sute de enoriaşi i-au înconjurat casa şi au blocat intrarea. Acestora li s-au alăturat rapid mai mulţi locuitori ai oraşului, inclusiv români. Frământările s-au propagat cu repeziciune şi în alte cartiere, iar muncitorii şi tinerii, populaţia în general, au ieşit în stradă. A devenit o mişcare anti-Ceauşescu şi anticomunistă care a sfidat toate eforturile de a restabili ordinea cu ajutorul forţelor de Securitate, inclusiv uciderea mai multor demonstranţi.

Aparent fără să conştientizeze gravitatea situaţiei, Ceauşescu plecase într-o vizită oficială în Iran la 18 decembrie, dar cum relatările din ţară erau din ce în ce mai sumbre, s-a întors în grabă la Bucureşti în 20 decembrie. A încercat cu disperare să înăbuşe tulburările de la Timişoara, care cuprinseseră acum şi alte oraşe. Le-a ordonat comandanţilor de armată din Timişoara să suprime rebeliunea prin orice mijloace, însă nu s-a produs nicio schimbare importantă. La Bucureşti, în 21 decembrie, susţinătorii săi au organizat un miting de amploare în piaţa mare din faţa sediului partidului, aşteptându-se probabil să se repete succesul unei adunări asemănătoare din august 1968, când denunţarea de către Ceauşescu a invadării Cehoslovaciei

de trupele Pactului de la Varşovia îi atrăsese o popularitate fără precedent. Ceauşescu şi-a început discursul punând frământările de la Timişoara pe seama „huliganilor” incitaţi de „elemente străine”, referindu-se la maghiarii iredentişti, un alt apel la sentimentele naţionale ale românilor, însă mulţimea a început să-l huiduie, iar Ceauşescu, surprins, nu a mai putut să-şi încheie discursul. Au izbucnit violenţele, iar trupele de Securitate şi armata au folosit forţa brută pentru a pune capăt demonstraţiilor. Numeroşi protestatari au fost ucişi.

Sfârşitul a venit rapid. În data de 22 decembrie, Ceauşescu a decis organizarea unui alt miting al susţinătorilor partidului. S-a dovedit o greşeală fatală. Ministrul Apărării retrăsese deja armata din confruntările directe cu demonstranţii. Încă dinainte ca dictatorul să-şi înceapă discursul, mulţimi masive au atacat sediul partidului, iar Ceauşescu şi soţia sa au fugit de pe acoperişul clădirii cu elicopterul. În cele din urmă au aterizat la nord de Bucureşti, de unde au fost preluaţi de unităţi ale armatei şi transportaţi la o bază militară din Târgovişte. Grupul de comunişti de la Bucureşti din jurul lui Ion Iliescu era acum hotărât să preia puterea şi a dat ordin ca soţii Ceauşescu să fie judecaţi pentru genocid. A urmat un simulacru de proces. La 25 decembrie, soţii Ceauşescu au fost declaraţi vinovaţi, condamnaţi la moarte şi executaţi numaidecât. Graba ruşinoasă cu care a fost tratată problema sugerează că Iliescu şi cercul său erau nerăbdători să-i elimine cât mai repede pe soţii Ceauşescu, ca nu cumva, în cadrul unui proces normal, să dezvăluie prea

multe detalii cu privire la mecanismele interne ale dictaturii sale şi la personalul implicat. Era un început de rău augur pentru noua Românie.

7

După 1989

Cei douăzeci şi ceva de ani de după evenimentele din decembrie 1989 pot fi consideraţi o perioadă de tranziţie, deşi la început nu a fost clar ce direcţie avea să urmeze evoluţia politică. În scurt timp a devenit clar că legăturile României cu Europa, consolidate în aproximativ două secole, fuseseră grav afectate de experimentul comunist, motiv pentru care anii 1990 şi deceniul următor sunt uneori numiţi epoca „întoarcerii către Europa”. Descrierea este oportună, dacă pornim de la premisa că România părăsise Europa în timpul perioadei comuniste. Cu toate acestea, Cortina de Fier era mai poroasă, chiar şi în cazul României, decât se recunoaşte adesea.

Politica

După un amestec iniţial încurcat de tendinţe politice, una dintre ele, orientată spre o democraţie parlamentară în stil european şi spre integrarea în organizaţiile economice şi de securitate occidentale, a căpătat treptat cea mai mare

importanţă. Cu toate acestea, regimul comunist îşi lăsase amprenta în numeroase zone ale vieţii publice, îndeosebi în ceea ce priveşte mentalitatea clasei politice şi manageriale. Prin urmare, în primii ani de tranziţie, foştii comunişti, cum i-am putea numi, care au dominat viaţa politică, au fost nevoiţi să se adapteze la unele metode nefamiliare. Majoritatea au recunoscut până la urmă că apropierea de Occident era un lucru înţelept, iar membrii elitei de dinainte de 1989, îndeosebi cei din eşalonul secund, au fost principalii responsabili de reluarea legăturii ţării cu Vestul. Forţele adversare foştilor comunişti au jucat de asemenea un rol important în restabilirea relaţiilor cu Europa, însă în anii 1990 aceste tabere şi grupuri au avut doar rareori un ţel comun. Toate aceste ambiţii şi ezitări – stânga, dreapta şi centru – explică o bună parte din complexitatea acelei epoci.

Foştii comunişti dispuneau de un instrument util cu care să făurească România nouă şi să se menţină la putere : Frontul Salvării Naţionale (FSN). Scopul iniţial al organizaţiei, aşa cum era înţeles de membrii săi democratici şi proeuropeni, era acela de supervizor nonpartizan al restaurării unui sistem parlamentar, pluralist, care să asigure cea mai amplă activitate politică şi libertatea de expresie. Însă foştii comunişti, care controlau FSN-ul, l-au înregistrat ca partid politic la 6 februarie 1990 şi şi-au anunţat intenţia de a participa la alegerile pentru preşedinţia republicii şi parlament din mai. Cele două „partide istorice” din perioada interbelică – Partidul Naţional Ţărănesc-Creştin Democrat (PNŢCD), cum se numea acum, şi Partidul Naţional-Liberal

(PNL) –, care luaseră din nou fiinţă în ianuarie, au obiectat intens în faţa acestor manevre, deoarece FSN-ul urma să aibă un avantaj incorect la alegeri, prin controlul aparatului administrativ guvernamental, al instituţiilor economice şi al presei. Prin urmare, s-au retras din FSN. Ion Iliescu (n. 1930), fost înalt oficial al Partidului Comunist care se conturase ca lider, a apelat la clasa muncitoare pentru apărarea Frontului (şi a naţiunii) de partidele istorice, care, pretindea el, erau hotărâte să restabilească vechea ordine dominată de monarhie, privilegiu de clasă şi avere. La ordinele lui Iliescu, FSN-ul dominat de comunişti a organizat transportul a mii de mineri din Valea Jiului la Bucureşti, la sfârşitul lunii ianuarie, ca să-i intimideze şi să-i atace pe adversarii FSN-ului.

Frontul a avut într-adevăr un avantaj clar în faţa rivalilor săi la alegerile din primăvara anului 1990. S-a folosit de controlul său deplin asupra guvernului şi a presei, îndeosebi a televiziunii, pentru a desfăşura o campanie agresivă. S-a prezentat ca apărătorul patriotic al independenţei şi integrităţii teritoriale a României atât în faţa Uniunii Sovietice, cât şi a Ungariei şi a promis să menţină reţeaua socială instituită în timpul regimului comunist. De asemenea, Frontul a beneficiat de pe urma lipsei de organizare a PNŢCD-ului şi PNL-ului, ai căror lideri nu au înţeles imediat proporţiile schimbării care se produsese în climatul mental şi în aspiraţiile materiale ale ansamblului populaţiei în cele patru decenii de până atunci. Aceştia erau de părere că partidele lor îşi puteau recăpăta uşor însemnătatea de care se bucuraseră în perioada interbelică. Însă consecinţele epurării

elitelor politice şi economice, atât la oraş, cât şi la sat, din anii 1950 au devenit în scurt timp evidente. Liderii opoziţiei au descoperit că pierduseră electoratul social care îi susţinuse odinioară. Noile împrejurări au făcut cooperarea dintre naţional-ţărănişti şi liberali imperios necesară, însă aceştia nu au putut lăsa la o parte vechile rivalităţi şi ambiţii partizane.

FSN a obţinut o victorie covârşitoare în turul final al alegerilor din mai. Ion Iliescu a câştigat 85% din voturi pentru funcţia de preşedinte, faţă de cele 10% ale candidatului liberal Radu Câmpeanu şi 4,3% ale naţional-ţărănistului Ion Raţiu. De asemenea, FSN a devenit partidul majoritar din parlament, primind 66,3% din voturi, faţă de 6,4% pentru PNL şi 2,6% pentru PNŢCD. Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR), care îi reprezenta pe maghiarii din Transilvania, a primit 7,2%, dovadă că maghiarii menţinuseră un front unit, în ciuda diversităţii considerabile de opinie din rândul lor. Victoria FSN-ului a arătat cât de atrăgătoare au continuat să fie anumite aspecte ale regimului Ceauşescu – beneficiile sociale şi naţionalismul – pentru segmente mari de populaţie, tendinţă pe care Iliescu şi apropiaţii săi au conştientizat-o şi au exploatat-o în mod eficient. Alegerile au scos la iveală şi diferenţele profunde dintre populaţia din mediul rural, pe de o parte, care rămăsese conservatoare din punct de vedere social şi cultural şi care se temea de schimbări majore în cazul în care, după cum avertiza FSN-ul, „partidele burgheze” aveau să ajungă la putere, şi, pe de altă parte, locuitorii urbani mai bine educaţi, care doreau să pună capăt identificării partidului cu statul. De asemenea, FSN-ul invoca şi simţul

egalitar, cultivat în perioada comunistă, care era ostil discrepanţelor mari de avere, aşa cum se pretindea a fi şi FSN-ul, în vreme ce partidele istorice nu s-au străduit să combată acuzaţiile potrivit cărora erau hotărâte să reinstituie în ţară inegalităţile de clasă şi discriminarea socială din deceniile interbelice.

Opoziţia deschisă faţă de FSN a persistat şi după alegeri. Extrem de deranjantă pentru liderii săi a fost manifestaţia masivă din Piaţa Universităţii, în centrul Bucureştiului, organizată de studenţi şi intelectuali, care au solicitat o ruptură clară de trecut şi au respins perpetuarea regimului condus de „comunişti". Aceştia au fost numiţi „golani" de noul guvern FSN, care în data de 13 iunie i-a împrăştiat cu ajutorul miilor de mineri chemaţi din nou la Bucureşti din Valea Jiului. Această mineriadă, cum au numit adversarii FSN-ului sosirea minerilor în capitală, a scos la iveală legăturile noului regim cu mentalitatea şi metodele din trecutul recent şi a discreditat regimul în ochii Occidentului.

Primul guvern FSN de după alegeri şi-a preluat atribuţiile în 28 iunie 1990, cu Petre Roman (n. 1946) în funcţia de prim-ministru. Profesor universitar şi fiul unui partizan comunist din perioada interbelică, Valter Roman, el avea o reputaţie de reformator dornic să înlocuiască controlul centralizat al economiei cu un sistem de piaţă şi şi-a numit în cabinet doar tehnocraţi care, spera el, aveau să îndeplinească această misiune fără mari probleme. Însă s-a confruntat numaidecât cu opoziţia preşedintelui şi a susţinătorilor săi, care recunoşteau nevoia de schimbare, dar nu erau convinşi de

meritele iniţiativei private şi doreau să abordeze lucrurile cu precauţie. Îndeosebi Ion Iliescu părea să se împotrivească „întoarcerii către Europa” pe care o susţineau unii dintre colegii săi. Secretar al Comitetului Central al UTC până la ruptura de Ceauşescu din 1971 şi atribuirea unor responsabilităţi periferice în cadrul partidului, Iliescu prefera modelul lui Gorbaciov. De asemenea, era profund ostil monarhiei – l-a silit pe regele Mihai, recent întors în ţară, să părăsească România în decembrie 1990 – şi se arăta sceptic în legătură cu utilitatea socială şi puterea proprietăţii private de a aduce o prosperitate stabilă. Guvernul Roman a aruncat o umbră de îndoială asupra angajamentului său faţă de europenizare prin semnarea unui tratat de prietenie şi cooperare cu Uniunea Sovietică şi prin amânarea soluţionării directe a problemelor interne presante, precum drepturile minorităţilor, îndeosebi ale maghiarilor din Transilvania, şi restituirea către Biserica Greco-Catolică, care revenise la viaţă, a clădirilor bisericeşti şi a altor proprietăţi confiscate în 1948.

Disensiunile din cadrul FSN-ului, în special disputele dintre Roman şi tehnocraţii educaţi în Occident, pe de o parte, şi Iliescu alături de gradualiştii influenţaţi de ideile comuniste, pe de altă parte, au scos la iveală o contradicţie majoră în ceea ce priveşte atribuirea puterilor executive prin noua Constituţie din 1991. Preşedintele şi prim-ministrul erau, într-un fel, rivali naturali, deşi puteau face parte din acelaşi partid. Astfel, preşedintele desemna prim-ministrul, însă alegerea sa era limitată la nominalizările partidului majoritar din

parlament sau la cele făcute în urma consultărilor cu liderii diferitelor partide importante din parlament. Preşedintele nu avea puterea de a demite un prim-ministru odată ce acesta era instalat şi nu putea dizolva parlamentul decât după două încercări eşuate ale guvernului de a obţine un vot de încredere. Cu toate acestea, el avea o autoritate considerabilă, ca ales direct al poporului şi lider al partidului majoritar din parlament. Conflictele dintre Iliescu şi Roman, care au crescut în intensitate, au dus în cele din urmă la căderea Guvernului Roman. O nouă intervenţie a minerilor din Valea Jiului la Bucureşti la sfârşitul lunii septembrie 1991 i-a pecetluit soarta şi a ridicat din nou semne serioase de întrebare în Vest cu privire la angajamentul României faţă de democraţia politică. FSN a format un nou guvern, a cărui misiune urgentă era aceea de a-i convinge pe potenţialii parteneri internaţionali că ţara era cu adevărat pe drumul spre integrarea în Europa atât în practică, cât şi în spirit.

Noul guvern se confrunta cu provocări însemnate, întrucât problemele economice grave persistau, iar partidele de opoziţie se organizau mai eficient. Un semn al nemulţumirii poporului în ceea ce priveşte ritmul lent al schimbării adoptat de FSN au fost rezultatele slabe de la alegerile locale din februarie 1992, primele alegeri libere la acest nivel după o jumătate de secol. Procentul voturilor a scăzut de la 66% în 1990 la 33%. Una dintre consecinţele imediate a fost scindarea partidului. Iliescu a format un nou partid în martie 1992, Frontul Democrat al Salvării Naţionale (FDSN), a cărui sarcină imediată era realegerea sa în funcţia de preşedinte, în vreme

ce Roman a păstrat controlul asupra a ceea mai rămăsese din FSN.

În acelaşi timp, alte grupări şi partide politice au ajuns în prim-plan. Cea mai importantă era Convenţia Democrată din România (CDR), înfiinţată în 26 noiembrie 1991, dar care existase într-o formă mai puţin organizată din decembrie 1990. Era o coaliţie de partide care adera la principiile occidentale ale guvernării parlamentare pluraliste. Partenerul dominant era PNŢCD-ul. Acesta fusese reconstituit formal în 11 ianuarie 1990, sub conducerea lui Corneliu Coposu (1916-1995), care fusese secretarul lui Iuliu Maniu din 1937 până la dizolvarea Partidului Naţional-Ţărănesc în 1947 şi fusese întemniţat de regimul comunist din 1947 până în 1964. El se bucura de o poziţie privilegiată în rândul ţărăniştilor săi, dar publicul general nu prea îl cunoştea. De la bun început, partidul său s-a opus FSN-ului, pe care îl considera doar un succesor al Partidului Comunist Român, şi s-a prezentat publicului drept forţa capabilă să stea în calea „neocomunismului”. La primul său congres din septembrie 1991, a îndemnat la o restructurare politică, dar şi morală a societăţii româneşti, în acord cu preceptele creştinismului. Principalii săi doi parteneri din CDR erau Partidul Naţional-Liberal şi Partidul Social-Democrat Român (PSDR). Primul fusese recreat în 15 ianuarie 1990 de foştii liberali şi de alte persoane fără legături cu partidul istoric. De la început a fost măcinat de disidenţă şi vreme de un deceniu nu a jucat niciun rol important în viaţa politică. PSDR-ul, reînviat în 18 ianuarie 1990, şi-a propus să continue tradiţiile socialismului

democratic inaugurate de predecesorul său fondat în 1893, dar influenţa sa asupra cursului evenimentelor a fost modestă.

A existat şi o reînsufleţire sau, dacă includem naţional-comunismul din epoca Ceauşescu, o continuare a gândirii şi obiectivelor politice naţionaliste române ce datau de la crearea României Mari la sfârşitul Primului Război Mondial. Cea mai importantă expresie a acestei tendinţe de după 1989 a fost Partidul România Mare (PRM), înfiinţat şi condus de Corneliu Vadim Tudor (n. 1949), poet modest şi activist politic care se plasase în slujba regimului Ceauşescu. PRM este probabil cel mai bine văzut ca mişcare, nu ca un partid, deoarece soarta sa a depins înainte de toate de înclinaţiile volatile ale liderului său. Partidul era ostil democraţiei de tip occidental şi favoriza o anumită formă de autoritarism ; simboliza România pură din punct de vedere etnic şi, prin urmare, trata minorităţile, îndeosebi pe maghiari, ca pe nişte duşmani ; era antisemit într-o perioadă în care populaţia evreiască din România se diminua vizibil, iar în campaniile electorale căuta să obţină avantaje acuzându-i pe oponenţi că fac parte din „conspiraţia evreiască internaţională”, chiar dacă nu erau evrei ; şi promova un cult al personalităţii în jurul lui Vadim Tudor. PRM împărtăşea astfel multe dintre atributele Gărzii de Fier din anii 1930, însă principala sursă de inspiraţie era de fapt regimul comunist, cu precădere din faza sa naţionalistă din ultimii ani ai lui Ceauşescu. În anii 1990, PRM a obţinut un modest 4% din mandatele parlamentare, însă vizibilitatea sa publică era mult mai mare, având în

vedere comportamentul provocator al lui Vadim Tudor. Celălalt partid naţionalist extrem important, Partidul Unităţii Naţionale Române (PUNR), împărtăşea multe dintre obiectivele PRM-ului şi, la fel ca acesta, îşi datora vizibilitatea îndeosebi liderului său impulsiv, Gheorghe Funar, primarul oraşului Cluj-Napoca. Având sediul în Transilvania, acest partid i-a atras în special pe cei care îi considerau pe maghiari (şi Ungaria) principala ameninţare la adresa integrităţii teritoriale a României.

Singurul partid important al minorităţilor era UDMR. Format în ultimele zile din decembrie 1989 ca asociaţie de grupări civice şi politice, acesta a fost principalul reprezentant al maghiarilor din România de-a lungul perioadei de după 1989. Deşi aveau abordări diferite ale problemelor politice şi sociale, membrii săi puteau face şi front comun atunci când revendicau autoadministrarea politică şi autonomia culturală maghiară. UDMR era hotărâtă să evite izolarea politică, descoperind că interesele îi erau cel mai bine slujite prin cooperarea cu partidele majoritare. Numărul saşilor şi al evreilor scăzuse atât de mult (119.436 şi, respectiv, 9.107, potrivit recensământului din 1992), încât aceştia nu au mai jucat un rol important în viaţa politică în calitate de comunităţi etnice.

Guvernul FDSN, care a fost la putere din noiembrie 1992 până în decembrie 1996, s-a apropiat de Europa prin politicile interne şi relaţiile externe cu o aparentă şovăială până în ultimii ani. Ezitările iniţiale reflectau trecutul comunist şi abordarea gradualistă a schimbării de către preşedintele

Iliescu şi prim-ministrul Nicolae Văcăroiu (n. 1943), care activase o bună parte din cariera sa în Comitetul de Stat al Planificării. Prin urmare, influenţa trecutului recent, reprezentat de Iliescu şi Văcăroiu, a constituit un impediment major în calea inovaţiilor radicale. S-a format o nouă oligarhie, alcătuită din foşti oficiali de partid, membri ai serviciilor de Securitate şi manageri ai firmelor de stat, care s-au folosit de legăturile lor politice pentru a obţine împrumuturi bancare generoase şi pentru a evita monitorizarea atentă de către guvern. Persoanele care nu erau favorizate, în special antreprenorii mici şi mijlocii care erau, într-un fel, apropiaţi de modelul occidental al omului de afaceri, reuşeau cu greu să le facă faţă. Alianţa FDSN-ului cu partidele naţionaliste PRM şi PUNR a afectat de asemenea politicile interne. Guvernul Văcăroiu a fost nevoit să ia în serios doleanţele celor două partide, deoarece aveau îndeajuns de multe mandate în parlament încât să-i submineze stabilitatea, iar în 1994, la apogeul influenţei lor, PUNR a obţinut ministere importante – Ministerul Justiţiei şi Ministerul Agriculturii. O altă bază a cooperării lor era de factură spirituală – puternicele sentimente naţionaliste pe care le împărtăşeau. Cu toate acestea, FDSN şi cei doi parteneri ai săi erau nevoiţi să fie permanent în gardă din pricina partidelor de opoziţie, pe măsură ce acestea deveneau tot mai puternice şi mai unite.

În ciuda îndoielilor Occidentului cu privire la angajamentul României faţă de democraţie şi o economie antreprenorială şi a aparentei ezitări a lui Iliescu şi a multora

din jurul său de a renunţa la vechea ordine pe care o cunoscuseră, România şi-a reînnoit legăturile cu Europa. O asemenea reconciliere cu Europa era în acord cu evoluţia ţării de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, cu excepţia întreruperii reprezentate de anii comunişti. Pe măsură ce Guvernul Văcăroiu a consolidat relaţia cu Europa, influenţa acesteia asupra politicilor ţării a crescut. Iliescu, Văcăroiu şi majoritatea celor mai apropiaţi susţinători ai lor s-au orientat cu bună ştiinţă spre o strânsă cooperare cu Vestul, fără îndoială deoarece îşi dăduseră seama că doar această cale avea să asigure prosperitatea economică şi securitatea internaţională a ţării lor, deci şi propriile lor funcţii.

Au urmat o serie de paşi ce indicau o întoarcere către Occident. În 1993, România a semnat Acordul de Asociere cu Uniunea Europeană, care semnala disponibilitatea ambelor părţi de acceptare formală a ţării ca stat membru. În acelaşi timp, Iliescu şi Văcăroiu au decis să pună sistemul economic al ţării în acord cu instituţiile şi practicile europene. De asemenea, au conştientizat nevoia de conformare la standardele europene cu privire la drepturile omului şi ale minorităţilor şi au aderat la Convenţia susţinută de Naţiunile Unite pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale în 1994 şi la Convenţia Consiliului Europei pentru Apărarea Minorităţilor Naţionale în 1995. În acelaşi an, guvernul român a solicitat formal acceptarea în Uniunea Europeană (UE). De asemenea, era dornic să se alăture unui sistem de alianţe, care nu putea fi decât NATO. Deşi, în primul său mandat (1990-1992), Iliescu fusese dispus să lucreze

îndeaproape cu o Rusie reformată, o asemenea cale se bucura de un sprijin redus la toate nivelurile. Ideea potrivit căreia Rusia era duşmanul naţional, care se cristalizase în prima jumătate a secolului al XIX-lea, fusese întărită de experienţa comunistă. În orice caz, Guvernul Văcăroiu şi-a manifestat dorinţa de a coopera cu NATO prin semnarea Parteneriatului pentru Pace din 1994, un pas preliminar spre aderarea formală la această alianţă.

Consecinţele tuturor acestor acorduri de politică internă şi externă românească au fost extrem de vaste. Orientarea prooccidentală a făcut ca prezenţa PRM-ului şi a PUNR-ului în coaliţia de guvernare să fie incompatibilă cu integrarea într-o Europă democratică, iar guvernul a exclus PUNR-ul în 1996. Intrarea în UE şi în NATO a necesitat de asemenea din partea guvernului o înţelegere cu unul dintre viitorii săi parteneri – Ungaria –, iar negocierile lor au dus la semnarea unui Tratat de Prietenie şi Cooperare în septembrie 1996. Astfel, existau aşteptări că o soluţie acceptabilă pentru ambele părţi cu privire la statutul minorităţii maghiare din Transilvania era în sfârşit posibilă.

Cu toate acestea, nemulţumirile la adresa lui Ion Iliescu şi a PDSR-ului au crescut, deoarece se dovedeau incapabili să rezolve problemele de interes imediat pentru segmente largi de electorat. Economia dădea puţine semne de creştere susţinută, iar nivelul de trai pentru majoritatea populaţiei era scăzut ; corupţia era în floare, iar ideea că sistemul funcţiona doar în folosul celor favorizaţi era des întâlnită ; în plus, reţeaua socială din timpul regimului comunist fusese grav

afectată. PDSR-ul însuşi căzuse pradă disidenţei, iar Iliescu părea incapabil să-şi conducă ferm partidul şi aliaţii. Numeroşi foşti susţinători considerau că preşedintele pierduse contactul cu realităţile existente şi că nu mai era apărătorul ferm al echităţii sociale pe care-l crezuseră cu doar câţiva ani mai devreme.

În acelaşi timp, Convenţia Democrată Română (CDR), succesoarea Convenţiei Democrate din România, devenea tot mai puternică şi mai unită. O coaliţie între PNŢCD, PNL şi câteva partide mai mici le-a dat speranţă celor care erau hotărâţi să-i înlocuiască pe foştii comunişti cu reformatori democraţi liberali care practic să apropie rapid ţara de un sistem parlamentar european. Candidatul Convenţiei la preşedinţie, la fel ca în 1992, a fost Emil Constantinescu (n. 1939), rector al Universităţii din Bucureşti din 1992, care se bucura de o binemeritată reputaţie pentru liberalismul său politic şi integritatea personală. Punându-şi mari speranţe într-o schimbare a soartei ţării, în al doilea tur de scrutin majoritatea alegătorilor (54,4%) l-au ales preşedinte şi au acordat CDR-ului aproximativ 30% din voturi pentru membrii Camerei Deputaţilor şi Senat. Prim-miniştrii Victor Ciorbea (n. 1954; prim-ministru, 1996-1998) şi Radu Vasile (1942-2013; prim-ministru, 1998-1999) făceau parte din principalul partid de coaliţie, PNŢCD.

În general, rezultatele guvernelor CDR în privinţa celor mai presante chestiuni interne au fost amestecate. Nu prea au reuşit să stopeze criza economică şi financiară tot mai profundă a ţării până în 1999, când Mugur Isărescu (n. 1949),

guvernatorul Băncii Naţionale a României şi politician independent, a devenit prim-ministru, a redus rata inflaţiei şi a obţinut sprijinul FMI. Cu toate acestea, privatizarea industriilor şi a altor afaceri ca mijloc de stopare a irosirii fondurilor statului, de creare a unei economii de piaţă şi, astfel, de impresionare a instituţiilor financiare internaţionale a făcut progrese modeste. Corupţia a continuat în mare măsură nestingherită. Pe de altă parte, CDR a reuşit oarecum să le facă dreptate celor nedreptăţiţi de regimul comunist. A trecut prin parlament o serie de măsuri, culminând cu o lege în 1999 care desfiinţa gospodăriile, pădurile şi păşunile controlate de stat şi retroceda până la 50 de hectare foştilor proprietari. O altă formă de restituire pe care a susţinut-o a fost înapoierea către Biserica Greco-Catolică a unora dintre clădirile bisericeşti confiscate şi oferite Bisericii Ortodoxe Române în 1948, însă această problemă, precum şi cea a clădirilor şcolilor greco-catolice şi a altor proprietăţi, au rămas în discuţie între cele două Biserici.

De asemenea, CDR a înregistrat progrese în cultivarea unei apropieri a statului român de minoritatea maghiară. Fără îndoială, prezenţa UDMR-ului în coaliţia CDR impunea soluţionarea de urgenţă a problemelor minorităţilor. Guvernul Ciorbea a modificat legislaţia existentă pentru a îngădui folosirea limbii maghiare în şcolile cu un număr mare de elevi maghiari şi în tribunalele locale. Succesorul său a făcut un pas important în ceea ce priveşte solicitările maghiarilor de a avea o universitate separată şi, în 1998, a fost

de acord cu înfiinţarea unei Universităţi multiculturale maghiaro-germane (Petőfi-Schiller) finanţate de stat[1].

La fel ca predecesorii săi de dinainte şi de după 1989, Guvernul Ciorbea a acordat puţină atenţie celei de-a doua minorităţi din România, după cea maghiară – ţiganii sau, cum erau cunoscuţi acum, romii. Cercetările efectuate în 1992 sugerau că numărul celor care se identificau drept romi se ridica la 536.000, însă alte estimări îi situau la 1 milion, adică 4,3% din populaţia ţării. În orice caz, în ciuda unei anumite integrări în comunitatea majoritară, mulţi au continuat să prefere periferia. După 1989, anumite elemente din rândul romilor şi-au propus să-şi organizeze politic comunitatea pentru a profita de numărul lor tot mai mare şi au promovat sentimentul etnic prin intensificarea educaţiei şi a activităţii ştiinţifice. Consecinţa acestor măsuri sugera o eventuală integrare în societatea mare, dar, pentru unii lideri romi, costul pe termen lung avea să fie pierderea propriei identităţi. Dacă limba este considerată un indicator al etnicităţii, atunci pericolul disoluţiei comunităţii nu era câtuşi de puţin îndepărtat, deoarece doar 16% dintre cei care se considerau romi mai vorbeau propria limbă, romani.

Probabil cel mai mare succes al CDR-ului l-au constituit acţiunile sale decisive de apropiere de Occident. Intenţia sa de a deveni un partener deplin al Europei era astfel clară. Primul pas a fost aderarea la NATO şi, pentru a-şi îmbunătăţi perspectivele, CDR a sprijinit întru totul intervenţia alianţei în Kosovo în primăvara anului 1999, deschizând spaţiul aerian românesc avioanelor de război ale NATO şi alăturându-se

embargoului impus Serbiei. Astfel, a inversat politica de sprijinire masivă a Serbiei adoptată de Iliescu. Preşedintele Constantinescu a rămas neclintit în susţinerea campaniei NATO, în ciuda opoziţiei puternice a opiniei publice din România.

Spiritul vremii

Viaţa culturală şi intelectuală din primul deceniu de după prăbuşirea regimului comunist a revenit oarecum la atmosfera şi stilul epocii interbelice. Deschiderea remarcabilă la cele mai diverse opinii asupra naturii şi funcţiilor literaturii sau istoriei şi a libertăţii de a crea, abundenţa revistelor literare şi istorice, varietatea de expresie pe care o promovau, proliferarea editurilor şi renaşterea unei pieţe libere pentru cărţi, revenirea antreprenorilor culturali de toate felurile şi retragerea statului ca supraveghetor omnipotent al ideilor, scriitorilor şi editorilor au fost însufleţitoare atât pentru generaţiile mai tinere sau mai vechi de scriitori şi oameni de ştiinţă, cât şi pentru publicul cititor. În mod paradoxal, disoluţia ordinii şi ierarhiilor după 1989 şi chiar dispariţia normelor impuse de sus, îndeosebi a mecanismelor cenzurii, au creat confuzie, mai ales în literatură, deoarece genurile noi, adesea populare, şi noii scriitori, mulţi fără antecedente, au apărut brusc şi au concurat cu autorii consacraţi. Îndoielile cu privire la valorile care trebuiau respectate şi şovăiala

privind direcţia de urmat au caracterizat acest deceniu. Situaţia reflecta incertitudinile din viaţa politică. Cu toate acestea, în cultură, ca şi în politică, tendinţa de reluare a legăturilor strânse cu Europa era fără echivoc. La fel ca în perioada interbelică, predomina adaptarea, şi nu imitaţia.

Şi în istorie, prăbuşirea vechilor structuri inhibatoare a determinat aceeaşi efervescenţă tipică pentru viaţa intelectuală din anii 1990. În Institutele de Istorie ale Academiei Române şi în universităţi, oamenii de ştiinţă se bucurau de flexibilitate în alegerea temelor de cercetare şi îşi exprimau cu o libertate neobişnuită opiniile asupra unor subiecte controversate. Au revenit asupra subiectelor neglijate, precum carierele politicienilor „burghezi” şi românii din Bucovina şi Basarabia sovietice, şi au abandonat temele care se bucuraseră de o atenţie exagerată, precum Partidul Comunist şi mişcarea clasei muncitoare. În anumite privinţe, au pus abordarea evoluţiei istorice a românilor în acord cu normele ştiinţifice interbelice. Însă, în acelaşi timp, şi-au extins propriile realizări din perioada comunistă : accentul pe istoria socială şi economică, publicarea ştiinţifică de documente şi ediţii critice din întreaga istorie a României şi progresele însemnate din ştiinţele auxiliare. La fel ca înaintea Primului Război Mondial, şi-au intensificat în aşa măsură contactele externe, încât cercetarea, predarea şi studiile postuniversitare din străinătate au devenit o etapă constantă în cariera unui istoric. Astfel, istoricii au luat parte la restabilirea generală a legăturilor cu Europa, aducându-şi în

acelaşi timp propriile contribuţii la studiul istoriei continentului.

Dintre instituţiile de seamă, Biserica Ortodoxă Română a reprezentat excepţia în ceea ce priveşte îmbrăţişarea generală a Europei. Structurile sale supravieţuiseră intacte epocii comuniste în bună parte datorită relaţiei bune pe care patriarhul Justinian şi succesorii săi o întreţinuseră cu regimul comunist. Această poziţie a fost intens criticată în perioada imediat următoare prăbuşirii regimului, în 1989. Mulţi dintre înalţii prelaţi aveau remuşcări din pricina colaborării lor cu regimul comunist şi a neputinţei de a lua atitudine împotriva presiunii neobosite a acestuia asupra clerului şi credincioşilor. Patriarhul Teoctist Arăpaşu (1915-2007 ; patriarh, 1986-2007), în faţa dezamăgirii profunde la adresa sa, în special în rândul clerului şi al studenţilor la Teologie, a demisionat în ianuarie 1990 şi s-a retras la o mănăstire până în aprilie, când Sfântul Sinod i-a cerut să se întoarcă. Cu timpul, criticile şi criza au slăbit, pe măsură ce mirenii şi prelaţii, mulţi fără tragere de inimă, au ajuns să accepte înţelegerea dintre Biserică şi Partidul Comunist, considerând-o crucială pentru supravieţuirea Bisericii.

Liderii Bisericii au început munca de reconstrucţie în primele luni ale anului 1990. Au încercat să redea pe deplin locul pe care îl avusese Biserica în viaţa publică în perioada interbelică. Au insistat să fie recunoscută ca Biserică naţională, iar poziţia sa privilegiată să fie consfinţită prin lege. Aşadar, liderii religioşi se opuneau unei separări a Bisericii de stat, ceea ce, după părerea lor, ar fi constituit o repudiere a

implicării profunde a Bisericii în dezvoltarea istorică a poporului român. Au preferat să menţină *symphonia*, sau armonia, dintre Biserică şi stat moştenită din tradiţia bizantină, relaţie în care misiunea spirituală a uneia completa preocupările lumeşti ale celuilalt, în folosul credincioşilor. Însă cereau ca statul să nu se mai amestece în treburile interne ale Bisericii şi să-i recunoască autonomia administrativă. Guvernele succesive din acest deceniu au părut să accepte esenţa argumentului conducerii Bisericii şi i-a oferit tratament preferenţial. Astfel, au trecut cu vederea solicitările Bisericilor minoritare şi ale numeroaselor grupări laice ca Biserica să fie separată de stat, în conformitate cu practica din multe democraţii occidentale. Cât despre conflictul dintre Biserica Ortodoxă şi noua Biserică Greco-Catolică cu privire la restituirea clădirilor şi altor proprietăţi ale celei din urmă, nici guvernul PDSR şi nici guvernul CDR nu au fost dispuse să intervină. Neluând măsuri, ele au reafirmat supremaţia Bisericii Ortodoxe.

Formă şi fond

Alegerile prezidenţiale şi parlamentare din noiembrie 2000 păreau, la prima vedere, să indice o revenire la neocomunismul de la începutul anilor 1990. Ion Iliescu a câştigat mandatul în al doilea tur, cu două treimi din voturi, iar partidul său, PDSR, şi partenerii săi electorali au câştigat

majoritatea mandatelor în ambele camere ale parlamentului. Cu toate acestea, majoritatea alegătorilor reacţionaseră mai puţin la ideologie şi mai mult la experienţa lor practică din anteriorii patru ani de administraţie CDR şi la climatul politic general.

În viaţa politică avuseseră loc două schimbări majore, care au favorizat revenirea lui Iliescu. Prima era haosul din interiorul CDR-ului şi incapacitatea sa de a satisface dorinţa electoratului de a duce un trai mai prosper şi mai sigur. După patru ani de mandat, coaliţia CDR era lipsită de coeziune şi nu era pregătită pentru campania electorală. În plus, suferise o lovitură majoră atunci când preşedintele Constantinescu, probabil descurajat de disidenţă şi de poziţia sa slabă în sondajele de opinie, dar încrezător că Mugur Isărescu putea uni coaliţia pentru a obţine victoria, a anunţat în iulie 2000 că nu avea să mai candideze. A doua schimbare a fost deplasarea lui Iliescu din stânga spre centru, de la marxism la social-democraţia modernă. Acum Iliescu aproba proprietatea privată şi o considera baza unei economii de piaţă şi a prosperităţii naţionale, asigurând guvernele occidentale că el şi partidul său aveau să continue reforma economică internă şi să ducă România mai aproape de integrarea în comunitatea euroatlantică. Şi-a consolidat poziţia democratică, acceptând în 7 septembrie 2000 fuzionarea partidului său cu democraticul PSDR. Astfel, Iliescu era dornic să arate publicului român că partidul său era diferit faţă de cum fusese înainte, adică mai democratic, mai european şi mai dispus să colaboreze productiv cu alte partide democratice.

Într-adevăr, în parlament, partidul său a promovat reconcilierea naţională. În acelaşi timp, Iliescu a continuat să distanţeze PDSR-ul de partidele naţionaliste extreme, în special de PRM, cu care a rupt formal orice relaţie. Întărirea acestor schimbări s-a realizat în urma presiunilor exercitate de Uniunea Europeană, care i-a cerut să renunţe la toate afilierile nedemocratice, pentru ca negocierile de integrare a României în UE să decurgă fără probleme.

Alegerile din 2000 le-au oferit mai multe surprize observatorilor publici şi politici. Faptul că Iliescu şi partidul său s-au situat în fruntea tuturor celorlalţi în primul tur şi că CDR, divizată şi incapabilă să mobilizeze sprijin pentru un singur candidat la preşedinţie, a avut rezultate slabe nu era de mirare. Însă faptul că Vadim Tudor, liderul PRM, s-a clasat pe locul al doilea a fost oarecum neaşteptat. Acesta a obţinut 3.178.000 (28,3%) de voturi, faţă de cele 4.076.000 (37%) ale lui Iliescu. Mulţi l-au votat nu fiindcă fuseseră atraşi de poziţia sa politică autoritaristă sau de ostilitatea sa la adresa minorităţilor, ci fiindcă voiau să-şi exprime astfel nemulţumirea faţă de întreaga clasă politică şi să voteze împotriva sistemului. Fuseseră descurajaţi îndeosebi de performanţa partidelor de centru din CDR, care îi dezamăgiseră prin faptul că nu soluţionaseră în mod eficient anumite chestiuni vitale şi nu oferiseră nicio speranţă de îmbunătăţire a situaţiei în viitorul apropiat. Însă acum cei care întorseseră spatele CDR-ului erau extrem de alarmaţi de perspectiva unui guvern PRM, cu Vadim Tudor în fruntea ţării. Prin urmare, în al doilea tur, l-au votat masiv pe Iliescu

şi noul PDSR ; acesta a primit 6.697.000 de voturi (66,8%), faţă de cele 3.324.000 (33,2%) ale lui Vadim Tudor. PDSR-ul a câştigat îndeajuns de multe mandate în parlament încât să poată guverna, dar Iliescu a încheiat o alianţă informală cu UDMR-ul şi a obţinut sprijinul PNL-ului, asigurându-şi astfel o majoritate confortabilă. Una dintre victimele alegerilor a fost PNŢCD-ul, care nu a reuşit să intre în parlament şi a obţinut rezultate slabe la alegerile locale, câştigând doar primăria Timişoarei. Partidul s-a dezintegrat în 2001 şi a încetat să mai fie un actor important pe scena politică.

Noul guvern PDSR a fost condus de Adrian Năstase (n. 1950) ca prim-ministru, iar în urma unei decizii a congresului PDSR de la începutul anului 2001, acesta a devenit şi preşedintele partidului. Profesor de drept internaţional şi tânăr membru al elitei Partidului Comunist înainte de 1989, Năstase era hotărât să fie partizanul unei politici pluraliste şi europeniste, înlăturând astfel stigmatul partidului său de succesor al Partidului Comunist. O afirmare puternică a direcţiei în care avea de gând să poarte partidul a fost finalizarea fuziunii formale pe care el şi Iliescu au realizat-o cu Partidul Social-Democrat Român (PSDR) în iunie 2001. Deşi nu avea mulţi membri, PSDR-ul era afiliat la Internaţionala Socialistă şi astfel şi-a ajutat partenerul mai mare să se alăture familiei europene a partidelor democratice, eveniment de mare însemnătate morală pentru noul-denumitul Partid Social-Democrat (PSD). Într-un fel, fuzionarea celor două partide a reprezentat apogeul unei tendinţe generale de unificare a social-democraţiei româneşti vechi de un deceniu.

Ca prim-ministru şi preşedinte al PSD-ului, Năstase şi-a urmărit energic obiectivul de a face din România un stat european şi, prin urmare, capabil să-şi îndeplinească responsabilităţile de putere regională de încredere şi să contribuie la stabilitatea internaţională şi dezvoltarea economică a Europei. În politica internă, a încercat să pună economia românească în acord cu cea a Europei Occidentale, continuând privatizarea marilor întreprinderi de stat şi adaptând în general economia la cerinţele unui sistem orientat spre piaţă. De asemenea, a continuat reconcilierea cu minorităţile. Pe lângă cooperarea parlamentară cu UDMR-ul, în aprilie 2001 guvernul său a susţinut o lege a administraţiei publice care acorda minorităţilor dreptul de a-şi folosi limba în conducerea locală şi în tribunale, acolo unde acestea reprezentau cel puţin 20% din populaţie. De asemenea, Năstase a făcut unele încercări de a reduce incidenţa corupţiei, care domnea în toate sectoarele administraţiei publice, dar, în lipsa unei intervenţii drastice şi perturbatoare, nu s-a putut face nimic împotriva practicilor de clientelism şi favoritism, care deveniseră un mod de viaţă. Năstase însuşi depindea de aşa-numiţii „baroni”, de oligarhiile celor cu legături politice şi ale bogaţilor din numeroase oraşe şi judeţe, care asigurau sprijinul electoral şi financiar crucial pentru PSD.

În ciuda imensului bagaj material şi moral al epocii comuniste, România a avansat astfel spre integrarea în Europa. Atât Iliescu, cât şi Năstase erau convinşi că viitorul ţării depindea de stabilirea unei relaţii de cooperare reciproc

benefice cu NATO şi Uniunea Europeană. Într-un fel, cei doi au continuat politica externă a lui Emil Constantinescu. Urmărirea acestui obiectiv vital a modelat în mare măsură politicile adoptate de PSD. A determinat partidul să susţină schimbări majore în Constituţia din 2003, pentru a pune legea fundamentală a ţării în acord cu legislaţia europeană. Aşadar, acceptarea în NATO şi în UE a constituit un stimulent puternic pentru schimbare, pentru o ţară mai europeană. În afacerile externe, a sprijinit întru totul Statele Unite după 11 septembrie 2001 şi, pe măsură ce Statele Unite s-au implicat în războaiele din Irak şi Afghanistan, valoarea strategică a României a crescut. Disponibilitatea sa de a asigura baze militare şi trupe a grăbit aderarea la NATO, iar în 29 martie 2004 România a devenit formal membru al alianţei. În acelaşi timp, prim-ministrul Năstase a continuat negocierile pentru integrarea în Uniunea Europeană, pe care majoritatea politicienilor au susţinut-o. Procesul începuse cu semnarea de către România a unui acord de asociere cu Uniunea Europeană în 1993, iar în decembrie 1999 Consiliul Europei hotărâse să înceapă negocierile formale cu România în vederea aderării la UE. În cursul negocierilor complexe care au urmat între 2000 şi 2004, au fost soluţionate numeroase probleme. Însă paşii finali în atingerea acestui obiectiv îndelung urmărit au fost făcuţi de alt guvern, deoarece Năstase şi-a pierdut popularitatea din cauza politicilor economice care au cauzat numeroase greutăţi şi a unui grad de corupţie care ajungea până la nivelul cabinetului.

O nouă coaliţie politică, Alianţa Dreptate şi Adevăr, alcătuită din Partidul Naţional-Liberal şi Partidul Democrat (PD), de centru-stânga, condusă de Traian Băsescu (n. 1951), primar al Bucureştiului din 2000 până în 2004, a ajuns la putere în urma alegerilor naţionale din noiembrie 2004. Băsescu a câştigat mandatul de preşedinte în al doilea tur, cu 51% din voturi, iar Alianţa a obţinut suficiente mandate în parlament încât să poată forma un guvern cu ajutorul unor partide mai mici. Noua administraţie, cu Călin Popescu-Tăriceanu (n. 1952), preşedintele PNL-ului, în funcţia de prim-ministru, a făcut din integrarea în UE principala sa misiune. Guvernul a semnat Tratatul formal de Aderare la 25 aprilie 2005, iar în următorul an şi jumătate a negociat cu Comisia Europeană de la Bruxelles pentru a pune instituţiile şi procedurile româneşti în deplin acord cu standardele Uniunii Europene. Integrarea mult-aşteptată a avut loc la 1 ianuarie 2007.

Probabil că această dată poate fi considerată sfârşitul perioadei de tranziţie postcomunistă. România avea din nou legături politice şi economice formale cu Europa, aşa cum se întâmplase în deceniile interbelice şi mai înainte. Din punct de vedere spiritual, pentru majoritatea românilor educaţi, această legătură nu fusese niciodată întreruptă. Acum fusese reafirmată. O perspectivă istorică mai îndelungată va sugera ce efecte de durată a avut experienţa comunistă pentru viziunea asupra lumii a românilor şi cât de substanţială va fi noua îmbrăţişare a Europei.

Merită să notăm, la sfârşitul acestei explorări extinse a României între Est şi Vest, că răsturnarea regimului Ceauşescu nu a pus capăt dezbaterii cu privire la identitate şi la modelele de dezvoltare. Într-adevăr, continuitatea discursului este frapantă, deoarece s-a învârtit în jurul aceloraşi două noţiuni aparent contradictorii – integrarea în Europa şi naţiunea etnică. De o parte au stat naţionaliştii, care, după cum am văzut, s-au agăţat de imaginea unei României tradiţionale pentru românii ghidaţi de virtuţile unei existenţe mai simple, de dinaintea modernizării, iar de cealaltă parte s-au aflat cei care au rămas încredinţaţi că viitorul ţării nu putea fi decât în cadrul unei Europe democratice şi pluraliste. Au mai fost şi cei care au admirat Occidentul, dar care au ezitat să facă parte dintr-o Europă ce ignora, după părerea lor, individualitatea naţiunilor etnice. Această dezbatere după 1989 nu este deloc neobişnuită. Datează de multă vreme şi a jucat un rol esenţial în întemeierea României moderne. Dacă istoria ultimelor două secole ne învaţă ceva, atunci cel mai probabil controversa legată de cine sunt românii şi cum ar trebui să-şi făurească ei destinul nu se va fi încheiat nici după integrarea în Uniunea Europeană.

1. Proiect care nu a fost însă concretizat (n.ed.).

Lecturi suplimentare

Istorie generală

Achim, Viorel, *Ţiganii în istoria României*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998.

Armbruster, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ed. a II-a, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993.

Boia, Lucian, *România, ţară de frontieră a Europei*, ed. a III-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 2007.

Boia, Lucian, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, ed. a III-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 2011.

Brădăţan, Costică, *O introducere la istoria filosofiei româneşti în secolul XX*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000.

Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1941), Editura Semne, Bucureşti, 2003.

Cliveti, Gheorghe, *Liberalismul românesc: Eseu istoriografic*, Editura Fundaţiei AXIS, Iaşi, 1996.

Hitchins, Keith, *Mit şi realitate în istoriografia românească*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

Hitchins, Keith, *The Identity of Romania*, 2nd ed., Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2009.

Ianoşi, Ion, *O istorie a filosofiei româneşti*, Editura „Biblioteca Apostrof", Cluj-Napoca, 1996.

Lemny, Ştefan, *Originea şi cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, Editura Minerva, Bucureşti, 1986.

Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizaţiei române moderne*, 3 vol., Editura Ancora, Bucureşti, 1924-1925.

Mârza, Radu, *The History of Romanian Slavic Studies: From the Beginnings until the First World War*, Editura Academiei, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008.
Murgescu, Costin, *Mersul ideilor economice la români*, 2 vol., Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987-1990.
Murgescu, Bogdan, *România şi Europa: Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Editura Polirom, Iaşi, 2010.
Panaitescu, P.P., *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială* (1947), Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994.
Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 3 vol., Bucureşti, 1990-1997.
Tanaşoca, Nicolae-Şerban, *Bizanţul şi românii. Eseuri, studii, articole*, Editura Fundaţiei PRO, Bucureşti, 2003.
Teodor, Pompiliu, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002.
Verdery, Katherine, *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*, University of California Press, Berkeley, 1983.
Zub, Alexandru, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernităţii*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000.

Antichitatea

Crişan, Ion Horaţiu, *Civilizaţia geto-dacilor*, 2 vol., Editura Meridiane, Bucureşti, 1993.
Daicoviciu, Hadrian, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972.
Glodariu, Ioan, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974.
Macrea, Mihail, *Viaţa în Dacia romană*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969.
Pârvan, Vasile, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1982.
Tudor, D., *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.
Tudor, D., *Oltenia romană*, ed. a IV-a, Editura Academiei, Bucureşti, 1978.

Epoca medievală, până în 1774

Andreescu, Ştefan, *Vlad the Impaler (Dracula)*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1999.

Cândea, Virgil, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

Cicanci, Olga, *Companiile greceşti din Transilvania şi comerţul european în anii 1636-1746*, Editura Academiei, Bucureşti, 1981.

Ciobanu, Veniamin, *Românii în politica est-central europeană 1648-1711*, Editura Institutul European, Iaşi, 1997.

Crăciun, Maria, *Protestantism şi ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996.

Croitoru, Ion I., *Ortodoxia şi Apusul în tradiţia spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei şi apărarea credinţei ortodoxe în faţa propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, 2 vol., Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2012.

Demeny, Lajos; Paul Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI-XVIII*, Editura Academiei, Bucureşti, 1974.

Duţu, Alexandru, *Romanian Humanists and European Culture: A Contribution to Comparative Cultural History*, Editura Academiei, Bucureşti, 1974.

Elian, Alexandru, *Bizanţul, Biserica şi cultura românească*, Editura Trinitas, Iaşi, 2003.

Gemil, Tahsin, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI*, Editura Academiei, Bucureşti, 1991 (1999).

Georgescu, Valentin Al., *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1980.

Gheţie, Ion; Alexandru Mareş, *Originile scrisului în limba română*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985.

Lazăr, Gheorghe, *Les marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Editura Institutului Cultural Român, Bucureşti, 2006.

Maxim, Mihai, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993.

Mazilu, Dan Horia, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Editura Minerva, Bucureşti, 1976.

Mazilu, Dan Horia, *Recitind literatura română veche*, 2 vol., Editura Universităţii Bucureşti, Bucureşti, 1994-1998.

Murgescu, Bogdan, *Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.
Panaite, Viorel, *Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, Editura ALL, Bucureşti, 1997.
Papacostea, Şerban, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Editura Corint, Bucureşti, 1999.
Papacostea, Şerban, *Evul Mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Editura Corint, Bucureşti, 2001.
Pippidi, Andrei, *Tradiţia politică bizantină în Ţarile Române în secolele XVI-XVIII*, Editura Academiei, Bucureşti, 1983 (Editura Corint, Bucureşti, 2001).
Pop, Ioan-Aurel, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997.
Rădvan, Laurenţiu, *At Europe's Borders: Medieval Towns in the Romanian Principalities*, E.J. Brill, Leiden, Boston, 2010.
Spinei, Victor, *Moldavia in the 11th-14th Centuries*, Editura Academiei, Bucureşti, 1986.

Epoca modernă, 1774-1918

Anghelescu, Mircea, *Preromantismul românesc (până la 1840)*, Editura Minerva, Bucureşti, 1971.
Băluţă, Ionela, *La bourgeoise respectable: Réflexion sur la construction d'une nouvelle identité feminine dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain*, Editura Universităţii Bucureşti, Bucureşti, 2008.
Berindei, Dan, *Revoluţia română din 1821*, Editura Academiei, Bucureşti, 1991.
Berindei, Dan, *Revoluţia română din 1848-1849. Consideraţii şi reflecţii*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1997.
Binder-Iijima, Edda, *Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie unter Carol I, 1866-1881*, R. Oldenbourg Verlag, München, 2003.
Boia, Lucian, *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2009.
Boicu, Leonid, *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853-1856)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1972.

Boicu, Leonid, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională*, Editura Junimea, Iaşi, 1975.
Bucur, Maria, *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-Century Romania*, Indiana University Press, Bloomington, 2009.
Bulei, Ion, *Conservatori şi conservatorism în România*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000.
Căzan, Gheorghe N.; Şerban Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă, 1878-1914*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979.
Câmpeanu, Remus, *Intelectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.
Ciupală, Alin, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea: între public şi privat*, Editura Meridiane, Bucureşti, 2003.
Cliveti, Gheorghe, *România şi puterile garante, 1856-1878*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1988.
Constantiniu, Florin, *Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1972.
Corfus, Ilie, *Agricultura în ţările române, 1848-1864. Istorie agrară comparată*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.
Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, Editura Minerva, Bucureşti, 1972.
Duţu, Alexandru, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII (1700-1821)*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1968.
Duţu, Alexandru, *European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture*, Editura Academiei, Bucureşti, 1981.
Eidelberg, Philip G., *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie*, E.J. Brill, Leiden, 1974.
Georgescu, Vlad, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române, 1750-1831*, Editura Academiei, Bucureşti, 1972.
Gyémánt, Ladislau, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între anii 1790 şi 1848*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.
Hitchins, Keith, *Ortodoxie şi naţionalitate: Andrei Şaguna şi românii din Transilvania, 1846-1873*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1995.
Hitchins, Keith, *A Nation Discovered: Romanian Intellectuals in Transylvania and the Idea of Nation, 1700-1848*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999.
Hitchins, Keith, *Afirmarea naţiunii: Mişcarea naţională românească din Transilvania, 1860-1914*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000.
Hitchins, Keith, *Românii. 1774-1866*, ed. a III-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 2013.
Iancu, Carol, *Evreii din România (1866-1919): De la excludere la emancipare*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1996.

Jelavich, Barbara, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1984.
Lemny, Ştefan, *Sensibilitate şi istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1990.
Maier, Lothar, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866-1877: Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1989.
Maior, Liviu, *Mişcarea naţională românească din Transilvania, 1900-1914*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.
Marica, George Em., *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*, 3 vol., Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977-1980.
Mârza, Iacob, *Şcoală şi naţiune. Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naţionale*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987.
Mihordea, Vasile, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, Editura Academiei, Bucureşti, 1971.
Mitrany, David, *The Land and the Peasant in Rumania: The War and the Agrarian Reform (1917-1921)*, Yale University Press, New Haven, 1930.
Mitu, Sorin, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997.
Murgescu, Mirela Luminiţa, *Între „bunul creştin" şi „bravul român". Rolul şcolii primare în construirea identităţii naţionale româneşti (1831-1878)*, Editura A '92, Iaşi, 1999.
Oţetea, Andrei, *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971.
Platon, Alexandru-Florin, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1997.
Platon, Gheorghe, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a românilor*, Editura Junimea, Iaşi, 1980 (Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1999).
Platon, Gheorghe; Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluţie socială şi politică*, Editura Academiei, Bucureşti, 1995.
Ploscaru, Cristian, *Originile „Partidei Naţionale" din Principatele Române*, vol. I: *Sub semnul „politicii boiereşti" (1774-1828)*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 2013.
Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, ed. a II-a, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984.
Riker, T.W., *The Making of Roumania*, Oxford University Press, Londra, 1931.

Stan, Apostol, *Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române (1774-1856)*, Editura Saeculum I.O., Bucureşti, 1999.
Stanciu, Laura, *Iluminism central european: Şcoala Ardeleană (1700-1825)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2010.
Teodor, Corina, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003.
Teodor, Pompiliu, *Sub semnul luminilor: Samuil Micu*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.
Torrey, Glenn E., *Romania and World War I: A Collection of Studies*, Center for Romanian Studies, Iaşi – Oxford – Portland, 1998.
Torrey, Glenn E., *The Romanian Battlefront in World War I*, University Press of Kansas, Lawrence, 2011.
Tóth, Zoltán I., *Primul secol al naţionalismului românesc ardelean, 1697-1792*, Editura Pythagora, Bucureşti, 2001.
Vintilă-Ghiţulescu, Constanţa, *În şalvari şi cu işlic: Biserică, sexualitate, căsătorie şi divorţ în Ţara Românească a secolului al XVIII-lea*, ed. a II-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 2011.

Pace şi război, 1919-1947

Boia, Lucian, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 şi 1950*, ed. a II-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 2012.
Bucur, Maria, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2002.
Buruiană Ovidiu, *Construind opoziţia. Istoria politică a Partidului Naţional Liberal între anii 1927 şi 1933*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza”, Iaşi, 2013.
Crohmălniceanu, Ovid S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, 3 vol., Editura Minerva, Bucureşti, 1972-1975.
Gulea, Dan, *Domni, tovarăşi, camarazi. O evoluţie a avangardei române*, Editura Paralela 45, Piteşti, 2007.
Haynes, Rebecca, *Romanian Policy towards Germany, 1936-1940*, St. Martin’s Press, New York, 2000.

Heinen, Armin, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”: Mişcare socială şi organizaţie politică. O contribuţie la problema fascismului internaţional*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999.
Hillgruber, Andreas, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu: Relaţiile germano-române (1938-1944)*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.
Hitchins, Keith, *Ion I.C. Brătianu: Romania*, Haus Publishing, Londra, 2011.
Hitchins, Keith, *România 1866-1947*, ed. a IV-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 2013.
Iancu, Carol, *Evreii din România: De la emancipare la marginalizare, 1919-1938*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2000.
Iordachi, Constantin, *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the “Archangel Michael” in Interwar Romania*, Program on East European Cultures and Societies, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim, 2004.
Maner, Hans-Christian, *Parlamentarismul în România, 1930-1940*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004.
Maner, Hans-Christian, *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit: Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen den Weltkriegen (1918-1940)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2007.
Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, 3 vol., Editura Minerva, Bucureşti, 1980-1983.
Ornea, Zigu, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980.
Ornea, Zigu, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1995.
Petreu, Marta, *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la faţă a României”*, Editura „Biblioteca Apostrof”, Cluj-Napoca, 1999.
Petreu, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultura românească*, Editura Polirom, Iaşi, 2011.
Roberts, Henry L., *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Yale University Press, New Haven, 1951.
Scurtu, Ioan, *Istoria Partidului Naţional-Ţărănesc*, ed. a II-a, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994.

Perioada comunistă

Burakowski, Adam, *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu (1965-1989). Geniul Carpaţilor*, Editura Polirom, Iaşi, 2011.

Cătănuş, Dan, *Tot mai departe de Moscova... Politica externă a României (1956-1965)*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2011.

Cesereanu, Ruxandra, *Gulagul în conştiinţa românească: Memorialistica şi literatura închisorilor şi lagărelor comuniste*, Editura Polirom, Iaşi, 2005.

Cioroianu, Adrian, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2005.

Dumănescu, Luminiţa, *Familia românească în comunism*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012.

Fischer, Mary Ellen, *Nicolae Ceauşescu: A Study in Political Leadership*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1989.

Gabanyi, Anneli Ute, *The Ceauşescu Cult: Propaganda and Power Policy in Communist Romania*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000.

Gilberg, Trond, *Nationalism and Communism in Romania: The Rise and Fall of Ceauşescu's Personal Dictatorship*, Westview Press, Boulder, 1990.

Kligman, Gail, *Politica duplicităţii. Controlul reproducerii în România lui Ceauşescu*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998.

Kligman, Gail; Katherine Verdery, *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-1962*, Princeton University Press, Princeton, 2011.

Levy, Robert, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, 2001.

Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism, 1948-1964*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2010.

Shafir, Michael, *Romania: Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, Frances Pinter Publishers Ltd., Londra, 1985.

Tănase, Stelian, *Elite şi societate: Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998.

Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, 2003.

Ţăranu, Liviu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949-1965*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2007.

Vasile, Cristian, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2005.

Vasile, Cristian, *Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2011.

Verdery, Katherine, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1991.

Verzea, Mihaela Cristina, *Partidul-Stat. Structuri politice (1948-1965)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2013.

După 1989

Conovici, Iuliana, *Ortodoxia în România postcomunistă. Reconstrucţia unei identităţi publice*, 2 vol., Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009-2010.

Gallagher, Tom, *Modern Romania: The End of Communism, the Failure of Democratic Reform, and the Theft of a Nation*, New York University Press, New York, 2005.

Hatos, Adrian, *Colectivism după colectivism? Forme asociative de organizare în agricultura românească de tranziţie, 1990-2002*, Editura Lumen, Iaşi, 2006.

Preda, Cristian; Sorina Soare, *Regimul, partidele şi sistemul politic din România*, Editura Nemira, Bucureşti, 2008.

Stan, Lavinia; Lucian Turcescu, *Religion and Politics in Post-Communist Romania*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Verdery, Katherine, *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*, Cornell University Press, Ithaca, 2003.

Index*

Numerele de pagină în *italice* se referă la ilustraţii.

A

Adrianopol, Tratatul de la (1829) 99, 184
adunare ad-hoc 120
Adunarea de Stări 830
adunarea din Piaţa Universităţii, Bucureşti (1990) 326
Adunarea Norodului 96
Ainslie, Sir Robert 86
Akkerman, Convenţia de la (1826) 99
Alexandrescu, Anton 245
Alianţa celor trei împăraţi 169
Alianţa Dreptate şi Adevăr 340
Andrei al II-lea, regele Ungariei 36
Ankara, bătălia de la (1402) 41
Anonymus (cronicarul regelui Bela al II-lea al Ungariei) 35
Antanta Cordială 170
Antim Ivireanul, mitropolit al Valahiei 64-65
Antonescu, Ion 203, *226*, 237
  alianţa cu Germania 229-230
  ascensiunea la putere 224-229
  conflictul cu Garda de Fier 230-232,
  deportarea/uciderea evreilor/străinilor 234-235
  legislaţia împotriva evreilor/ străinilor 234
  moartea 247-248
  răsturnarea 238-240
  reabilitarea parţială a reputaţiei în timpul regimului Ceauşescu 315
Antonescu, Mihai 236
Apafi, Mihály, domn al Transilvaniei 75
Apolodor din Damasc 25

Apostol, Gheorghe 262
Apulum 26, 30
Arghezi, Tudor 212-213, 281
Aron Tiranul, domn al Moldovei 48
Atanasie Anghel, mitropolit 75
Athos, muntele 38-39, 62
Aurelian, împărat roman 29-30
Aurelian, Petre S. 146
Austria, interesele din principate 87
autohtoni 261
avari 31
Averescu, Alexandru 175
Azarie (egumen al mănăstirii Golia) 54

B

Baconsky, A.E. 282-283
Baia, bătălia de la (1467) 44
Banat 25, 33-34
Banca Naţională a României 154
Banca României 129
Barbu, Ion 214, 296
Bariţiu, George 117
Barnovschi, Miron, domn al Moldovei 59
Basarab I, domn al Ţării Româneşti 38
Basarab, Neagoe, domn al Ţării Româneşti 54-55, 316
Basarabia 86, 120, 137
  anexarea de către România 179
  disputa dintre România şi Uniunea Sovietică 219, 222
  populaţia 202
  proclamarea Republicii Democratice Federative Moldoveneşti 175
  recucerirea militară de către România 232
  viaţa intelectuală şi culturală românească 163, 167-168
  vezi şi Germania, pactul de neagresiune cu Uniunea Sovietică
Bălcescu, Nicolae 114, 118
Bănulescu, Ştefan 297
Bărnuţiu, Simion 117
Băsescu, Traian 340-341
Bârlădeanu, Alexandru 257, 319

Beylerbeyi, guvernator al Rumeliei 44
Bibescu, Gheorghe, domn al Ţării Româneşti 102, 115
bir 40
Biserica Evanghelică Săsească 288
Biserica Greco-Catolică
coexistenţa cu comunismul 286-287
din România 206, 327, 333
Biserica Ortodoxă
coabitarea cu comunismul 284-286, 311-312
folosirea limbii române 56
poziţia politică 84-85
România 333, 336-337
legi cu privire la 129-130, 206
vezi şi Miron Cristea, patriarh
Biserica Romano-Catolică
coabitarea cu comunismul 287-288
în România 206
Blaga, Lucian 185, 212-213, 281, 283, 296, 317
Blandiana, Ana 296, 316
Blecher, Max 216-217
Blocul Naţional Democrat 238, 240, 242
Bodnăraş, Emil 256-257
Bogdan I, domn al Moldovei 39
Bogdan al III-lea, domn al Moldovei 45
boieri 40, 46, 48, 52, 59, 80, 83, 94-96
conflictul cu domnitorii 98, 113
Convenţia de la Paris (1858) 123
imigraţia grecilor şi a levantinilor 58-59
Regulamentele Organice 100
vezi şi boieri patrioţi
boieri patrioţi 92
Boris I, ţarul Bulgariei 32
Botez, Calypso 203
Braşov (oraş) 300
Brătianu, Constantin 197, 228, 239-240, 242
Brătianu, familia 190
Brătianu, Ion C. 122, 127, 130, 136-137, 148-150, 169
Brătianu, Ion I.C. (Ionel) 156, 171, *173*, 190, 192
intrarea în Primul Război Mondial 172

negocierile Conferinţei de Pace de la Paris 175-179
Brătianu, Vintilă 199
Brâncoveanu, Constantin, domn al Ţării Româneşti 60
Breban, Nicolae 297
Brejnev, Leonid 304
Bucovina, apărarea română a naţionalităţii 163, 167
Bucureşti, Tratatul de la (1812) 86
Bucureşti, Tratatul de la (1913) 171
bulgari 31-32
Burebista, conducătorul geto-dacilor 22-23
Buzura, Augustin 297

C

CAER (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc) 260
Canalul Dunăre-Marea Neagră 259, *313*
Cantacuzino, Şerban, domn al Ţării Româneşti 60
Cantemir, Constantin, domn al Moldovei 69
Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei 61, *66*, 68-71
capuchehaie/kapukehaya 48
Caragiale, Ion Luca 141, 160-162, 281, 316
Carol I, rege al României 132, 136-137, *149*
pentru intrarea imediată în Primul Război Mondial 171-172
relaţiile internaţionale, 1881-1914 168-170
rolul în sistemul politic 148-149
Carol al II-lea, rege al României 189, 196-198, *197*, 204, 218, 220-222
abdicarea 228
acceptarea Dictatului de la Viena 224
alegerea lui Antonescu pentru a forma guvernul 224
Carol Robert, rege al Ungariei 38
Carp, Petre 141, 150, 172
Carte de rogacioni (1779) 79
Cazimir, rege al Poloniei 44
Călinescu, Armand 198
Călinescu, George 210, 283, 295-296
Câmpeanu, Radu 325
Câmpineanu, Ion 112, 114, 135
Ceauşescu, Elena 307-308, *313*, 321
Ceauşescu, Nicolae *313*

căderea de la putere 318-321
cererea de revenire la conformismul ideologic 293-294, 306-307
cultul personalităţii 307, 315
diminuarea puterii Partidului Comunist 308
interzicerea avorturilor 292-293, 304, 311
în relaţia cu maghiarii 289
preluarea puterii 303-307
proiectele grandioase 310
vizita în China şi în Coreea de Nord (1971) 306-307
Ceauşescu, Nicu 308, *313*
Cetatea Albă, asediul otoman 44
chiaburi/culaci 271
Cioran, Emil 186, 196
Ciorbea, Victor 332-333
Clement al VIII-lea, papă 49
cnezate 38
Codreanu, Corneliu Zelea 194, 198
Comandamentul Trupelor de Securitate 258
Cominform (Biroul Comunist de Informaţii) 260-261
Comisia Aliată de Control 241
Comitetul Democratic Evreiesc 291
Comitetul Ţărănesc 151
Compromisul Austro-Ungar (1867) 164
Congresul de la Berlin (1878) 137-139, 168-169
Consiliul Central al Evreilor din România 208
Consiliul Naţional al Femeilor Române 203
Constantin cel Mare, împărat roman 30
Constantinescu, Emil 332, 337, 340
Constantinescu-Iaşi, Petre 274
Constituţia (România, 1866) 132-134
Constituţia (România, 1923) 203, 205
Constituţia (România, 1948) 283-284
Conta, Vasile 141
Contimporanul (revistă literară şi artistică) 215
Convenţia de la Balta-Liman (1849) 119
Convenţia Democrată din România (CDR) 328
vezi şi Convenţia Democrată Română
Convenţia Democrată Română (CDR) 332-334, 337
Coposu, Corneliu 328

Costin, Miron 63, 65-68, 88
Crainic, Nichifor 185, 189, 211
Craiova, Tratatul de la (1940) 223
Creangă, Ion 141, 160-161
creştinism în Dacia 29, 32
„Criterion” 186
Cronica Moldovei 54
Curanus (Dimitrie Cantemir) 69
Curierul Românesc 107
Curtea de Casaţie, Focşani 123
Cutlumuş, mănăstire 39
Cuza, Alexandru C. (1857-1947) 194
Cuza, Alexandru Ioan 123-130, *125*

D

daci/geto-daci 21-24
Dacia
  teritorii 22, 26
  vezi şi daci/geto-daci; daco-romani
Dacia Inferior 26
Dacia Literară (revistă literară şi politică) 108, 115
Dacia Porolissensis 26
Dacia Superior 26
daco-romani
  după retragerea romană 30-32
    la nord de Dunăre 32-35
  imigraţie şi aşezări 30-32
  pierderea tradiţiilor romane 30-32
  stăpânirea romană 24-30, *27*
Decebal, conducătorul Daciei 23-26
Declaraţia asupra Europei eliberate (1945) 244
„Declaraţia cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale” (27 aprilie 1964) 302
Densusianu, Ovid 159
Dictatul de la Viena 224, 229, 237, 241
Dio Cassius 22
dirijism 187-188
Divanul sau gâlceava înţeleptului cu Lumea (Dimitrie Cantemir) 68-69

Dobrescu-Argeş, Constantin 151
Dobrogea 22, 25
dobândită de Mircea 41
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 145, 151
doctrina neoliberalismului 199
Doinaş, Ştefan Augustin 283
Domiţian, împărat roman 23
domnitori, poziţie politică 83-84
Dosoftei, mitropolit al Moldovei 63-65, 67
Dragoş din Maramureş 39
Drobeta, podul peste Dunăre 25
Duca, Ion G. 195
Dumitriu, Petru 281

E

Ecaterina cea Mare, împărăteasa tuturor ruşilor 85
Echinox (revistă literară) 317
Eftimie (abate al mănăstirii Capriana) 54
Eliade, Mircea 186, 216-218
Eminescu, Mihai 141, 159-161, 212, 281, 316
Erdelyi Helikon (revistă literară şi critică) 207
Eteria 94, 96
europenişti 182-183
vezi şi Lovinescu, Eugen; Zeletin, Ştefan
evrei
acceptarea cu rea-voinţă a cetăţeniei 139-141
imigraţia în Moldova 104
înaintea Primului Război Mondial 155
în perioada interbelică 207-208
în Republica Socialistă România 291-292
negocierile Conferinţei de Pace de la Paris în privinţa statutului 177
populaţia 202
vezi şi Pauker, Ana; România, antisemitismul

F

facţiunea română social-democrată 255
Făgăraş 38

Federaţia Comunităţilor Evreieşti 291
femei 81
  Constituţia (România, 1866) 134
  Constituţia (România, 1923) 203-204
  egalitatea din timpul regimului Ceauşescu 312-313
Ferdinand I, rege al României *149*, 171-172, 176
Filip al II-lea, rege al Spaniei 49
formă fără fond 142
Franţa, interesele din principate 85-86
Franz Joseph I, împărat al Austriei 118
Frontul Democrat al Salvării Naţionale (FDSN) 328
Frontul Naţional Democrat 243
Frontul Salvării Naţionale (FSN) 324-328
Funar, Gheorghe 329

G

Gallienus, împărat roman 30
Garda de Fier 189, 194-196, 226-230
  conflictul cu Antonescu 230-232
  vezi şi Codreanu, Corneliu Zelea; Sima, Horia
Gazeta de Transilvania (ziar) 117
Gândirea/gândirişti 185, 211
  vezi şi Blaga, Lucian; Crainic, Nichifor
Gelu 35
Georgescu, Teohari 246
gepizi 31
Germania
  pactul de neagresiune cu Uniunea Sovietică (23 august 1939) 222
  tratatul economic cu România (23 martie 1939) 221
geto-daci 22
  vezi şi daci/geto-daci
geţi 22
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 243, 246, 248, 254, *255*, 257, 260-265, 267-268, 271-272, 279, 287, 289, 294-296, 299-311, 313, 319
Ghica, Alexandru, domn al Ţării Româneşti (1834-1842) 102
Ghica, Grigore, domn al Ţării Româneşti (1822-1828) 98
Ghica, Grigore Alexandru, domn al Moldovei (1849-1853) 119
Ghica, Ion 114

Glad 35
Goga, Octavian 196
golani 326
Gorbaciov, Mihail 318-319
goţi 30
vezi şi gepizi
Groza, Petru 243-244, 246-247, 249

H

Hadrian, împărat roman 26, 29
haraci 41, 44, 49
Haret, Spiru 150
Harriman, Averill 241
Heliade-Rădulescu, Ion 107
Herodot 22, 24
Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens (Mihail Kogălniceanu) 108
History of the Growth and Decay of the Othman Empire (Dimitrie Cantemir) 69
Hitler, Adolf 182, 222-223
întâlnirea cu Antonescu 232, 237
sfaturile pentru Antonescu cu privire la Garda de Fier 231-232
Holban, Anton 216-217
Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor (Dimitrie Cantemir) 71
Hruşciov, Nikita 261-264, 267, 299
huni 31

I

Iancu, Avram 118
Iaşi, Tratatul de la (1792) 86
Ibrăileanu, Garabet 159, 211
Iliescu, Ion 321, 324-328, 330-332, 337-340
Imperiul Habsburgic, Revoluţia Română de la 1848 116-118
Imperiul Otoman
independenţa României 132, 136
Moldova, conflictul cu 44-45
relaţiile economice 49-52
relaţiile politice 45-49, 57-58, 60, 99

Valahia, conflictul cu 41-42
Incrementa atque decrementa aulae Othomanicae (Dimitrie Cantemir) 69
Institutele de Istorie ale Academiei Române 335
Ionescu, Nae 186, 189, 195, 217-218
Ionescu, Take 174
Iorga, Nicolae 143-144, 230
Ipsilanti, Alexandru, domn al Ţării Româneşti (1774-1782 şi 1796-1797), domn al Moldovei (1786-1788) 83
Ipsilanti, Alexandru (liderul Eteriei) 94, 96-98
Ipsilanti, Constantin, domn al Ţării Româneşti (1802-1807) 94
Isărescu, Mugur 333, 337
Israel, crearea statului (1948) 292
Istoria ieroglifică (Dimitrie Cantemir) 68
Istoria României (1960-1964) 298
Iulius Cezar, împărat roman 22
Iustinian, împărat roman 30

Î

Însemnări despre români (Marx, 1964) 298
Înţelegerea Balcanică 218
Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie (Neagoe Basarab) 54

J

judecarea „criminalilor de război” 247-248
„Junimea”/junimişti 141, 158, 160-161, 182
vezi şi Carp, Petre; Maiorescu, Titu
Justinian Marina, patriarh 285-287

K

Karlowitz, Pacea de la (1699) 60-61, 73
Kiseleff, Pavel 100-101
Klingsor (revistă lunară) 209
Kogălniceanu, Mihail 108, *109*, 111, 127, 135-136
Kollonitsch, Leopold, cardinal 75-76
Kosovo, bătălia de la (1389) 41
Kossuth, Lajos 118
Kuciuk-Kainargi, Tratatul de la (1774) 85

Kun, Béla 177

L

Laţcu, domn al Moldovei 39
Lăcustă, Ştefan, domn al Moldovei 45
Legea agrară (România, 26 august 1864) 128, 133, 153
Legea cultelor religioase (România, 1948) 284
Legea educaţiei (România, 1864) 129
legea islamică a naţiunilor 45
Legiunea Arhanghelului Mihail 194
Leopold al II-lea, împărat 91
Liga Apărării Naţional-Creştine 194
Liga Sfântă 49
limba albaneză, afinităţi cu româna 34
limba greacă 64
limba latină 29
limba română
  abandonarea slavonei/medio-bulgarei 55
  absenţa textelor înaintea secolului al XVI-lea 55
  afinităţile cu limba albaneză 34
  folosirea de către Biserica Ortodoxă 56
  introducerea ca limbă scrisă în problemele laice 56
  istoriile 67-69
  poezia 66-67
  procesul de formare a poporului român 34
  scrierea istoriei 53-54, 108
  tipăriturile 56-57
  vezi şi Cantemir, Constantin, domn al Moldovei; Micu, Samuil; Şincai, Gheorghe
literatura română
  avangarda 162-163
    vezi şi Lovinescu, Eugen; Tzara, Tristan; Vinea, Ion
  de început 66-67, 108
  interbelică 209-218
  realismul 160
    vezi şi Caragiale, Ion Luca; Creangă, Ion
  romantismul 159-160
    vezi şi Eminescu, Mihai
  simbolismul 162

vezi şi Tzara, Tristan
Litvinov, Maksim 219
Lovinescu, Eugen 183-184, 210-212, 316
Luceafărul (Mihai Eminescu) 160
Ludovic I, rege al Ungariei 38
Ludovic-Filip, rege al Franţei 112

M

Macarie, episcopul Romanului 54
Macedonski, Alexandru 162
Mackensen, August von 175
Madgearu, Virgil 186-187, *192*, 204, 230
MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége – Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari) 207
Maior, Petru 90
Maiorescu, Titu 141-142, 158, 160-161
Malenkov, Gheorghi 271
Manifestul de Unire (Transilvania, 1701) 75
Maniu, Iuliu 166, 191, *192*, 197, 221, 228, 236-240, 245, 250-251, 328
Manolescu, Nicolae 297
Marc Aureliu, împărat roman 26, 30
Marea Britanie, interesele din principate 87
Marghiloman, Alexandru 176
Maria Tereza, împărătească 78
Marin, Gheorghe Gaston 257
Márton, Áron, episcop 288
Marx, Karl 298
Matei Basarab, domn al Ţării Româneşti 59, 62
Matei Corvin, rege al Ungariei 44
Maurer, Ion Gheorghe 256
Mavrocordat, Constantin, domn al Ţării Româneşti şi al Moldovei 73
Mănescu, Corneliu 319
Mehmed I, sultan al Imperiului Otoman 41
Mehmed al II-lea, sultan al Imperiului Otoman 42, 44
Menumorut 35
Mica Antantă 218-219, 221
Micu, Samuil 89-91
Micu-Klein, Ioan Inocenţiu, episcop 76
Mihai, rege al României 232, *239*, 243, 252

Mihai Viteazul, domn al Ţării Româneşti *47*, 49, 56-57
cronica domniei 56
Mihalache, Ion 151, 191, *192*
Milescu, Nicolae 65-66
Miliţia 258
mineriadă 324, 326-327
minerii din Valea Jiului 324, 326-327
Mircea cel Bătrân, domn al Ţării Româneşti 41, *42*
Miron Cristea, patriarh 196
mişcarea socialistă 145
vezi şi Dobrogeanu-Gherea, Constantin
Moesia 23
Moesia Inferior 24-25
Moldova
adunare ad-hoc 120, 122
apărarea autonomiei 91-93
cultura secolului al XVII-lea 61-71
cultura medievală 52-57
Imperiul Otoman
conflictul cu 44-45
relaţia economică cu 49-52
relaţiile politice cu 45-49, 57-58, 60, 99
întemeierea 39
ordinea politică
1821-1848 82-85
Regulamentele Organice 100-101, 114-115
schimbarea din secolul al XVIII-lea/al XIX-lea 80
regimul fanariot 72-73
schimbare demografică
1821-1848 104-105
imigraţia grecilor şi a levantinilor 58
schimbare economică 81-82
1821-1848 105-106
schimbare socială, 1821-1848 104-105
structurile sociale 39-40, 58, 80-81
viaţa intelectuală 65-68, 81
vezi şi România; Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti
Molotov, Viaceslav 237, 241
Moruzi, Alexandru, domn al Ţării Româneşti, domn al Moldovei *86*

moscoviţi (facţiune a elitei comuniste române) 261
Movilă, Petru, mitropolit al Kievului şi Haliciului 63
München, Acordul de la 221
Murad al II-lea, sultan al Imperiului Otoman 41

N

Năstase, Adrian 339-340
Năsturel, Udrişte 63
Neuilly, Tratatul de la (1919) 177
Nicolae I, ţar al Rusiei 98, 100
Nicolae al II-lea, ţar al Rusiei 171
Nicolae Alexandru, domn al Valahiei 38
Nicopole, Mircea la 41
Nixon, Richard 306
Noica, Constantin 276

O

oastea cea mare 40
oastea cea mică 39-40
Odessa, asediul (1941) 233
oligarhie financiară 190
Olimpiotul, Iordache 96
Oltenia 26
    mitropolia 38
    prezenţa daco-romanilor după retragerea romană 32-35
Organizaţia Sionistă din România 292
ortodoxism literar 211
Oţetea, Andrei 279

P

Pactul de la Varşovia 261
Papadat-Bengescu, Hortensia 215-216
Papu, Edgar 315-316
Parhon, Constantin 275
Paris, Conferinţa de Pace de la (1919) 176
Paris, Convenţia de la (1858) 122-123
Paris, Tratatul de la (1856) 119-121

Partidul Comunist Român 193, 256
eliminarea opoziţiei politice 250-252
pierderea caracterului militant în timpul regimului Ceauşescu 308
preluarea puterii 240-252
schimbarea numelui din Partidul Muncitoresc Român 304
vezi şi Pătrăşcanu, Lucreţiu; Republica Populară Română
Partidul Conservator
formarea 134
politica externă 135
reprezentarea intereselor marilor proprietari 147
vezi şi Carp, Petre; *Timpul*
Partidul Evreiesc din România 208
Partidul Liberal, *vezi* Partidul Naţional-Liberal
Partidul Maghiar (*Magyar Párt*) 206
Partidul Naţional Creştin 196
Partidul Naţional din Transilvania 164-166
Partidul Naţional Român 164-166
Partidul Naţional Român din Transilvania 188
Partidul Naţional Ţărănesc-Creştin Democrat (PNŢCD) 324, 328
vezi şi Raţiu, Ion
Partidul Naţional-Liberal (PNL)
1944-1947 242
după 1989 324-325, 328
formarea 134
perioada interbelică 189-191, 199-200, 204, 218
politica externă 135
reprezentarea intereselor burgheziei şi clasei urbane comerciale 146
vezi şi Brătianu, Ion C.; Câmpeanu, Radu; Haret, Spiru; Tătărescu, Gheorghe
Partidul Naţional-Ţărănesc 191-192, 200, 218, 242, 244
vezi şi Alexandrescu, Anton; Madgearu, Virgil; Maniu, Iuliu; Mihalache, Ion
Partidul Naţiunii 190
Partidul România Mare (PRM) 329-330, 332, 338
Partidul Social-Democrat (1927) 193
vezi şi Petrescu, Constantin-Titel
Partidul Social-Democrat 147, 192-193, 256
Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România 151
Partidul Social-Democrat Român (PSDR) 328, 337, 339-340
Partidul Ţărănesc din Vechiul Regat 190
vezi şi Partidul Naţional-Ţărănesc

Partidul Unităţii Naţionale Române (PUNR) 329-330, 332
paşoptişti 106-112
vezi şi Brătianu, Ion C.; Cuza, Alexandru Ioan; România, Revoluţia de la 1848; Rosetti, C.A.
Pauker, Ana 243, 246, 248, 251, 255, 260-263
Pătrăşcanu, Lucreţiu 240-241, 246, 256, 262, 274
Pârvulescu, Constantin 318
peşcheş 44, 51, 72
Petrescu, Constantin-Titel 193, 240, 251
Petru Aron, domn al Moldovei 44
Petru cel Mare, împărat al tuturor Rusiilor 60-61
Petru I Muşat, domn al Moldovei 39
Petru Rareş, domn al Moldovei 45
Pillat, Ion 214
Piteşti, închisoarea 259
Pliska 31-32
Popescu-Tăriceanu, Călin 341
poporanism 144-145
vezi şi Stere, Constantin
Popovici, Aurel C. 165-166
Popovici, Titus 282
Preda, Marin 282
Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti 122, 124-126
vezi şi România
Proclamaţia de la Islaz (1848) 114
protocronism 315-316
Prut, râu, înfrângerea armatei ruse (1711) 61

R

Racovski, Cristian 255
Radu cel Frumos, domn al Ţării Româneşti 42
Rákóczi, György I, domn al Transilvaniei 75
Ralea, Mihai 211
Raţiu, Ion 325
Rădescu, Nicolae 243
Rădulescu-Motru, Constantin 142
răscoala ţăranilor de la 1907 156
Răutu, Leonte 279-280

Războaiele Balcanice 170-171
Războiul Grec de Independenţă 82
Râmniceanu, Naum 107
Rebreanu, Liviu 215-216
Reforma Protestantă 55
regimul fanariot 72-73
Regiunea Autonomă Maghiară (RAM) 261
Regulamentele Organice 100-101, 114-115
Republica Populară Română
elita 253-254, 262-263
vezi şi Bârlădeanu, Alexandru; Bodnăraş, Emil; Gheorghiu-Dej, Gheorghe; Marin, Gheorghe Gaston; Maurer, Ion Gheorghe; Pătrăşcanu, Lucreţiu; Pauker, Ana
intelectuali 272-277
literatura 280-283, 296-297
minorităţi 288
evrei 291-292
maghiari 288-290
saşi 290-291
ţigani 292-293
modernizare 257-258, 264-268
colectivizarea agriculturii 269-272
industrializarea 268-269
naţional-comunism 293-307
prezentare generală 253
relaţia cu Uniunea Sovietică 259-260, 299
relaţiile internaţionale 261, 299-304
relaxarea societăţii 295-299, 304
religia 283-288
schimbarea numelui în Republica Socialistă România 304
securitatea şi aparatul de represiune 258-259,
studiul şi interpretarea istoriei române 277-280, 297-298
vezi şi Republica Socialistă România
Republica Socialistă România
beneficiile regimului Ceauşescu 311
destinderea societăţii 306-307, 311
economia 308-309
femeile 312
literatura 304, 315-317

modernizarea 304
politicile 307-308
politicile culturale 312-313
prăbuşirea regimului Ceauşescu 318-321
proiectele grandioase 310
relaţia cu Uniunea Sovietică 304-305
relaţiile internaţionale 19, 304-306, 317
religia 311-312
studiul şi interpretarea istoriei române 304, 313-315
vezi şi Ceauşescu, Nicolae
Republica Sovietică Ungaria 177
Revoluţia Bolşevică 175
Revoluţia Maghiară (1956) 269, 289
Revoluţia Rusă (1917) 174
Ribbentrop, Joachim von 223
Roller, Mihail 278-280
rollerişti 279
Roman I, domn al Moldovei 39
Roman, Petre 326-328
Roman, Valter 326
România
1866 131
agricultura 155-156, 175, 181, 200-201, 333
al Doilea Război Mondial
negocierile de ieşire din 236-238
operaţiunile militare 232-234
părăsirea Axei şi aderarea la Alianţă 238-240
pierderile 235
vezi şi Republica Populară Română; Republica Socialistă România
antisemitismul 189-190, 194, 329
vezi şi Partidul România Mare; Garda de Fier
Biserica Greco-Catolică 206, 333, 336-337
Biserica Ortodoxă 333, 336-337
legile cu privire la 129-130, 206
Biserica Romano-Catolică 206
cedarea Basarabiei către URSS 222
Codul civil (1864) 129
conceptul de naţiune română 87-91, 107
criza economică mondială 204

economia 17-18, 202
folosirea numelui „România” 125
formarea comunităţii etnice române 34
independenţa 132-140, 333
industria 152, 156-157, 198-199, 201-202
întoarcerea către Europa 323, 327, 330-332, 340
liberalismul 126-127
minorităţile 205-209, 330, 333-334
pierderea de teritoriu în urma Dictatului de la Viena 223-224
politica
  1881-1914 147-152
  1919-1947 181-182, 188-198
  alegerile din 2000 337-339
  alegerile din primăvara anului 1990 324-326
  crearea sistemului democratic modern 126
  după 1989 323-334
  fraudarea rezultatelor alegerilor din noiembrie 1946 248-249
  introducerea statului naţional-totalitar 224-229, 232
  încetarea influenţei occidentale 249
  preluarea puterii de către Partidul Comunist 240-252
  Statul Naţional-Legionar 228-232
populaţie 152-153, 202
prezentare generală 15-17, 341-342
Primul Război Mondial
  intrarea în 171-172
  modificările teritoriale rezultate 176-179
  operaţiunile militare 173-176
proclamarea regatului 140
recunoaşterea formală 124-125
relaţiile internaţionale
  1881-1914 168-171
  1919-1947 182, 218-224
  anii 1990 330-332
  anii 2000 340
Revoluţia de la 1848 110-119
structura socială 18, 152-154, 157-158, 181
tratatul economic cu Germania (23 martie 1939) 221
trupele sovietice rămase după al Doilea Război Mondial 249
unirea principatelor 119-123

urbanizarea 203
viaţa intelectuală 17-19, 140-147, 182-188, 334-335
Românul 127
Rosetti, C.A. 114, 122, 127, 130, 135
Rosetti-Roznovanu, Iordache 92
Rovine, bătălia de la (1395) 41
Rudolf al II-lea, împărat 48-49
Rusia
ambiţiile din regiune 85-86
ocuparea principatelor în 1829 99-101

S

Sadoveanu, Mihail 275, 281
Samurcaş, Constantin 96
San Stefano, Tratatul de la (1878) 137
Sarai, Visarion 77
Sarmizegetusa 22-23, 25, 30
asediul *27*
saşi, aşezarea în Transilvania 36
Sava Brancovici, mitropolit 75
Sazonov, Serghei 171
sămănătorism 143-144, 159, 164, 185
vezi şi Iorga, Nicolae
Sămănătorul (revistă culturală săptămânală) 143
Sănătescu, Constantin 240
Schopenhauer, Arthur 160
„Scrisoarea celor şase” 319
Sebastian, Mihail 216-217
Secţia de Propagandă şi Agitaţie din cadrul Comitetului Central 273, 279
secui 36, 74, 90, 224, 288-289
Securitatea/Direcţia Generală a Securităţii Poporului 258, 263, 298
Septimius Severus, împărat roman 30
Severin 38
Sfatul de Obşte 83
Sighet, închisoarea 259
Sigismund I, rege al Poloniei 48
Sima, Horia 228, 230-231
Simeon I, ţar al bulgarilor 35

Simion, Eugen 297
sincronism 184
Sinodul de la Ferrara-Florenţa (1439) 75
Sixt al IV-lea, papă 44
slavi 31
slavona/medio-bulgara, folosirea 52
  compoziţii originale 53-55
  manuscrise 53
  trecerea la limba română 55
Sofronie de la Cioara 77
Sorescu, Marin 296
Sovrom-uri 260, 267-268
Stahl, Henriette Yvonne 283
Stalin, Iosif 260, 289
Stănescu, Nichita 296, 316
Stănileşti, înfrângerea armatei ruse (1711) 61
Steaua (revistă literară lunară) 282
Stere, Constantin 144-145, 159
Strabon 22
Strat, Ion 146
Sturdza, Ioan Sandu, domn al Moldovei 98
Sturdza, Mihail, domn al Moldovei 102, 113
Suceava, mitropolia 39
Suleiman I, sultan al Imperiului Otoman 45-46, 48, 51
Suţu, Mihail, domn al Moldovei 97

Ş

Şafran, Alexandru 292
Şaguna, Andrei, episcop 118
Şincai, Gheorghe 90-91
Ştefan cel Mare, domn al Moldovei 44
  ctitorirea de biserici 53
Ştefan I, rege al Ungariei 36
Ştirbei, Barbu, domn al Ţării Româneşti 119, 122
Ştirbey, Barbu 237

T

Tapae 25
Tătărescu, Gheorghe 195, 244, 251
Târnovo, capturarea de către otomani, în 1393 41
Teoctist Arăpaşu, patriarh 336
Teofil, mitropolit 75
Tezele din iulie 294, 306, 313
Timpul (ziar) 160
Tineretul Liberal 195
Tineretul Transilvănean (Erdébyi Fiatalok) 209
Tisza, István 166
Titulescu, Nicolae 219-220
Tőkés, László 320
Toma, Alexandru 280
Tomşa, Leon, domn al Ţării Româneşti 59
Totul Pentru Ţară (partid politic) 196
tracomanie 314
tradiţionalişti 184, 186
    vezi şi Blaga, Lucian; *Gândirea*
Traian, împărat roman 24-26
Transilvania
    colonizarea de către avari 31
    colonizarea de către gepizi 31
    grecii 76-77
    hărţi *45*, *50*, *70*
    lupta politică românească după Compromisul din 1867 163-166
    maghiarii în timpul Republicii Socialiste România 288-290
    pierderea tradiţiilor romane 30
    populaţie 202
    prezenţa daco-romanilor după retragerea romană 32-35
    Revoluţia Română de la 1848 115-118
    saşi 290-291
    sosirea maghiarilor în Europa Centrală 35-36
    Unirea Bisericii 73-78
    vezi şi Partidul Maghiar; România
Transzilvanizmus (transilvanism) 207
tratate secrete 169-170
Tratatul de Prietenie şi Cooperare (1996) 332
Tratatul privind minorităţile 205
trăirism 186

Trianon, Tratatul de la (1920) 179
Tripla Alianţă 169, 171
Tripla Înţelegere 171
Tzara, Tristan 162

Ţ

ţărănişti 188
ţigani/romi 81, 208
  deportarea/uciderea de către Ion Antonescu 235
  emanciparea 135
  în anii 1990 334

U

Ungrovlahia, mitropolia 38
Unirea Bisericii cu Roma 76
Uniunea celor Trei Naţiuni 74
Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR) 325, 329, 333, 338-3397
Uniunea Evreilor din România 207
Uniunea Germanilor din România (Verband der Deutschen in Rumänien) 207
Uniunea Sionistă a României 208
Uniunea Sovietică
  anexarea Basarabiei 222
  exploatarea economiei româneşti 249-250
  pactul de neagresiune cu Germania (23 august 1939) 222
Universitatea Bolyai 290
Universitatea Ungaro-Germană (Petőffi-Schiller) 333
Urban al V-lea, papă 39
Ureche, Grigore 67-68, 88

V

Vadim Tudor, Corneliu 329, 338
Valahia
  adunare ad-hoc 120, 122
  apărarea autonomiei 91-93
  cultura medievală 52-57
  cultura secolului al XVII-lea 61-71
  Imperiul Otoman

conflict cu 41-42
relaţia economică cu 49-52
relaţiile politice cu 45-49, 57-58, 60-61, 99
întemeierea 38-39
ordinea politică
până în 1821 82-85
Regulamentele Organice 100-101, 115
schimbările din secolul al XVIII-lea/al XIX-lea 80
regimul fanariot 72-73
revoluţia din 1821 93-98
Revoluţia de la 1848 112-116
schimbarea demografică
1821-1848 103-104
imigraţia grecilor şi a levantinilor 57
schimbarea economică 81-82
1821-1848 105-106
schimbarea socială, 1821-1848 104-105
structurile sociale 39-40, 58, 80-81
viaţa intelectuală 65-68, 81
vezi şi România: Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti
Varlaam, mitropolit al Moldovei 63
Vasile Lupu, domn al Moldovei 56, 62, 134
Vasile, Radu 333
Vaslui, bătălia de la (1475) 44
Văcăroiu, Nicolae 330-331
Vianu, Tudor 283
Viaţa Românească (revistă literară) 145, 159, 282
Viena, asediul otoman (1683) 60
Vinea, Ion 162, 215
Vîşinski, Andrei 243
Vlad Ţepeş, domn al Ţării Româneşti 42
Vladimirescu, Tudor 94-98, 103, 115
Vladislav I, domn al Ţării Româneşti 38
Voronca, Ilarie 215

X

Xenopol, Alexandru D. 141

Z

Zalmoxis 24
Zeletin, Ştefan 183-184, 190, 199
Zsitvatorok, Tratatul de la (1606) 57

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.